

**PAMPHYLIA HEYKELTIRAŞLIĞI
VE SURİYE İLE KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ**

Doktora Tezi

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

Eskişehir 2025

**PAMPHYLIA HEYKELTIRAŞLIĞI VE
SURIYE İLE KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ**

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

DOKTORA TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Serap AKCA)

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ'un "Pamphylia Heykeltıraşlığı ve Suriye ile Karşılıklı Etkileşimi" başlıklı tezi .../.../25 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Arkeoloji Anabilim dalında Klasik Arkeoloji Programında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Ünvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı) :	Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI	
Üye :	Prof. Dr. Feriştah ALANYALI	
Üye :	Doç. Dr. Rahşan TAMSÜ POLAT	
Üye :	Doç. Dr. Mustafa KOÇAK	
Üye :	Doç. Dr. Münteha DİNÇ	

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

PAMPHYLIA HEYKELTİRAŞLIĞI VE SURİYE İLE KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2025

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Serap AKCA)

Pamphylia Bölgesi, Doğu Akdeniz'deki konumu nedeniyle erken dönemlerden itibaren deniz ulaşımı ve ticaretin vazgeçilmez bir durak noktası olmuştur. Bölge, Mısır ve Kıbrıs'ın yanı sıra Kilikia Bölgesi ve Suriye ile de ticari etkileşim içerisinde. Bölgeler arasındaki ticari ilişkiler; ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi, dini, askeri, turizm, eğitim ve sanat gibi farklı alanlardaki yoğun etkileşimi de kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum, şüphesiz plastik sanatları da etkilemiştir. Tam da bu noktadan hareketle, bölgenin Suriye ile olan ilişkisinin anlaşılması adına, Pamphylia Bölgesi, Kilikia Bölgesi ve kısmen Kuzey Suriye'den ele geçen heykeltıraşlık eserler bu çalışmaya konu edilmiştir.

Bu kapsamda Side Müzesi, Alanya Müzesi, Antalya Müzesi, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Tarsus Müzesi, Adana Müzesi, Hatay Müzesi ve Gazinatep Müzesi'nde alınan gerekli izinler doğrultusunda gerçekleştirilen malzeme çalışmaları sonucunda 86 adet eser tespit edilmiştir. Eserlere yönelik katalog çalışması yapıldıktan sonra, genel değerlendirme başlığı altında duruş pozisyonları, kıyafet tipleri, takı ikonografileri, buluntu yerleri, kullanım amaçları, tarihsel dağılımları, malzeme cinsleri, teknik ve üslup özellikleri karşılaştırmalı örnekler dahilinde değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Tüm değerlendirmeler sonucunda, Pamphylia Heykeltıraşlığı açısından önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu noktada eserlerin duruş pozisyonları, kıyafet tipleri, başörtü kullanım şekilleri ve takıları bakımından Suriye'deki Palmyra ile benzerlikler bulunduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu çalışma ile bölgeler arasındaki çok yönlü ilişkilerden hareketle heykeltıraşlık alanındaki etkilerin varlığı da saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pamphylia Bölgesi, Heykeltıraşlık, Doğu, Suriye, Etkileşim.

ABSTRACT

PAMPHYLIAN SCULPTURE AND ITS INTERACTION WITH SYRIA

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

Department of Archaeology

Anadolu University, Graduate School, January 2025

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

(Co-Supervisor: Assoc. Dr. Serap AKCA)

Due to its location in the Eastern Mediterranean, Pamphylia has been an indispensable stopping point for maritime transport and trade since the early periods. In addition to Egypt and Cyprus, the region is also in commercial interaction with Cilicia and Syria. The commercial relations between the regions have inevitably led to intensive interaction in different fields such as economic, socio-cultural, political, religious, military, tourism, education and art. This situation has undoubtedly affected the plastic arts. From this point of view, in order to understand the relationship between the region and Syria, the sculptural artefacts recovered from Pamphylia, Cilicia and partly Northern Syria are the subject of this study.

In this context, 86 artefacts were identified as a result of the material studies carried out in Side Museum, Alanya Museum, Antalya Museum, Anamur Museum, Mersin Museum, Tarsus Museum, Adana Museum, Hatay Museum and Gazinatep Museum in accordance with the necessary permissions. After the catalogue study of the artefacts, under the title of general evaluation, their posture positions, clothing types, jewellery iconography, finding places, purposes of use, historical distribution, material types, technical and stylistic characteristics were evaluated within comparative examples.

As a result of all evaluations, important results have been obtained in terms of Pamphylian Sculpture. At this point, it has been determined that the artefacts present similarities with Palmyra in Syria in terms of their posture positions, clothing types, headscarf usage and jewellery. In this direction, the presence of influences in the field of sculpture based on the multidirectional relations between the regions has also been determined with this study.

Keywords: Pamphylia Region, Sculpture, East, Syria, Interaction.

ÖNSÖZ

Çalışma konusunun belirlenmesinden son noktanın konulduğu ana kadarki her aşamada; sabırla, sevgi ve saygıyla yanımda olan, değerli görüşlerini ve desteklerini benden hiçbir şekilde eksik etmeyen sayın danışman hocalarım Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI ve Doç. Dr. Serap AKCA'ya kalpten teşekkürlerimi sunarım. Çalışma süresince değerli görüşleri ile katkı sağlayan, desteklerini her zaman hissettiğim sayın hocalarım Prof. Dr. Feriştah ALANYALI ve Doç. Dr. Mustafa KOÇAK'a özel teşekkürlerimi sunarım. Onların yetiştirdiği bir bilim insanı olarak kendimi çok şanslı ve gururlu addediyorum. Doç. Dr. Münteha DİNÇ ile Doç. Dr. Rahşan TAMSÜ POLAT 'a çalışmaya kattıkları değerli görüşler için candan teşekkür ederim.

Çalışma ile ilgili verdiği değerli görüşler ve yazıtlar konusunda sunduğu yardımlar adına Prof. Dr. Johannes NOLLE'ye ve Prof. Dr. Nalan Eda AKYÜREK ŞAHİN'e en derin teşekkürlerimi sunarım. Manevi desteğini ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Volkan ÖZTEKİN'e ise kalpten teşekkür ederim.

Çalışmaya konu edilen eserler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ve Alanya Müzesi, Side Müzesi, Antalya Müzesi, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Adana Müzesi, Tarsus Müzesi, Hatay Müzesi ve Gaziantep Müzesi Müdürlükleri'nin izinleri doğrultusunda incelenmiştir. Bu çalışmalar kapsamında bahsi geçen müzelerin teşhir alanlarında ve depolarında tespit edilen eserlere yönelik tespit, belgeleme ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu noktada öncelikli olarak Pamphylia Bölgesi kentlerinden ele geçen heykeltıraşlık eserleri yerinde incelemek ve değerlendirmek adına Alanya Müzesi, Side Müzesi ve Antalya Müzesi teşhir ve depolarında belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar esnasında, her türlü yardımı ve kolaylığı sağlayan Alanya Müze Müdürü Seher TÜRKMEN ve Arkeolog Gülcan DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Doktora tez sürecim boyunca hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen Side Müzesi'ne özel bir teşekkür borçluyum. Side Eski Müze Müdürü Güner KOZDERE, Arkeolog Özey Özgür AĞAR, Side Müze Müdürü Melih KILINÇ, Arkeolog Cihan SALMAN ve daha ismini yazamadığım tüm değerli Side Müzesi uzmanlarına kalpten teşekkür ederim. Antalya Müze Müdürü Mustafa DEMİREL ve Müze Müdürü Yardımcısı Süleyman ATALAY'a, Arkeolog Fatma Nur KONUKMAN ve Arkeolog Benay Özcan ÖZLÜ'ye yardımlarından dolayı teşekkürlerimi borç bilirim.

Konu ile ilişkili olması bakımından Pamphylia Bölgesi kentlerinden ele geçen heykeltıraşlık eserler Kilikia Bölgesi kentlerinden ele geçen eserlerle karşılaştırılmışlardır. Bu bağlamda, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Adana Müzesi, Hatay Müzesi ve Gaziantep Müzesi'ne bulunan eserler incelenmiştir. Tespit edilen esarlere yönelik belgeleme ve fotoğraflama çalışmaları yürütölmüştür. Bu çalışmalar sırasında yardımlarını esirgemeyen Anamur Müze Müdürü Suat ŞAHİN ve Arkeolog Süleyman Ali SOL'a, Mersin Müzesi Müdürü Songöl Ceylan BALA ile Uzman Rana ALYAKUT'a, Adana Müzesi eski Müdürü M. Nalan YASTI, Uzman Renas KULA ve Sanat Tarihçisi Arzu OVACIK'a; Arkeolog Arkın SERİNEL'e, Tarsus Müze Müdürü Doğukan Bekir ALPER ile Arkeolog Sinan ENGİN ve Arkeolog Meryem ENGİN'e, Hatay Eski Müze Müdürü Ayşe ERSOY, Müdür Yardımcıları Volkan GÖL ve Erdal ACAR ile Uzman Arkeolog Rasim Can ÇİLİNGİR'e; Gaziantep Müzesi Müdürü Özgür ÇOMAK ile, Arkeolog Kübra YILMAZ ve Arkeolog Onur KAPLAN'a en derin teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte bahsi geçen müzelerde gerçekleştirilen çalışmalar, AKMED (Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Merkezi) "2021 Yılı Doktora Bursu" kapsamında desteklenerek finanse edilmiştir. Bursiyeri olma hakkını bana tanıyarak desteklerini esirgemeyen AKMED'e candan teşekkürler sunarım.

Çalışma sürecini daha verimli hale getirmek için bir dizi kütüphane çalışması yapılmıştır. Bunlardan ilki, 14.03.2022-18.03.2022 tarihleri arasında AKMED'in sağladığı "2021 Yılı Kütüphane Araştırma Destek Bursu" kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu imkânı sağlayan AKMED'e çok teşekkür ederim. İkinci ve en önemli kütüphane çalışması ise, 01.03.2023-30.07.2023 tarihleri arasında Erasmus Öğrenci Değişim Programı kapsamında Almanya Tübingen Üniversitesi'nde (Tübingen Eberhard-Karls-Universität) gerçekleştirilmiştir. 4 aylık bir program süresince Tübingen Üniversitesi Klasik Arkeoloji Enstitüsü'nün sahip olduğu çok kapsamlı kütüphane sayesinde çalışma ile ilgili önemli veriler kaydedilmiştir. Bu noktada, yardımlarından dolayı başta Tübingen Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Klasik Arkeoloji Enstitü Müdürü Prof. Dr. Richard POSAMANTIR başta olmak üzere, Dr. Martin KOVACS'a en derin teşekkürlerimi sunarım.

Manevi desteklerini her zaman hissettiğim, Side Antik Kenti Kazısı'nın çok sevgili üyeleri Erkan ÇİFTÇİ, Esin Emre ARI, Emel Bilge ARI, Canan UYSAL TEZER ve Ceylan ERBAŞ başta olmak üzere tüm değerli ekip üyelerine teşekkürlerimi borç bilirim.

Son ve en önemli teŖekkürümü ise tüm eğitim hayatım boyunca bana yürekten inanan ve güvenen, maddi ve manevi desteklerini hiçbir Ŗekilde esirgemeyen çok sevgili aileme sunarım.

....../....../2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

....../....../2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken (ChatGPT, Gemini, DALL-E vb.) üretken yapay zekâ programlarından destek almadığımı beyan ederim. Tezin hazırlığı aşamasında üretken yapay zekâ programlarından (örneğin çeviri, bilimsel makale vb.) desteği aldım. Üretken yapay zekâ programlarından aldığım bilgilerin doğruluğunu kontrol ettiğimi bildiririm. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Hacer Yeliz ÖZTUNÇ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	viii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI	ix
İÇİNDEKİLER	x
GÖRSELLER DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xx
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. PAMPHYLIA BÖLGESİ HEYKELTİRAŞLIĞI ARAŞTIRMALARI.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. Pamphylia Bölgesi	14
2.2. Tarım ve Ekonomi.....	15
2.2. Deniz Ulaşım Ağı ve Rotalar	17
2.3. Ticari İlişkiler	22
2.4. Sosyal ve Kültürel İlişkiler	31
2.5. Dini İlişkiler	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KATALOG	41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ESERLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	157
4.1. Tanımlama	158
4.2. Kadınlar	165
4.2.1. Kol duruş pozisyonları ve jestler.....	166
4.2.2. Kıyafet tipleri.....	177
4.2.3. Baş örtüsü kullanımları ve ilişkili öğeler.....	182
4.2.4. Takı ikonografisi ve objeler	196
4.2.5. Kimliklendirme önerileri	211
4.3. Erkekler	219
4.3.1. Kol Duruş Pozisyonları	219
4.3.2. Kıyafet tipleri.....	224
4.3.3. Takı ikonografisi.....	227
4.3.4. Kimliklendirme önerileri	228
4.3.5. Jestler, objeler ve meslekler arasındaki ilişkiler	232
4.3. Buluntu Yerleri.....	239
4.4. Kullanım Alanları ve Amaçları.....	250
4.5. Tarihsel Dağılım ve Bölgelerarası Etkiler.....	253
4.5.1. Mimari	258
4.5.2. Lahitler ve ostotekler	263
4.6. Malzeme Cinsi	267
4.6.1. Mermer	267
4.6.2. Kireçtaşı.....	269
4.7. Teknik Özellikler.....	272

4.8. Üslup Analizi ve Atölyeye Dair Düşünceler	276
SONUÇ	291
KAYNAKÇA.....	299
KATALOG GÖRSELLERİ.....	322

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 2.2.1 Side, Kıbrıs ile Kilikia kıyıları arasında yer alan ve Suriye'ye ulaşımı sağlayan “Aulon” geçişi (Nollé 1987, 273. Taf. 8)	18
Görsel 3.1 Katalog, K1	42
Görsel 3.2 Katalog, K2	44
Görsel 3.3 Katalog, K3	45
Görsel 3.4 Katalog, K4	47
Görsel 3.5 Katalog, K5	48
Görsel 3.6 Katalog, K6	49
Görsel 3.7 Katalog, K7	50
Görsel 3.8 Katalog, K8	51
Görsel 3.9 Katalog, K9	52
Görsel 3.10 Katalog, K10	53
Görsel 3.11 Katalog, K11	54
Görsel 3.12 Katalog, K12	56
Görsel 3.13 Katalog, K13	57
Görsel 3.14 Katalog, K14	59
Görsel 3.15 Katalog, K15	60
Görsel 3.16 Katalog, K16	61
Görsel 3.17 Katalog, K17	61
Görsel 3.18 Katalog, K18	63
Görsel 3.19 Katalog, K19	64
Görsel 3.20 Katalog, K20	65
Görsel 3.21 Katalog, K21	66
Görsel 3.22 Katalog, K22	67
Görsel 3.23 Katalog, K23	69
Görsel 3.24 Katalog, K24	72
Görsel 3.25 Katalog, K25	75

	<u>Sayfa</u>
Görsel 3.26 Katalog, K26	76
Görsel 3.27 Katalog, K27	77
Görsel 3.28 Katalog, K28	79
Görsel 3.29 Katalog, K29	80
Görsel 3.30 Katalog, K30	81
Görsel 3.31 Katalog, K31	82
Görsel 3.32 Katalog, K32	84
Görsel 3.33 Katalog, K33	85
Görsel 3.34 Katalog, K34	87
Görsel 3.35 Katalog, K35	88
Görsel 3.36 Katalog, K36	90
Görsel 3.37 Katalog, K37	91
Görsel 3.38 Katalog, K38	92
Görsel 3.39 Katalog, K39	94
Görsel 3.40 Katalog, K40	95
Görsel 3.41 Katalog, K41	96
Görsel 3.42 Katalog, K42	97
Görsel 3.43 Katalog, K43	98
Görsel 3.44 Katalog, K44	100
Görsel 3.45 Katalog, K45	101
Görsel 3.46 Katalog, K46	102
Görsel 3.47 Katalog, K47	103
Görsel 3.48 Katalog, K48	104
Görsel 3.49 Katalog, K49	105
Görsel 3.50 Katalog, K50	108
Görsel 3.51 Katalog, K51	110
Görsel 3.52 Katalog, K52	112
Görsel 3.53 Katalog, K53	114

	<u>Sayfa</u>
Görsel 3.54 Katalog, K54	115
Görsel 3.55 Katalog, K55	116
Görsel 3.56 Katalog, K56	117
Görsel 3.57 Katalog, E1	119
Görsel 3.58 Katalog, E2	122
Görsel 3.59 Katalog, E3	124
Görsel 3.60 Katalog, E4	126
Görsel 3.61 Katalog, E5	128
Görsel 3.62 Katalog, E6	129
Görsel 3.63 Katalog, E7	131
Görsel 3.64 Katalog, E8	132
Görsel 3.65 Katalog, E9	133
Görsel 3.66 Katalog, E10	135
Görsel 3.67 Katalog, E11	136
Görsel 3.68 Katalog, E12	137
Görsel 3.69 Katalog, E13	138
Görsel 3.70 Katalog, E14	139
Görsel 3.71 Katalog, E15	140
Görsel 3.72 Katalog, E16	141
Görsel 3.73 Katalog, E17	141
Görsel 3.74 Katalog, E18	143
Görsel 3.75 Katalog, E19	144
Görsel 3.76 Katalog, E20	144
Görsel 3.77 Katalog, E21	145
Görsel 3.78 Katalog, E22	147
Görsel 3.79 Katalog, E23	148
Görsel 3.80 Katalog, E24	149
Görsel 3.81 Katalog, E25	150

	<u>Sayfa</u>
Görsel 3.82 Katalog, E26	151
Görsel 3.83 Katalog, E27	152
Görsel 3.84 Katalog, E28	153
Görsel 3.85 Katalog, E29	154
Görsel 3.86 Katalog, E30	155
Görsel 4.2.1.1 K5 ve K9 (Alanya Müzesi)	167
Görsel 4.2.1.3 K31 ve K32 (Adana Müzesi), K50 (Gaziantep Müzesi)	168
Görsel 4.2.1.4a-e. a) K1 (Alanya Müzesi) b) K8 (Side Müzesi)) c) K12 (Antalya Müzesi) d) K27 (Mersin Müzesi) e) K7 (Alanya Müzesi) f) K49 (Gaziantep Müzesi)	171
Görsel 4.2.1.5a-c. a) K13 (Antalya Müzesi) b) K14 (Antalya Müzesi) c) K49 (Gaziantep Müzesi)	173
Görsel 4.2.1.6a-b. a) K2 (Alanya Müzesi) b) K4 (Alanya Müzesi)	174
Görsel 4.2.1.7. K3 (Alanya Müzesi)	174
Görsel 4.2.1.8a-c. a) K23 (Antalya Müzesi) b) K24 (Antalya Müzesi)c) K52 (Gaziantep Müzesi)	177
Görsel 4.2.2.1 a) K23 (Antalya Müzesi), b) Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst	180
Görsel 4.2.3.1 Roma Ulusal Müzesi, Vesta Rahibesi heykeli (Env. No. 639)	183
Görsel 4.2.3.2 K15 (Antalya Müzesi), K24 (Antalya Müzesi), K32 (Adana Müzesi).188	
Görsel 4.2.3.3 K10 (Alanya Müzesi), K12 (Antalya Müzesi), K22 (Antalya Müzesi), K23 (AntalyaMüzesi)	188
Görsel 4.2.3.4 K1 (Alanya Müzesi), K9 (Alanya Müzesi), K15 (Alanya Müzesi), K49 (Gaziantep Müzesi)	188
Görsel 4.2.3.5 K11 (Alanya Müzesi), K29 (Mersin Müzesi)	189
Görsel 4.2.3.6 K17 (Alanya Müzesi), K20 (Antalya Müzesi)	189
Görsel 4.2.3.7 Perge F2 ve F4 çeşmesi kesik alınlığındaki rahibe figürleri (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	190
Görsel 4.2.3.8 Pamphylia-Kilikia ostoteklerindeki başörtüsüne ait detay fotoğrafları a-b) Side Müzesi, c) Alanya Müzesi (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	191
Görsel 4.2.3.9 K50 (Gaziantep Müzesi)	191

Görsel 4.2.3.10 K21 (Antalya Müzesi), K28 (Mersin Müzesi), K54 (Gaziantep Müzesi)	191
Görsel 4.2.3.11 a) K27 (Mersin Müzesi, Adana Müzesi'nden Devir) b) Adana Müzesi mezar steli (Env. No. 1311) (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	193
Görsel 4.2.4.1 K56'ya ait küpe detay fotoğrafları ve çizimi (Side Müzesi)	197
Görsel 4.2.4.2 Cenevre George Ortiz Koleksiyonu'nda bulunan kadın portresi (Env. No. 251)	198
Görsel 4.2.4.3 K15 (Antalya Müzesi) ve K11 (Alanya Müzesi)	198
Görsel 4.2.4.4 K17'ye ait küpe detay fotoğrafı ve çizimi (Alanya Müzesi)	199
Görsel 4.2.4.5 K5 (Alanya Müzesi), K6 (Side Müzesi)	200
Görsel 4.2.4.6 a) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki kadın heykeli/büstü (?) b) Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'ndeki orta ölçekli kadın heykeli	202
Görsel 4.2.4.7 Perge F2 ve F4 çeşmesi kesik alınlığındaki rahibe figürleri – İstiridye kabuğu detayı (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	203
Görsel 4.2.4.8 İstanbul Arkeoloji Müzesi, pişmiş toprak Aphrodite Heykelciği (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	205
Görsel 4.2.4.9 K52, istiridye kabuğuna ait detay fotoğrafı (Gaziantep Müzesi)	206
Görsel 4.2.4.10 K24, Rahibe (Aurelia Paulina?) heykeli – Kolye çizimi	207
Görsel 4.2.4.11 K52 (Gaziantep Müzesi), detay fotoğrafı	209
Görsel 4.2.4.12 K8 (Side Müzesi)	210
Görsel 4.2.5.1 F2 Çeşmesi'ne ait kesik alınlık (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	212
Görsel 4.2.5.2 F4 Çeşmesi'ne ait kesik alınlık (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)	214
Görsel 4.3.1.1 E2 (Antalya Müzesi), E6 (Alanya Müzesi), E3 (Adana Müzesi), E7 (Gaziantep Müzesi)	220
Görsel 4.3.1.2 E4 (Alanya Müzesi), E5 (Alanya Müzesi)	221
Görsel 4.3.1.3 E19 (Alanya Müzesi), E20 (Alanya Müzesi)	222
Görsel 4.3.1.4 E12 (Alanya Müzesi), E13 (Alanya Müzesi), E18 (Side Müzesi) ...	222
Görsel 4.3.1.5 E5 (Alanya Müzesi), E11 (Alanya Müzesi), E16 (Alanya Müzesi). ..	223
Görsel 4.3.1.6 E10 (Alanya Müzesi)	223

	<u>Sayfa</u>
Görsel 4.3.2.1 E6 (Alanya Müzesi), E20 (Alanya Müzesi)	224
Görsel 4.3.2.2 E10 (Alanya Müzesi)	226
Görsel 4.3.2.3 E12 (Alanya Müzesi)	226
Görsel 4.3.2.4 E1 (Adana Müzesi)	227
Görsel 4.3.3.1 E8 (Hatay Müzesi)	228
Görsel 4.3.4.1 E1 (Adana Müzesi)	230
Görsel 4.3.4.2 E30 (Hatay Müzesi)	233
Görsel 4.3.5.1 E1 (Adana Müzesi)	234
Görsel 4.3.5.2 E4 (Alanya Müzesi)	235
Görsel 4.3.5.3 E5 (Alanya Müzesi)	236
Görsel 4.3.5.4 E18 (Side Müzesi)	237
Görsel 4.3.5.5 E10 (Alanya Müzesi)	238
Görsel 4.3.1 2023-2024 yılında Adana Müze Müdürlüğü başkanlığınca Misis'te yapılan kazı çalışmalarından ele geçen kadın büstü (Adana Arkeoloji Müzesi Arşivi)	250
Şekil 4.5.1 Tarihlendirme Verilerine Göre Sayısal Dağılım (Grafik 1)	254
Görsel 4.7.1 K4, K7, E11 (Alanya Müzesi)	274
Görsel 4.7.2 E12, E16, E17 (Alanya Müzesi)	274
Görsel 4.7.3 K5 (Alanya Müzesi)	275
Görsel 4.7.4 K6 (Side Müzesi)	276
Görsel 4.7.5. K27 (Mersin Müzesi, Adana Müzesi'nden devir)	276
Görsel 4.8.1 E4 ve E5 detay fotoğrafları (Alanya Müzesi)	278
Görsel 4.8.2 E23 (Alanya Müzesi)	279
Görsel 4.8.3 E6 (Alanya Müzesi)	280
Görsel 4.8.4 K34 ve K38 (Adana Müzesi)	282
Görsel 4.8.5 K36, K37 ve K46 (Adana Müzesi)	282
Görsel 4.8.6 K39, K40 ve K41 (Adana Müzesi)	283
Görsel 4.8.7 a) K23 (Antalya Müzesi), b) Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst	285
Görsel 4.8.8 K56 (Side Müzesi)	286
Görsel 4.8.9 K15 (Antalya Müzesi)	287

Sayfa

Görsel 4.8.10 a) K9 (Alanya Müzesi), b) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi’ndeki kadın heykeli/büstü (?)	289
Görsel 4.8.11 K5 ve K9 (Alanya Müzesi)	290
Görsel 4.8.12 a) Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi’ndeki orta ölçekli kadın heykeli, b) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi’ndeki kadın heykeli/büstü (?)	290

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Teknik Kısaltmalar

a.g.k.	:	Adı Geçen Kaynak
Bkz./bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Yük.		Yükseklik
Gen.		Genişlik
Der.		Derinlik
Dn.		Dipnot
Ed./Eds.		Editör/Editörler
Env. No.	:	Envanter Numarası
Et. No	:	Etütlük Numarası
G	:	Genişlik
KD	:	Kaide Derinliği
KG	:	Kaide Genişliği
KY	:	Kaide Yüksekliği
Kat. No.	:	Katalog Numarası
Lev./lev.		Levha
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
No./no.	:	Numara
Ref.	:	Referans
Res./res.	:	Resim

s. : Sayfa
Suppl./ suppl. : Supplement
yy : Yüzyıl

Kaynakça Kısaltmaları

Kaynakçaya ait kısaltmalarda, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (Deutsches Archäologisches Institut /DAI) belirlemiş olduğu kısaltmalar kullanılmıştır.

AA	:	Archäologischer Anzeiger
ActaArch	:	Acta archaeologica. København
ActaHyp	:	Acta hyperborea. Danish Studies in Classical Archaeology
Adalya	:	Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı
AncSoc	:	Ancient Society
Antiquity	:	Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology
AF	:	Archäologische Forschungen
Anadolu/Anatolia	:	Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Bölümü Arkeoloji Bölümü Dergisi
AMS	:	Asia Minor Studien
ANMED	:	Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü – Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri
AntK	:	Antike Kunst
AJA	:	American Journal of Archaeology
AntPl	:	Antike Plastik
ArcheologiaWarsz	:	Archeologia. Rocznik Instytutu archeologii i etnologii, Polskiej akademii nauk
AnSt	:	Anatolian Studies
AST	:	Araştırma Sonuçları Toplantısı
AW	:	Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte
Belleten	:	Belleten. Türk Tarih Kurumu
BeitrESkAr	:	Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur
BCH	:	Bulletin de correspondance hellénique

BmetrMus	:	The Metropolitan Museum of Art Bulletin
BJb	:	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn
BWPr	:	Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin
CCCA	:	Corpus Cultus Cybelae Attidisque
Chiron	:	Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts.
ClR	:	The Classical Review
DaM	:	Damaszener Mitteilungen
EpigrAnat	:	Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens
EPRO	:	Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain
FuB	:	Forschungen und Berichte. Staatliche Museen zu Berlin
Gnomon	:	Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft
IstMitt	:	İstanbul Mitteilungen
JbRGZM	:	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
Jdl	:	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JRS	:	The Journal of Roman Studies
MUSE	:	Muse. Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri, Columbia
MusHelv	:	Museum Helveticum
KST	:	Kazı Sonuçları Toplantısı
LIMC	:	Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
RA	:	Revue Archéologique
RE	:	Realencyclopädie: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
RM	:	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung

SNG	:	Sylloge Nummorum Graecorum
Syria	:	Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie
TAD	:	Türk Arkeoloji Dergisi
TAVO	:	Tübinger Atlas des Vorderen Orients
TransactAmPhilosSoc	:	Transactions of the American Philosophical Society
ZPE	:	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GİRİŞ

Küçük Asya'nın güney kıyısında yer alan bölge, antik çağda “*Pamphylia*” adını taşımaktadır¹. Bu bölge; batısında Lykia, doğusunda Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia), kuzeyinde Pisidia ve Toroslar, güneyinde ise doğal bir sınır olan Akdeniz (*Mare Pamphylum*) ile sınırlandırılmıştır². 80 km'yi aşan bir mesafe boyunca deniz kıyısını izleyen verimli Pamphylia Ovası, batıdan doğuya sıralandığında Olbia, Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Aspendos, Side, Justinianopolis/Mylome, Lyrbe, Seleukeia, Ptolemais ve Korakesion gibi önemli kentlere ev sahipliği yapmıştır³.

Pamphylia Bölgesi, Doğu Akdeniz'deki konumu nedeniyle erken dönemlerden itibaren deniz ulaşımı ve ticaretin vazgeçilmez bir durak noktası olmuştur⁴. Bölge, Kıta Yunanistan ve Ege Adaları'nın yanı sıra özellikle Kıbrıs, Suriye ve Mısır ile yoğun ticari ilişkiler içerisine girmiştir⁵. Öyle ki, bölgedeki en önemli liman kenti konumunda olan Side, Orta Doğu'daki tüm ticaret güzergahının merkezini oluşturmaktadır⁶. Kent, Kıbrıs ile Kilikia kıyıları arasında yer alan ve Suriye'ye ulaşımı sağlayan “*Aulon*” geçişinin girişinde yer almaktadır⁷. Dolayısıyla da bölge, Side'den, Kıbrıs-Akamas Burnu'na; buradan ise Mısır veya Suriye'ye geçiş yapılan yoğun ticaret rotasının önemli bir noktasını oluşturmuştur⁸.

Bölgeler ve kentler arasındaki söz konusu ticari ilişkiler, aynı zamanda ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi, dini, askeri, turizm, eğitim ve sanat gibi farklı alanlardaki yoğun etkileşimi de kaçınılmaz kılmıştır⁹. Kentler arasındaki bu etkileşim şüphesiz sanat dallarından birisi olan plastik sanatları da etkilemiştir. Pamphylia Bölgesi'nin başta ticari

¹A. M. Mansel (1978). *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 1; E. C. Bosch (1957). *Pamphylia Tarihine dair Tetkikler*. (Çev: S. Atlan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 7.

²Bölgenin sınırları antik yazarlar ve çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. A. Özdzibay (2012). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi. Die Stadtentwicklung Von Perge Im 1.-2. JH. N. CHR.* K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz Seyhan, T. Ertekin (Eds.). Antalya: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayınevi, s. 8., Dn.1.

³G. E. Bean (1999). *Eskiçağ'da Güney Kıyıları*. (Çev: İ. Delemen – S. Çokay). İstanbul: Arion Yayınevi, s. 3.

⁴J. Nollé (1993a). *Side im Altertum I. Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*. Bonn: Rudolf Habelt Yayınevi, s. 25-29; E. Arca, N. Gökalp ve N. Ören (2011). Pamphyhia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile olan ilişkileri. *Olba*, (XIX), s. 288.

⁵Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 288; H. J. Drexhage (1991). Die Kontakte zwischen Side, Alexandria und Ägypten in der römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh. n. Chr.). *AMS*, (3), s. 75.

⁶J. Nollé (1987). Pamphyliche Studien 6-10. *Chiron*, (17), s. 259; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 75.

⁷Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

⁸Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 29-34; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 288.

olmak üzere birçok farklı alanda ilişki içerisinde olduğu Suriye ile heykeltıraşlık alandaki etkileşimleri ise detaylı biçimde çalışılmayı bekleyen önemli bir konuyu oluşturur.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu doktora tezinin konusunu *Pamphylia Heykeltıraşlığı ve Suriye ile Karşılıklı Etkileşimi* oluşturmaktadır. Bahsi geçen konunun, doktora tezi olarak çalışılmasının birkaç önemli nedeni vardır.

Şöyle ki; Pamphylia Bölgesi, Akdeniz Bölgesi'ndeki konumu itibariyle erken dönemlerden itibaren ticaretin vazgeçilmez duraklarından birisi olmuştur. Bu bakımdan çeşitli alanlarda olduğu gibi, heykeltıraşlık alanında da etkileşime açık bir bölge konumundadır. Bilindiği üzere Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığı günümüze dek çeşitli araştırmacılar tarafından çok yönlü biçimde ele alınmıştır. Özellikle ilk bilimsel kazıların başlatıldığı Perge (1946) ve Side (1947) kentlerinden günümüze dek ele geçen yoğun miktardaki büyük ve küçük ölçekli heykeltıraşlık eserden hareketle, bölge genelinde ve kent özellerinde oldukça önemli tespitler yapılarak çeşitli görüşler sunulmuştur. Söz konusu alandaki araştırmalar günümüzde de halen devamlılığını sürdürmektedir.

Ancak Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığının, ticari ilişkileri dolayısıyla bölgesel olarak etkileşim içerisinde olduğu Suriye ve heykeltıraşlığı ile ilişkisi; günümüze dek dolaylı yollardan ele alınmış olsa dahi, bütüncül ve detaylı biçimde incelenmeyen bir çalışma konusunu oluşturur. Nitekim söz konusu ilişki, büyük boy heykeltıraşlık eserler üzerinden hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Bu bağlamda, Pamphylia Bölgesi ve Suriye'nin heykeltıraşlık alanında birbirlerini etkileyen hususların tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla ve de en önemlisi daha öncesinde detaylı biçimde irdelenmemiş bu konunun, heykel literatüründeki açığı kapatabileceği düşüncesi adına böylesine bir çalışma konusu belirlenmiştir.

Bu noktada çalışmanın amacı, Pamphylia Bölgesi ve Doğu Akdeniz arasındaki etkileşimin ne şekilde gelişim gösterdiğini anlamaya çalışmaktır. Bölgeler arası ticaret yoğunluğundan hareketle farklı biçimlerde yayılım gösteren sanatsal alandaki etkileşimler, bu etkileşimlerin nasıl yayıldığı veya nasıl çoğaldığı gibi soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır. Çalışmanın bu kısmı, Pamphylia Bölgesi ve Suriye arasındaki çok yönlü ilişkiyi detaylı biçimde irdelemek adına önem arz etmektedir.

Çalışmanın merkezini oluşturan öncelikli amacı ise, Pamphylia Bölgesi kentlerinden ele geçen ağırlıklı büyük ölçekli heykeltıraşlık eserlerin stilistik özelliklerinden hareketle,

yani üslup analizi yapılarak Suriye heykeltıraşlığı arasında bir ilişki (*veya ilişkiler*) kurmaya çalışmaktır. Söz konusu karşılaştırmalar dahilinde hem Pamphylia Bölgesi hem de Suriye heykeltıraşlığına dair belirgin üslup özellikleri, heykel repertuarları, bu repertuarda öne çıkan unsurlar, eserlerin tipolojik ve ikonografik özellikleri, ayırt edici üslup ve teknik özellikleri gibi önemli hususlar ele alınacaktır. Bu bağlamda incelenen eserler ve eserler arasında kurulan ilişkiler doğrultusunda, Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığının bu etkileşim içerisinde ne konumda olduğu, yukarıda bahsi geçen özelliklerden etkilenip etkilenmediği, etki altında kaldı ise bu etkinin ne oranda ve ne şekilde olduğu gibi hususlar çalışma kapsamında cevap aranması gereken önemli soruları oluşturur.

Çalışmanın kapsamını; Pamphylia Bölgesi ile Kilikia Bölgesi başta olmak üzere bu bölgelerin doğusunda kalan Suriye kentlerinden ele geçmiş heykeltıraşlık eserler oluşturmaktadır. Pamphylia Bölgesine ait eserlerin büyük bir çoğunluğu, 1946-1947 yıllarından itibaren günümüze dek sistematik bir biçimde kazı çalışmaları yürütülen Side ve Perge kentlerinden ele geçmiştir. Perge'den ele geçen eserler Antalya Müzesi, Side'den ele geçen eserler ise müzelere ait teşhir salonları ve çeşitli depolarında korunagelmektedir. Her iki müzede korunan eserlerin büyük bir kısmı kentlerdeki kazılardan ele geçmişken, bir kısmı ise kişilerce kent civarlarında bulunup, müzeler tarafından satın alınan eserlerden oluşur.

Bölgenin hemen doğusunda bulunan Kilikia Bölgesi ve kentlerinden ele geçen eserler Alanya, Anamur, Silifke, Tarsus, Mersin, Adana, Hatay ve Gaziantep Müzeleri'nde korunagelmektedir. Bununla birlikte; Suriye Eyaletinin (Kuzey Suriye) çeşitli kentlerinden ele geçen heykeltıraşlık eserler Ulusal Şam, Ulusal Lazkiye, Halep ve ağırlıklı olarak Avrupa ve Amerika'da bulunan çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda sergilenmektedir.

Çalışmanın yöntemini ise, söz konusu bölgelerden ve kentlerden ele geçen eserlerin tespiti ve değerlendirilmesi adına, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan gerekli izinler doğrultusunda Side Müzesi, Antalya Müzesi, Alanya Müzesi, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Adana Müzesi, Hatay Müzesi ve Gaziantep Müzesi'nde yapılan malzeme çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında; bahsi geçen müzelerin teşhir alanlarında ve depolarında korunagelen, konu ile ilişkili olan eserlere yönelik tespit, belgeleme ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PAMPHYLIA BÖLGESİ HEYKELTİRAŞLIĞI ARAŞTIRMALARI

Günümüzde, Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığı ile ilgili çeşitli araştırmacılar ve bilim insanları tarafından ele alınmış oldukça önemli araştırmalar mevcuttur. Bu noktada, bu araştırmalara vesile olan ilk bilimsel kazıların başlatıldığı Perge ve Side kenti kazılarının kısa öyküsüne ve heykeltıraşlık alanındaki çalışmalarına değinmek önemli bir husus olacaktır.

Pamphylia Bölgesi'ne dair araştırma ve bilimsel kazı çalışmaları ilk olarak 1946 yılında Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi destekleri ile, Prof. Dr. Arif Müfid Mansel başkanlığında Perge kentinde başlatılmıştır. Perge'deki çalışmalara; İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak, 1946 yılından 1974 yılına dek Mansel başkanlık etmiştir. Çalışmalar, 1975 - 1988 yılları arasında Prof. Dr. Jale İnan tarafından sürdürülmüştür. 1988-2011 yılları arasında ise Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'nun başkanlığında yürütülmüş olan Perge kazı çalışmaları, 2012 yılından 2019 yılına dek Antalya Müze Müdürlüğü denetiminde sürdürülmüştür. 2019 yılından itibaren ise İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şebnem Sedef Çokay Kepçe'nin başkanlığında devam etmektedir.

Side'deki kazı çalışmaları, 1947-1966 yılları arasında Prof. Dr. Arif Müfid Mansel başkanlığında yürütülmüştür. 1967 yılında Prof. Dr. Jale İnan tarafından ele alınan çalışmalar, aralıklı olarak 1991 yılına dek devam ettirilmiştir. 1983 - 2008 yılları arasında Dr. Ülkü İzmirligil başkanlığında Tiyatro ve çevresinde yürütülen çalışmalar, 2009 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi'ne bağlı olarak kentin bütününde devamlılığını sürdürmektedir. 2009-2019 yılları arasında Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'nın başkanlık ettiği Side kazısı çalışmaları, 2019 yılından itibaren Prof. Dr. Feriştah Alanyalı başkanlığında yürütülmektedir.

Söz konusu bilimsel kazılar ile birlikte Perge ve Side kentlerinden ele geçen heykeltıraşlık eserler yukarıda da bahsi geçtiği üzere önemli araştırmaların ana konusunu ve çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu noktada, söz konusu eserler, bölge heykeltıraşlığı dahilinde genel bir bilgi sahibi olmamızı sağlarken kentlere özgü üslup özelliklerinin, kentler arasındaki üslup farklılıklarının veya ortak yönlerinin tespit edilmesine ışık tutmaktadır.

1947 yılında, Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ve ekibi ile faaliyete geçen Side kazılarında günümüze dek birçok plastik eser ele geçmiştir. 1947¹⁰ ve 1948¹¹ yılında yapılan kazı çalışmalarına dair verilerin toplu bir biçimde ele alındığı ayrıntılı raporlarda, kentin farklı çalışma alanlarından ele geçen heykeltıraşlık eserler ilk kez bilim dünyasına tanıtılmıştır. 1946 – 1955 yıllarında Pamphylia’ da yapılan kazılar ve araştırmalar başlığı altında ise Side ve Perge kentinden ele geçen birçok heykeltıraşlık eser, mimari kontekst bazında Mansel tarafından değerlendirilerek ele alınmıştır¹².

Prof. Dr. J. İnan’ın 1975 yılı basımlı *Side’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı* yayını¹³ Side’deki 1947-1966 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarından ele geçen farklı kategorideki birçok plastik eserin bir arada değerlendirildiği önemli yayınlarından birisidir. Aynı araştırmacı tarafından ele alınan *Perge’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı I-II* yayınları ise,¹⁴ Perge heykeltıraşlığı ile ilgili önemli eserlerin bilim dünyasına tanıtılmasına olanak sağlamıştır. Prof. Dr. İnci Delemen ise Perge’den ele geçen bazı heykelleri tekil makaleler halinde ele almıştır¹⁵.

Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığı ile ilgili sayıca az olmasına rağmen güncelliğini halen koruyan doktora ve yüksek lisans çalışmaları da mevcuttur. Bu noktada; Prof. Dr. H. S. Alanyalı tarafından ele alınan “*Der Kentauromachie und der Gigantomachie fries im Theater von Perge*” başlıklı yayımlanmış doktora tezi¹⁶, Perge tiyatrosuna ait kabartma sanatı ve köken/etki ilişkilerine ışık tutmaktadır. Bu çalışmaya ek olarak bölge heykeltıraşlığı; Dr. Öğr. Üyesi B. Akçay tarafından ele alınan “*Perge Güney Hamam Heykeltıraşlık Eserleri*” başlıklı yüksek lisans tezi¹⁷, Dr. S. Orhan tarafından ele alınan

¹⁰A. M. Mansel, E. Bosch ve J. İnan (1951). *1947 Senesi Side Kazılarına dair Önrapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.; 1947 senesine ait kazı raporları için ayrıca bkz. Mansel, A. M. (1948a). 1947 Side (Eski Antalya) Kazıları. *Belleten*, 12 (45-46), s. 256-260.; A. M. Mansel (1948b). Haberler-Antalya’da Side (Eski Antalya) Kazısı. *Belleten*, 12 (45-46), s. 495 – 497.

¹¹A. M. Mansel, G. E. Bosch, J. İnan (1956). *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 51-52-66-67. No.5, Lev. 27, 101-102.

¹²A. M. Mansel (1958a). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia’da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Belleten*, 22 (86), s. 211-240.

¹³J. İnan (1975). *Side’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁴J. İnan (2000). *Perge’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı - 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. ; J. İnan (2003). *Perge’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı - II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

¹⁵İ. Delemen (2009). Two New Portraits Heads with Priestly Crowns from Perge. *Adalya*, (12), s. 173-184.; İ. Delemen (2010). A Bust of Antinous from Perge. *Adalya*, (13), s. 183-194; İ. Delemen (2011). The Colossal Statue of Lucius Verus Recently Discovered in Perge. *Adalya*, (14), s. 297-314; İ. Delemen ve E. Koçak (2014). The Dancing Attis: a Bronze Statue from the Macellum / Agora of Perge. *Adalya*, (17), s. 123-144.

¹⁶H. S. Alanyalı (2012). *Der Kentauromachie und der Gigantomachie fries im Theater von Perge*. Wien: Phoibos.

¹⁷B. Akçay (2007). *Perge Güney Hamamı Heykeltıraşlık Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“*Perge Batı Cadde 2013 Yılı Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Heykeltıraşlık Eseri*” başlıklı yüksek lisans tezi¹⁸, bu satırların yazarı tarafından ele alınan “*Side Müzesi’nde Bulunan Mermer Tanrı ve Tanrıça Heykelcikleri*” başlıklı yüksek lisans tezi¹⁹ ve S. Karabulut tarafından ele alınan “*Perge Batı Kapısından Bir Rahibe Heykeli*” başlıklı yüksek lisans tezi²⁰ kapsamında farklı konular dahilinde değerlendirilmiştir.

Side’den ele geçen ideal heykeller ise A. Landskron tarafından Avusturya Bilim Fonu (FWF – Der Wissenschaftsfonds Universität Graz) desteği ve Side Antik Kenti Kazı Başkanlığı izni kapsamında çalışılmış olup, söz konusu çalışma yayına hazırlanmaktadır.

Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığında önemli bir yer tutan portreler ilk olarak; 1956 yılında J. İnân tarafından *Side ve Perge Kazılarında Bulunan Portreler* başlığı altında²¹, 1965 yılına dek Antalya ve çevresinden ele geçen ve bütüncül bir biçimde değerlendirilen portreler ise *Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri* başlığı altında yayınlanmıştır²². Aynı araştırmacı E. Alföldi-Rosenbaum ile birlikte 1966²³ ve 1979²⁴ yılına ait yayınları ile, Pamphylia Bölgesi portreleri de dahil olmak üzere tüm Anadolu portreciliğine kapsamlı bir bakış açısı sunmuştur. Perge’den ele geçen bazı portreler de yine J. İnân tarafından tekil makaleler dahilinde bilim dünyasına sunulmuştur²⁵. Pamphylia Bölgesi portreleri 2015 yılında Dr. Öğr. Üyesi B. Akçay-Güven tarafından doktora tez çalışması kapsamında bütüncül olarak tekrar değerlendirmeye tabii tutulmuştur²⁶.

¹⁸S. Orhan (2017). *Perge Batı Cadde 2013 Yılı Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Heykeltıraşlık Eseri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁹H. Y. Öztunç (2018). *Side Müzesi’nde Bulunan Mermer Tanrı ve Tanrıça Heykelcikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Söz konusu yüksek lisans tezi, yazar tarafından 2018 yılında Doç. Dr. Serap Erkoç danışmanlığında tamamlanmıştır. Bu tez çalışması Anadolu Üniversitesi BAP Komisyonunca kabul edilen 1610E654 numaralı projesi ve Koç Üniversitesi Suna&İnân Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) yüksek lisans bursu kapsamında desteklenmiştir.

²⁰S. Karabulut (2022). *Perge Batı Kapısı’ndan Bir Rahibe Heykeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²¹J. İnân, (1960). Side ve Perge Kazılarında Bulunan Portreler. *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 36-38.

²²J. İnân (1965). *Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

²³J. İnân ve E. Rosenbaum (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları.

²⁴J. İnân ve E. Alföldi-Rosenbaum, (1979). *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei: Neue Funde*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

²⁵J. İnân, (1974). Neue Porträtstatuen aus Perge. *Mansel’e Armağan: Melanges Mansel II* içinde (s. 643-661). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.; J. İnân (1983). Neue Porträtstatuen aus Perge. *AntK*, 26 (2), s. 119-120.

²⁶B. Akçay-Güven (2015). *Pamphylia Bölgesi Roma Dönemi Portreciliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Side’de özellikle 2009-2023 yılları arasında I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanında gerçekleştirilen parsel kazıları ile birlikte, ele geçen heykeltıraşlık eserlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu husus, Side heykeltıraşlığının tekrardan geniş ve bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. İlerleyen dönemlerdeki çalışmalar dahilinde söz konusu eserlerin kapsamlı bir yayını planlanmaktadır²⁷.

Bölgenin diğer önemli kentleri olan Aspendos, Lyrbe, Sillyon ve Attaleia²⁸ gibi kentlerden ele geçen heykeltıraşlık eserler sayıca az olmasına rağmen gün geçtikçe artış göstermektedir. 1972-1979 yılları arasında Lyrbe-Seleukeia kazılarına başkanlık eden Prof. Dr. Jale İnan, kentte yapılan çalışmalar sonucunda ele geçen bir grup heykeltıraşlık eseri bilim dünyasına tanıtmıştır²⁹. 2015 yılında bilimsel kazıların başlatıldığı Aspendos Kenti’nden ele geçen heykeltıraşlık eser sayısı oldukça azdır. Lanckoroński’nin ifadesine göre, 1884 yılında Büyük Eksedranın (M) dışında, bazı kısımları kırık ve eksik iki adet heykel tespit edilmiştir³⁰. Heykellerden biri zırhlı bir erkeğe, diğeri ise giyimli bir kadına (Hera Ephesia) aittir. Bahsi geçen heykeller günümüzde Antalya Müzesi’nde korunagelmektedir. Bununla birlikte, Aspendos’tan ele geçen ve 1926 yılından itibaren Antalya Müzesi’nde korunagelen bir Hera heykeli (*Hera Ephesia*) daha bulunmaktadır. Söz konusu heykelin himationuna ait etek ucu kısmında yer alan yazıt ise oldukça önemli bir detay olarak karşımıza çıkar. Yazıtta, Synnada’lı (Afyon-Şuhut) oldukları belirtilen *Moschos* ve *Kalippos* isimli iki adet heykeltıraşın isimleri yazılıdır. Bu yazıt, antik dönemde Aspendos’taki ve daha genelde Pamphylia Bölgesi’ndeki heykeltıraşların varlığını kanıtlaması açısından önemlidir³¹. Kentte son yıllarda yapılan kazı çalışmaları doğrultusunda, farklı heykeltıraşlık eserler de ele geçmiştir³².

²⁷Söz konusu yayın çalışmalarının, Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı, Doç. Dr. Serap Akca ve yazar tarafından yapılması planlanmaktadır.

²⁸K. G. Lanckoroński (2005). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I. Cilt Pamphylia*. (Çev. S. Bulgurlu Gün). İstanbul: AKMED / Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Merkezi, s. 16-17.

²⁹J. İnan (1998). *Toroslar’da Bir Antik Kent: Lyrbe? – Seleukeia?* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 75-83; H. S. Alanyalı (2022). Jale İnan ve Pamphylia Heykeltıraşlığı. M. Demirel, M. Arslan, S. Atalay ve U. Orhan (Eds.). *Antalya’nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Özel Ofset, s. 119.

³⁰Lanckoroński, 2005, **a.g.k.**, 94-95. Res. 71-72; Alanyalı, 2022, **a.g.k.**, 120. Dn. 6.

³¹M. E. Özgür (2008). *Skulpturen des Museums von Antalya*. Ankara: Dönmez Offset, s. 18-19. Nr. 2.

³²Aspendos’taki heykeltıraşlık eserler arasında, 2015 yılında Roma Bazilikası’ndan ele geçen tüme yakın çıplak bir erkek heykeli bulunmaktadır. Söz konusu heykel Prof. Dr. Veli Köse tarafından Apollon olarak tanımlanmıştır (Ayrıca bkz. B. Akçay-Güven (2024). Pamphylia’da Heykel Sanatı. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 274).

2020 yılında bilimsel kazıların başlatıldığı Sillyon'da ise, daha önceki yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ışığında iki adet heykel parçası (Eros başı ve giyimli kadın heykeli) tespit edilmiştir³³.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bahsi geçen kentlerdeki heykeltıraşlık eserlerin sayısı oldukça az olmakla birlikte, yoğunlaşan kazı çalışmaları kapsamında gün geçtikçe artış göstermektedir. Ancak eserlerin azlığı, bölge heykeltıraşlığına dair yorum yapılabilmesine engel teşkil etmemektedir.

Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığında Side ve Perge kentleri, yukarıda bahsi geçen kentlerin yanı sıra buluntu yoğunluğu bakımından öne çıkmakla birlikte, antik dönemdeki heykeltıraşlık faaliyetleri ile de önemli bir konumdadır.

Side kentinde bugüne kadar tespit edilebilen herhangi bir atölye söz konusu değildir. Ancak kentte heykeltıraşlık faaliyetlerinin olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bunlardan en önemlileri ise epigrafik belgelerdir³⁴. Bu noktada; Side'de bulunan bir heykel kaidesinin üzerinde bilinguel (*Sidece* ve *Yunanca*) olarak yazılmış yazıtta³⁵ “*Apollonios'un torunu Apollodoros'un oğlu Apollonius, kendi heykelini tüm tanrılara adamıştır. – Heykel, Artemon'un oğlu Sideli Mnaseas tarafından yapılmıştır*” ifadesi yer almaktadır³⁶. Genel görüş itibarıyla MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen³⁷ bu yazıt, *Mnaseas*

(<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir?8211CE893638723E83223A4A0DECBFC> (Erişim Tarihi: 20.06.2024); Son yıllarda yapılan kazı çalışmaları doğrultusunda ele geçen heykeltıraşlık eserlere dair detaylı bilgi için bkz. V. Köse, M. Bilgin, E. Şehit ve İ. Kopçuk (2024). *Aspendosluların Şanlı Kenti*. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 417-418, Fig. 16.); 2024 yılının Haziran ayında ise, Agora'nın batı stoasının gerisinde bulunan iki katlı dükkanlarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Zeus'a ait heykel parçası ile orta ölçekli Aphrodite heykeli ele geçmiştir (AA Haber Ajansı).

³³B. Yılmaz-Kolancı (2020). Antalya Müzesi'nde Bulunan Sillyon Heykeltıraşlık Eserleri. M. Taşkıran (Ed.) *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi. Sillyon Araştırmaları 1* içinde, İstanbul: Ege Yayınları, s. 93-102.

³⁴Inan, 1975, **a.g.k.**, 7.

³⁵H. Th. Bossert (1950). Schrift und Sprache der Sideten. *Belleten*, 14 (53), s. 7-8; Mansel, 1958a, **a.g.k.**, 233; G. E. Bean (1965). *Side Kitabeleri / The Inscriptions of Side*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 3-4, No. 81; J. Nollé (1988). Inschriften, Münzen und Papyri Dokumente aus dem antiken Side. P. R. Franke, W. Leschhorn, B. Muller ve J. Nollé (Eds.) *Side Munzprägung, Inschriften und Geschichte Einer Antiken Stadt in Der Turkei* içinde. Saarbrücken: Krüger Druck GmbH, s. 46, nr. 23; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 257-258. No.1.

³⁶Yazıt, 1949 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ele geçmiştir. Bean'e göre yazıtın günümüze kadar ulaşabilmiş olmasının nedeni, söz konusu kaidesinin İmparator Claudius'un heykeli için tekrar kullanılmış olmasıdır (Bean, 1965, **a.g.k.**, 3.). Heykel kaidesinin İmparator Claudius Dönemi'nde tekrar kullanılmış olduğu, diğer yan cephesinde bulunan ikinci bir yazıttan anlaşılmaktadır (Bean, 1965, **a.g.k.**, 47-48. No. 147., Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 299-300. No. 31). Söz konusu yazıtlı kaide, günümüzde Side Müzesi'nde bulunmaktadır.

³⁷Yazıt; Bossert tarafından Yunan harflerinin karakterinden hareketle MÖ 3. yüzyıl civarına tarihlendirilmiştir. (Bossert, 1950, **a.g.k.**, 7); Mansel tarafından MÖ 3. – 2. yüzyıl tarih önerisi sunulmuştur (Mansel, 1963, **a.g.k.**, 3. Abb. 2); Bean tarafından ise harf karakterinden hareketle MÖ geç 4. yüzyıl veya

adındaki Side’li bir heykeltıraşın Helenistik Dönem’de kentteki faaliyetini bildirmesi adına oldukça önemlidir³⁸.

Lindos Akropolis’inden ele geçen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıttan³⁹, bir diğer Side’li heykeltıraşın ismini öğrenmekteyiz. J. İnan’ın ifadesine göre, yazıttaki heykeltıraşın ismi *Thoas*’tır⁴⁰. Yazıt üzerinde ise, “*Chersonese ve Syme’de hegemon olan Hexakestos oğlu Actaion, bir stratejistti [...] , [filonun] şefiydi ve Phaselisliler [halkı ve ...] Athena Li[ndia ve Zeus Polieus tarafından] altın bir çelenkle ödüllendirildi (ve taçlandırıldı). Bu heykeli, Side’li Thoas yaptı.*” ifadesi yer almaktadır. Nollé’ye göre yazıt MÖ 190 yılındaki Rhodos deniz harekâtı ve onu izleyen Side Savaşı sırasındaki olaylarla ilgilidir⁴¹. Bu yazıt, Sideli bir heykeltıraşın Helenistik Dönem’de bir başka ülkede çalıştığını göstermesi açısından önem taşımaktadır⁴².

Her ne kadar “*Sideli*” oldukları ifade edilmemesine karşın, kentten ele geçtiğini bildiğimiz iki adet yazıt üzerinde de heykeltıraş isimleri belirtilmiştir. Side’nin kara surları dışında ele geçen ve harf karakterinden kaynaklı Helenistik Dönem’e (MÖ 3. – 2. yüzyıl) tarihlendirilen⁴³ bir heykel kaidesine ait yazıttan⁴⁴, Zeus Nikator kültünün rahipliğini yürüten Kidramyas’ın onurlandırma heykelinin dikildiği anlaşılmaktadır. Yazıt, “*Büyük tanrıların rahibi olan ... oğlu Paion oğlu Stesion ve ... oğlu Lagos oğlu Darkylos ve oğlu Artemon oğlu Paion, halk meclisinin emri uyarınca Zeus Nikator’un rahibi oğlu Darkyles oğlu Kidramas’ı, Pankretas oğlu Dioskurides yaptı*” şeklindedir.

3. yüzyıla tarihlendirilerek Side yazıtları arasındaki en erken yazıt olabileceğine dikkat çekilmiştir (Bean, 1965, **a.g.k.**, 3); Nollé ise, Bean’ın Side’nin en erken döneme tarihlenen yazıtı olabileceğini önerdiği söz konusu yazıttan daha erken döneme tarihlenen bir yazıtın var olabileceğini (bkz: Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 545-546. No. 227) belirterek araştırmacının görüşüne soru işaretli yaklaşmaktadır (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 258. Dn. 5); Bahse konu yazıt aynı araştırmacı tarafından MÖ 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 257.).

³⁸İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

³⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 225-226, TEp 23.

⁴⁰Araştırmacı; sözünü ettiği heykeltıraş ismi olan “*Thoas*”ı, refere edilen sayfada da görüleceği üzere “*Thaos*” şeklinde ifade etmiştir. Olasılıkla bu durum, basım sırasında gözden kaçan bir harf hatası olmalıdır (İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.).

⁴¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 225-226, TEp 23; Yazıt; Lippold tarafından MÖ 170 yılına, Blinkenberg tarafından ise harf karakterlerinden hareketle MÖ 200 yılına tarihlendirilmiştir (G. Lippold (1950). *Griechische Plastik, Handbuch der Archäologie III*, 1. München: C. H. Beck, s. 361, (Rodos’ta çalışan sanatçılar); C. Blinkenberg (1931). *Lindos. Fouilles de l’Acropole 1902-1914, Inscriptions, Vol. II*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 453ff. Nr.189.).

⁴²İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

⁴³Yazıt, sahip olduğu harf karakterinden hareketle Bean tarafından MÖ 2. yüzyıla yerleştirilmiştir. Araştırmacıya göre özellikle II harfinin stil özelliği bu tarihlendirmede belirleyicidir (Bean, 1965, **a.g.k.**, 14). Nollé ise Bean’ın tarihlendirmesini uyumlu bulmasına karşın söz konusu yazıtın daha erken bir döneme yani MÖ 3. yüzyıla ait olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 60, Nr. 90).

⁴⁴Bean, 1965, **a.g.k.**, 13-14. Nr. 100, Taf. V, Fig. 16; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 379, Nr. 90.

Bu ifadeden, Zeus Nikator'un rahibi Kidramyas'ın onurlandırma heykelinin, heykeltıraş Dioskurides tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bir mermer kaide parçası/heykel kaidesi (?) üzerindeki diğer yazıttaki heykeltıraş ismi ise "[...]imos" olarak; ne yazık ki anlaşılamayacak biçimde günümüze ulaşmıştır. Yazıtta, "*Glykon'un oğlu [...]imos üst sahne cephesinin (tanrı) heykellerini yaptı*" ifadesi yer almaktadır⁴⁵. Söz konusu heykeltıraşın, tiyatroya ait sahne binasının üst katındaki heykelleri yapmış olduğu ifade edilmiştir⁴⁶.

J. İnan, yukarıda örneği verilen yazıtlardan da hareketle Side'de Helenistik Dönem'den itibaren yoğun bir heykeltıraşlık faaliyetinin var olduğunu bildirir. Araştırmacı, kentte heykeltıraşlık atölyesine rastlanmadığını⁴⁷ ancak yarım kalmış biçimde ele geçen iki adet başın⁴⁸ atölyenin varlığına kanıt oluşturabileceğini ifade eder⁴⁹.

Araştırmacının bu ifadesi, günümüzde halen tartışmaları devam eden önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Zira günümüzde, *Side'de bir Heykeltıraşlık Atölyesi (?) 'ne dair tespit edilebilen herhangi arkeolojik veri bulunmamasına karşın, ele geçen birçok yarım kalmış heykeltıraşlık eser atölyenin varlığını destekler niteliktedir. Özellikle 2014-2024 yılları arasında önce Side Müze Müdürlüğü; 2020 yılından itibaren ise Side Kazı Başkanlığı*⁵⁰ denetimince Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda gerçekleştirilen parsel kazılarında ele geçen heykeltıraşlık eserlerin bir kısmı bu düşünceye destek oluşturur niteliktedir. Söz konusu eserler arasında, yarım kalmış orta veya büyük ölçekli heykel parçaları bulunmaktadır. Devam eden çalışmalar kapsamında ise bu sayı gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte; tarafımda 2018 yılında tamamlanan "*Side Müzesi'ndeki Mermer Tanrı ve Tanrıça Heykelcikleri*" isimli yüksek lisans tez çalışmasından⁵¹

⁴⁵Tiyatrodaki temizlik çalışmaları sırasında ele geçen iki satırlık yazıt, ne yazık ki kırık ve eksik olarak korunagelmıştır (A. M. Mansel (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter De Gruyter & Co., s. 137; Bean, 1965, **a.g.k.**, 6-7., No. 86; İnan, 1975, **a.g.k.**, 7; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 458-459, Nr. 140.).

⁴⁶Bean, 1965, **a.g.k.**, 6-7., No. 86.; İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

⁴⁷İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

⁴⁸İnan, söz konusu iki eserin işçilik özelliklerine kısaca değinmiştir. Araştırmacı, eserlerin kabaca işlendiğini ve ince işçiliğe geçilmemiş olduğunu aktarmıştır. Yarım kalmış iki başın, Side'deki surun dışında bulunmuş olmalarından hareketle, kentteki heykeltıraşlık atölyesinin bahsi geçen bölgede aranması gerektiğine dikkat çekmiştir (İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.); Araştırmacı, sunduğu bu önemli bilgiye karşın bahsi geçen iki eserin envanter numaralarına veya eserlerin korunduğu yerlere değinmemiştir. Bu noktada, araştırmacı B. Akçay-Güven doktora tez çalışması sürecinde Side Müzesi depolarında yapmış olduğu malzeme çalışmalarında gördüğünü ifade ettiği iki adet kabaca şekillendirilmiş yarım kalan başın, İnan tarafından bahsedilen başlara ait olması gerektiği ihtimalinden söz eder.

⁴⁹İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

⁵⁰Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanındaki kazılar 2020 yılından itibaren Side Kazı Başkanı Prof. Dr. Feriştah Alanyalı başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir. Kentte, 2014 yılından günümüze dek 133 parselde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

⁵¹Öztunç, 2018, **a.g.k.**

hareketle Side Müzesi'nin çeşitli depolarında tespit edilen yarım kalmış mermer heykelcikler⁵² de bu hususa destek oluşturmaktadır.

Kentteki atölye varlığına işaret eden bir diğer husus ise, boyundan itibaren başların yeniden işlenerek portre değişikliğine gidildiğine işaret eden portre heykellerdir. Söz konusu portre heykeller Side'de Hamam-Gymnasium Yapısı (M yapısı) Güney Stoa'ya ait cephe nişlerinden ele geçmiştir⁵³.

Bununla birlikte; 2021 yılında Doç. Dr. Serap Akca tarafından Side Doğu Nekropol'ün de bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, Nekropol'ün özellikle güneybatısında birbirine yakın 11 farklı alanda üretim atığına işaret eden seramik ve demir cürefu parçaları ile mermer yonga parçaları tespit edilmiştir. Bu alanlardan 2 Numaralı alanda; 2022 yılında gerçekleştirilen kazı çalışması ile tamamen toprak içerisine gömülü iyi derecede korunmuş bir seramik fırını tespit edilmiştir. Kentin dışında konumlanan ve yüzeyde farklı malzeme gruplarının atıklarını barındıran bu yer, kentin üretim alanı olmalıdır. Buluntu grubunun içerisinde çok fazla mermer yonga bulunması alanda heykeltıraşlık faaliyetlerinin de gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündürür. Söz konusu alanda bir heykel atölyesinin var olup olmadığı önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalar ile ortaya çıkacaktır⁵⁴.

Son olarak, Side heykeltıraşlık eserlerinde çeşitli mermer cinsleri mevcuttur. Bir liman kenti olan Side'nin çeşitli kıyı kentlerinden gerekli mermer temininin zor olmadığı düşünülmektedir. Bu noktada J. İnan, Sidelilerin mermeri hammadde halinde mi yoksa sanat yapıtı olarak mı ithal ettikleri sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Side'deki heykeltıraşlık atölyesi ve heykeltıraşlık faaliyetleri gibi hususları da bu doğrultuda irdelemiştir⁵⁵. Side'de son yıllarda gerçekleştirilen kazılardan ele geçen heykeltıraşlık eserler farklı mermer cinsleri (siyah mermer, gri damarlı sarımtırak mermer vb.) ve malzemelerden (mermer, granit, kireçtaşı) oluşmaktadır. Side'de bir atölyenin varlığı düşünüldüğünde, Sidelilerin farklı cinsteki mermerleri ve malzemeleri hammadde halinde kente getirttikleri oldukça ihtimal dahilindedir.

⁵²Öztunç, 2018, **a.g.k.**, 26-27, 79-80., Aph10, Görsel 2.8. a-d.; Ers1, Görsel 2.38. a-d.

⁵³Eserler için bkz. İnan, 1960, **a.g.k.**, 37. No. 10, 11; İnan, 1965, **a.g.k.**, 35-39, No. 29, 30, 31; İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 86-89, No. 63, 64, 65; H. S. Alanyalı ve S. Erkoç (2018). Side 2017 Çalışmaları. *KST*, 40 (2), 428-429; Alanyalı, 2022, **a.g.k.**, 130-133.

⁵⁴Side Antik Kenti 2022 Yılı Kazı Raporu.

⁵⁵İnan, 1965, **a.g.k.**, 7.

Tüm bu verilerden hareketle, *Side’de bir Heykeltıraşlık Atölyesi’nin varlığı (?)* her ne kadar arkeolojik veriler ile tespit edilememiş olsa dahi günümüze dek ele geçen heykeltıraşlık eserler dahilinde, neredeyse tartışmaya kapalı bir konu haline gelmiştir.

İnan tarafından gerçekleştirilen, Antalya Bölgesi Roma Dönemi portre çalışmalarında, Side’de Augustus Dönemi’nden Constantinus Dönemi’ne dek kendine özgü bir üslubun izlendiği saptanmıştır⁵⁶. Side portrelerinde özellikle detaylarda plastik şekillere önem verilmiş, geçişler yumuşak ve akıcı, yüzeyler ise çoğu zaman perdahlıdır. Yüzlerdeki canlı anlam ve iç duyguların yüze yansımaları ise karakteristik bir özelliği göstermektedir. Side heykellerinde de takip edilebilen plastik görünümlü yumuşak geçişlerin, bu kentin eserlerinde Geç Dönemlere dek süregelen ayırt edici en önemli özellik olduğu dile getirilmiştir.

Bilindiği gibi Perge’den ele geçen heykeltıraşlık eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu noktada, eserlerin sayıca fazlalığı Perge’de bir heykeltıraşlık okulunun olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bununla birlikte; İnan, Perge’deki bazı imparator ve imparatoriçe portre heykellerinin⁵⁷ belirli bir resmi tipe bağlı kalmayıp bağımsız bir tip içerisinde gösterilmiş olmasını, buradaki sanatçıların eserleri yaratıcı ve bağımsız bir biçimde yorumlamasına bağlar. Söz konusu bu bağlantı Perge’deki heykeltıraşlık okulu varlığını ortaya koymaktadır⁵⁸.

Perge’de bir heykeltıraşlık atölyesi varlığı düşüncesi H. S. Alanyalı tarafından da desteklenmiştir⁵⁹. Araştırmacı, Perge tiyatrosu sceane frons’unun ikinci ve üçüncü kat sokelinde bulunan Kentauromakhia ve Gigantomakhia frizlerinin Perge atölyesine ait olması gerektiğini çeşitli argümanlar dahilinde açıklamıştır⁶⁰. Bununla birlikte, frizlerin birbirinden farklılık gösteren stilistik özelliklerinden hareketle iki farklı sanat stiline

⁵⁶İnan, 1975, **a.g.k.**, 7.

⁵⁷Perge’deki Üç Gözlü Tak (D1) yapısından ele geçen bu portre heykellerden ilki, kaidesi üzerindeki yazıttan hareketle kesin olarak MS 121 yılına tarihlenen imparator Hadrianus’a aittir. İkincisi ise söz konusu Hadrianus portresine benzer stilistik özellikler göstermesi bakımından aynı yıla tarihlenen Sabina heykelidir (Karşılaştırma için bkzn. İnan, 1965, **a.g.k.**, 15-17. no. 6 Lev. VII, Res. 1, Lev. VII; İnan-Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 68, No. 29, Lev. XIX 2, XXI; İnan, 1965, **a.g.k.**, 18-19, No. 7, Lev. VII, Res. 1, Lev XVII, Res. 2, Lev. IC; İnan-Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 72-73, No. 36 Lev. XIX, 3 XXII).

⁵⁸İnan, 1965, **a.g.k.**, 6.

⁵⁹İnan, 1965, **a.g.k.**, 6.; H. S. Alanyalı (2007). Gebannte Kentauren und Giganten: Die Frieze am Theater von Perge in Kleinasien zeugen vom Nachleben der griechischen Mythologie in Römischer Zeit. AW, 38 (1), s. 85-90; J. İnan, N. Atik, A. Öztürk, H. S. Alanyalı, G. Ateş (2000). Vorbericht über die Untersuchungen der Fassade des Theaters von Perge. AA, (2), s. 285-340; Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 160; H. S. Alanyalı (2023). Zum Bildprogramm des Theaters von Perge. U. Lohner-Urban, W. Spickermann ve E. Trinkl (Eds.) *Itineraria: Entlang der Donau und Runds ums Mittelmeer (Band I-II) Festschrifts für Peter Scherrer zum 65. Geburtstag* içinde, s. 295-306

⁶⁰Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 160-161.

tespit edildiği ve bu stilleri takip eden sanatçıların olasılıkla batı (Kent Roma ve Attika) ile doğu (Kilikia-Suriye) sanatını iyi tanıyan Pergeli yerel sanatçılar olduğunu ifade etmiştir⁶¹.

Her ne kadar, günümüzde Perge’de bir heykeltıraşlık atölyesinin varlığı bahsi geçen araştırmacılar tarafından kabul görmüş olsa dahi, atölyeye kanıt oluşturabilecek herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır. Öyle ki bir yazıt dışında, kentteki heykeltıraşlık faaliyetlerine atfedebileceğimiz herhangi bir heykeltıraş ismi de ne yazık ki mevcut değildir. Alanyalı’nın ifadesine göre sadece Milyas’taki bir yazıt üzerinde “*Musaeus oğlu Paeon*” isimli Pergeli bir heykeltıraştan bahsedilmektedir⁶². Alanyalı’ya göre bu yazıt Pergeli sanatçıların sadece kendi şehirlerinde ve Pamphylia’da değil, komşu bölgelerde de aktif olduklarını ispatlamaktadır⁶³.

İnan’a göre, Perge’deki MS 2. yüzyıl ve geç dönem portrelerine ait stilistik özelliklerde, daha sert ve çizgici bir üslup saptanmıştır⁶⁴. Şekiller kesin biçimde sınırlandırılmış olup, saçtan cilde ve çeneden boyuna geçişteki detaylar oldukça serttir. Sayıca fazla olmamasına rağmen, üslup açısından yukarıda bahsi geçen ortak özellikleri barındıran Perge portreleri, en azından bu yöndeki bir üslup akımının kentteki sanatçılar tarafından tutulmuş olduğuna işaret etmektedir⁶⁵.

Tüm bu bilgiler dahilinde, Side ve Perge kentinden ele geçen başta portre heykeller olmak üzere, büyük ve küçük ölçekli heykelleri de dahil edebileceğimiz eserler arasındaki belirgin üslup farklılıkları dikkati çekmektedir. Side heykelleri ve portre başlarında plastik görünüme önem verilmesi ve detaylarda yumuşak geçişlerin hâkim olması ayırt edici özellikler arasındadır. Perge portreleri ve heykelleri ise sahip olduğu sert, kuru ve çizgici üslup bakımından Side eserlerinden farklılık göstermektedir.

⁶¹Araştırmacıya göre, frizlerdeki figürlerin matkapla çalışılan saçları ve derin işlenen göz bebekleri, stilistik açıdan Geç Roma döneminin kabartma çalışmalarına işaret eder. Roma Dönemi lahit kabartmaları ile yapılan stilistik karşılaştırmalardan hareketle, MS 250/265 (İmparator Gallienus) tarih aralığında Kentauromachie ve Gigantomachie frizleri arasında paralellikler bulunmuştur (İnan, Atik, Öztürk, Alanyalı ve Ateş, 2000, **a.g.k.**, 339.; Alanyalı, 2007, **a.g.k.**, 89.).

⁶²G. E. Bean ve R. M. Harrison (1967). Choma in Lycia. *JRS*, (57), s. 43, No. 8.

⁶³Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 153.

⁶⁴İnan, 1965, **a.g.k.**, 7.

⁶⁵İnan, 1965, **a.g.k.**, 7.

İKİNCİ BÖLÜM

2. PAMPHYLIA BÖLGESİ VE DOĞU BÖLGELER İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Pamphylia Bölgesi

Pamphylia Bölgesi; 80 km.'yi aşan bir mesafe boyunca deniz kıyısını izleyen verimli topraklara sahip bir alüvyon ovası üzerine yayılmıştır⁶⁶. Bölge; batı, kuzey ve doğuda Toros Dağları ile çevrelenmiştir⁶⁷. Bölgenin batısında Lykia, doğusunda Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia), kuzeyinde ise Pisidia⁶⁸ ile Toros Dağları yer alır⁶⁹. Güneyinde ise bugünkü Antalya körfezi olarak bilinen ve geniş bir körfez oluşturan Akdeniz (*Mare Pamphylium*) ile sınırlanmıştır⁷⁰. Pamphylia Bölgesi'nin doğal sınırları dağlar ve denizler tarafından belirlenmiş olmasına karşın yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak sürekli olarak değişiklik göstermiştir⁷¹.

Bölgede, kuzeyde Toroslar'dan doğarak Güney'de Akdeniz'e dökülen ve kuzey-güney yönünde uzanan dört önemli nehir bulunmaktadır⁷². Bunlar batıdan doğuya doğru; *Katarraktes* – Düden, *Kestros* – Aksu, *Eurymedon* – Köprüçay ve *Melas* – Manavgat Çayı olarak sıralanmaktadır⁷³. Sahip olduğu ırmaklardan beslenen verimli ve ekilebilir toprakları vesilesiyle tarımsal geçim kaynağına sahip bölge, erken dönemlerden itibaren iskân gören önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.

Bölgenin, Grek polisleri tarzında siyasi topluluklar olarak yaşayan kentleri batıdan doğuya doğru; Olbia (Antalya), Attaleia (Antalya), Magydos (Antalya), Perge (Murtuna), Sillyon (Yanköy), Aspendos (Belkıs), Lyrbe (Bucakşeyhler) ve Side (Manavgat)'dir⁷⁴.

⁶⁶Bean,1999, **a.g.k.**, 3.

⁶⁷Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13; Mansel, 1963, **a.g.k.**, 1; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 1; J. Nollé (1990). Side. Zur Geschichte einer kleinasiatischen Stadt in der römischen Kaiserzeit im Spiegel ihrer Münzen. AW, (21), s. 244.; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 3.

⁶⁸H. Brandt (1990). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 9-10.

⁶⁹Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13.

⁷⁰Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13; Nollé, 1990, **a.g.k.**, 244.

⁷¹Bölgenin sınırları antik yazarlar ve çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 8. Dn.1; H. S. Alanyalı ve A. Yurtsever (2020). M. E. Altınsapan ve B. Y. Olcay Uçkan (Eds.). *Canan Parla Armağanı: Sanat Tarihi, Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları* içinde, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, s. 38, Dn. 10.

⁷²Mansel, 1963, **a.g.k.**, 1; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 1.

⁷³Mansel, 1963, **a.g.k.**, 1; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 1; Nollé, 1990, **a.g.k.**, 244; H. Hellenkemper ve F. Hild (2004). *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Paphlagonien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 81-95; Alanyalı ve Yurtsever, 2022, **a.g.k.**, 38.

⁷⁴Bosch, 1957, **a.g.k.**, 14.

Bireysel bir karaktere sahip bu kentler, tarihsel süreç içerisinde birbirleri ile daima rekabet içerisinde olmalarından kaynaklı bir birlik oluşumu gösterememişlerdir⁷⁵.

2.2. Tarım ve Ekonomi

Pamphylia Bölgesi'nin büyük oranda Melas'tan beslenen verimli topraklara sahip olması tarımın gelişmesini sağlamıştır. Antik kaynaklar ve yazıtlardan öğrenildiği üzere; bölgenin en önemli üretimi buğdaydır⁷⁶. Buna ek olarak zeytinyağı ve şarap üretimi konusunda da oldukça verimli bir bölgedir.

Pamphylia Bölgesi kentleri arasında Side ve Aspendos, tahıl üretimi ve ticareti ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle Side'nin zenginliği büyük oranda; verimli topraklardan alınan ürüne ve tahıl ticaretine dayanmaktaydı⁷⁷. Öyle ki; kentte çeşitli ünvanlara sahip *demiurg*'ların görev süreleri boyunca oldukça önemli bir olay olarak nitelendirdikleri "εὐκαρπία" yani "iyi hasat, bolluk, bereket" terimi *demiurge* yazıtlarında sıklıkla belirtilmiştir⁷⁸.

Side'de MS 2. - 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen; *Demeter Anarsitike*⁷⁹ (hububatı filizlendiren Demeter) ve *Zeus Halonites*'e⁸⁰ (harman tanrısı/harman yerlerinin koruyucusu Zeus) adanan sunak üzerindeki yazıtlar, kentteki tahıl üretimine verilen öneme işaret etmektedir⁸¹. Öyle ki yazıtlardan öğrenildiği üzere; tahıl pazarının kontrolü ve düzenlenmesi adına *Archisitones* "Ἀρχισιτώναι" ünvanına sahip denetmen veya memurların varlığı bilinmektedir⁸². Karallia teritoryumundan ele geçen bir yazıtta⁸³ ismi

⁷⁵Nolle, 1993a, **a.g.k.**, 7, 88-94.

⁷⁶Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 129.

⁷⁷Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 29.

⁷⁸Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 29-30. *Demiurge* yazıtları için ayrıca bkz. Nollé, 1993a, **a.g.k.**, Nr. 70; Nr. 77; Nr. 79.

⁷⁹Side Müzesi'nde bulunan küçük profilli mermer adak sunağının ön yüzeyinde, "Δήμη-τρος Ἀναρ-ζειτι-κίς" yazıtı yer almaktadır. Yazıt harf karakterinden dolayı Nollé tarafından MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 122-126, Nr. 3; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 266. Nr. 8.).

⁸⁰Side Müzesi'nde bulunan ve üç tarafı yazıtlı küçük bir adak sunağının ön yüzeyinde, iki satırdan oluşan "Ζεύς Ἀλω-νίτης" yazıtı okunmaktadır. Yazıtın hemen üzerinde sakallı ve himation giyimli bir büst (Zeus Halonites) dikkati çeker. Yazıtta, "Zeus Halonites. - (İsis ve) Serapis'in hizmetinde olan (falan kişi bu sunağı adadı) veya "Zeus Halonites - [n.n.] İsis ve Serapis'in karar vericisi (falan kişi)" ifadesi yer almaktadır. Kentin tarımsal faaliyetleri içerisinde tahılın yeterince beslenmesi, iyi büyümesi ve aynı zamanda güvenli bir şekilde hasat edilmesi gerekmektedir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere Sideliler bu görevi, harman yerinin koyucusu veya bekçisi olan Zeus Halonites'in koruyuculuğuna bahsi geçen nedenlerden dolayı emanet etmiştir. Yazıt harf karakterinden dolayı Nollé tarafından MS 2. - 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Bean, 1965, **a.g.k.**, 41-42. No. 141; Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 126-127, Nr. 4; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 274-276. Nr. 17.).

⁸¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 291. dn. 24.

⁸²Bean, 1965, **a.g.k.**, 12-13, 24-25. No. 99, 114; Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 126. Nr. 7.

⁸³G. E. Bean ve T. B. Mitford (1970). *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Wien: Hermann Bohlaus Nachf., s. 49-50, No. 19; Nollé 1983, **a.g.k.**, 128; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 195-202. TEp 1.

geçen Aurelius Mandrianus Longinus'un⁸⁴ sahip olduğu birçok ünvanının yanı sıra Side'de *Archisitones* ünvanına sahip olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Side'de rahipler onuruna kaleme alınan bazı yazıtlarda; tahıl ürününün ismi geçen kişinin rahipliği sırasında oldukça bereketli olduğu belirtilmiştir⁸⁵.

Kentin tarımsal faaliyetleri içerisinde tahılın yeterince beslenmesi, iyi büyümesi ve aynı zamanda güvenli bir şekilde hasat edilmesi gerekmektedir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere Sideliler bu görevi, harman yerinin koyucusu veya bekçisi olan Zeus Halonites'in koruyuculuğuna ve Demeter Anarsitike'ye (hububatı filizlendiren Demeter) bahsi geçen nedenlerden dolayı emanet etmiştir.

Araştırmacılar, özellikle Side'nin buğday ticaretinde ön plana çıktığını aktarmaktadır⁸⁶. Bir Pisidia kenti olan Pogla'dan ele geçen ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen yazıt üzerinde, Pogla'dan Mısır'a tahıl gönderildiği aktarılmıştır⁸⁷. Söz konusu tahıl, şüphesiz Pamphylia limanları üzerinden gönderilmiş olmalıdır.

Side teritoryumundan ele geçen yazıtlardan⁸⁸, MS 3. yüzyılın ilk yarısında Suriye'de Parthlara karşı konuşlanan Roma birliklerine Side limanı üzerinden çok kez tahıl gönderildiği bilinmektedir⁸⁹. Bu bilgiden hareketle, Pamphylia Bölgesi'nin tahıl üretimi ve ticareti bakımından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Side limanı MS 3. yüzyılın ilk yarısında Suriye'ye yapılan hububat sevkiyatlardan dolayı *militaris annona*'nın sevk edildiği önemli bir liman olarak ön plana çıkmıştır⁹⁰. Sonuç olarak hali hazırda gelişmiş olan Pamphylia kentleri, Roma ordularının Doğu seferi için Side'den Kıbrıs-Akamas Burnu'na, buradan da Mısır ve Suriye'ye yönelen rotanın öneminin giderek artması sayesinde ekonomik olarak daha da gelişim göstermişlerdir.

⁸⁴Aurelius Mandrianus Longinus, *arkhisitones*'lik görevinin yanı sıra *Agonothetes*'lik *agoranomos eirenarkhes*'lik ve *arkhierosynes*'lik ile Augustus'a başrahiplik yapmıştır (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 195-202. TEp 1).

⁸⁵Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 129.

⁸⁶Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

⁸⁷G. E. Bean (1960). Notes and Inscriptions from Pisidia II. AS, (10), s. 59-61. Nr. 104; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 80.

⁸⁸Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 49-50, No. 19-20-21; H. S. Öztürk (2006). *MÖ II. – MS IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 84.

⁸⁹P. Weiss (1981). Ein agonisches Bema und die isopythischen Spiele von Side. *Chiron*, (11), s. 340-341; Nollé, 1983, **a.g.k.**, 128. dn. 33-34; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1997, **a.g.k.**, 259.

⁹⁰J. Nollé (1986a). Die Blütezeit der Stadt Side in der 2. Hälfte des 3. Jhdts. n. Chr. *AST*, (4), s. 269-272; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 91, 94; Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259; F. Onur (2009). The Roman Army in Pamphylia: From the Third to Sixth Centuries A.D. *Adalya*, (XII), s. 303.

Strabon, Side ve Aspendos tepelerinde bol miktarda zeytin ağacının bulunduğunu aktarmaktadır⁹¹. Özellikle Side'nin ekonomik gelir kaynağı sağladığı en önemli ürünlerden birisi zeytin ve zeytinyağıdır⁹². Öyle ki zeytin ağacının, Philippus ve Valerianus dönemine ait kent sikkeleri üzerinde⁹³; bağışçısı olan kent tanrıçası Athena tarafından kutsandığı görülmektedir. Sikkeler üzerinden yapılan bu atıf ile, zeytinyağının kent ekonomisi açısından önemine dikkat çekilmiştir⁹⁴.

Sideliler, bol miktarda ürettiği zeytinyağını birçok bölgeye ihraç etmektedir⁹⁵. Bölge, genelindeki zeytinyağı üretimi ve ihracatı ile ilgili faaliyetlerin MS 4. yüzyılda dahi yoğun biçimde devam ettiği; MS 360 yılına ait, tüccarlara yönelik bir el kitabı olan ve antik çağın ekonomik coğrafyasının değerlendirildiği "*Expositio totius mundi*"⁹⁶de açıkça ifade edilmiştir⁹⁷. Kitap, Side ve Perge'yi zeytinyağı ticaretinde ekonomik öneme sahip gelişen şehirler olarak "*duac civitates splendidac* - iki muhteşem şehir" şeklinde tanımlamaktadır⁹⁸. Pamphylia Bölgesi'nden ise "*regio optima et sibi sufficiens* – kendi kendine yeten mükemmel bölge" olarak bahsedilmektedir⁹⁹. Dolayısıyla bu dönemde dahi, bölgenin zeytinyağı üretiminde kendine yeterliği devam etmiş ve zeytinyağı ticareti ise kentlerin ekonomisine önemli bir gelir sağlamıştır. Bölgede tespit edilen birçok zeytinyağı işliği de zeytinyağı üretim faaliyetini destekler niteliktedir¹⁰⁰.

2.2. Deniz Ulaşım Ağı ve Rotalar

Pamphylia Bölgesi, Akdeniz sahilindeki konumu itibariyle erken dönemlerden itibaren Batı ile Doğu arasında gerek deniz ulaşımının gerekse ticaret ağının önemli bir noktası olmuştur¹⁰¹. Bölge, Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Suriye, Finike ve Mısır

⁹¹Strabon, Pisidia Bölgesi'nin yerleşimlerinden bahsederken Pamphylia Bölgesi'nde bulunan zeytin ağaçlarını şu şekilde ifade eder: "*Büyük bir kısmı Torosların dağlık bölgelerinde yaşarken, bir kısmı da Pamphylia kentleri Side ve Aspendos'un kuzeyinde tamamı zeytin ağaçlarıyla kaplı tepelik bölgelerde yaşarlar.*" Strabon XII 7.1. (C 569f.); J. Nollé (1983). Zum Landbau von Side. *EA*, (1), s. 121; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 151. TLit 12.

⁹²Mansel, 1978, **a.g.k.**, 13; Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 129; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 151-152. TLit 12 - TLit 13.

⁹³Nollé, 1990, **a.g.k.**, 252-253. Nr. 33.

⁹⁴Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 122.

⁹⁵Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 121.

⁹⁶*Expositio totius mundi et Gentium*, MS 360 yılı civarında Yunanca yazılmış anonim bir ticari coğrafya kitabıdır. Ancak kitabın sadece iki adet Latince versiyonu günümüze dek korunagelmıştır (Nollé, 1983, **a.g.k.**, 121; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 152. TLit 13.).

⁹⁷Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 121; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 127, 137. Dn. 61.

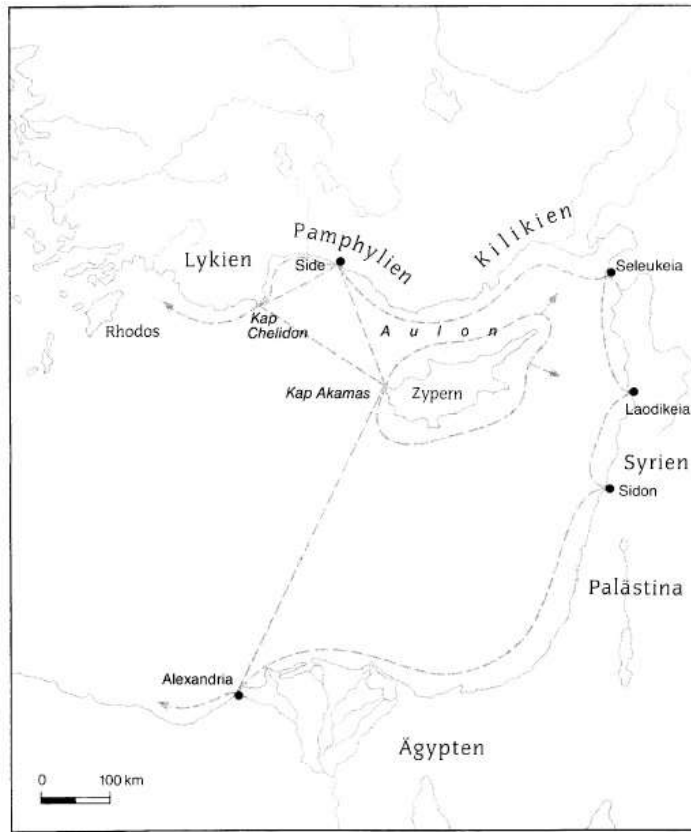
⁹⁸Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 121; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 127.

⁹⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 137.

¹⁰⁰Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30. Dn. 210.

¹⁰¹Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259.

arasındaki deniz ulaşımı ve ticaretin vazgeçilmez bir durağı konumundadır¹⁰². Öyle ki, bölgedeki en önemli liman kenti konumunda olan Side, Orta Doğu'daki tüm ticaret güzergahının merkezini oluşturmaktadır¹⁰³. Kent, Kıbrıs ile Kilikia kıyıları arasında yer alan ve Suriye'ye ulaşımı sağlayan "Aulon" geçişinin girişinde yer almaktadır. Dolayısıyla da bölge, Side'den, Kıbrıs-Akamas Burnu'na; buradan ise Mısır veya Suriye'ye geçiş yapılan yoğun ticaret rotasının önemli bir noktasını oluşturmuştur¹⁰⁴ (Görsel 2.2.1).

Görsel 2.2.1 Side, Kıbrıs ile Kilikia kıyıları arasında yer alan ve Suriye'ye ulaşımı sağlayan "Aulon" geçişi (Nollé 1987, 273. Taf. 8)

Bölgenin deniz ulaşım ağı ve ticaret rotası ile ilgili en erken bilgilere, MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında veya 12. yüzyılın ilk yarısında batmış olan ve içerisinde bakır, bronz,

¹⁰²Arca, Gökarp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 288.

¹⁰³Nollé, 1987, 259; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 75.

¹⁰⁴Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

kalay külçeleri ile av saçması taşıyan Gelidonya Burnu¹⁰⁵ ve Uluburun¹⁰⁶ batıklarından ulaşmaktayız. Söz konusu batıklardan ele geçen veriler dahilinde, Bronz Çağ sonlarına doğru Anadolu'nun güney sahili boyunca yoğun bir denizcilik ve buna bağlı olarak ticaret faaliyetinin varlığı belgelenmiştir¹⁰⁷. Batıdan Mısır'a giden deniz yollarının Ege Adaları, Ionia, Rhodos, Lykia, Pamphylia, Kıbrıs ve Finike güzergahlarını takip ettiği bilinmektedir.

Antik dönemde denizcilik; amaç her ne olursa olsun, denizin sunduğu olumlu koşullar sayesinde devamlılığını sürdürmüştür¹⁰⁸. Bununla birlikte; günümüz açık denizciliğinden farklı olarak genellikle kıyı-sahil denizciliği üzerinden ilerlemiştir. Zira, deniz zaman zaman tehlikeler barındırmasının yanı sıra, iklim koşullarından kaynaklı oluşan şiddetli fırtınalar da rotayı öngörülemez ve tehlikeli kılmaktadır. Öyle ki Lucinus'un aktarımına göre¹⁰⁹, İskenderiye'den Roma'ya doğru yola çıkan "İsis" isimli bir tahıl gemisi, yaklaşık yedi gün sonra ilk durağı olan Akamas Burnu'na ulaştıktan sonra yolculuğun devamında şiddetli bir fırtınaya yakalanmış ve yaklaşık yetmiş gün sonra zorunlu olarak Atina'da demir atmıştır¹¹⁰.

¹⁰⁵Antalya körfezinin en batısında yer alan Gelidonya Burnu'nda (Khelidonia) bulunan batık, 1954 yılında beş büyük adanın en büyüğü olan Devcitas Adası'nın (Su Adası) kuzeydoğu açıklarında bir dalgıç tarafından keşfedilmiştir. Bu keşif üzerine 1960 yılında, arkeolog ve su altı araştırmacısı olan George Bass tarafından ilk gemi batığı kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda geminin; MÖ 1300-1200 yılları civarında battığı ve hemen hemen her Doğu Akdeniz limanında ticaret yapmaya hazır Fenikeli bir tüccara ve onun mürettebatına ait olan bir tüccar gemisi olduğu tespit edilmiştir. Gemide; her biri 20 kg ağırlığındaki dört kulplu bakır külçeler, bronz külçeler ve aletler, kalay külçeleri, kurşun artıkları ve amphoralar gibi oldukça çeşitli malzemenin yanı sıra; mürettebata ait olabileceği düşünülen kişisel silindir mühür (Suriye kökenli), scarabeler (Mısır kökenli), astragal ve boncuk gibi özel, hediyelik veya dini amaçlı kullanılan objeler de ele geçmiştir. Hurda veya amorf formdaki metalin ücretini belirlemek için kullanılan terazi ağırlıkları ise; tüccarın Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Troia, Hitit İmparatorluğu, Girit ve muhtemelen Yunan anakaradaki diğer tüccarlarla ticaret yaptığına işaret etmektedir (G. F. Bass (1967). Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck. *TransactAmPhilosSoc*, 57 (8), s. 21, 164-165.

¹⁰⁶Antalya-Kaş ilçesinin 8,5 km güneydoğusunda bulunan Ulu Burun açıklarında bulunan gemi batığı 1982 yılında keşfedilmiştir. George Bass ve Camal Pulakçı tarafından (Institute of Nautical Archaeology/INA) 1984-1994 yılları arasında gerçekleştirilen su altı araştırmaları kapsamında; batığın Geç Tunç Çağı'na (MÖ 1300 civarı) tarihlendiği tespit edilmiştir. Çalışmalar sonucunda, bu dönemin ekonomisi, ticareti ve ticaret rotası ile ilgili önemli veriler elde edilmiştir. Gemide tespit edilen malzemelerin büyük bölümünü kalay ve bakır külçeleri oluşturmaktadır. Bunun dışında özel taşlardan oluşan (lapis lazuli, turkuaz, ametist vb.) cam çubuklar ile amphoraların içinde bulunan sakız veya fıstık reçinesi tespit edilmiştir. Bu malların çoğunun menşeinin Suriye, Fenike veya Kıbrıs olduğu; dolayısıyla geminin doğudan batıya doğru bir rota izlemiş olduğu önerilmektedir. Mürettebat ise olasılıkla Fenikeli tüccarlardan ve denizcilerden oluşmaktadır (G. F. Bass (1986). The Bronze Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign. *AJA*, 90 (3), s. 85-110).

¹⁰⁷Arca, Gökarp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 288.

¹⁰⁸Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

¹⁰⁹Lukianos, *Navigium* 7.

¹¹⁰J. Nollé (1986b). Pamphylic Studien. *Chiron*, (16), s. 209-212; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 28-29; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76; Arca, Gökarp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 291.

Drexhage'e göre özellikle Side ile İskenderiye ve Mısır arasındaki deniz yolu güzergahı iki farklı rotadan meydana gelmektedir¹¹¹. Bu rotaların ilki, Doğu Akdeniz kıyılarını takip etmektedir; yani Pamphylia, Kilikia, Suriye, Filistin ve son olarak İskenderiye'ye ulaşan rotadır¹¹². İkincisi ise daha az tehlikeli bir yol olmakla birlikte yolculuk süresi daha uzun sürmektedir. Söz konusu rotada, İskenderiye'den direkt olarak Akamas Burnu/Batı Kıbrıs'a geçilerek, buradan da (eğer mümkünse) Side'ye ulaşılmaktadır¹¹³.

Bölgenin konumu; kuzeyini çevreleyen Toroslarda konumlanan iç kısım Pisidia kentlerinin liman kentleri aracılığıyla Akdeniz'e açılmalarına olanak sağlaması açısından da önemlidir¹¹⁴. Bölge açısından Kıbrıs; Akamas Burnu'ndan Suriye ve Mısır'a bağlanan ticaret rotası üzerindeki önemli bir noktadır¹¹⁵.

Bölgedeki nehirler, şüphesiz deniz ulaşım ağındaki önemli bir aracı konumundadır. Bu noktada; Batı Toros Dağları'nın arasından doğarak güneye doğru yönelen ve Side'nin doğusundan Akdeniz'e dökülen Melas Nehri¹¹⁶, bölgenin deniz ticaretindeki yerine önemli bir katkıda bulunmaktadır. Melas Nehri, Antik kaynaklarda da ulaşım elverişli bir nehir olarak not edilmiştir¹¹⁷.

Melas, Roma Dönemi'ne ait Side sikkeleri üzerinde kişiselleştirilmiş bir Nehir tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁸. Öyle ki, Tykhe'ye ait kent sikkelerinde Side Tykhe Tapınağı içerisinde yer aldığı düşünülen Antiokheia Tykhe'si tipindeki muhtemel kült

¹¹¹Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

¹¹²Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

¹¹³Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76.

¹¹⁴Arca, Gökaltıp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 289; İskenderiye'de ve Nil vadisinde ele geçen Sagalassos üretimi kırmızı astarlı seramik parçaları, Sagalassos ile İskenderiye arasındaki değiş tokuş sürecini incelenmesine olanak sağlamıştır. Sagalassos'un Pamphylia limanları (Attaleia, Perge ve Side) üzerinden Mısır'a ağaç, nohut, yün ve mermer ihraç ettiğini, buna karşılık İskenderiye'den, diğer ürünlerin yanı sıra Nil balıklarının ithal edildiği bilinmektedir (J. Poblome ve M. Waelkens (2003). Sagalassos and Alexandria. Exchange in the Eastern Mediterranean. *Varia Anatolica* (15), s. 179-191; P. Talloen (2001). The Egyptian Connection, The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos, *AncSoc*, (31), s. 289-328).

¹¹⁵Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259.; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 75-76.

¹¹⁶Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 3.

¹¹⁷Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 154. TLit 17. Bkz. Pomponius Mela, De Chorographia I, 7836, (MS 1. yüzyıl ortaları)

¹¹⁸Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 4.

heykeline ait sağ ayağın¹¹⁹, genç bir delikanlı olarak yüzen Melas'ın üzerine koyulduğu görülmektedir¹²⁰.

Toros Dağları'nın yamaçları sık ormanlarla kaplıdır¹²¹. Antik Çağ'da, Side çevresinde özellikle gemi yapımı için hammadde sağlayan büyük sedir ormanları mevcuttur¹²². Strabon'un aktarımına göre¹²³; Antonius, Korakesion'un batısında bulunan ve sedir ağacı zenginliği ile bilinen Hamaxia'nın¹²⁴ (Sinekkalesi) yakınlarındaki sedir ormanlarını gemi yapımında hammadde kolaylığı sağlaması açısından VII. Kleopatra'ya hediye olarak vermiştir¹²⁵.

Hamaxia'nın dağlık topografyasından da anlaşılacağı üzere dağlarda kesilen odunlar, hayvanlar aracılığıyla veya ahşap arabalarla kıyılardaki toplama noktalarına getirilmektedir¹²⁶. Bununla birlikte odunların bir kısmı ise yüzdürülerek sallarla birlikte taşınmaktadır¹²⁷. Bu noktada Melas Nehri, Side'nin ticaret ağındaki önemine büyük katkı sağlamaktadır. Şöyle ki; Melas Nehri'nin kolları, Karpuz Çayı ve Alara gibi ormanlık alanlara doğru akmaktadır¹²⁸. Bu noktada kıyı boyunca dağlardan batıya doğru sürüklenen sallar, kolayca Side Körfezi'ne yüzdürülebilmektedir. Böylece gemi yapımında kullanılacak keresteler, Strabon'un da tanıklık ettiği gibi Side'deki tersanelere sallarla taşınabilmektedir¹²⁹.

¹¹⁹Soykal-Alanyalı'nın ifadesine göre, Side Tykhe Tapınağı'nın Antiokheia Tykhe'si ikonografisinde betimlenmiş olan muhtemel kült heykelinde, tanrıça ayağını genç bir delikanlı olarak yüzen Melas'ın üzerine koyarken, kent sikkelerinde de aynı ikonografi içerisinde ve elinde ödül tacı ile birlikte betimlenmiştir (F. Soykal-Alanyalı (2024). Side'nin Erken Dönemleri. A. Özdzibay ve İ Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 430, dn. 14.)

¹²⁰Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 4.

¹²¹Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹²²Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹²³Strabon, 14, 3, 2 (C 664).

¹²⁴Hamaxia'nın toponimi hk. bkz. Nollé, 1987, **a.g.k.**, 250-251.

¹²⁵“Korakesion'dan sonra Arsinoë kentine; sonra gemi yapımı kerestesinin elde edildiği bir tepede kurulmuş olan ve limanı olan Hamaksia'ya gelinir. Bu kerestenin çoğu sedir ağacıdır ve öyle görülüyor ki, bu bölge gemiler için gerekli olan sedir ağacı konusunda diğerlerinden çok fazla verimlidir ve Antonius bu nedenle, filoların yapımı için uygun olduğundan bu bölgeyi Kleopatra'ya vermiştir.” Strabon XIV 5.3. “...Kleopatra'yı Suriye'ye getirmesi için Fonteius Capito'yu gönderdi. Kleopatra geldiğinde, ona büyük ve önemli armağanlar verdi: Onun egemenliğine Phoinike, Koile – Suriye, Kıbrıs, Kilikia'nın büyük bir kısmını...” Plutarch, Marcus Anthonius, 36; M. Turgut (2021). Roma Dönemi'nde Alanya'nın Genel Görünümü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8, (4), s. 1900, Dn. 51; Nollé, 1987, **a.g.k.**, 251; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹²⁶Nollé, 1987, **a.g.k.**, 250.

¹²⁷Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹²⁸Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹²⁹Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81.

Yukarıda da değinildiği üzere Strabon, Side'deki tersanelerden bahsetmektedir¹³⁰. Nollé'ye göre özellikle odun veya kereste, Side'nin Mısır ile ticaretinde önemli bir rol oynamıştır¹³¹. Melas Nehri üzerinden Side tersanelerine getirilen keresteler, Side limanı aracılığıyla Mısır'a ihraç edilmekteydi¹³². Bu noktada Drexhage; özellikle Side limanı ve tersanelerine, İskenderiye ve Mısır arasındaki bu bağlantılarından hareketle kereste ticaretinde özel bir konum atfetmektedir¹³³.

Yukarıda detaylı biçimde ele alındığı üzere; Pamphylia Bölgesi ve kentleri, erken dönemlerden itibaren bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Batı ile Doğu arasında deyim yerindeyse bir köprü vazifesi üstlenerek, Kıbrıs üzerinden Suriye ve Mısır'a bağlanan ticaret rotasının önemli bir durağını oluşturmuştur.

2.3. Ticari İlişkiler

Bir önceki bölümde ele alındığı üzere; Pamphylia Bölgesi'nde Akdeniz üzerinden gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin Geç Tunç Çağı'na kadar geri gittiği bilinmektedir. Bölge, bu ticaret ağının önemli bir noktasında yer almaktadır. Bu bölümde; bölgenin doğusunda bulunan kentler ve bölgelerle olan ticari ilişkilerini irdeleyebilmek adına; arkeolojik, epigrafik, papirolojik ve nümizmatik belgeler ışığında başta Kilikia Bölgesi olmak üzere Kıbrıs, Suriye ve Mısır gibi kentlerle olan ticari ilişkileri erken dönemlerden itibaren ele alınmaya çalışılmıştır.

Suriye; batıda Akdeniz, doğuda Arap çölleri ile sınırlanmıştır. Toros Dağları'ndan Mısır'a kadar uzanan; dar ancak verimli topraklara sahiptir¹³⁴. Bir Roma Eyaleti olarak Suriye'nin kuzeyinde Kilikia, güneyinde Filistin ile Mısır, doğu ve kuzeydoğusunda ise Mezopotamya yer almaktadır¹³⁵.

Side Tapınaklar Bölgesi'nden ele geçen bazalt krater, Tapınaklar Alanı için özel bir buluntu olmasının yanı sıra, Pamphylia Bölgesi ve Suriye arasındaki erken dönem

¹³⁰“Çünkü (Liykia) topraklarının doğası Pamphylia ve Dağlık Kilikya'nunkine benzer. Ancak bu bölgelerdeki insanlar korsanlık için ülkelerinin doğal özelliklerini kullanırlar; ya kendileri korsanırlar ya da ganimet ve demirleme yerlerinin satışı için korsan pazarları sunarlar. Pamphylia'da bir kent olan Side'deki tersaneler, esirlerini açık artırmayla sattıran ve satışların serbest ticaret olduğunu ilan eden Kilikyalılara açtı.” (Strabon, XIV, 3, 2 (C 664); Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 164-165. TLit. 31).

¹³¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 31.

¹³²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 30.

¹³³Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 82.

¹³⁴A. Diri Ünver (2021). *Anadolu Roma Mimarisinde Suriye Etkileri: Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3.

¹³⁵M. Greenhalgh (2016). J. D. Killa ve J. A. Zeidler (Eds.). *Syria's Monuments: Their Survival and Destruction. Heritage and Identity-issues in cultural heritage protection* (Vol. 5). Leiden: Brill. s. 6-7.

ilişkilerine işaret eden önemli bir buluntudur. Mansel, kraterin Kuzey Suriye Bölgesi'nden deniz yoluyla Side'ye getirilmiş olduğunu belirterek, kapsamlı bir analogik değerlendirme sonucunda eseri MÖ 8. – 7. yüzyıla yerleştirmiştir¹³⁶. Suriye-Geç Hitit etkisinde olan söz konusu eser, Suriye ile olan erken dönem ticari ilişkilerine ışık tutmakla birlikte aynı zamanda Side'nin halen en erken buluntusu olma özelliğine sahiptir¹³⁷.

Side teritoryumundan ele geçen yazıtlardan¹³⁸, MS 3. yüzyılın ilk yarısında Suriye'de Parthlara karşı konuşlanan Roma birliklerine Side limanı üzerinden çok kez tahıl gönderildiği bilinmektedir¹³⁹. Şöyle ki; Kasai kenti yakınlarında ele geçen ve MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen¹⁴⁰ bir yazıttan öğrenildiğine göre; Side teritoryumundaki Kasai kentinin zengin bir vatandaşı olan ve hem kendi kentinde hem de Side'de çeşitli memuriyetler üstlenen yerel euergetes Marcus Aurelius Obrimianus Konon, tüm masrafları kendisi tarafından üstlenerek Side limanı üzerinden Suriye'ye *Annona* sevkiyatında bulunmuş ve imparator Severus Alexander (Kaiser Alexander) adına bir elçilik üstlenmiştir¹⁴¹.

Karallia teritoryumunda bulunan Aydolin Kalesi'nden ele geçen ve MS 212-240 yıllarına tarihlendirilen¹⁴² bir başka yazıttan¹⁴³ ise tıpkı Kasai'li Marcus Aurelius Obrimianus Konon gibi Side'de çeşitli memuriyetler üstlenen Aurelius Mandrianus Longinus'un¹⁴⁴

¹³⁶A. M. Mansel (1958c). Ein Basaltkessel aus Side. *Anatolia*, (3), s. 13; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 29-34, 37; M. Özhanlı (2007). Side'de Bulunan Bir Yeni Hitit Eserinin Düşündürdükleri. *ADALYA*, (10), s. 17-30.

¹³⁷Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 431. Fig. 3.

¹³⁸Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 49-50, No. 19-20-21; Öztürk, 2006, **a.g.k.**, 84.

¹³⁹Weiss, 1981, **a.g.k.**, 340; Nollé, 1983, **a.g.k.**, 128. dn. 33-34; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1997, **a.g.k.**, 259.

¹⁴⁰Obrimaos Konon'un MS 212'de Roma Vatandaşlığı aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte Nollé'ye göre yazıtın tarihi için MS 243 terminus post quem olmalıdır. Zira, Konon *oikoumenikos isopythios ekeheirios iselastikos Apolloneius Gordianeius Antoneinius* bayramının *gymnasiarkhos* luğunu üstlenmiştir. Söz konusu bu bayrama MS 243 yılında Gordianus tarafından bütün imtiyazlar ve onur sıfatları verilmiştir. Konon da buna teşekkür etmek amacıyla bayramın adına *Gordianeius Antoneinius* sıfatını eklemiştir. (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 204-207. TEp 4).

¹⁴¹Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 49-50, No. 21 (AE 1972, 628); Nollé 1983, **a.g.k.**, 128-129 dn. 33-34.; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 204-207. TEp 4, Z. 32-35; Nollé, 1997, **a.g.k.**, 259; C. Gliwitzky (2010). *Späte Blüte in Side und Perge. Die pamphyllische Bauonamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bern: Peter Lang, s. 101.

¹⁴²Nollé'ye göre yazıtın kesin tarihlendirmesi mümkün görünmese de, MS 212 yılı terminus post quem olmakla birlikte MS 243 yılından da önceki bir tarih olmalıdır. (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 196).

¹⁴³Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 49-50, No. 19 (AE 1972, 627); Weiss, 1981, **a.g.k.**, 340. Dn. 112; Nollé 1983, **a.g.k.**, 128; No. 8; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 195-202. TEp1

¹⁴⁴Aurelius Mandrianus Longinus, *Agonothetes*'lik *agoranomos eirenarkhes*'lik ve *arkhisitones*'lik görevlerinin yanı sıra; *arkhierosynes*'lik ve Augustus'a başrahiplik yapmıştır (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 195-202. TEp 1).

da Suriye'ye İmparatorluk adına üç kez *Annona* sevkiyatında bulunmasından kaynaklı, Side'deki danışma ve halk meclisi tarafından onurlandırıldığı öğrenilmektedir.

MS 3. yüzyılın başı veya kabaca ilk yarısına tarihlendirilen yazıtlardan da anlaşılacağı üzere, Side limanı üzerinden Suriye eyaletine tahıl desteğinde bulunulması hususu oldukça dikkat çekici bir detayı oluşturmaktadır. *Militaris Annona* olarak da bilinen bu yardım, imparatorlar tarafından belirli acil durumlarda ve sınırlı bir süre için "indictio" yani vergi olarak adlandırılan özel bir sipariş talebidir¹⁴⁵. Bu talep doğrultusunda, yapılacak olan teslimatın (ağırlıklı olarak tahılın) vergi mükellefleri tarafından ihtiyaç duyulan yere götürülmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Şüphesiz Marcus Aurelius Obrimianus Konon ile Aurelius Mandrianus Longinus da kendi bütçelerince ve hiçbir geri ödeme yapılmaksızın gemilerini hazırlatarak bu zorunlu görevi üstlenmişlerdir¹⁴⁶. MS 3. yüzyılın ilk yarısı içerisine yerleştirilen ancak kesin olarak tarihlendirilemeyen her iki yazıttan hareketle söz konusu *Annona* sevkiyatlarının imparator Caracalla'nın, Severus'un Alexander'ın ve daha az olasılıkla III. Gordianus'un Doğu seferleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir¹⁴⁷. Ayrıca, bu seferlerle ilişkili olarak İmparator Lucius Domitius Aurelianus'un (MS 270-275) Side'ye¹⁴⁸ ve Perge'ye¹⁴⁹ birer adet neokoros ünvanı verdiği bilinmektedir¹⁵⁰. F. Baz'a göre; Perge ve Side bu ünvanları imparatorun Palmyralılara karşı giriştiği savaş nedeniyle almış olmalıdır¹⁵¹. Söz konusu iki kentin sahip olduğu stratejik konum nedeniyle, Aurelianus'un bu kentlerden lojistik destek beklemiş olması da olasıdır¹⁵².

¹⁴⁵Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 29-30, 195-202. TEp 1.

¹⁴⁶Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 199-200.

¹⁴⁷Weiss, 1981, **a.g.k.**, 340; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 200; E. W. Gray (1972). Reviewed Work(s): Journeys in Rough Cilicia 1964-1968 by George Ewart Bean and Terence Bruce Mitford. *CIR*, 22 (3), s. 399.

¹⁴⁸SNG Von Aulock 4864.

¹⁴⁹SNG Von Aulock 4758.

¹⁵⁰F. Baz (2024). Pamphylia'da İmparator Kültüne İlişkin Bazı Gözlemler. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 329; Ayrıca bkz. B. Burrell (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Leiden: Brill, s. 185.

¹⁵¹Baz, 2024, **a.g.k.**, 329.

¹⁵²Baz, 2024, **a.g.k.**, 329; İmparator Aurelianus, hükümdarlığının büyük bir kısmını Palmyralılarla savaşarak ve Roma'nın doğu eyaletlerini geri almaya çalışarak geçirmiştir (Burrell, 2004, **a.g.k.**, 185.). Palmyra Prensi Odenatus; İmparator Valerianus'un MS 259'da Sasanilerle olan savaşı sırasında Roma ittifakını terk ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. Egemenliğini Arabistan Körfezi'nden Toroslar'a kadar genişleten Odenatus'un vefatından sonra, yerine geçen Kraliçe Zenobia dönemin Got saldırılarını da fırsat bilerek krallığın sınırlarını Anadolu'nun içlerine kadar genişletmiştir. MS 271 yılında Gotlar'ı yenilgiye uğratarak ilerleyişine devam eden İmparator Aurelianus, MS 272 yılında gerçekleştirilen Emesa Savaşı ile Palmyralılar'ı yenilgiye uğratmıştır. MS 273 yılında Sasani Ülkesi'ne kaçmaya çalışan Kraliçe Zenobia Roma Ordusu tarafından yakalanmış ve esir edilmiştir (Öztürk, 2006, **a.g.k.**, 84. Dn. 209.).

Doğu cephesine yardım amaçlı gönderilen başta tahıl olmak üzere yağ ve keten gibi ürünler Pamphylia ovalarından ve komşu tepelerden temin edilirken; ahşap, katran, zift ve reçine gibi malzemeler ise Toros Dağları'ndan elde edilmiştir¹⁵³. Karayoluyla Side'ye getirilen bu malzemeler burada depolanmış ve deniz yoluyla Suriye'ye aktarımı sağlanmıştır¹⁵⁴.

Bununla birlikte; Küçük Asya'nın iç kesimlerinden hareket ederek Pamphylia Bölgesi'ne ulaşan ve Side limanı üzerinden doğu cephesine sevk edilmeyi bekleyen Roma birlikleri hem korunmak hem de tahıl ihtiyaçlarının karşılanması için kent limanına sığınmışlardır¹⁵⁵. Hem Side hem de Perge'de uzun veya kısa vadede konuşlandığı bilinen asker birlikleri, kentlerdeki tüketimin artış göstermesine olanak sağlamıştır. İyi kazanç fırsatlarına sahip olan tüccarlar ve zanaatkarlar ise kent ekonomileri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla, stratejik açıdan önemli bir konumda olan Side'nin sahip olduğu bu imtiyazlı hususlar, şüphesiz bölgeye de büyük bir ekonomik güç kaynağı olmuştur¹⁵⁶.

Tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Side limanı MS 3. yüzyılın ilk yarısında Suriye'ye yapılan hububat sevkiyatlardan dolayı *militaris annona*'nın sevk edildiği önemli bir liman olarak ön plana çıkmıştır¹⁵⁷. Tam da bu nedenden dolayı hali hazırda gelişmiş olan Pamphylia kentleri, Roma ordularının Doğu seferi için Side'den Kıbrıs-Akamas Burnu'na, buradan da ve Suriye'ye yönelen rotanın öneminin giderek artması sayesinde ekonomik olarak daha da gelişim göstermişlerdir.

İki bölge arasındaki siyasi ve ekonomik etkenlere bağlı olarak gelişen ilişkiler; bölgelerarası ticarete bağlı olarak sirkülasyonda olan seramikler üzerinden de izlenebilmektedir. Örneğin; Roma Dönemi'nde Grekçe damgalar taşıyan mortariumlar, Akdeniz'in doğusunda oldukça yaygındır¹⁵⁸. Bu grup, J. Hayes tarafından buluntu yerlerinin yoğunluğu da dikkate alınarak (Ras-el Bassit/Posidonia) "Kuzey Suriye tipi"

¹⁵³Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259.

¹⁵⁴Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259.

¹⁵⁵Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 94.

¹⁵⁶Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 75.

¹⁵⁷Nollé, 1986a, **a.g.k.**, 271; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 91, 94; Nollé, 1987, **a.g.k.**, 259; Onur, 2009, **a.g.k.**, 303.

¹⁵⁸S. Çokay-Kepçe (2013). Pamphylia Bölgesi'nden "Kuzey Suriye" Mortariumları. O. Tekin, M. H. Sayar ve E. Konyar (Eds.). *Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler* içinde, İstanbul: Ege Yayınları, s. 165.

olarak isimlendirilmiştir¹⁵⁹. Hayes gibi bu grup hakkında çalışmalar yapan M. Vallerin ise mortariumlar üzerinde görülen yazıtları sınıflandırmıştır. Bu noktada söz konusu yazıtlarda çoğunlukla mortarium üreticisinin ismi, bazılarında iyi dilek şans beklentileri, bir kısmında ise çeşitli kısaltmalar bulunur. Bu mortariumlar, Pamphylia Bölgesi'nde Side ve Perge kentlerinde de tespit edilmiştir. Buna, Side'den ΔOM/NOY¹⁶⁰, ΔIONE/KOY; Perge'den ise ΛΑΔΑΤΟC, ΔΙΟΦΑΝΤΟY ve ΑΛΕΚΣΑΝ/ΔΙΡΙΛΑΔΑ damgalı mortarium parçaları örnek gösterilebilir¹⁶¹. Bu noktada ele geçen buluntulardan hareketle söz konusu malzeme grubunun, üretim yeri olarak belirtilen Suriye'den (Ras-el Bassit) çıkıp; Kıbrıs, Kilikia ve Pamphylia üzerinden batıya doğru gittiği anlaşılmıştır¹⁶².

Kilikia Bölgesi; batıda Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri, doğuda Suriye, kuzeyde ise Lykaonia ile sınır oluşturmaktadır¹⁶³. Asi Nehri¹⁶⁴ yani antik dönemdeki ismiyle Orontes olarak bilinen nehir ise bölgenin en önemli nehri olup; kabaca Lübnan, Suriye ve Kilikia arasındaki coğrafyada, bölgenin hem siyasi hem de kültürel şekillenmesine tanıklık etmiştir¹⁶⁵.

Kuzeyde Toros Dağları ile doğuda Amanos Dağları arasında kalan Kilikia Ovası, zengin tarım arazisi ve çeşitli hammadde kaynakları ile tarih boyunca Anadolu ile Suriye arasında bir tampon bölge görevi görmüştür¹⁶⁶. Kilikia Bölgesi; Anadolu ve Suriye arasında bir kavşak noktası olarak, bu bölgeler arasındaki tüm kara ve deniz ticaretine erişim sağlayan stratejik konumundan dolayı antik dönemde büyük bir öneme sahiptir¹⁶⁷.

Bölge ayrıca, Suriye'nin yanı sıra Pamphylia Bölgesi, Kıbrıs ve Mısır arasında da tampon bir bölge konumunda olması dolayısıyla, Helenistik Dönem'de Seleukoslar ve

¹⁵⁹J. W. Hayes (1967). North Syrian Mortaria. *Hesperia*, 36 (4), s. 337-347; Çokay-Kepçe, 2013, **a.g.k.**, 165.

¹⁶⁰Hayes, 1967; **a.g.k.**, 346. Kat. No. 150.

¹⁶¹Çokay-Kepçe, 2013, **a.g.k.**, 166-167.

¹⁶²Çokay-Kepçe, 2013, **a.g.k.**, 169.

¹⁶³Strabon'un "Geographika" adlı eserinde Kilikia Bölgesi'nin coğrafi sınırlarını ayrıntılı olarak tanımlamıştır.

¹⁶⁴Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nin doğusunda doğan Asi Nehri, buradan kuzeye doğru akarak Suriye'ye ulaşır. Humus bölgesinde bir kavis oluşturarak Hama yakınlarında güçlü bir kolla birleşen nehir burada 22 km uzanarak Türkiye-Suriye doğal sınırını oluşturur. Hatay il sınırından Türkiye topraklarına girer ve Hatay/Samandağ ilçesi yakınlarından Akdeniz'e dökülmektedir. Nehrin toplam uzunluğu 556 km olmakla birlikte, bu uzunluğun 366 km'si Suriye'de, 98 km'si Türkiye'de, 40 km'si ise Lübnan'dadır. (N. Yıldırım (2017). Asi Nehri'nin Adı üzerine Bir İnceleme. *ArAn*, 11 (2). s. 77-87.).

¹⁶⁵Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 77.

¹⁶⁶Y. Er-Scarborough (2017). *The Funerary Monuments of Rough Cilicia and Isaura*. Oxford: BAR Publishing, s. 3

¹⁶⁷Er-Scarborough, 2017, **a.g.k.**, 3.

Ptolemaioslar arasında egemenlik çekişmelerine sahne olmuřtur¹⁶⁸. Bölgenin, Seleukos Krallığı ile birlikte Helenistik Dönem'den itibaren başkenti konumunda olan Antiokheia ad Orantem (*Daphne Yakınlarındaki Antiokheia/Orontes Nehri zerindeki Antiokheia*); Küçük Asya, Mezopotamya ve Güney Suriye'yi birbirine bağlayan yolların keşiştiği stratejik bir noktada yer almaktadır¹⁶⁹. Kent ayrıca, Asi Nehri ve Seleukeia Pieria limanı üzerinden Akdeniz'e ulaşımı kolaylaştırması bakımında da nemlidir¹⁷⁰.

Suriye ve Küçük Asya arasında her dönemde köprü rolü oynayan Kilikia Blgesi¹⁷¹, erken dönemlerden itibaren Pamphylia Bölgesi ile yoğun ticaret ilişkisi içerisinde olmuştur. Öyle ki; bu ilişkiye kanıt oluşturacak en önemli veriler şüphesiz seramiklerdir. Side'de; Prof. Dr. Feriştah Soykal-Alanyalı başkanlığında Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda yürütülen parsel kazılarında ele geçen bazı buluntular, iki bölge arasındaki erken ilişkiye dikkat çekmektedir. Kentin güneydoğusunda bulunan 794 Ada 1 ve 2 parsellerdeki kazı çalışmaları doğrultusunda, Soykal-Alanyalı tarafından soru işaretli olmakla birlikte Aphrodite'ye adanmış bir kutsal alanın varlığına işaret edilmiřtir¹⁷². Söz konusu alandan ele geçen seramikler ise M 6. yüzyılın ortasına dek geri gitmektedir. Araştırmacıya göre, alandan ele geçen buluntuların arasındaki en önemli gurubu¹⁷³ 4 adet figürün oluřurmaktadır¹⁷⁴. Elle şekillendirilmiş, masif özellik gösteren figrinlerdeki en önemli ayırt edici unsur, kuş gagalı ve çıkık çeneli olarak işlenmiş olmalarıdır¹⁷⁵. Bununla birlikte, gözleri ve göğüsleri yassı kil parçaları ile küçük yuvarlak formda aplik edilmiştir. Gğslerinin işlenmiş olması bir kadın figrine işaret ediyor

¹⁶⁸M. zdemir-Sarılar (2020). Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerindeki Seleukos Kolonileri. T. Kahya, A. zdizbay, N. Tüner nen ve M. Wilson (Eds.). *AKMED Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, Antalya Sempozyum Bildirileri* içinde. İstanbül: AKMED, s. 671.

¹⁶⁹N. Yıldırım ve M. Temizkan (2018). Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam zerine Analizler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, (4,4). s. 646.

¹⁷⁰M. Temizkan (2019). Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın evresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış. *Oannes – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1,1), s. 38.

¹⁷¹Er-Scarborough, 2017, **a.g.k.**, 3.

¹⁷²Kutsal alanın güney kenarında, doğu-batı aksında uzanan ve kısmen traşlanan kayalık alanda inşa edilmiş bir tapınağa rastlanmıştır. Bu tapınak yapısı, Geç Antik ağ'dan günümüze dek tahrip edilmiştir ve bugün sadece n cephesi ile kısmen kuzeydoğu küresi izlenebilmektedir. Yapı, n cephesinde muhtemelen 4 adet sütuna sahip olmalıdır. Ancak stylobatın güneydoğu küresi tamamen tahrip olduğu için sadece stylobat blokları ile birlikte işlenmiş 3 sütun kaidesi ile stylobatın kuzeydoğu küresi kısmen izlenebilmektedir (Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 431-432.).

¹⁷³Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 433.

¹⁷⁴Bahsi geçen figürinlerin 3 adedi aynı sondajdan ve ayı tabaka içerisinden kısmen kırık ve eksik olarak ele geçmiştir. Figrinler arasında küçük farklılıklar olmasına karşın, boyut bakımından üçü de birbirine benzerlik sunar. Üzerlerinde herhangi kıyafet detayı görülmemektedir. Diğer figürin ise alandaki farklı bir sondajdan ele geçmiştir (794 Ada 2 Parsel, Sond.4/20, SB2). (Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 433-434).

¹⁷⁵Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 433-434.

olmalıdır. Tipolojik benzerlerinin Pamphylia’da Perge, Kilikia’da Gözsüzce ve Nagidos’tan ele geçmesinden hareketle araştırmacı tarafından MÖ 7. yüzyılın ortalarına yerleştirilen figürinlerin, Erken Demir Çağı’nda Anadolu’nun güney kıyılarında yaygın biçimde üretilmiş olabildikleri düşünülmektedir¹⁷⁶. Bu durum, Pamphylia Bölgesi’nin Kilikia ile olan erken dönem ilişkilerine de ışık tutmaktadır.

Bununla birlikte; Side’den ele geçen ve MÖ 2. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz kıyılarında sirkülasyonda olduğu bilinen ithal seramik parçaları, söz konusu erken dönem ilişkilerine örnek oluşturmaktadır. Side’de, *Doğu Sigillatası* grubu olarak adlandırılan DSA (Doğu Sigillatası A) grubunun, diğer Doğu sigillatası gruplarına göre (DSB, DSC, DSD ve Sagallassos Kırmızı Astarlısı) daha fazla yoğunluk gösterdiği ifade edilmiştir¹⁷⁷. Üretim merkezi ve dağılım alanı bakımından Kuzey Suriye – Kilikia’da yoğunluk gösteren çark yapımı grup, MÖ 2. yüzyıldan başlayarak MS 3. yüzyılın ortalarına dek üretimini sürdürerek Doğu Akdeniz’deki pek çok bölgedeki ticaret dolaşımında yaygınlık kazanmıştır¹⁷⁸. Oransay; Side’deki DSA grubunun, DSB ve DSC gibi Ege kökenli gruplara göre daha yoğun bir biçimde ele geçmesinin nedeni olarak Side’nin Kıbrıs, Suriye-Filistin ve Mısır’ı Roma’ya bağlayan deniz yollarının üzerinde bulunmasını gerekçe göstermiştir¹⁷⁹.

Pamphylia Bölgesi’nin özellikle Helenistik Dönem’de yüz yıl kadar Ptolemaios hakimiyeti altında kalması; Suriye ve Kilikia gibi Kıbrıs ile olan ticari etkileşimi de arttırmıştır. İki bölge arasındaki ticari ilişkilere kanıt oluşturacak en önemli veriler seramikler ve sikkelerdir. Bu noktada; Kıbrıs’tan ele geçen sikkeler arasında, Helenistik Dönem’e ait Aspendos, Side ve Pamphylia sikkelerine rastlanmıştır¹⁸⁰. Bununla birlikte, Kıbrıs’tan MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen “*Pamphylia*” damgalı seramik kulpların ele

¹⁷⁶Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 435.

¹⁷⁷B. S. Alptekin Oransay tarafından incelenen buluntular, kentin kültürel ve ekonomik merkezi olarak kabul edilebilecek olan tiyatro, agora ve çevresindeki alanlarda 2009-2015 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sırasında ele geçmiştir (B. S. A. Oransay (2016). Side Kazılarında Bulunan Roma Dönemi İthal Seramikleri: Doğu Akdeniz Roma Seramik Ticaretinde Side’nin Durumuna Genel Bir Bakış. *Colloquium Anatolicum*, (15), s. 200); Ayrıca bkz. B. S. A. Oransay ve D. Şen (2024). A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.). Pamphylia’nın Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Seramik Repertuarı ve Doğu Akdeniz Ticareti İçindeki Yeri. *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 196-197.

¹⁷⁸Oransay, 2016, **a.g.k.**, 201.

¹⁷⁹Oransay, 2016, **a.g.k.**, 205.

¹⁸⁰Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 290.

geçtiği bilinmektedir¹⁸¹. Side'den ele geçen bir sikke hazinesinde de Kıbrıs kenti Kition sikkesinin bulunması söz konusu ticaretin karşılıklı olduğuna işaret etmektedir¹⁸².

Pamphylia Bölgesi ve Mısır ile olan ticari ilişkilerin, Herodotos'un verdiği bilgilerden hareketle en erken MÖ 4. yüzyıla dek geri gittiği bilinmektedir¹⁸³. Herodotos'un aktarımına göre; Mısır'ın ticaret kenti Naukratis'teki *Hellenion*'un¹⁸⁴ kuruluşuna katılan on iki kent arasında Phaselis'de yer almaktadır.

İskenderiye kurulmadan önceki en önemli ticaret merkezi olan Naukratis'ten ele geçen ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Artemis Pergaia'ya adanan bir adak yazıtında Perge'lilerin bu kentte ticarete katıldıkları ve kendi tanrıları için adaklar adadıkları ifade edilmiştir¹⁸⁵. Bu durum, her ne kadar *Hellenion*'un kuruluşunda sadece Phaselis'in yer aldığı bilinse de Perge'lilerin de Mısır ile olan ticari ilişkilerde aktif rol oynadıklarını göstermektedir¹⁸⁶. Naukratis dışında Fayoum'da bulunan ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtın ise yine Artemis Pergaia'ya adandığı bilinmektedir¹⁸⁷.

Antik Dönem'de Mısır için en önemli ticari unsur tahıl olmuştur¹⁸⁸. Özellikle Arkaik ve Klasik dönemlerde tahıl yoksunu Yunan kentleri tahıl ihtiyaçlarını Mısır'dan karşılamışlardır¹⁸⁹. Roma Dönemi'nde de hububat ihtiyacı büyük oranda Mısır'dan karşılanmaktadır. Öyle ki Lukianos'un sözünü ettiği; İskenderiye'den Roma'ya doğru yola çıkan "*İsis*" isimli tahıl gemisi bölgeler arası hububat alışverişinde dikkati çekmektedir¹⁹⁰.

Pamphylia Bölgesi'nin Helenistik Dönem'de MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren, yüz yıl kadar Ptolemaios hakimiyeti altında kalması hem siyasi hem de ticari etkileşim yoğunluğunu arttırmıştır¹⁹¹. Öyle ki Side, MÖ 2. yüzyılın ortalarında İskenderiye ile ticari ilişkisini daha da kuvvetlendirmiştir¹⁹². Özellikle; Side'den ele geçen İskenderiye kökenli

¹⁸¹V. Grace (1973). Imports from Pamphylia. *BCH*, (1), s. 191, Dn. 11.

¹⁸²Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 290.

¹⁸³Herodotos II, 178; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 289.

¹⁸⁴*Hellenion*'un kuruluşuna katılan diğer kentler, Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai, Samos, Miletos, Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Aigina, Mytilene'dir.

¹⁸⁵Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 289.

¹⁸⁶Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 289.

¹⁸⁷Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 289.

¹⁸⁸Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 80.

¹⁸⁹Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 290.

¹⁹⁰Nollé, 1986b, **a.g.k.**, 209-212; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 28-29; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 76; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 291.

¹⁹¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 59.

¹⁹²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 65.

seramikler söz konusu ticari ilişkilerin en önemli kanıtını oluşturmaktadır¹⁹³. Kentin farklı noktalarından ele geçen ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen seramik kapların ağız kenarının dış yüzeyinde dikdörtgen şerit içerisinde “ΔOMINOY”¹⁹⁴ ve “ΑΛΕΧΑΝΔΡΙ ΛΑ[ΔΑ]”¹⁹⁵ yazıtlı damgalar yer almaktadır. Söz konusu seramikler köken olarak İskenderiye/Mısır' ait olmasının yanı sıra, benzer örnekleri Filistin/Caesarea, Suriye/İbn Hani ve Bassit, Kıbrıs/Nea Paphos ve son olarak Ephesos'ta da görülmektedir. Bölgenin Mısır ile olan ticaretine ışık tutan bir diğer önemli veri ise İskenderiye'de ele geçen amphoraların büyük bir çoğunluğunun Pamphylia kökenli olmasıdır¹⁹⁶.

Son olarak; İmparator Valerianus Dönemi'ne ait bir Side sikkesi üzerinde de iki kent arasındaki yakın ilişkiler *homonoia* anlaşması ile açıkça ifade edilmiştir¹⁹⁷. Bu durum, Side ile Mısır'ın İskenderiye kenti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerine de ışık tutmaktadır.

Pamphylia Bölgesi antik dönemde köle ticaretinin yapıldığı önemli bir bölge idi. Özellikle Side, yüzyıllar boyunca köle ticaretinin gerçekleştirildiği bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim; ikisi Side'den¹⁹⁸ bir diğeri Lyrbe'den¹⁹⁹ olmak üzere ele geçen üç adet papirüs, İskenderiye'ye satılan kölelerle ilgili bilgileri aktarmaktadır²⁰⁰. Söz konusu papirüsler; İskenderiyeli köle tüccarlarının Side'den köle satın aldıklarını belgeleyen köle satış sözleşmesini içermektedir²⁰¹ MS 2. yüzyılın ortalarında (MS 142, 151) Side Agorası'nda çocuk kölelerin satıldığını kanıtlayan iki papirüste, her iki kölenin de Küçük Asya'nın iç bölgelerinden kıyıya getirildiği anlaşılmaktadır²⁰². Kölelerden biri Abaskantis isimli on yaşında Galat kökenli bir kız; diğeri ise Sambatis isimli on iki

¹⁹³Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 28. Dn. 198; Nr. 245, Nr. 247.

¹⁹⁴Mansel, İnan ve Bean, 1956, **a.g.k.**, 96. Nr. 71, Fig. 74; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 557. Nr. 245.

¹⁹⁵Nollé, 2001, **a.g.k.**, 559. Nr. 247; Söz konusu yazıt Bean tarafından “Alexandri Lao[d(iceni)]” şeklinde okunmuştur (Bean, 1965, **a.g.k.**, 65. Nr. 182(b)2, Fig. 75b).

¹⁹⁶Grace, 1973, **a.g.k.**, 183-208; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 79-80; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 293; B. B. Bük (2023). *Hellenistik Dönem Amphoraları Işığında Doğu Akdeniz Deniz Ticareti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.

¹⁹⁷Nollé, 2001, **a.g.k.**, 613.

¹⁹⁸Nollé, 2001, **a.g.k.**, 613-622. P1-P2; P1, (PColon. 6211); Köln Üniversitesi'nin papirüs koleksiyonunda yer almaktadır. Fayoum'dan ele geçen P2 ise Berlin Müzesi'nde (Env. No. 7403) bulunmaktadır.

¹⁹⁹Nollé, 1986b, **a.g.k.**, 206-208.

²⁰⁰Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 295.

²⁰¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 28. Dn. 198.

²⁰²Nollé, 2001, **a.g.k.**, 613.

yaşında Frigyalı bir kızdır²⁰³. Söz konusu belgeler, Side limanının Orta Anadolu ticaretindeki önemine işaret etmektedir.

2.4. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Pamphylia Bölgesi ile sözü geçen bölgeler ve kentler arasındaki yoğun ticari ilişkiler, şüphesiz sosyo-kültürel ve eğitim gibi alanlardaki ilişkilerin de gelişmesine vesile olmuştur. Bu noktada Side'nin, özellikle İskenderiye ve Suriye arasındaki ilişkilerinin Helenistik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'a dek yoğun biçimde devam ettiği anlaşılmıştır.

Side'de bulunan eğitim-öğretim ve tıp kurumları, Helenistik Dönem'den başlayarak Geç Antik Çağ'a dek bilinen önemli kurumlardır. Öyle ki, Side'den ele geçen yazıtlardan hareketle, İskenderiye'deki *Museion*²⁰⁴ modeline benzerlik sunan bir kültür ve eğitim kurumunun aynı adı taşıyan şekilde kentte inşa edildiği anlaşılmaktadır²⁰⁵.

Nollé tarafından, Yüksek İmparatorluk Dönemi'ne (MS 2. yüzyıl sonu-3 yüzyıl başı / Erken Severuslar Dönemi) tarihlendirilen onur yazıtından²⁰⁶ kentteki lokalizasyonu günümüzde henüz tespit edilememiş *Museion*²⁰⁷ yapısının var olduğu ve söz konusu yapıda çeşitli onarımların yapıldığı aktarılmıştır. Ancak araştırmacıya göre bahsi geçen yapı, daha erken dönemlerde de var olmalıdır²⁰⁸.

Side'deki eğitim kurumlarında (olasılıkla *Museion* yapısında) özellikle Hellenistik Dönem Krallıklarına ait önemli prenslerin eğitim gördüğü bilinmektedir. Bu noktada literatürde "*Antiochos Sidetes*" olarak bilinen VII. Antiochos, Seleukoslar'ın Side kenti ile olan ilişkisine önemli bir örnektir. Şöyle ki; Seleukos kralı I. Demetrios, oğulları Demetrios II ve Antiochos VII' yi eğitim almaları için önce Knidos'taki bir eğitim merkezine gönderir. Ancak Antiochos VII, kısa bir süre sonra Side'ye gönderilmiştir²⁰⁹. H. Petennann'ın Latinceye çevirdiği *Eusebios*'tan öğrenildiğine göre Antiochos; Side'de

²⁰³Nollé, 2001, **a.g.k.**, 613.

²⁰⁴*Museion*, başta tıp alanında olmak üzere sanat ve bilim insanların yetiştirildiği eğitim ve öğretim kurumu anlamına gelir (Nollé 2001, **a.g.k.**, 397).

²⁰⁵Nollé 1993a, **a.g.k.**, 67.

²⁰⁶Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 93. Nr. 64; Nollé 2001, **a.g.k.**, 396-398. Nr. 104.

²⁰⁷Sanat ve kültürün ilham kaynağı olan Mousalar kültü ile ilişkilendirilen *Museion*lar; sanat, felsefe ve bilim ile ilgili araştırmalar için kurulmuş olan eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Pek çok *mouseia* için model olarak Side'nin de yoğun ilişkiler içerisinde olduğu bir kent olan İskenderiye'deki ünlü *Museion*'udur.

²⁰⁸Söz konusu yazıttan da anlaşılacağı üzere, *Museion* yapısının varlığı Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir yazıt içerisinde bahsedilmiştir. Ancak Nollé'ye göre yapıya ait mobilyalar muhtemelen daha erken dönemlere ait olmalıdır (Nollé 1993a, **a.g.k.**, 67.).

²⁰⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 65.

tüm gençliğini geçirerek burada eğitim görmüştür. Bu nedenle “*Sidetes*” yani Sideli olarak isimlendirilmiştir²¹⁰. Ancak, MÖ 138 yılında kardeşi Demetrios’un Parthlar tarafından esir alındığını öğrenmesinin akabinde, Side’den ayrılarak Suriye’ye dönüş yapmış ve yönetimi kardeşinden devralmıştır²¹¹.

Bununla birlikte; Grypos lakaplı Antiochos VIII. Epiphanes Philometor Kallinikos’un Atina’da, Antiochos IX. Philopator’un ise Cyzicus’ta eğitim gördüğü bilinmektedir. Bu noktada Antiokhos VII’nin eğitim gördüğü Side’nin de, adı geçen diğer kentler gibi Seleukos prensleri için uygun bir eğitim kurumu olarak kabul edildiği ve yüksek bir kültürel seviyeye sahip olduğu için tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir²¹². Bu durum aynı zamanda Pamphylia Bölgesi’nin Seleukoslarla ve dolayısıyla Suriye ile olan sosyo-kültürel ve eğitim alanındaki önemli ilişkisini göstermektedir.

Tıp alanı, İskenderiye ve Ephesos Museion’da olduğu gibi, Side’de de oldukça gelişmiştir²¹³. Antik kaynaklardan hareketle, Helenistik Dönem’den itibaren Sideli hekimlerin İskenderiye’ye giderek, burada öğrenci ya da araştırmacı olarak çalışmalar yaptıkları ve birçoğunun Helenistik Dönem’de ün kazandığı bilinmektedir²¹⁴. Bu noktada; Side’li oldukları belirtilen Mnemon ve Artemidoros isimli iki adet hekimin varlığı bilinmektedir²¹⁵: Hekim Mnemon’un, Side’ye rol model olan İskenderiye ile yakın temas halinde olması oldukça dikkat çekicidir. Galenus’un aktarımına göre²¹⁶, MÖ 3. yüzyılın II. yarısında (Ptolemaios III Eurgetes Dönemi’nde), İskenderiyeli hekim Kleophantus’un öğrencisi olan ve İskenderiye’de eğitim gören Sideli hekim Mnemon daha sonraki bir tarihte Mısır’a doğru bir seyahate çıkmıştır²¹⁷. Yanında Hippokrates’in “Salgın Hastalıklar”²¹⁸ adlı eserinin üçüncü kitabının parşömen kopyasını taşımaktadır²¹⁹. Mnemon İskenderiye’ye vardığında, elindeki kitap nedeniyle Mısır gümrük yetkililerinin

²¹⁰Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 66.

²¹¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 164. TLit 30.

²¹²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 65; 164. Dn. 79.

²¹³Nollé 1993a, **a.g.k.**, 67.

²¹⁴Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 303; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 83

²¹⁵Nollé 1993a, **a.g.k.**, 67.

²¹⁶Nollé 1993a, **a.g.k.**, 177-178. TLit 48.

²¹⁷J. Nollé (1983b). Die “Charaktere” im 3. Epidemienbuch des Hippokrates und Mnemon von Side. *EA*, (2), s. 85; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 83.

²¹⁸I. ve III. cildi Hippokrates tarafından ele alınan kitaplar günümüze ‘Enuônulal (Salgın Hastalıklar) başlığıyla adı altında ulaşmıştır. Bu noktada Antik Çağ’ın en önemli tıp kitaplarından birisi, kuşkusuz Hippokrates (yaklaşık M.Ö. 460-370) tarafından yazılan 3. Epidemi kitabıdır. Hippokrates, “Salgın Hastalıklar” adlı iki kitabında (I ve III), hastalıkların vücuttaki yerleri, tedavi süresi, seyri ve sonuçlarının rapor edildiği bir hastalık öyküsü koleksiyonu bırakmıştır. Her hastalık hikayesinin sonunda “charaktes” olarak tanımlanan bir takım farklı işaretler bulunmaktadır (Nollé, 1983b, **a.g.k.**, 85, 98).

²¹⁹Nollé, 1983b, **a.g.k.**, 85.

dikkatini çeker. Hali hazırda Mısır Kralı Ptolemaios III, kitaplara çok ilgili olmasından dolayı İskenderiye Limanı'na gelen yolcuların kitaplarını kopyalatıp orijinallerini kütüphaneye gönderir, kopyalarını ise yolculara verir. Böylelikle, Hippokrates'in yazılarını içeren kitap, İskenderiye Kütüphanesi'nin muhteşem kitap koleksiyonuna katılır²²⁰.

Bir diğer hekim olan ve MÖ 1. yüzyılda yaşadığı düşünülen²²¹ Side'li Artemidoros'tan ise şu şekilde bahsedilir. Nollé'nin aktarımına göre, MS 5. yüzyılda yaşayan Sicca/Numidia'dan Caelius Aurelianus isimli bir tıp yazarı, Ephesoslu Soranus'un MS 1. - 2. yüzyılda ele aldığı ancak günümüzde mevcut olmayan "Akut ve Kronik Hastalıkları" isimli kitabının çevirisini yapmıştır²²². Bahsi geçen kitapta birkaç kez alıntılanarak ismi geçen İskenderiyeli doktor Erasistratos'un öğrencisi hekim Artemidoros, kalp hastalığının tanımı ve kuduz (hydrophobia) hakkında bilgiler vermektedir²²³. Son olarak Aspendos Bouleuterionu'nun hemen önünde yer alan bir heykel kaidesinde bulunan yazıtta Zoilos isimli tıp doktorunun (arkhiatros) isminin yer aldığı bilinmektedir²²⁴.

Ayrıca bölgenin çeşitli kentlerinde antik tıp bilimi için büyük önem taşıyan bir dizi şifalı bitkinin var olduğu bilinmektedir²²⁵. Bu noktada, Selge'de styrax ve iris, Perge'de iris yağı ve Side'de baldıran/kediotu gibi bazı şifalı bitkilerin farmasötik olarak özel kaliteye sahip olduğu tespit edilmiştir²²⁶. Roma İmparatorluğu'nun en önemli doktoru ve tıp yazarı Galenus'un²²⁷, aktarımına göre; en iyi baldıran türü (*kediotu*) Side'de yetişmektedir. Galenus, hastalarının şifa bulması için ve de uygun fiyatı nedeniyle Side'den baldıran alınması gerektiğini önermiştir²²⁸.

²²⁰Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 83; Nollé, 1983b, **a.g.k.**, 85-86.

²²¹Alıntılara göre kalp hastalıkları ve kuduz (*hydrophobia*) ile ilgilenen Sideli hekimin kesin bir tarihlendirmesi henüz mümkün değildir. Ancak Susemihl, Artemidoros'un ya Bithynialı hekim Asklepiades'in (MÖ 91?) çağdaşı olduğunu ya da tıbbi yazılarını biraz daha sonra yazdığını ikna edici bir şekilde savunmuştur: Plutarkhos'ta, antik hekimlerin görüşüne göre ilk olarak Asklepiades zamanında ortaya çıktığına dair bir not vardır, dolayısıyla Side'li Artemidoros daha önce yaşamış olamaz (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 173-174. TLit 43).

²²²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 173-174. TLit 43.

²²³Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 173-174. TLit 43.; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 83.

²²⁴Köse, Bilgin, Şehit ve Kopçuk, 2024, **a.g.k.**, 416.

²²⁵Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 31.

²²⁶K. Durak (2022). The Story of Storax in the Byzantine World: A Fragrant Resin of International Fame from Southern Anatolia. *Adalya*, (25), s. 179-207.

²²⁷Galen. XIV, 72.

²²⁸Antik yazara göre kediotu, Side'den başka hiçbir yerde daha ucuza bulunamaz. Pamphylia Bölgesi aynı zamanda bit ve baş kurdu için çok değerli olan bir çeşit çördük bitkisinin de menşeyidir (Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 82; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 31.).

Sidelilerin kendi topraklarındaki şifalı bitkileri toplamak ve kullanmakla yetinmedikleri anlaşılmaktadır. Zira kent, muhtemelen Batı Toros bölgesinin dört bir yanından buraya tedarik edilen ve satılan ilaçlar için önemli bir pazardı. Böylelikle bu pazar, Sideli doktorların erken yaşlardan itibaren şifalı bitkilerle (eczacılıkla) yoğun bir şekilde ilgilenmesine ve tıp biliminin kentte gelişmesine yol açmıştır²²⁹. Bu nedenle, bir dizi Sideli doktor ve tıp yazarını ismen bilmemiz şaşırtıcı değildir²³⁰. Sonuç olarak tüm bilgiler dahilinde Side'de; kendine İskenderiye'yi rol model alan bir tıp okulunun var olduğunu söylemek oldukça mümkündür.

Nollé'ye göre “İkinci Sophistik” olarak adlandırılan dönem²³¹ (MS 1. – 3. yüzyıl), Side'nin Suriye, Mısır ve İskenderiye gibi doğu kentleri ile yoğun kültürel etkileşimin yaşandığı bir dönemdir²³². Yazıtlardan anlaşılabilecek üzere kentteki bu yeni hareketi ilahi ve epik şair P. Aelius Pompeianus Paion²³³ ile başhekim Marcellus²³⁴ isimli iki Sideli yurttaş temsil etmektedir. Her ikisi de İmparator Hadrianus ve Antoninus Pius ile bağlantı kurarak, bu bağlantı sayesinde Side için birçok fayda sağlamanın yanı sıra çeşitli imtiyazlar²³⁵ elde edilmesine vesile olmuşlardır²³⁶. Şöyle ki; P. Aelius Pompeianus Paion,

²²⁹Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 82.

²³⁰Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 31.

²³¹Roma İmparatorluk Dönemi'nde MS 1.- 3. yüzyıllar arasında Anadolu başta olmak üzere Atina, entelektüel faaliyetlerin merkezi olmuştur. Bu dönem Philostratos tarafından II. Sofistik Hareket olarak anılmıştır (Akgün Kaya, E. (2016). Roma İmparatorluk Dönemi'nde Doğu Kökenli Sofistler: Marcus Antonius Polemon ve L. Vibullius Hipparkhos Tiberius Claudius Attikos Herodes. *Eskiçağ Yazıları*, (9), s. 233); Roma İmparatorluk Dönemi'nde Hadrianus'un Panhellen politikası uyarınca korunan ve imkanlar tanınan sophistler, Antoninuslar Dönemi'nde de varlığını tüm canlılığıyla sürdürerek “İkinci Sophistik” felsefe hareketini devam ettirmişlerdir. Özellikle Ionia kentlerinde yaygın olan “İkinci Sophistik” akımının etkileri Side ve Perge'de de görülmüştür. MS 2. yüzyıl ortalarında Philostratos, Varus isimli Pergeli bir sophisten bahseder. Bkz.: S. Şahin (1999). *Die Inschriften von Perge I: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 54. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 217; Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 87 Dn. 119.)

²³²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 80.

²³³Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 80; Side'nin kültürel ve politik yaşamında önemli bir rol oynayan şair Paion hakkında, Nysa'dan ele geçen ve MS 140 yılına tarihlendirilen bir yazıttan hareketle daha detaylı bilgi sahibi olmaktadır. Yazıtta, şairin tanınmış ve saygı duyulan bir Side vatandaşı olmasının yanı sıra aynı zamanda Tarsus ve Rhodos tarafından vatandaşlık ödülüne layık görüldüğü, birçok şiir yarışmasında ödüller kazandığı ve en önemlisi ise İmparator Hadrianus'un lirik ve epik saray şairi olduğu belirtilmiştir (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 220-222 Tep 17); Bununla birlikte Sideliler tarafından verilen “İmparator Dostu” ve “Yeni Homeros” gibi onursal ünvanları taşımaktadır (Nollé, 2001, **a.g.k.**, 357. Nr.70).

²³⁴Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 80; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 83; M Adak ve F. Onur'un belirttikleri üzere, Marcellus'un mezar epigramı “*Anthologia Palatina*” adlı eserde verilmiş ayrıca Suda Lexicon'unda ona ait bir madde ayrılmıştır. Doktor Marcellus bu kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla, ikinci yüzyılın ortalarında yaşamış ve 40 ciltlik hastalık tedavilerini kaleme aldığı “*Hiatrika*” adlı bir eser yazmıştır. Bu eserden günümüze sadece birkaç fragman kalmıştır. Bununla birlikte bu ünlü doktorun adının okunduğu bir onurlandırma yazıtı tiyatrodan ele geçmiştir. Yazıtta, Marcellus'un sadece hekim değil fakat başhekim olarak görünmesi, imparatorluk hizmetindeki bir “saray hekimi” olduğunu göstermektedir (M. Adak ve F. Onur (2010). Side'de Epigrafik Çalışmalar. Ü. İzmirli, G. Tanyeli ve Z. Ahunbay (Eds.), *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu: 20-22 Nisan 2007 Side*, İstanbul: SİVA Side Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı, s. 53.

²³⁵Paion'un İmparator Hadrianus'dan Side için elde ettiği imtiyazlar arasında Side'ye özgü bir bayram olan *Agon Mystikos*'un da yer aldığı düşünülmektedir. Bkz. Nollé, 2001, **a.g.k.**, 423 Nr. 130

²³⁶Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 80.

İmparator Hadrianus'ın MS 130 yılında doğuya düzenlediği seyahati esnasında Lykia-Pamphylia eyaletinin eski valisi Mettius Modestus²³⁷ ile birlikte Mısır'a giderek imparatorun yakın çevresine dahil olmuş olmalıdır²³⁸. Bahsi geçen iki isim, Side'nin kültürel ve politik yaşamında MS 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde etkin rol oynamasına karşın şüphesiz daha geç dönemlerde gerçekleşecek olan kültürel etkileşimlerin de temelini atmışlardır.

Side'deki kültürel ve eğitim faaliyetlerinin Geç Antik Çağ'da dahi devam ettiği bilinmektedir. Olasılıkla MS 4. yüzyılın sonunda Side'de bir Kateşist okulu bulunmaktadır²³⁹. Tıpkı daha önceki yüzyıllarda inşa edilen Side Museion'unun eğitim anlamında İskenderiye Museion'una model olması gibi, Mısır metropolünün Hristiyan Üniversitesi de Geç Antik Çağ'da Side'de taklidini bulmuştur²⁴⁰.

Çok ciltli “*Hristiyanlık Tarihi*” kitabının Sideli yazarı Philip'ten; İskenderiye Kateşist okulunun öncüsü olan Rhodon'un, öğretim faaliyetlerini Mısır'dan Side'ye taşıdığını ve Sideli Philip'in onun öğrencisi olduğu öğrenilmektedir²⁴¹. Buna ek olarak, kendilerini devletin hizmetine adayan iki önemli bilginin, sofist Troilos²⁴² ile hukukçu Tribonian'ın²⁴³ da Side'den yetişmiş olduğu bilinmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle; Side'nin Geç Antik Dönem'de dahi bölgenin önemli bir eğitim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁷Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 245. TEp. 46

²³⁸Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 80; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 299; Paion'un Mısır ziyaretini İmparator Hadrianus'un doğu seyahati sırasında imparatorun yanında gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususundaki tartışma için bkz. Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 299. Dn. 98; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 657. Tep. 46–47.

²³⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 140.

²⁴⁰Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 140.

²⁴¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 179-180. TLit 49.

²⁴²Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 180-181. TLit 51.

²⁴³Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 182. TLit 50.

2.5. Dini İlişkiler

Pamphylia Bölgesi'nin Helenistik Dönem'de MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren, yüz yıl kadar Ptolemaios hakimiyeti altında kalması siyasi ve ticari etkileşim yoğunluğunu arttırdığı gibi, dini etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle MÖ 2. yüzyılda Mısır/İskenderiye ile artan ticari etkileşimlerden hareketle, Mısırlı tüccarlar kendi kültürlerini yani Mısır kökenli tanrıları Pamphylia Bölgesi'ne getirmişlerdir²⁴⁴. Bu noktada Serapis, İsis gibi Mısır kökenli tanrılar bölgedeki dini inanç üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Bölge genelinde ele geçen yazıtlardan hareketle, ağırlıklı olarak Roma Dönemi'nde belgelenen Mısır kültürünün Helenistik dönemde de pek çok takipçisinin var olduğunu düşünmek mümkündür²⁴⁵. Mısır tanrıları Serapis ve İsis adına yazılmış adak yazıtları bölgedeki kentlerin hemen hemen tümünden ele geçmiştir.

Örneğin, Alanya'da bulunan bir yazıtta *Attias* adındaki bir kişinin Serapis'e olan adağı konu edilmiştir²⁴⁶. Side'den ele geçen yazıtlar ve sikkelerden ise Mısır tanrılarının kentte önde gelen kültürler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, öncelikle bölgenin en önemli liman kenti konumundaki Side'nin İskenderiye ile arasındaki yakın ticari ilişkilerle bağlantılıdır. 2021 yılında Side Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda bulunan 789 Ada 4 Parsel'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ele geçen bir yazıttan, Side'deki Serapis kültürü ile ilgili en erken verilere ulaşılmıştır. MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta Serapis Tapınağı adına bağış yapan kişilerin isimleri bilinguel (Sidece/Yunanca) biçimde yazılmıştır²⁴⁷. Yazıt, Helenistik Dönem'de söz konusu kültürün Side'deki önemini göstermekle birlikte, Side ile Ptolemaioslar arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir.

Hükümdar kültürü ile yakından bağlantılı olan Zeus (Seleukos?) Nikator kültürü ise, Side'nin Seleukos Krallığı ile olan yakın ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir²⁴⁸. Side'nin kara surları dışında ele geçen ve harf karakterinden kaynaklı Helenistik Dönem'e (MÖ 3.

²⁴⁴Nollé, 1990, **a.g.k.**, 262.

²⁴⁵Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 67.

²⁴⁶J. Nollé, S. Şahin ve C. Vorster (1985). Katalog der Inschriften im Museum von Alanya. *EpigrAnat*, (5), s.127, nr. 4; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 296.

²⁴⁷Söz konusu yazıtın Yunanca kısmı Prof. Dr. Johannes Nollé tarafından çevrilmiştir. Sidece bölümü ise Avusturya Graz Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Michaela Zinko ve Prof. Dr. Christian Zinko tarafından değerlendirilmeye devam etmektedir.

²⁴⁸Nollé, 1993, **a.g.k.**, 62, 122; İznik, 2014, **a.g.k.**, 20-21.

– 2. yüzyıl) tarihlendirilen²⁴⁹ heykel kaidesine ait yazıttan²⁵⁰, Zeus Nikator kültünün rahipliğini yürüten Kidramyas’ın onurlandırma heykelinin dikildiği anlaşılmaktadır. Zeus Nikator kültü, Seleukos I Nikator'a (MÖ 359-281) bağlıdır ve onun tanrısallığı Helenistik dönem hükümdar kültürünün bir biçimidir²⁵¹. Helenistik dönem hükümdar kültü esas alınarak, kralların ihtiyaç duydukları zamanlarda halka sundukları koruma, yardım ve iyilikler için hükümdarlara *isothēoi timai*, yani tanrılara eşit onurlar verilmesine dayanır²⁵².

Bu noktada şüphesiz ki Zeus Nikator kültürünün Side’deki varlığı; Seleukos Krallığı’nın bölge politikaları ve de inancı üzerinde etkili olmasının önemli bir göstergesidir. Zeus Nikator kültüne ilişkin nümismatik veriler incelendiğinde, her ne kadar Helenistik Dönem’e dair bir veri bulunmasa da Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen sikkeler üzerinde çok yaygın olmamakla birlikte, Zeus’u tahtta oturur ve bazen elinde Nike tutar pozisyonda görmek mümkündür²⁵³.

Son olarak, H. S. Alanyalı ile F. Soykal Alanyalı, Side’de bulunan Tykhe Tapınağı içerisinde yer aldığı düşünülen Tykhe’ye ait muhtemel kült heykelinin, Antiokheia Tykhe’si tipinde gösterilmesinden hareketle tanrıçaya ait tapının ilk olarak Seleukoslar egemenliği sırasında kente getirilmiş olması gerektiğini ifade etmektedir²⁵⁴. Bu yüzdendir

²⁴⁹Yazıt, sahip olduğu harf karakterinden (araştırmacıya göre özellikle Π harfinin stil özelliği belirleyicidir) hareketle Bean tarafından MÖ 2. yüzyıla yerleştirilmiştir (Bean, 1965, **a.g.k.**, 14); Nollé ise Bean’ın tarihlendirmesini uyumlu bulmasına karşın söz konusu yazıtın daha erken bir döneme yani MÖ 3. yüzyıla ait olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (Nollé, 1993, **a.g.k.**, 60, Nr. 90).

²⁵⁰Bean’ın ifadesine göre heykel kaidesinin üzerindeki yazıt, 1961 yılında kentin kara surunun takriben 60 m. güneyinde bulunan su kemerlerine ait duvarda kullanılmış spolyen malzeme olarak ele geçmiştir. Yazıtın tercümesi; “*Büyük tanrıların rahibi olan ... oğlu Paion oğlu Stesion ve ... oğlu Lagos oğlu Darkylos ve oğlu Artemon oğlu Paion, halk meclisinin emri uyarınca Zeus Nikator’un rahibi oğlu Darkyles oğlu Kidramas’ı, Pankretas oğlu Dioskurides yaptı*” şeklindedir. Bu ifadeden, Zeus Nikator’un rahibi Kidramyas’ın onurlandırma heykelinin, heykeltıraş Dioskurides tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (Bean, 1965, **a.g.k.**, 13-14. Nr. 100, Taf. V, Fig. 16; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 379, Nr. 90.); Yazıtta dikkati çeken bir diğer önemli husus ise, heykeltıraş Dioskurides’in isminin geçmesidir. Yazıt üzerinde Dioskurides’in ait olduğu köken veya Side’li olup olmadığı bilgisi ne yazık ki mevcut değildir. Ancak İnan’ın da belirttiği üzere adı geçen heykeltıraşın kökeni bilinmemesine karşın, isminin geçmesi dahi Helenistik Dönem’de kentteki heykeltıraşlık faaliyetlerine ışık tutması açısından oldukça önemlidir (Bean, 1965, **a.g.k.**, 14; İnan, 1978, **a.g.k.**, 7). Konu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Bölüm. 1. *Pamphylia Bölgesi Heykeltıraşlığı Araştırmaları*.

²⁵¹İ. Dağlı-Dinçer (2020). *Cults and Religious Life of Pamphylia from the Archaic to the Late Antique Period*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 203.

²⁵²Dağlı-Dinçer, 2020, **a.g.k.**, 203.

²⁵³Nollé, 1990, **a.g.k.**, 252. Nr. 41-42; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 115.

²⁵⁴H. S. Alanyalı (2011). Side’nin Roma Dönemi Pantheonu. *Anadolu/Anatolia*, (37), s. 78; Soykal-Alanyalı’nın ifadesine göre, Side Tykhe Tapınağı’nın Antiocheia Tykhe’si ikonografisinde betimlenmiş olan muhtemel kült heykelinde, tanrıça ayağını genç bir delikanlı olarak yüzen Melas’ın üzerine koyarken, kent sikkelerinde de aynı ikonografi içerisinde ve elinde ödül tacı ile birlikte betimlenmiştir (Soykal-Alanyalı, 2024, **a.g.k.**, 430, dn. 14).

ki, Roma Döneminde de Tykhe kültü çok benimsenmiş ve Helenistik geleneği devam ettirir nitelikte betimlenmiştir²⁵⁵.

Kentten ele geçen Helenistik Dönem örnekleri dışında Serapis kültü ile ilgili yazıtlar, ağırlıklı olarak Roma Dönemi'ne aittir. Mansel'in aktarımına göre, Side'deki batı deniz surunun dışında ve deniz kenarında bulunmuş olan bir mermer sunak üzerinde 8 satırlık bir yazıt mevcuttur. Yazıt üzerinde; "*Eirenaïos'un oğlu Sozon, yanan sunağı (ἑστία) Zeus Helios, Büyük Sarapis ile onun tapınağının ortaklarına/tanrı dostlarına adadı*" ifadesi yer alır²⁵⁶. Mısır'ın kutsal tanrısı Serapis ile birlikte "θεοὶ σύνναοι" (Synnaoi Theoi) olarak belirtilen yani onunla birlikte tapınım gören tanrılar, genellikle İsis, hizmetkarı Anubis, oğlu Harpokrates (Horus) ve bazen de İsis'in kız kardeşi Nephthys gibi tanrılardır²⁵⁷. Nollé'ye göre; Serapis'in evrensel bir üçlü (ya da üçleme?) oluşturmak üzere Zeus ve Helios ile synkretik olarak bağlandığı "Zeus Helios Megas Serapis" biçiminde kullanımı MS 2. yüzyılın başında popülerlik kazanarak yaygınlaşmaya başlamıştır²⁵⁸. Yazıt, aynı araştırmacı tarafından harf karakterinden hareketle MS 2. yüzyıla (Hadrianus Dönemi) tarihlendirilmiştir²⁵⁹. Bu noktada söz konusu Serapis'e ait tapınağın Hadrianus Dönemi'nde inşa edildiği anlaşılmaktadır²⁶⁰. Ancak tapınağın kentteki konumu henüz lokalize edilememiştir.

Bir diğer yazıtta²⁶¹ ise, "[*Dea Roma'nın rahibi ve demiurge T(itus) Fl(avius) (cognomen, ofisler), büyük [tanrılar} İsis ve Sarapis'in rahibi*", - *T(itus) Fl(avius) Proclus'un babası, T(otus) Fl(avius) (Cognomen)'un büyükbabası Archipro[bulos'un, T(otus) Fl(avius) (Cognomen)'un büyük büyükbabası Ar}chiprobulos'un, ?des Archisito}nes ve Archiprobulos, [con[sular sınıfından C}laudia Rufina'nın kocası, ... Tanrıça Athen[a'nın ömür boyu rahibesi, ... kızı ... Pentaeteris} başpiskoposu olan bir senatörün [kız kardeşi "' Cl(audius) Rufus, [(babasının praenomen'i)] oğlu, Quirina kabilesinden, eski de[miurge, (diğer görevler?). - Onun altında*" ifadesi yer alır. Yazıttan hareketle, İsis ve Serapis'in rahiplik görevini, yüksek itibara sahip soylu bir Side'li vatandaşın üstlenmesi

²⁵⁵Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, 78.

²⁵⁶Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 85-86, No. 52; Mansel, 1975, **a.g.k.**, 146; Nollé, 1988, **a.g.k.**, 66; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 118, 272-274, Nr. 16; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 86.

²⁵⁷Mansel, 1963, **a.g.k.**, 95. Abb. 73; Mansel, 1975, **a.g.k.**, 146. Res. 160; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 118, 273.

²⁵⁸Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 272.

²⁵⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 272. Nr. 16.

²⁶⁰Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 86.

²⁶¹Yazıt, 1959 yılında Müze Hamam Yapısı'nın zemin döşemesinde bulunmuştur (Bean, 1965, **a.g.k.**, 36. No. 128; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 86; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 265-367. Nr. 74.).

ve söz konusu makamın yazıtta vurgulanması; Side’de Mısır tanrıları kültünün oldukça önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Side Müze Hamamı’nın hemen arkasında yapılan kazılardan ele geçen üç tarafı yazıtlı küçük bir adak sunağının ön yüzeyinde, iki satırdan oluşan “Ζεύς Ἀλω-νίτης” yazıtı okunmaktadır²⁶². Yazıtın hemen üzerinde sakallı ve himation giyimli bir büst (Zeus Halonites) dikkati çeker. Yazıtta, “Zeus Halonites. - (İsis ve) Serapis’in hizmetinde olan (falan kişi bu sunağı adadı) veya “Zeus Halonites - [n.n.] İsis ve Serapis’in karar vericisi (falan kişi)” ifadesi yer almaktadır. Yazıtın sağ tarafındaki bir kısmı okunamamaktadır ancak *kleidophoros* yani “anahtar taşıyıcı” kelimesi dikkati çeker. Sol taraftaki yazıt ise *Isidos kai Sarapidos* olarak tamamlanmıştır. Bu da İsis ve Serapis’in anahtar taşıyıcısı yani tapınak sorumlusu olan kült rahibinin, bu sunağı Zeus Halonites’e adadığını akla getirmektedir. Zeus Halonites, Side’de mahsullerin ve hasat bolluğunun koruyucusu olarak saygı duyulan bir tanrı olmasının yanı sıra, aynı zamanda Mısır tanrılarının koruyucu tanrısı olarak karşımıza çıkar²⁶³. Söz konusu yazıttan İsis ve Serapis kültüne ait tapınak rahipleri/rahibelerinin varlığı da anlaşılmaktadır. Yazıt, harf karakterinden dolayı Nollé tarafından MS 2. - 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir

Kentin tarımsal faaliyetleri içerisinde tahılın yeterince beslenmesi, iyi büyümesi ve aynı zamanda güvenli bir şekilde hasat edilmesi gerekmektedir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere Sideliler bu görevi, harman yerinin koyucusu veya bekçisi olan Zeus Halonites’in koruyuculuğuna bahsi geçen nedenlerden dolayı emanet etmiştir.

Serapis; Geta, Caracalla, Macrinus, Severus Alexander ve Gordian III dönemlerine ait Side sikkeleri üzerinde nadiren de olsa görülmektedir²⁶⁴. Söz konusu sikkelerde sağ elini kaldırmış, sol elinde bir asa ve başında bir modius ile ayakta dururken tasvir edilmiştir.

İmparator Valerianus Dönemi’ne ait bir Side sikkesi üzerinde kent tanrıçası Athena ile Mısır’ın büyük tanrıçası İsis el sıkışırken görülmektedir. Dolayısıyla, Side ile İskenderiye arasındaki yakın ilişkiler, iki kenti birbirine bağlayan ve denizciliğin koruyucu tanrıları olarak görülen tanrılar aracılığıyla resmi bir *homonoia* anlaşması ile açıkça ifade

²⁶²Bean, 1965, **a.g.k.**, 41-42. No. 141; Nollé, 1983a, **a.g.k.**, 126-127, Nr. 4; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 274-276. Nr. 17.

²⁶³Dağlı-Dinçer, 2020, **a.g.k.**, 205.

²⁶⁴Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 118. Dn. 375.

edilmiştir²⁶⁵. İsis sağ elinde kendisi için kutsal olan kült çingırağını (sistrum), sol elinde ise hayat veren kutsal su dolu küçük bir kova (situla) tutmaktadır²⁶⁶.

Perge kentinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ise İsis, Serapis ve Harpokrates'e ait birçok heykel ele geçmiştir²⁶⁷. Söz konusu heykeller arasında Harpokrates'e ait olan heykelin²⁶⁸ kaidesinde bulunan iki satırlık yazıtta, “*İmparatorun zaferi için Kanapos'un çocukları yüce tanrı Serapis'e (adadılar)*” ifadesi yer almaktadır²⁶⁹. İsis, Serapis ve Harpokrates ayrıca, Perge'de ağırlıklı olarak MS 3. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen sikkeler üzerinde çeşitli tiplerde sıklıkla betimlenmiştir²⁷⁰.

²⁶⁵Nollé, 1990, **a.g.k.**, 262. Fig. 112; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 28. Dn. 198; Nollé, 2001, **a.g.k.**, 613.

²⁶⁶Nollé, 1990, **a.g.k.**, 262. Fig. 112, Dağlı-Dinçer, 2020, **a.g.k.**, 240.

²⁶⁷Talloon, 2001, **a.g.k.**, 313. Dn. 100; Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 296; Dağlı-Dinçer, 2020, **a.g.k.**, 242.

²⁶⁸Akçay-Güven, 2007, **a.g.k.**, 60, 139-140. K17

²⁶⁹Arca, Gökalp ve Ören' göre söz konusu yazıtta ismi geçen Kanapos olasılıkla, MS 142 yılında Side Agorasından köle aldığı belgelenen Aigyptos oğlu Aleksandreia'lı Pamphilos olarak da bilinen şahıs ile aynı kişi olmalıdır (Arca, Gökalp ve Ören, 2011, **a.g.k.**, 296.).

²⁷⁰Dağlı-Dinçer, 2020, **a.g.k.**, 240-241.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KATALOG

Katalog bölümünde; Alanya Müzesi, Side Müzesi, Antalya Müzesi, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Tarsus Müzesi, Adana Müzesi, Hatay Müzesi ve Gaziantep Müzesi'nde korunagelen toplam 86 adet eser (büst, büste ait baş veya baş parçası, heykel, heykel başı ve kabartma) kadınlar ve erkekler olarak iki ana başlık altında ayrı ayrı ele alınmıştır.

Kadınlar K (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K42, K43, K44, K45, K46, K47, K48, K49, K50, K51, K52, K53, K54, K55, K56) harfi, erkekler ise E harfi (E1, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18, E19, E20, E21, E22, E23, E24, E25, E26, E27, E28, E29, E30) ile kodlanarak teknik bir kısaltma ile numaralandırılmıştır.

Katalog içeriğinde; öncelikle her bir eserin genel bilgilerine (satın alma/kazı buluntusu var ise yılı, buluntu yeri, envanter numaraları), teknik özelliklerine (yükseklik, derinlik, genişlik, mermer cinsi) ve korunmuşluk düzeylerine yer verilmiştir. Eserler daha önce herhangi bir araştırmacının çalışmasına konu edilmiş ise bununla ilgili bilgiye seçilmiş kaynakça kısmında değinilmiştir. Bu bilgilerden sonra ayrıntılı tanımlamaları yapılan eserlere, sahip oldukları stilistik özelliklerden hareketle tarihlendirme önerileri getirilmiştir.

Kadınlar

K1

Alanya Müzesi, Env. No. 7, (Görsel 3.1)

1966 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Kireçtaşı

Y 43 cm; G 32 cm; D 18 cm.

Sağ alt kolun dış yüzeyi, bilek hizasından itibaren sol el ve burnun sol tarafının bir kısmı kırık ve eksiktir. Yer yer kopmalar dışında oldukça iyi korunagelmıştır.

Orta – Geç Severuslar Dönemi

Çalık 1997, 269-270. Cat. No.199, pl.100a; Çalık 1999, pl.21.1.

Khithon üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sağ kol, diyagonal olarak hafifçe yukarıya doğru konumlandırılmıştır. Bu noktada sağ el ile, aşağıya doğru sarkıtılan himationun sağ kenarı tutulmaktadır. Yine vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sol kol ise yatay olarak göğüs altı hizasına, karın üzerine doğru yönlendirilmiştir. Sol kol bilek hizasına dek himation altındadır. Bilekte ise ince-orta kalınlıkta spiral bir bilezik mevcuttur.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Khithon, gerdan hizasının hemen altında “V” biçiminde belirgin bir yakaya sahiptir. Yakanın hemen aşağısında gözlemlenen “V” biçimli kıvrımlar, göğüs üzerinde devam etmektedir.

Hafif karemsi, oval formlu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak formlu basık bir çene ile sonlanmaktadır. Kaşlar, yay biçimindedir. Badem formlu gözler büyük, belirgin göz kapakları yağlıdır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun uzun ve incedir. Burun kanatlarının gerisinde belirgin kazıma çizgiler dikkati çeker. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Özellikle sol ağız kenarında küçük matkap deliği mevcuttur. Yüz genel itibari ile idealize edilmiş biçimde gösterilmiştir. Kulaklarda yuvarlak formlu küpeler mevcuttur. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

Himationun hemen altında, alın üzerine konumlandırılmış ve himation ile ilişkili, hafif bombeli bir bant/bone detayı yer alır. Bu bant üzerinde geniş aralıklı diyagonal çizgiler mevcuttur. Söz konusu çizgiler, banda burgulu bir görünüm kazandırmıştır. Himation ile bant ayrımı derin bir matkap kanalı ile belirginleştirilmiştir.

K1, başın örtülü bir biçimde gösterilmesi, himation altında kalan kolların duruş pozisyonu ve sahip olduğu takılar bakımından ikonografik olarak Palmyra kadın portrelerine benzerlik sunar.

Söz konusu eser, A. Çalık tarafından kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Erken 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁷¹. **K1**'in sahip olduğu hafif idealize edilmiş yumuşak ve dolgun yüz, badem biçimli büyük gözler, burun kanatlarının gerisinde kalan kazıma çizgiler, dolgun dudaklı küçük ağız, basık yuvarlak formulu belirgin çene ile hafif dolgun gerdan tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır.

Bununla birlikte **K1**, sahip olduğu dolgun dudaklar, üst dudağın hafifçe alt dudağın üzerine doğru indirilmiş olması, üst dudağın üzerinde bulunan hafif orta oyukluk ve özellikle dudağın sol kenarında bulunan küçük matkap deliği ile son olarak burun kanatlarının gerisinde kalan çizgiler bakımından Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde²⁷² (Env. No. B 8904) bulunan ve Bald-Romano tarafından MS 210-230 aralığına tarihlenen Palmyra kadın büstü ile stilistik benzerlik içerisindedir. Yukarıda bahsi geçen özellikleri bakımından **K1**, Severuslar Dönemi kadın portrelerine yaklaşmaktadır. Bu noktada **K1**, özellikle dolgun yüz formu ile kalın ve yağlı göz kapakları ve himation ile yüz arasındaki belirgin matkap kanalları bakımından Roma Capitol Müzesi'nde²⁷³ (Env. No. 1853) bulunan ve Fittschen-Zanker tarafından Orta Severuslar Dönemi'ne (MS 205-220) tarihlendirilen kadın portresi ile stilistik uyum gösterir. Söz konusu benzerlikler, **K1** için Orta-Geç Severuslar Dönemi (MS 210-230) tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

²⁷¹A. Çalık (1997). *Roman Imperial Sculpture from Cilicia*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. London: King's College, s. 269-270. No.199, pl.100a; A. Çalık, (1999). *Local Funerary Busts from Cilicia*. AMS, (34), s. 105-106, pl.21.1.

²⁷²I. Bald-Romano (2006). *Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture Collection, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Press, s. 284. cat. no. 132.

²⁷³K. Fittschen ve P. Zanker (1983) *Katalog der römischen Porträts in den Capitulinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band III: Kaiserinnen- und Prinzessinnenbildnisse Frauenporträts*. Mainz am Rhein: Philip von Zabern, s. 100-101, Kat. No. 147, Lev. 176.

K2

Alanya Müzesi, Env. No. 2.1.83 (Görsel 3.2)

1983 – Satın Alma

Kibyra Minor

Y 34 cm; G 25 cm; D 14 cm.

Kireçtaşı

Burun kırık ve eksiktir. Ağız ve göğüs üzerinde bulunan kolye detayında aşınmalar mevcuttur. Yüzeyde meydana gelen çatlaklar ve yoğun kalker tabakası dışında iyi durumda korunagelmıştır.

Geç Severuslar Dönemi

Çalık 1997, 270-271. Cat. No.201, pl. 101a.

Khiton üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Kollar, vücuda bitişik ve düz biçimde aşağıya doğru yönlendirilmiştir. Detaydan uzak ve kabaca işlenmiştir.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Khiton, boyun hizasında hafif belirgin yuvarlak bir yakaya sahiptir. Ancak bu detay dışında, khitona ait elbise kıvrımları işlenmemiş olup düz bırakılmıştır.

Oldukça belirgin kare forma sahip geniş yanaklı yüz, küt ve basık bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Badem formu gözler büyük, dış kenarları keskindir. Göz kapakları dışa çıkıntılı/bombeli ve kalındır. Ağız küçüktür. Yüzdeki tüm bu detaylar oldukça şematize biçimde işlenmiştir. Kulaklarda yuvarlak formu bir çift küpe bulunmaktadır. Boyun uzundur. Geniş alın üzerinde, saç merkezinden iki yana ayrılarak oldukça stilize biçimde işlenen üç adet sağa, üç adet sola olmak üzere altı adet virgül biçimindeki saç perçemi dikkati çeker.

Göğüs üzerinde, ucunda hilal biçiminde amulet bulunan ince askılı bir kolye mevcuttur. Büst, genel itibari ile oldukça yerel bir işçiliğe sahiptir. Aynı zamanda gövde kısmının kütesel bir biçimde bırakılmış olması yarım kalmış olduğunu da düşündürmektedir. Arkası işlenmemiştir.

A. Çalık'a göre eserin sahip olduğu silindirik boyun, stilize saç perçemleri ve badem biçimindeki gözler tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Araştırmacı söz konusu özelliklerden hareketle eseri Askeri İmparatorlar Dönemi'ne (MS 3. yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreği) tarihlendirmiştir²⁷⁴. Eserin oldukça şematize işlenmiş olması ve detayların net bir biçimde okunamaması tarihlendirmeyi zorlaştırırsa da küt ve basık bir çene ile sonlanan kare formu yüzü ve özellikle dışa çıkıntılı/bombeli şematize işlenmiş

²⁷⁴Çalık, 1997, a.g.k., 270-271. No.201, pl.101a.

göz kapakları Skupińska-Løvset tarafından²⁷⁵ soru işaretli olmakla birlikte Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Kuzey Filistin kökenli kadın büstü²⁷⁶ ile stilistik benzerlik içerisinde. Filistin eseri, **K3** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

K3

Alanya Müzesi, Env. No. 10.2.79 a-b (Görsel 3.3)

1979 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 21 cm; G 13,5 cm; D 8,8 cm.

Kireçtaşı

Boynun büyük bir bölümü ile birlikte baş, kırık ve eksiktir.

Gövdenin tam ortasında aşağıya doğru uzanan dikey bir kırık izi mevcuttur. Eser bu noktada kırık kırığa birleştirilmiştir.

MS 3. yüzyılın II. çeyreği veya hemen sonrası

Çalık 1997, 283-284. Cat. No.224, pl. 112b; Çalık 1999, 106, pl.21.4.

Giyimli kadın büstüdür. Vücuda bitişik biçimde iki

yana uzanan sağ ve sol kol, dirsek hizasından bükülerek çapraz biçimde ve neredeyse aynı pozisyonda olmak suretiyle göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada eller açık pozisyonda ve avuç içleri göğüs üzerine gelecek biçimde konumlandırılmıştır. Gövde ile kollar arasında belirgin bir proporsiyon bozukluğu mevcuttur. Kollar vücuda göre daha ince ve şematize işlenmiştir.

K3, kıyafeti bakımından oldukça zengin bir ikonografiye sahiptir. Şöyle ki; boynun iki yanından dikey biçimde aşağıya doğru uzanan balıksırtı kazıma bezemeli bantlar mevcuttur. Bu balıksırtı bezemeler, göğüs hizasında üzerinde küçük baklava dilimli motifler yer alan dekoratif yatay bir bant ile birleşmektedir. Çalık'a göre bu yatay bant, omuzların üzerinden geçirilen balıksırtı bezemeli bantlar ile sarkıtılmıştır²⁷⁷. Bu durumda balıksırtı kazıma çizgiler ile işlenmiş bantları, elbise askısı olarak düşünmek mümkündür. Balıksırtı yatay bandın hemen altında ise üst üste kalın iki sıra halinde düzenlenmiş elbise katları bulunmaktadır. Bu katlar, oldukça sık düzenlenmiş dikey kıvrımlardan oluşmaktadır.

²⁷⁵Araştırmacı, Filistin eserindeki tarihlendirme kriteri olan saç stiline Geç Severus Dönemi'ne veya aynı zamanda Faustina Maior'a ait bozuk bir saç modeli olabileceğini ifade etmiştir (I. Skupińska-Løvset (1983) *Funerary Portraiture of roman Palestine. An Analysis of the Production in its Culture-Historical Context*. Gothenburg: Paul Forlag Astroms, s. 210-211.).

²⁷⁶Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 33. Cat. No. 12. Pl. LXII.

²⁷⁷Çalık 1997, **a.g.k.**, 284. No. 224.

K3'e ait elbise ile ilgili dikkati çeken önemli bir husus daha vardır: Özellikle üzerinde baklava dilimleri bulunan yatay bandın kollara doğru yatay uzantısı dikkate alındığında, sol taraftaki bandın sol kolun üzerinde devam ettiği görülmektedir. Yani bant, sol kolun üzerinden geçirilmiştir. Sağ taraftaki bant ise sağ kolun koltuk altına sıkıştırılmıştır. Kollar çıplak bırakılmıştır. Tüm bunlar, elbisenin gerdan hizasını ve kolları açıkta bırakan askılı bir elbise olduğuna işaret etmektedir. Sağ ve sol kolun hemen gerisinde ise, omuzlar üzerinden dirsek hizasına dek uzanan bir hat dikkati çeker. Söz konusu detay, muhtemelen başı örten ve omuzlar üzerine doğru sarkıtılan bir himationa ait olmalıdır.

K3'de, sağ ve sol kol bileklerde ince ve orta kalınlıkta spiral bileklikler, sol elin birinci ve üçüncü parmağında ise yüzükler mevcuttur. Boyunda, ortasında madalyon bulunan spiral askılı bir kolye dikkati çeker.

Eser, Çalık tarafından kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁷⁸. Eserin tarihlendirilmesindeki en ayırt edici husus; göğüs hizasında bulunan yatay bant üzerindeki küçük baklava dilimli motiftir. Bu motif, Palmyra'daki 36 numaralı mezardan ele geçen ve Schmidt-Colinet tarafından MS 230-260 aralığına tarihlendirilen²⁷⁹ bir kadın kabartması üzerindeki kıyafet detayına stil olarak benzerlik gösterir. Söz konusu benzerlik, **K3** için de benzer tarih aralığı önerisinin sunulmasını sağlamıştır. Bu noktada eser, MS 3. yüzyılın ikinci çeyreği veya hemen sonrasına yerleştirilmiştir.

K4

Alanya Müzesi, Env. No. 1.1.85 (Görsel 3.4)

1985 – Bağış

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 58,5 cm; G 39,5 cm.

Kireçtaşı

Burun ile çene kırık ve eksiktir. Özellikle yüzde yoğun aşınmalar ve kopmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyılın II. çeyreği

Çalık 1997, 270. Cat. No. 200, pl. 100b; Çalık 1999, pl.21.2.

Khithon üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Khithon, boyun hizasından başlayıp, aşağıya göğüs üzerine doğru üst üste düzenlenen

²⁷⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 283. No.224, pl. 112b; Çalık, 1999, **a.g.k.**, 106.

²⁷⁹A. Schmidt-Colinet (1992). *Das Tempelgrab Nr. 36 in Palmyra: Studien zur palmyrenischen Grabarchitektur und ihrer Ausstattung*. Mainz: Philipp Von Zabern, s. 152. L1. Taf. 46e; 135. Dn. 517.

“V” biçimli kıvrımlara sahiptir. Bu kıvrımlar, bel hizasında sonlanmıştır ve bu noktada bir bant halinde şematik dikey kıvrımlar oluşturulmuştur. Himation altında kalan kollar, vücut yanından iki yana doğru düz biçimde sarkıtılmıştır. Özellikle sol kol üzerindeki himation kıvrımları belirgindir.

Geniş yanaklı yüz, oval bir forma sahiptir. Gözler badem biçimindedir. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Sağ göz detayından anlaşıldığı üzere göz kapakları yağlıdır. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Yüz detayları aşınmadan kaynaklı yeterli oranda okunamamaktadır. Boyun kalındır. Arkası kabaca işlenmiştir. Eser genel itibari ile yarım kalmış görünümündedir. Yerel bir işçiliğe sahiptir.

Çalık’a göre, öndeki khiton kıvrımları stilistik olarak Severuslar Dönemi’ne özgüdür. Yoğun aşınmaya maruz kalmasına rağmen; yüzün dolgun yuvarlak formu, göz kapaklarının kalın ve yağlı oluşu, dudakların dolgun işlenmesi ve özellikle dudak kenarlarının hafifçe aşağıya doğru çekilmiş olması tarihlendirmeye yardımcı hususlardır. Eser bu noktada; Roma Capitol Müzesi’nde bulunan (Env. No. 2765) ve Fittschen-Zanker tarafından MS 244-249 tarih aralığına tarihlenen²⁸⁰ Otacilia Severa portresi ile stilistik benzerlik içerisindedir. Bu benzerlik, **K4** için MS 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmesini mümkün kılar.

K5

Alanya Müzesi, Env. No. 12 (Görsel 3.5)

1966 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 32 cm; G 22 cm; D 17,5 cm.

Kireçtaşı

Çenenin bir kısmı ve boyun dahil olmak üzere baş, kırık ve eksiktir. Boyun hizasında yatay bir kırık izi mevcuttur. Boyun ve çene ile birlikte himationun bir kısmı kırık kırığa birleştirilmiştir. Eser, genel itibariyle iyi korunagelmıştır.

MS 3. yüzyılın I. yarısı (MS 210-230)

Çalık 1997, 283. Cat. No.223, pl. 112a; Çalık 1999,106, pl.21.3.

Khiton üzerine himation giyimli kadın heykeli/büstüdür (?).

Himationun omuzlardan aşağıya doğru sarkıtılmasından

hareketle eksik olan başın himation tarafından örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Sağ kol dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde yukarıya doğru kaldırılmıştır. Burada sağ el ile, el pozisyonundan anlaşılabileceği üzere aşağıya doğru sarkıtılan himationun kenarı tutulmaktadır. Vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sol kol ise, çapraz

²⁸⁰Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 34-35, Kat. No. 37, Lev. 46.

biçimde karın üzerine doğru konumlandırılmıştır. Sol bileği ve eli açık bırakacak biçimde sol omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kumaşı bilek altından geçirilerek karın hizasında sıkıştırılmıştır. Burada sol el ile, sıkıştırılan himation kumaşı tutulmaktadır. Bu noktada sol kolun karın üzerinde oluşturduğu çapraz pozisyon adeta yukarıya doğru konumlandırılan sağ kola destek görevi görmektedir.

Sağ ve sol kol bileklerde birer adet (spiral?) bileklik ve sol elin üçüncü parmağında yüzük dikkati çeker. Boyunda ise birbirinden farklı motifte üst üste düzenlenmiş 4 adet kolye dizisi mevcuttur. En üstten birinci ve ikinci kolye dizisi boynu daha sıkı biçimde kavramaktadır. Aşınmadan kaynaklı detayları net biçimde okunamamaktadır ancak uçlarında yan yana konumlandırılan sarkıtların bulunduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kolye dizileri daha gevşek tutulmuştur. Üçüncü kolyenin ucunda hilal biçiminde amulet, diğerinin ise orta büyüklükte istiridye kabuğu detayı dikkati çekmektedir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Murç izleri gözlemlenir. Yerel işçilik özelliği göstermektedir.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıl – Erken 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Büstün sol yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation kıvrımları Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde²⁸¹ (Env. No. B 8904) bulunan ve MS 210-230 aralığına tarihlendirilen Palmyra kadın büstündeki elbise kıvrımları ile stilistik benzerlik sunmaktadır. Bu benzerlik, **K5**'i de bu tarihe yerleştirilmeye imkân tanır.

K6

Side Müzesi, Env. No. 1700 (Görsel 3.6)

2000 – Satın Alma

Manavgat, Hocalı Köyü

Y 18,6 cm; G 12,5 cm; D 17,2 cm.

Kireçtaşı

Göğüs hizasından aşağısı, burun ve başın sağ üst kısmı kırık ve eksiktir.

Ağzın tamamı ve kısmen gözler aşınmaya uğramıştır. Yüzeyde yoğun biçimde aşınmalar ve yer yer kopmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyıl

Yayımlanmamıştır.

Khithon üzerine himation giyimli bir kadına ait kabartma (?) parçasıdır. Himation, başı tamamen kapatacak biçimde

başın üzerine çekilerek her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Khithon boyun

²⁸¹Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 284. cat. no. 132.

hizasında yuvarlak bir yakaya sahiptir. Khiton kıvrımları detaydan uzaktır. Kollar düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Geniş yanaklı yüz oval formdadır. Kaş hattı yay biçimindedir. Badem formundaki gözler büyük, göz kenarları aşağıya doğru çekiktir. Göz bebekleri işlenmiştir. Yüz ile himation arasındaki geçiş, özellikle yüzün sağ yanındaki derin bir matkap kanalı ile belirginleştirilmiştir. Kulaklarda sekizgen formlu oldukça büyük bir çift küpe dikkati çeker.

Göğüs üzerinde aralıklı olarak üst üste düzenlenmiş üstteki ince, alttaki kalın askılı iki adet kolye dizisi mevcuttur. Üstteki kolyenin ucunda hilal biçiminde amulet, diğerinin ucunda ise aşınmış olmasına karşın küçük istiridye kabuğu dikkati çeker.

Kabartma olarak (?) işlenmiş eserin arkasında, iki adet yuvarlak içerisine işlenmiş dört yapraklı çiçek motifi mevcuttur. Bunların hemen altında, yine iki adet yuvarlağın içerisine kazıma çizgiler ile işlenmiş yaprak motifleri bulunmaktadır.

Yüz detaylarının büyük oranda aşınmaya maruz kalması tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak, özellikle yüzün sağ yanında yüz ile himationu birbirinden ayıran derin matkap kanalı, Manisa Müzesi'nde bulunan (Env. No. 7217) ve MS 3. yüzyıla tarihlendirilen²⁸² kadın torsosu ile stilistik uyum içerisindedir. Söz konusu eser, **K6** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

K7

Alanya Müzesi, Env. No. 2503 (Görsel 3.7)

1973 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 26,5 cm; G 25,5 cm; D 15 cm.

Kireçtaşı

Çenenin bir kısmı dahil olmak üzere baş, kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer aşınma mevcuttur.

Erken Severuslar Dönemi

Çalık 1997, 282. Cat. No.222, pl.111b.

Khiton ve himation giyimli kadın büstüdür. Himation,

başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden

aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın üzerine doğru konumlandırılmıştır. Burada kısmen açık pozisyonundaki sağ el ile, sağ kol altına sıkıştırılarak öne doğru çekilen

²⁸²M. Dinç (2015). Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik – Roma Dönemi Heykelleri. S. Durugönül (Ed.) *Manisa Müzesi Heykeltraşlık Eserleri* içinde, İstanbul: Oksijen Basım ve Matbaacılık, s. 56, Kat.Nr.19

himation kenarı tutulmaktadır. Vücut yanından aşağıya sarkıtılan sol kol ise dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde yukarıya kaldırılmıştır. Burada sol el ile aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Khiton, gerdan hizasında yuvarlak yakaya sahiptir. Khiton kıvrımları göğüs üzerinde iki adet dikey bant biçimli kıvrım oluşturmuştur. Bu kıvrımlar yerini, sağ elin altında oldukça sık ve şematize biçimde işlenmiş dalgalı kıvrımlara bırakır. Sol elin ikinci ve üçüncü parmaklarında aşınmış olmasına karşın yüzük detayları dikkati çeker. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Murç izleri belirgindir.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıla (*terminus post quem*) tarihlendirilmiştir²⁸³. Eserin, özellikle karın hizasına konumlandırılan sağ kolun altında kalan dalgalı ve oldukça belirgin khiton kıvrımları tarihlendirme adına ayırt edici özellikler sunar. Söz konusu kıvrımlar stil olarak, günümüzde nerede korunageldiği bilgisi bulunmayan²⁸⁴ bir çifte ait Zeugma mezar steli üzerindeki²⁸⁵ kadın figürünün saçlarına benzerlik sunar. Parlasca, figürdeki saçın Iulia Domna'nın saç stilini (MS 193-213 veya 217) yansıttığını ifade eder²⁸⁶. Benzer görüş Skupińska-Løvset tarafından da desteklenmekle birlikte, Iulia Domna'nın ölümünden sonra da kullanım gören bir saç modeli olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁸⁷ Bahsi geçen eser, K7'nin de Erken Severuslar Dönemi veya hemen sonrasına (MS Geç 2. yüzyıl-Erken 3. yüzyıl) tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

²⁸³Çalık, 1997, **a.g.k.**, 282.

²⁸⁴Yaman'ın ifadesine göre son olarak Christie's Londra'nın 11.07.1973 tarihli müzayede kataloğunda yer alan eserin daha sonrasında nerede bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır (H. Yaman (2013). *Zeugma Mezar Stelleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 145-146, Kat. No. 186, Res.188. dn. 194.).

²⁸⁵Christie's (1973). *Christie's Fine Arts, Auction Catalogue*. Christie's London, s. 43, No. 177, Fig. 18; K. Parlasca (1978). *Römische Grabreliefs aus der Südosttürkei*. E. Akurgal (Ed.) *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology İzmir 23-30 Eylül 1973* içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 309, dn. 23; K. Parlasca (1982a). *Syrische Grabreliefs hellenistischer und römischer Zeit*. Mainz am Rhein: Verlag Phillip von Zabern, s. 11, dn. 81, Taf. 12.2; I. Skupińska-Løvset (1985). *Funerary Portraiture of Seleukeia-on-the-Euphrates*. *ActaArch*, (56), s. 121. Fig. 33; Doktora tezi kapsamında Yaman tarafından da değerlendirilen aynı eser, erkek figürünün Traian Decius portrelerini anımsatan görünümünden hareketle MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir (Yaman, 2013, **a.g.k.**, 145-146, 289-290, 292. Kat. No. 186, Res.188.).

²⁸⁶Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 11, dn. 81, Taf. 12. 2.

²⁸⁷Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 121. Fig. 33.

K8

Side Müzesi, Env. No. 1437 (Görsel 3.8)

2000 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 29 cm; G 29 cm; D 16 cm.

Kaide çapı 22,6 cm.

Kireçtaşı

Omuz hizasından itibaren yukarısı ve arka yüzünün bir kısmı kırık ve eksiktir. Sol kol bileği üzerinde bulunan bilezik detayı hasar görmüştür. Yer yer kopmalar mevcuttur.

MS 2. yüzyılın II. çeyreği

Yayımlanmamıştır.

Yuvarlak formu ve profilli bir kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür. Korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere, himation, her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Khiton, göğüs üzerinde “V” biçiminde kıvrımlar oluşturmuştur. Vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sağ kol, dikey biçimde yukarıya doğru kaldırılmıştır. Bilek hizasının biraz yukarısına kadar himation altında kalan sol kol ise dirsek hizasından bükülerek yatay olarak göğüs altı hizasına doğru yönlendirilmiştir. Sol elde, iki ucunda püskül detayları bulunan bir obje (?) tutulmaktadır. Sol kolun bilek hizasının biraz üstünde, her ne kadar hasar görmüş olsa dahi bilezik detayı dikkati çeker. Küçük parmak ve baştan üçüncü parmakta yüzükler mevcuttur. Tırnaklar işlenmiştir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Dirsek hizasından bükülerek yukarıya doğru kaldırılan sağ kolun üzerinde bulunan dikey himation kıvrımı ve yüzeysel biçimde işlenmiş kıvrımlar, stilistik olarak Viyana Sanat Tarihi Müzesi’ndeki (Env. No. ANSA I 1524) MS 2. yüzyılın II. çeyreğine tarihlendirilen²⁸⁸ kadın kabartması ile benzerlik içerisindedir. Bu benzerlik, **K8** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

²⁸⁸G. E. Plattner (2010). Palmyrenische Reliefs im Kunsthistorischen Museum Wien. Bastl, V. Gassner ve U. Muss (Eds.). *Zeitreisen Syrien – Palmyra – Rom Festschrift für Andreas Schmidt-Colinet zum 65. Geburtstag* içinde, Viyana: Phoibos Verlag, s. 164-167. Kat.No.3, Abb. 6-7.

K9

Alanya Müzesi, Env. No. 11 (Görsel 3.9)

1966 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 20 cm; G 17 cm; D 16 cm.

Kireçtaşı

Bilek hizasından itibaren sağ kol, boyun hizasından aşağısı ve burun kırık ve eksiktir. Başa çekilen himation kenarlarında ve sağ el üzerinde kopmalar mevcuttur. Yüzeyde aşınmalar vardır.

Orta – Geç Antoninler Dönemi

Çalık 1997, 276-277. Cat. No.212, pl.106b.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation başı

tamamen kapatacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun üst kısmı bombeli ve kabarık bir görünüm sunar. Himation ile alın arasında alın kısmını tamamen çevreleyen ince ve hafif bombeli bir bant detayı dikkati çeker. Sağ el ile aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Oval formlu ve geniş yanaklı yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçiminde, gözler badem formundadır. Göz kapakları kalındır. Göz altı torbaları belirgindir. Göz bebekleri fazlaca belirgin olmamakla birlikte noktasal bir biçimde verilmiştir. Gözler yukarıya doğru yönlendirilmiştir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Dudak kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Boyun kısa ve kalındır. Özellikle boynun sol yanında, boynu ve kısmen yüzü himationdan ayırmak için işlenen derin matkap kanalı dikkati çeker. Eserin arkası işlenmiştir.

Başın sahip olduğu hafif belirgin naso-labial kıvrım hattı, dudak kenarının aşağıya doğru çekilmesi ve gözlerin yukarıya doğru yönlendirilmiş olması yüze ciddi ve düşünceli bir ifade kazandırmakla birlikte, temsil edilen kişinin orta yaşlı veya yaşlı (?) bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir.

K9, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 1. – 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁸⁹. Yüzeyde aşınmalar olmasına karşın; dolgun yanaklı oval yüz formu, dolgun çene, kalın ve yağlı göz kapakları, özellikle sağ göz pınarındaki matkap deliği, üst göz kapağının ince bir matkap kanalı ile belirginleştirilmesi, küçük ağız-dolgun dudaklar, iki dudak arasındaki hafif belirgin matkap kanalı ve son olarak boynun sol tarafında himation ve yüzü birbirinden ayıran derin matkap kanalı eserin tarihlendirilmesinde yardımcı olan detaylardır. Tüm bu özelliklerden hareketle **K9**, özellikle kalın ve yağlı göz kapakları bakımından Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 2283- Env. No.

²⁸⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 276-277. No. 212

3064)²⁹⁰ ve Orta Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen kadın başları ile stilistik uyum içerisindedir. Bununla birlikte, dolgun yanaklı oval yüz formu, dolgun çene ve himation ile yüzü ayıran derin matkap kanalları ise yine Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 868)²⁹¹ ve Orta-Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen kadın başı ile stilistik benzerlik gösterir. Söz konusu eserlerden hareketle **K9** için Orta-Geç Antoninler Dönemi önerilmiştir.

K10

Alanya Müzesi, Env. No. 12.45.79 (Görsel 3.10)

1979 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 20 cm; G 16,5 cm; D 13 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, başın sol tarafının bir kısmı ile burun kırık ve eksiktir. Başa çekilen himation kenarlarında kopmalar mevcuttur.

Yüzeyde aşınmalar vardır.

Geç Antoninler – Erken Severuslar Dönemi

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadın ait baştır. Himation başı tamamen kapatacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun üst kısmı hafif bombeli görünümündedir. Oval formu ve geniş yanaklı yüz, küt ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Kaşlar yay biçiminde ancak detaydan uzaktır. Gözler badem formundadır. Kalın göz kapakları kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir ancak korunagelen kısımlardan hareketle sol göze ait iris hafifçe belirginleştirilmiştir. Ağız küçük ve sıkı sıkıya kapalıdır. Dudaklar detaydan uzaktır. Dudak kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. İki dudak arası bir matkap kanalı ile belirginleştirilmiştir.

Himation ile alın arasında yüzü çevreleyen ince bir bant detayı dikkati çeker. Himation ile yüz arasındaki ayrım ise özellikle yüzün sağ yanında derin bir oyukluk ile verilmeye çalışılmıştır. Eserin arkası düz işlenmiştir. Yerel işçilik özelliği göstermektedir.

Başın sahip olduğu hafif belirgin naso-labial kıvrım hattı ve dudak kenarının aşağıya doğru çekilmesi yüze ciddi bir ifade kazandırmıştır. Bununla birlikte bu özellikler eseri temsil eden kişinin orta yaşlı veya yaşlı (?) bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir.

²⁹⁰Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 90, no. 126, lev. 157; Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 90, no. 129, lev. 158.

²⁹¹Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 90, no. 127, lev. 158

Dolgun yanaklı ve hafif kare formlu yüz, küt çene, göz kapaklarının kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi, sol göze ait iris kenarı, hafif belirgin naso-labial kıvrımları ve iki dudak arasında bulunan belirgin matkap kanalı tarihlendirme adına önemlidir. Dolgun yanaklı küt çene formu ile kalın göz kapakları Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 746) ve Geç Antoninler - Erken Severuslar Dönemine tarihlendirilen kadın portresine²⁹² benzerlik sunar. Söz konusu eser, **K10** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

K11

Alanya Müzesi, Env. No. 2.1.96 (Görsel 3.11)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 13 cm; G 13 cm; D 10 cm

Kireçtaşı

Boyundan itibaren aşağısı ve burun, kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun aşınmalar ve kalker tabakası mevcuttur.

Geç Severuslar Dönemi (MS 218-235)

Çalık 1997, 280. Cat. No. 218, pl.109b

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation başı tamamen kapatacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun üst kısmı bombeli ve kabarık biçimde işlenmiştir. Himation altında alın kısmını çevreleyen kalın ve bombeli bir bant mevcuttur.

Baş, kendi sağına doğru hafifçe eğimlidir. Bu durum yanakların görünümünden de anlaşılmaktadır. Zira, sağ yanak düz biçimde işlenmişken, sol yanak dolgun verilmiştir. Oval formlu yüz, hafif öne çıkık ve dolgun bir çene ile sonlanır. Çenenin ortasında küçük bir çene çukuru bulunmaktadır. Gözler büyük ve badem formundadır. Üst göz kapakları kalın ve yağlıdır. Alt göz kapağı ise düşük verilmiştir. Göz pınarları ve özellikle sol göz kenarı derin matkap delikleri ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri çok belirgin olmamakla birlikte dairesel biçimde hafifçe işlenmiştir. Ağız küçük, dudaklar incedir. Alın, hemen üzerinde bulunan bant düzenlemesi bakımından dar ve üçgen bir görünüm sunar. Kulaklarda aşınmış olmasına karşın oval formlu (?) küpe detayları dikkati çeker. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Yerel işçilik özelliği gösterir.

K11, A. Çalık tarafından dairesel çizgilerle işlenmiş göz bebeklerinden hareketle, MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁹³. Eserin göz bebeklerinin hafif dairesel biçimde işlenmiş olması, göz kapaklarının kalınlığı ve alt göz kapağının düşüklüğü tarihlendirmeye

²⁹²Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 103-104, no. 151, lev. 179.

²⁹³Çalık, 1997, **a.g.k.**, 280. No. 218

yardımcı unsurlardır. Bu noktada, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde²⁹⁴ (Env. No. L-51-2) bulunan²⁹⁵ ve Bald-Romano tarafından Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen²⁹⁶ Suriye (Hierapolis/Manbij) kökenli kadın büstü ile stilistik benzerlik içerisinde. Söz konusu eser, **K11** için Geç Severuslar Dönemi (MS 218-235) tarihlendirmesini önermemizi sağlamıştır.

K12

Antalya Müzesi, Env. No. 4.4.79 (Görsel 3.12)

Satın Alma

Çevreli (Demre)

Y 50 cm; G 36 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Burun uç kısmı ile başından aşağıya doğru sarkıtılan himationunun sol göğüs hizasında bir parçası kırık ve eksiktir. Eserin yüzeyinde yer yer kopmalar olsa da oldukça iyi korunagelmıştır.

Orta – Geç Severuslar Dönemi

Çalık 1997, 260-261. Cat No.186, pl. 93b.

Uzun kollu khiton üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sağ kol, yukarıya doğru dikey olarak konumlandırılmıştır. Bu noktada sağ el ile, aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Ancak sağ el detaydan uzak ve

²⁹⁴Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104.

²⁹⁵Söz konusu büst, ilk olarak Max von Oppenheim tarafından yayımlanmış olup, Iulia Maesa'nın yaşlılıktaki bir portresine atfedilmiştir (M. von Oppenheim (1925). A Bust of Iulia Maesa. *Antiquarian Quarterly*, (3), s. 91-92, fig. 46). V. Müller, von Oppenheim tarafından savunulduğu gibi, portrenin Iulia Maesa olarak tanımlanmasını, sikke portreleriyle karşılaştırma temelinde belirsiz olarak değerlendirmiştir (V. Müller (1927). Zwei Syrische Bildnisse Römischer Zeit. *BWPr*, (86), s. 4-7, Abb. 3.). H. Jucker ise sikkelerle yapılan karşılaştırmalar ışığında büstün Iulia Maesa'ya ait olduğu konusunun neredeyse hiçbir şüpheye izin vermediğini ifade eder (H. Jucker (1959). Verkannte Köpfe. *MusHelv*, (16), s. 275-280). Ancak bu görüşe B. Andreae ve M. Wegner karşı çıkmışlardır. B. Andreae incelemesinde, kimliklendirme konusunda şüphelerin var olduğunu vurgulamaktadır. M. Wegner'e göre ise büstte gözlemlenen kemerli burun çizgisi, eğimli alın, gözlerin aşağıya çekilen dış köşeleri, çene ucu ile burun ucu arasındaki mesafe ve çene altındaki belirgin dolgun gerdan gibi detaylar, Iulia Maesa'nın sikkeleri üzerindeki betimlerinde görülmez (B. Andreae (1965) rez. Zu H. Jucker, Das Bildnis im Blätterkelch. *Geschichte und Bedeutung einer römischen Bildform. Gnomon*, (37), s. 507-513, 510; M. Wegner (1971). *Macrinus bis Balbinus, Das Römische Herrscherbild, III. Abteilung Band. I.* Berlin: Verlag Begr. Mann, s. 157, **bkz.** Taf. 37 a-b.); Skupinska-Løvset'e göre büstün, diğer Suriye portreleriyle karşılaştırıldığında Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesi gerekir (Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238-241, 264, n. 133, pl. CI; Skupinska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22). Aynı eser, Blömer tarafından MS 200 yılına yerleştirilmiştir (Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4). Son olarak Bald-Romano tarafından büst, güçlü yüz hatlarının (delici gözler, kemerli burun, güçlü çene) Iulia Maesa'ya ait sikke betimine (Bkz. Wegner, 1971, **a.g.k.**, Taf. 37 a-b) yakın görünmesinden kaynaklı Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Ancak büstün Iulia Maesa'ya değil, bilinmeyen bir kadına ait olan özel bir mezar portresi olması gerektiği ifade edilir. Araştırmacının sunmuş olduğu tarihlendirme yazar tarafından da uygun bulunduğundan, çalışma kapsamında bu tarihlendirme önerisi dikkate alınmıştır (Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104.).

²⁹⁶Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104.

kabaca işlenmiştir. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek yatay olarak karın üzerine doğru yönlendirilmiştir. Sol kol, bilek hizasına kadar himation altında bırakılmıştır. Parmaklar açık biçimde gösterilen sol el avucunda elbiseye ait bir kumaş parçası (?) veya farklı bir obje tutulmaktadır.

Himationun hemen altında, himation ile ilişkili ve alını tamamen çevreleyen orta kalınlıkta bir bant detayı yer alır. Khiton, “V” biçiminde geniş bir yakaya sahiptir. Yakanın hemen altında ince ve yatay bir bant dikkati çeker. Bandın hemen altında devam eden khitonu adeta su dalgasını anımsatan kıvrımlara sahiptir.

Kısmen kare formlu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak formlu bir çene ile sonlanmaktadır. Yay formundaki kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem formlu gözler büyük, göz kapakları ise kalın ve yağlıdır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Göz pınarları matkap ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Özellikle sol göz pınarında küçük yuvarlak bir matkap deliği dikkati çeker. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Ağız kenarları matkap kanalı ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Burun kökü kalın, burun dolgundur. Burun kanatları geniş olmakla birlikte, kanatlarının etrafı hafif kazıma çizgilerle belirgin hale getirilmiştir.

Yüzün ve boynun iki yanı, himation’dan derin matkap kanalları ile ayrılmıştır. İnce ve uzun boyunda dolgun hatlı venüs halkaları dikkati çeker. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

Başın örtülü bir biçimde gösterilmesi ve himation altında kalan kolların duruş pozisyonu ikonografik olarak Palmyra kadın portrelerine benzerlik sunar. Eser, özellikle kolların duruş pozisyonu bakımından İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde bulunan²⁹⁷ Palmyra kadın portresi ile benzerlik içerisindedir. Ayrıca, özellikle himation kenarının sağ el tarafından tutulması çalışma kapsamında değerlendirilen **K5** ve **K9** ile benzerlik sunar.

K12, A. Çalık tarafından kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁹⁸. **K12**’nin sahip olduğu idealize edilmiş yumuşak ve dolgun yüz, yuvarlak formlu belirgin çene ile hafif dolgun gerdan, kalın ve yağlı göz kapakları, burun kanatlarının gerisinde kalan çizgiler, dolgun dudaklı küçük ağız,

²⁹⁷<http://arachne.uni-koeln.de/item/objekt/155987> (Erişim tarihi: 24.05.2022).

²⁹⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 260. No. 186, pl.93b.

özellikle dudak kenarlarında bulunan belirgin matkap kanalları ile yüzü ve boynu himationdan ayıran matkap kanalları tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır.

Özellikle, kalın ve yağlı göz kapakları, göz pınarlarında bulunan matkap delikleri, ağız kenarlarının matkap ile belirginleştirilmesi ve yüz ile boynu himationdan ayıran belirgin matkap kanalları Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No.?) ve Fittschen-Zanker tarafından Orta Severuslar ve Orta-Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen²⁹⁹ kadın portresi ile stilistik uyum içerisindedir. Söz konusu eser, **K12** eseri için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

K13

Antalya Müzesi, Env. No. 13 (Görsel 3.13)
Müzeye hangi yolla kazandırıldığı bilinmiyor.
Orta Kaleden (Alanya Kalesi?)
Y 45 cm; G 35 cm.

Kireçtaşı

Burun ucu, başın sol üst himation kenarı ve sağ kolun alt kısmındaki bir parça kırık ve eksiktir. Sol gözün iç kısmı hasar görmüştür. Himationunun sağ tarafındaki kenarında yer yer kopmalar mevcuttur. Eser, söz konusu hususlar dışında oldukça iyi durumda korunagelmıştır.

Geç Flaviuslar Dönemi

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli kadın büstüdür. Himation, alın kısmında iki sıra halinde düzenlenmiş saçlarını açıkta bırakacak şekilde başın üst kısmını örterek her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun üst kısmı bombeli ve kabarık bir biçimde verilmiştir. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru konumlandırılmıştır. Açık pozisyonda gösterilen sağ el ile, sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine doğru atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun kısmında geniş “V” biçiminde bir yaka hattına sahiptir.

Hafif kare formu ve geniş yanaklı yüz, basık ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yay formundaki kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem şeklindeki büyük gözler kazıma çizgiler ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Üst göz kapağı kalın ve yağlıdır. Gözün dış köşeleri hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız yüz orantısına göre oldukça küçüktür. Dudaklar kalındır. Himation altında kalan ve alın kısmını tamamen çevreleyen iki sıra halinde üst üste düzenlenmiş

²⁹⁹Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 107, Kat. No. 159, Lev. 186.

yüzük biçimindeki saç perçemleri ile detaylandırılmıştır. Boyun kalın ve uzundur. Boyunda, geniş aralıklı işlenmiş venüs halkaları dikkati çeker. Bu halkalardan hareketle, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceği düşünülmektedir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir. Raspa izleri gözlemlenir.

Büstün tarihlendirilmesine yönelik en önemli unsur şüphesiz, ön kısımda himation altında kalan yüzük biçimde işlenmiş saç perçemleridir³⁰⁰. Bu hususa ek olarak hafif idealize edilmiş dolgun yanaklı oval yüz formu, göz kapaklarının kalınlıkları ve göz bebeklerinin işlenmemişliği Roma Capitol Müzesi'nde (Env. No. 436) bulunan ve Fittschen-Zanker tarafından Geç Flavius-Erken Traianus Dönemi'ne tarihlendirilen³⁰¹ kadın portre büstü ile Roma Vatikan Müzesi'ndeki (Env. No. 789)³⁰², H. Wrede tarafından Flaviuslar Dönemi'ne (MS 70-80); H. J. Kruse tarafından³⁰³ ise Geç Flaviuslar Dönemi'ne (MS 80-90) tarihlendirilen Domitia Longina portre heykeli³⁰⁴ ile stil anlamında benzerlik sunar. Bu benzerliklerden hareketle **K13** eseri de Geç Flaviuslar Dönemine yerleştirilmiştir.

³⁰⁰Söz konusu saç düzenlenişi ve işlenişi, Flaviuslar Dönemi'ne ait kadın portrelerindeki saç modasını yansıtan ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkar (R. Özgan (2013). *Roma Portre Sanatı II*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 43).

³⁰¹Roma Capitol kadın büstü (Env. No. 436), E. R. Varner tarafından Domitia Longina'nın 1. Portre tipi olarak kabul görmüştür. Varner'e göre, bu tip Domitia Longina'nın İmparator Domitianus ile evliliği vesilesiyle MS 70'de yaratılmıştır (E. R. Varner (1995). *Domitia Longina and the Politics of Portraiture*. *AJA*, 99 (2), s. 187-206, Fig.2.). Ancak Fittschen ve Zanker, bu eserin alın saçı düzenlemesinin stil olarak her ne kadar Flaviuslar Dönemi özelliklerini yansıtsa da yüzük biçimli perçemlerin çok düzenli ve sert işlenişinin Erken Traianus dönemi özelliklerine sahip olduğunu ifade ederler. Tam da bu nedenden dolayı söz konusu eser iddia edildiği gibi Domitia Longina değil Geç Flavius-Erken Traianus Dönemine tarihlendirilen özel bir kadın portre büstüdür. (Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 49-50, no. 63, lev. 79-81). Ayrıca bkz. Özgan, 2013, **a.g.k.**, 48-49. Res. 35a-b.

³⁰²<https://arachne.dainst.org/entity/1183941> (Erişim tarihi: 24.05.2023); H. Wrede (1981). *Consecratio in formam deorum. Vergöttliche Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3).

³⁰³H. J. Kruse (1975). *Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr.* Göttingen: Cambridge University Press, s. 98-99.

³⁰⁴Söz konusu heykel, H. Wrede tarafından, tanrıça Diana/Artemis olarak tasvir edilen bir genç kız heykeli olarak tanıtılmıştır (Wrede, 1981, **a.g.k.**, 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3). Benzer ifade H. J. Kruse tarafından da kullanılmıştır.

K14

Antalya Müzesi, Env. No. 1017 (Görsel 3.14)

Yüzey Buluntusu

Gündoğmuş, Güzelbağ Nahiyesi'nin Gubuşlar Mahallesi

Y 44 cm.

Kireçtaşı

Eserin tüm yüzeyinde oldukça yoğun bir aşınma mevcuttur. Özellikle başın sol tarafında alın ve saç, aşınmadan kaynaklı tüm detaylarını kaybederek adeta düzleşmiştir.

Tarihlendirilememiştir.

Yayımlanmamıştır.

Khithon ve himation giyimli kadın büstüdür. Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Açık pozisyonda gösterilen sağ el ile, sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine doğru atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Oval formulu ve geniş yanaklı yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Eserin yoğun oranda aşınmaya maruz kalmış olması ne yazık ki yüze ait diğer detaylarının okunabilmesine engel teşkil eder. Himation altında kalan detayın ise saça veya saç bandına ait olup olmadığını söylemek güçtür. Eser, yerel işçilik özelliği göstermektedir.

Eserin yüzeyinin yoğun ölçüde aşınmış olması detaylarının okunamamasına ve herhangi bir tarih önerisinde bulunulamamasına neden olmuştur.

K15

Antalya Müzesi, Env. No. 3.7.84 (Görsel 3.15)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 23,3 cm; G 11,5 cm; D 16,2 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, yüzün kısmen sol yarısı, başın üst kısmı, büyük oranda burun, himationunun sağ kenarı ve sağ kulaktaki küpe detayının bir kısmı kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda kalker tabakası mevcuttur. Eser arka kısımda kırık kırığa birleştirilmiştir.

Hadrianus Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadın heykeline ait baş parçasıdır.

Himation başı tamamen kapatacak biçimde başın üzerine

çekilmiştir. Geniş yanaklı ve oval formlu yüz, yuvarlak ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki kaşlar burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyük, üst göz kapakları kalındır. Üst göz kapaklarının üzerinde ince birer yiv bulunur. Özellikle sağ gözden hareketle, göz bebeklerinin daire biçiminde tek matkap deliği ile hafifçe işlenmiş olduğu gözlemlenir. Göz pınarları tek matkap deliği ile belirginleştirilmiştir. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Alın üzerinde, himation altında kalan ve alın kısmını tamamen çevreleyen ince bir bant dikkati çeker. Alın, himation altındaki ince bant düzenlemesinden kaynaklı üçgen bir görünüm sunar. Sağ kulakta elips formlu ve bezemeli? bir küpe detayı mevcuttur. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Murç izleri belirgindir.

K15'in sahip olduğu hafif idealize edilmiş yumuşak ve dolgun yüz, hafif üçgen alın, yay biçimli kaşlar, kalın üst göz kapakları, göz bebeklerinin hafifçe tek matkap deliği ile işlenmiş olması, göz pınarlarında bulunan derin matkap delikleri, dolgun dudaklı küçük ağız ile yuvarlak ve belirgin çene tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Eser bu özellikler bakımından, Perge'den ele geçen ve Antalya Müzesi'nde sergilenen Sabina'nın portre heykeli³⁰⁵ ve (Env. No. 3086 (gövde) / 3066 (baş) Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen Plancia Magna heykeli³⁰⁶ (Env. No. 3459) ile stilistik benzerlik gösterir. Söz konusu

³⁰⁵İnan'a göre heykel, yakınlarından ele geçen ve üzerinde *Sabina Augusta* yazıtı bulunan bir kaideden hareketle isimlendirilmiştir. Sabina portresi üslup bakımından aynı yapıdan (Perge, Üç Gözlü Tak (D1), batı ayağın 1-2 m kuzeyi) ele geçen Hadrian heykeline ait baş ile büyük benzerlik içerisindedir. Buna göre araştırmacı iki heykelin de MS 121 yılında dikilmiş olması gerektiğini belirtir (İnan, 1965, **a.g.k.**, 18, No.7). Portre heykelin tarihlendirilmesi ile ilgili farklı görüşler de mevcuttur (İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 72-73. Nr. 36 Pl. XIX, 3 XXII; J. Fejfer (2008). *Roman Portraits in Context*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co., s. 363, res. 367. Fig. 309; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 150-152. **PK4**, Res. 206-209.

³⁰⁶İnan, 1974, **a.g.k.**, 648-649, Nr.1, Taf. 195-197; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 248. Nr. 225, Taf. 158, 1-3; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 363. Res. 308; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 137-139. **PK1**, Res. 190-193.

eserler, **K15** için de Hadrianus Dönemi (MS 120-138) tarihlendirmesini önermemizi sağlamıştır.

K16

Side Müzesi, Env. No. 680 (Görsel 3.16)

1984 –Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 15 cm; G 14 cm; D 8,5 cm.

Kireçtaşı

Başın çeneden itibaren aşağısı, çenenin uç kısmı, sağ tarafta himation kenarının bir bölümü ile burun, kırık ve eksiktir. Ağız ve burun yoğun aşınmadan kaynaklı tanımlanamaz haldedir. Himation kenarlarında yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur.

Tarihlendirilememiştir.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına büstüne/heykeline ait baş parçasıdır. Himation, başı tamamen kapatacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Geniş yanaklı yüz oval formludur. Elmacık kemikleri belirgindir. Gözler badem biçiminde, göz kapakları ise kalındır. Kaş hattı kısmen belirgindir. Göz pınarları matkap deliği ile belirginleştirilmiştir. Özellikle sol göz pınarında tek matkap deliği dikkati çeker. Göz bebekleri işlenmemiştir.

Alın üzerinde, himation altında kalan ve alın kısmını tamamen çevreleyen orta kalınlıkta bir bant yer alır. Himationun üst kısmı yüksek ve bombeli biçimde işlenmiştir. Bu kısımda geriye doğru yönlendirilen himation kıvrımları belirgindir. Sol kulakta figürlü bir küpe dikkati çeker. Ancak figür aşınmış olmasından dolayı tanımlanamamaktadır. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Raspa izleri belirgindir.

Yoğun aşınmadan kaynaklı detayların okunamaması **K16** için tarih önerisi sunulmasına engel teşkil etmektedir.

K17

Alanya Müzesi, Env. No. 10.1.79 (Görsel 3.17)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 15,5 cm; G 13,3 cm.

Kireçtaşı

Başın çeneden itibaren aşağısı, çenenin sağ uç kısmı, başın sol göz ve alın dahil üst kısmı ile arka tarafı, himationunun kenarları, burun ucu kırık ve eksiktir.

MS Geç 1. yüzyıl.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baş parçasıdır.

Himation başı tamamen kapatacak biçimde başın

üzerine çekilmiştir. Oval formu yüz, sivri bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar hafif içe

çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki kaşlar, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Burun kökü kalındır. Gözler ve göz kapakları kazıma çizgiler ile oldukça belirgin bir biçimde işlenmiştir. Badem biçimindeki gözler oldukça büyüktür. Gözün dış köşeleri hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Sağ göz ince kazıma çizgiler ile işlenmiş badem biçiminde gözbebeğine sahiptir. Göz kapakları kalındır. Üst göz kapağı üzerinde kazıma çizgiler ile kirpikler işlenmiştir.

Ağız küçük, dudaklar kabaca işlenmiştir. Alt ve üst dudak ayrımı ince bir matkap kanalı ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Dudak kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Alın üzerinde, himation altında kalan ve alın kısmını tamamen çevreleyen kalın bir bant yer alır. Alın, bant düzenlemesinden kaynaklı üçgen bir görünüm sunar.

Sağ kulakta korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere ucunda insan figürü bulunan üst kısmı damla formu ve bezemeli bir küpe detayı dikkati çeker. Figür, ikonografik açıdan oldukça önemli ve ayırt edici özelliklere sahiptir. Gövdesinin üst kısmı çıplaktır. Göğüsler hafif kabarık olup, göğüs ayrımı belirgindir. Kollar, dirsekten bükülmüş olup elleri dışa bakar pozisyonda göğüs ortasında bir araya getirilmiştir. Parmaklar birbirinden geniş aralıklı bir biçimde açık olarak işlenmiştir. Sağ ve sol bilekte bileklik detayı dikkati çeker. Geniş yanaklı ve oval formu yüz, hafif sivri ve dolgun bir çene ile sonlanır. Burun oldukça kütsel ve dikdörtgen formdadır. Gözler yay formunda ve stilize biçimde belirginleştirilmiştir. Figürün baş kısmı detaylı olarak incelendiğinde ilk bakışta şapka benzeri bir detay dikkati çeker. Ancak söz konusu detay; damla formu küpe ile ucunda bulunan figürün birleştirilmesi adına kullanılan bir takı bağlantısı olarak düşünülebilir.

Eserin büyük oranda kırık ve eksik oluşu tarihlendirmeyi zorlaştırsa da yüzdeki detayların kısmen korunmuş olması tarihlendirme adına önemli veriler sunar. Bu noktada; belirgin kazıma çizgiler ile işlenen büyük gözler ve göz kapakları Ploug tarafından³⁰⁷ MS Geç 1. yüzyıla tarihlendirilen Palmyra kabartmasındaki kadın figürü ile stilistik uyum içerisinde. Söz konusu benzerlik, **K17** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlar.

³⁰⁷Ploug, 1995, **a.g.k.**, 116-117. No. 40.

K18

Antalya Müzesi, Env. No. 2014-76 (Görsel 3.18)

Zor Alım

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 18,2 cm; G 15,8 cm; D 14,6 cm.

Kireçtaşı

Boyundan itibaren aşağısı, burun ucu ve sol yanağın bir bölümü kırık ve eksiktir. Himation kenarlarında ve yüzeyde yer yer kırıklar ve kopmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyıl

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Başın üzerinde bulunan hafif bombeli himation kumaşı, kulak arkalarından geçirilerek arkaya doğru atılmış ve bu kısımdan itibaren aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Bu düzenleme himationun başın üst kısmında adeta iki katlı bir görünüm kazanmasına neden olmuştur.

Hafif kare formlu ve geniş yanaklı yüz, yuvarlak ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgin, kaşlar yay şeklindedir. Badem şeklindeki gözler, büyüktür. Üst göz kapakları kalındır. Sol gözden anlaşıldığı üzere göz bebekleri çok belirgin olmamakla birlikte tek matkap darbesi ile işlenmiştir. Burun uzundur. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Dudak kenarlarında naso-labial belirgindir. Kulakların üst bölümü geriye doğru taranan saçların altında kalmıştır.

Oldukça stilize biçimde işlenen dalgalı saçlar, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak kulakların üst kısmını kapatacak şekilde geriye doğru taranmıştır. Eserin arkası detaydan uzak kabaca işlenmiştir.

Eserin alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak geriye doğru yönlendirilen dalgalı saç perçemleri stil olarak Çalık tarafından Osmaniye/Kadirli yakınlarındaki Yeşilyayla'da bulunduğu ifade edilen ve herhangi bir müze envanter kaydı bulunmayan kadın büstündeki³⁰⁸ saçlar ile uyum içerisindedir. Çalık, stilistik özellikleri ve sahip olduğu yazıttan hareketle³⁰⁹ MS 3. yüzyıla tarihlenen Yeşilyayla büstü, **K18** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

³⁰⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 150-152. Nr. 50. Pl. 26a.

³⁰⁹Araştırmacının eserde var olduğunu belirttiği yazıt ne yazık ki esere ait fotoğrafta mevcut değildir (Çalık, 1997, **a.g.k.**, 150-152. Nr. 50. pl. 26a).

K19

Antalya Müzesi, Env. No. 1.19.95 (Görsel 3.19)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 20 cm; G 13,7 cm.

Kireçtaşı

Boynun orta hizasından aşağısı ve başın arka kısmından bir bölüm kırık ve eksiktir. Burun ucunda, elmacık kemikleri üzerinde ve himation kenarlarında kırıklar ve kopmalar mevcuttur. Yüzeyde yoğun oranda kalker tabakası yer alır.

Orta Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına büstüne/heykeline (?) ait baştır.

Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Hafif üçgenimsi oval formlu yüz, ucu hafif sivri ve dar bir çene ile sonlanmaktadır. Çene çukuru mevcuttur. Elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem şeklindeki gözler, oldukça büyüktür. Üst göz kapağı kalın, alt göz kapağı incedir. Sağ göze nazaran daha iyi kondisyona sahip sol gözden anlaşıldığı üzere göz bebekleri çok belirgin olmamakla birlikte tek matkap darbesi ile işlenmiştir. Ağız küçük, dudaklar aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır.

Alın merkezinin hafif solunda ortadan ikiye ayrılan saçlar arkaya doğru taranmış ve ensede topuz yapılmıştır. Alın, saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüme sahiptir. Kulaklarda detaydan uzak, üst üste düzenlenmiş yuvarlak formlu küpe detayları dikkati çeker. Boynun sol yanında, himation ile boyun çizgisini ayırmak adına derin bir matkap kanalı mevcuttur. Eserin arkası işlenmiş olup, aşağıya doğru sarkıtılan himation kıvrımları belirgindir.

Eserin baş kısmının korunagelmüş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Hafif üçgenimsi oval yüz formu, hafif sivri ve dar çene, çene üzerinde bulunan çene çukuru, dışa çıkık kaş kemiği, kalın üst göz kapakları, sol göz bebeğinin tek matkap deliği ile işlenmesi ve boyun ile himationu birbirinden ayıran derin matkap kanalı gibi hususlar tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Bu noktada **K19**, Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 1853) ve Fittschen-Zanker tarafından Orta Severuslar Dönemi'ne³¹⁰ (MS 205-220) tarihlendirilen kadın portresi ile stilistik uyum gösterir. Tespit edilen bu örnek, **K19** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanır.

³¹⁰Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 100-101. Kat. No. 147, Lev. 176

K20

Antalya Müzesi, Env. No. 21.1.85 (Görsel 3.20)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 19,2 cm; G 16 cm; D 13,9 cm.

Kireçtaşı

Boynun yarısından itibaren aşağısı, himation kenarları, burnun neredeyse tamamı, alnın özellikle orta kısmı kırık ve eksiktir. Yüzey büyük oranda aşınmıştır. Özellikle alın kısmında, çenede, gözlerde ve dudaklarda kopmalar vardır.

Geç Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait heykeli/büstüne ait baştır. Himation ön kısmında, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilen saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun hemen altında kalın ve bombeli bir bant yer alır. Favori hizasında iç içe düzenlenmiş yuvarlak, salyangoz biçimli saç perçemleri mevcuttur. Perçemlerin ortası derin birer matkap deliği ile belirginleştirilmiştir. Söz konusu perçemlerin hemen altında yuvarlak formlu detaylar dikkati çeker. Bunlar olasılıkla bir küpeye ait olmalıdır.

Oval formlu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar ve buruna ait detaylar hasar görmesinden kaynaklı okunamamaktadır. Badem şeklindeki gözler büyüktür. Kalın göz kapakları neredeyse dışa çıkık bir biçimde belirginleştirilmiştir. Göz kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Detay bakımından sağ göze göre daha iyi korunagelen sol gözden anlaşıldığı üzere göz bebekleri tek matkap darbesi ile hafifçe işlenmiştir. Göz pınarları ve göz kenarlarında matkap delikleri dikkati çeker. Ağız küçük, dudaklar detaydan uzaktır. Dudak kenarlarında belli belirsiz matkap delikleri gözlemlenir. Başın arkası işlenmiş olup, ense hizasında oluşturulan saç topuzu detayı, himation altında oldukça belirgin bir biçimde verilmiştir.

Yüze ait detayların büyük oranda aşınmış olması eserin tarihlendirilmesini zorlaştırır. Ancak kalın göz kapakları, sol göz bebeğinin tek matkap deliği ile işlenmesi, göz pınarı ve göz köşesinde bulunan belirgin matkap delikleri ve en önemlisi favorilerde bulunan iç içe düzenlenmiş saç perçemleri ile ortasında yer alan derin matkap delikleri tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. **K20** söz konusu özellikler bakımından Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env No. 380) Plautilla / Iulia Mamaea³¹¹ veya Iulia

³¹¹Söz konusu eser, Fittschen ve Zanker tarafından genç kadına ait portre olarak tanımlanmıştır. Araştırmacılara göre portrenin tipolojik referansları Iulia Mamaea'nın portrelerine işaret eder. Bununla

Cornelia Paula'ya³¹² atfedilen ve Geç Severuslar Dönemi'ne (MS 220-235) tarihlendirilen genç kadın portresi ile stil olarak benzerlik gösterir. Capitol eseri, **K20** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

K21

Antalya Müzesi, Env. No. 2011-271 (Görsel 3.21)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 24,7 cm; G 17,5 cm; D 17 cm.

Kireçtaşı

Boynun yarı hizasından itibaren aşağısı, burnun üst kısmı ve kanatları, başın alın dahil sağ üst kısmı kırık ve eksiktir. Himation kenarlarında, çenenin sol alt kısmında kırıklar ve kopmalar mevcuttur. Yüzeyde yer yer aşınmalar vardır.

Orta Antoninler Dönemi/MS 159 veya sonrası

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir.

Başın üzerindeki himation kumaşı ilk olarak kulak arkalarından geçirilerek arkaya doğru atılmış, bunun üzerine yığılan kumaş ise başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Bu düzenleme sonucunda himation, başın üzerinde üst üste yerleştirilmiş biri diğerine göre daha bombeli olan iki kat izine sahip olmuştur. Himationun hemen altında ise üst üste düzenlenmiş, ince katlı bir görünüm sunan bant detayı yer alır.

Oval formlu ve geniş yanaklı yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Çene altındaki gerdan hafif dolgundur. Elmacık kemikleri belirgindir. Korunagelen kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla kaşlar, yay formundadır. Badem şeklindeki gözler, dış göz köşelerinden hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir ancak sol gözde gözlemlenen yuvarlak oyuk bu düşüncüyü soru işaretli bırakır. Söz konusu oyuğun kırık veya kopmadan kaynaklı yuvarlak bir form almış olma ihtimali düşünülmektedir. Ağız küçük, dudaklar ince ve detaydan uzaktır. Sol kulakta sağdakine göre daha belirgin olan yuvarlak formlu ve burgulu (?) bir küpe detayı mevcuttur. Boyun kısmında hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş venüs halkaları dikkati çeker. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir.

birlikte eserdeki benzer saç modeli Plautilla ve Iulia Cornelia Paula'nın portrelerinde de görülmektedir. Bu nedenle portrenin kimliklendirmesi hususunda kesin bir önerme yapılamamıştır (Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 108, no. 161, lev. 187-188).

³¹²R. Özgan (2015). *Roma Portre Sanatı III*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 137-138.

Alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan ince telli ve dalgalı saçlar, yana doğru taranmış ve başın arkasında himationunun altındaki izden anlaşıldığı kadarıyla ensede topuz yapılmıştır. Yüz ile himation, derin matkap kanalı ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Başın arkası detaysız ve kabaca işlenmiştir.

K21'in dolgun yüz ve gerdanı, boynundaki venüs halkaları ve özellikle saç stili, Faustina Minor'un Orta Antoninler Dönemi'ne yerleştirilen Paris Louvre Müzesi'ndeki³¹³, (Env. No. MA 1176) Londra British Museum'daki³¹⁴ (Env. No. 1468) ve Roma Capitol Müzesi'ndeki³¹⁵ (Env. No. 666) portre büstleri ile uyum içerisindedir. Söz konusu eserlerden hareketle **K21** eseri de Orta Antoninler Dönemi'ne yerleştirilmiştir.

K22

Antalya Müzesi, Env. No. 3281 (Görsel 3.22)

1968 Yılı Perge Kazısı

F2 Çeşmesi Kuzeyinde Bulunan Geç Devir Avlusundaki Anıt'ın (P) basamaklarından.

Y 31 cm, G 20 cm, D 19 cm, Yüz Y 26 cm.

İnce-orta gözenekli beyaz mermer.

Boyun hizasından aşağısı, himationun sağ alt ucundan başın tepesine doğru diyagonal biçimde uzanan ve sağ kulak ile alnın sağ tarafının bir kısmını içine alan kısım, burun, ağzın bir kısmı ve başın solundaki himationun kenarları kırık ve eksiktir. Kaş hattında ve çenede kopmalar ve aşınmalar mevcuttur.

İlk işçilik: MS 2. yüzyıl (Traianus Dönemi)

İkinci işçilik: MS 280 ile MS 5. yüzyıl

İnan 1974, 661, Nr. 14, Lev. 218; İnan ve Alföldi-Rosenbaum 1979, 256, No. 234 Lev. 167; Schmidt-Colinet 1991, 443, dn. 21; Fejfer 2008, 363, Res. 304; Lenaghan, *Detail: Last Statues of Antiquity* LSA-362; Akçay-Güven 2015, 207-209, PK18. Lev. 78.

Himation giyimli kadın heykeline ait baştır. Başın üzerine çekilen himation oldukça yüksek ve bombeli bir biçimde verilmiştir. Himationun altında, alnın üst kısmını sıkıca kavrayan kalın bir bant mevcuttur. Oval formu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak formu basık bir çene ile sonlanmaktadır. Kaş kemeri belirgindir. Badem formu gözler büyüktür. Üst göz kapakları kalın ve hafif aşağıya doğru çekiktir.

İris, eş merkezli iki kazıma halka ile dörtte üç daire biçiminde belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri ise üst göz kapaklarının hemen altında iki adet küçük-sığ matkap deliği ile işlenmiştir. Göz pınarlarında derin matkap delikleri dikkati çeker. Burun kırık olmasından kaynaklı detaydan uzaktır ancak burun delikleri okunmaktadır. Ağız, geniş ve sıkıca

³¹³M. Wegner (1939). *Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit*. Berlin: Verlag Gebr. Mann. s. 218-219; arachne.dainst.org/entity/1074909 (Erişim Tarihi: 16.01.2022).

³¹⁴K. Fittschen (1999). *Prinzenbildnisse Antoninischer Zeit*. Mainz: Philipp von Zabern, s. 115, Kat.Nr. 22.

³¹⁵Fittschen ve Zanker, 1983, *a.g.k.*, 22-23, no. 21, lev. 29-30.

kapalı, dudaklar detaydan uzaktır. Ağız kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiş olup, kenarları üçgenimsi matkap delikleri ile belirginleştirilmiştir. Ağzın sıkıca kapalı oluşu ve dudak kenarlarının aşağıya doğru çekilmesi yüze ciddi ve donuk bir ifade kazandırmıştır. Alt dudağın hemen altında çene çukuru gözlemlenir. Gerdanı yağlıdır. Boyun ince ve uzundur. Saçlar ve kulaklar, himationun altında kalmıştır. Yüz ve boyun himationdan derin matkap kanalı ile ayrılmıştır. Uzun boynun sol kısmında yatay bir boyun çizgisi dikkati çeker. Bu çizgiden hareketle, başın orta yaşlı bir kadına ait olabileceğini söylemek mümkündür.

Eser, ilk olarak J. İnan³¹⁶ – E. Alföldi-Rosenbaum³¹⁷ tarafından bilim dünyasında tanıtılmış olup, farklı araştırmacılar³¹⁸ tarafından değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Sahip olduğu stilistik özelliklerden hareketle başın tarihlendirilmesi ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. Tarihlendirme unsurları arasında şüphesiz en önemli detay, iris halkalarının eş merkezli kazıma halkalar ile gösterilmesi ve göz bebeklerinin sık matkap delikleri ile işlenmesidir. Bu noktada, J. İnan’a göre gözlerde dikkati çeken bu detay, ilk olarak Tetrarkhi Dönemi (MS 235-285) portrelerinde gözlemlenir³¹⁹. Bu nedenle İnan, başı bu döneme yerleştirir. Öyle ki J. Lenaghan’a göre bu detay, Tetrarkhi Dönemi portrelerinden öncesine tarihlenen hiçbir portrede uygulanmamış bir tekniktir³²⁰.

Bununla birlikte K. Fittschen, himationun ön kısımda sahip olduğu yüksek görünümü ve altındaki bandı Plotina’nın³²¹ saç modeli ile karşılaştırır ve başın MS 2. yüzyıla tarihlendirilen bir portre olması gerektiğini savunur³²². Göz işçiliğini ise başın ikinci işçiliğine bağlar³²³. Akçay-Güven de K. Fittschen’in görüşüne paralel olarak göz işçiliğinin sahip olduğu üslubun, yüzün geri kalanının işlenişiyile uyumsuzluğuna ve başın ikinci kez işlenmiş olduğuna dikkat çeker³²⁴. Aynı araştırmacı, eserin ilk işçiliğine ait saçın ön kısmının yüksek görünümünü tıpkı K. Fittschen gibi Plotina’nın saç modeli ile

³¹⁶İnan, 1974, **a.g.k.**, 661. Nr. 14, Lev. 218.

³¹⁷İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 256, No. 234 Lev. 167.

³¹⁸K. Fittschen (1984). [Rez.zu]: Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Neue Funde. Text. Tafeln, *Göttingische gelehrte Anzeigen*, (236), s. 207 no. 234; Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 443, dn. 21; J. Meischner (2001). *Bildnisse der Spätantike 193-500 Problemfelder Die Privatporträts*. Berlin: edition bnb., s. 181; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 363. Res. 304; J. Lenaghan, Detail: Last Statues of Antiquity LSA-362 (Erişim Tarihi: 05.12.2021), Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 207-209, Lev. 78.

³¹⁹İnan, 1974, **a.g.k.**, 661. Nr. 14, Lev. 218; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 256.

³²⁰Lenaghan: Detail: Last Statues of Antiquity LSA-362 (Erişim Tarihi: 05.12.2021), karşılaştırma için bkz. Detail: Last Statues of Antiquity, LSA-84 (Erişim Tarihi: 05.12.2021).

³²¹M. Wegner (1956). *Das Römische Herrscherbild*. Berlin: Gebr. Mann, s. 74-75,120, Lev. 35a; Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 8, No. 7, Lev. 9; Özgan, 2013, **a.g.k.**, 94-96.

³²²Fittschen, 1984, **a.g.k.**, 207 no. 234

³²³Fittschen, 1984, **a.g.k.**, 207 no. 234

³²⁴Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 207. **PK18**, Lev. 78.

karşılaştırır ve eseri MS 2. yüzyıl içerisinde Traianus Dönemi'ne tarihlendirir³²⁵. İkinci işçiliğin ise özellikle göz işçiliği (irisin eş merkezli kazıma halkalar, göz bebeğinin ise sıg matkap delikleriyle işlenmiş oluşu) ve yüzün (dönem yüzlerinin yassılığına uydurmak adına inceltilmiş olması) dönem portrelerine sağladığı uyumdan hareketle MS 280 ile MS 5. yüzyıl aralığında bir tarihte olması gerektiğini belirtir³²⁶. Araştırmacılara ait görüşler tarafımda uygun görülüş olduğundan, söz konusu tarihlendirmeye sadık kalınmıştır.

K23

Antalya Müzesi, Env. No. 2015-192 (Görsel 3.23)

2015 Yılı Perge Kazısı

Batı Kapı'sının Güney Cephesine ait Doğu Girişi

Y 190 cm; G 65 cm; D 32 cm.

Orta gözenekli beyaz mermer.

Bilek hizasından itibaren sağ el, sol alt kolun yarısı, sol omuz üzerinden atılarak öne doğru uzatılan silindirik elbise (?) parçası, diz kapağı ile ayak bileklerinin arasında kalan kısımda himationa ait büyük bir parça, sağ kaşın büyük bir bölümü, burun ucu ve sağ yanağın yanında bulunan himationunun kenarı kırık ve eksiktir. Özellikle himation üzerinde yer yer kırıklar ve kopmalar mevcuttur.

Erken Severuslar Dönemi.

Kara-Demirel 2016b, 353, Res. 4.

Karabulut 2022, a.g.k.

Oval formlu, düz bir kaide üzerinde ayakta duran, khiton, himation ve palla giyimli kadın heykelidir.

Hafif yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek öne ve hafifçe yukarıya doğru kaldırılmıştır. Sol kol ise, dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde öne doğru uzatılmıştır.

Sağ bacağa ait üst baldırın oldukça belirgin duruş

pozisyonundan hareketle, sağ bacağın serbest biçimde hafifçe geriye ve yana doğru atıldığı anlaşılmaktadır. Sol bacak ise taşıyıcıdır.

Khiton üzerine himation ve palla giyimlidir. Palla, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden ve öne doğru konumlandırılan kollar üzerinden geçirilerek, aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Özellikle sağ kolun üzerinden öne doğru sarkıtılan palla parçası üzerinde üst üste "V" biçiminde düzenlenen derin kıvrımlar oldukça belirgin biçimde işlenmiştir. Pallanın üst kısmı oldukça yüksek ve bombeli biçimde düzenlenmiştir.

³²⁵Akçay-Güven, 2015, a.g.k., 208.

³²⁶Akçay-Güven, 2015, a.g.k., 209.

Pallanın altında, palla ile ilişkili ve alnın üst kısmını sıkıca kavrayan orta kalınlıkta bir bant detayı mevcuttur.

Pallanın altında, boyun hizasından başlayarak ayak bileklerinin hemen üzerine dek uzanan kalınca bir himation mevcuttur. Boğazı, yatay doğrultuda kalın bir rulo ile çevreleyen ve adeta boğazlı bir elbise görünümü sunan himation, oldukça ağır ve bol bir kumaş özelliği göstermektedir. Bu özellik, himationun ön kısımda sahip olduğu elbise kıvrımlarının geniş aralıklı ve derin matkap kanalları ile işlenmesiyle vurgulanmıştır. Böylelikle himationa bir hareketlilik kazandırılmıştır. Bununla birlikte, himation altında kalan vücut hatları, ağır kumaş özelliğinden hareketle kısmen belirgin göğüsler ve sağ üst bacak dışında detaydan uzaktır.

Palla ve himation altında kalan uzun kollu khitona ait etek uçları ise hafif üçgen formlu ayak uçlarını açık bırakacak biçimde ayaklar üzerinden geçirilmiştir. Khitona ait elbise kıvrımları dikey ve oldukça derin kıvrımlarla belirginleştirilmiştir. Sol omuz üzerinde, öne doğru çıkıntı yaparak uzanan silindirik ve yüzeyi geniş aralıklı spiral biçimde işlenen bir detay dikkati çekmektedir. Olasılıkla bu detay, dikey biçimde öne doğru uzatılan sol kol tarafından tutulan bir objeye (?) veya giysi tomarına ait olmalıdır.

Baş, kendi sağına ve hafif yana doğru çevrilmiştir. Oval formlu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak formlu dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Yay şeklindeki kaşlar, kuvvetli burun kökü ile birleşmektedir. Badem formlu gözler büyüktür. Üst göz kapakları ise kalın ve hafif düşüktür. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir.

İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır ancak detaydan uzaktır. Göz bebekleri ise üst göz kapaklarının hemen altında çok belirgin olmamakla birlikte çift matkap deliği (?) ile işlenmiştir. Gözler yukarıya yönlendirilmiştir. Burun ucu kırık olmasından kaynaklı detaydan uzaktır ancak burun delikleri okunmaktadır. Ağız geniş ve sıkıca kapalı, dudaklar incedir. Ağız kenarları aşağıya doğru çekilmiştir. Üst dudak ortası hafif sivri biçimde alt dudak üzerine indirilmiştir. Philtrum ve naso-labial kıvrımları hafifçe belirginleştirilmiştir. Ağzın sıkıca kapalı oluşu ve dudak kenarlarının aşağıya doğru çekilmesi yüze ciddi bir ifade kazandırmıştır. Yağlı bir gerdana sahiptir. Boyun kalındır. Yüzün ve boynun iki yanında, yüzü ve boynu belirginleştirmek ve himation detayından ayırmak adına derin matkap kanalları işlenmiştir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

K23 ilk olarak, O. Kara ve M. Demirel tarafından³²⁷ bilim dünyasına tanıtılmış olup, S. Karabulut tarafından³²⁸ yüksek lisans tezi kapsamında ele alınmıştır. Başın sahip olduğu yüz dolgunluğu, yağlı gerdan, naso-labial kıvrım hattının belirginliği ve dudak kenarının aşağıya doğru çekilerek bu hatta verilen ince kırışıklık çizgileri, heykeli temsil eden kişinin orta yaşlı veya yaşlı bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak yüzde; düşünceli bakışları ile bilgili, ağırbaşlı, sakın ancak ciddi bir ifade hakimdir. Himationun başın üzerine çekilerek bant ile ilişkilendirilmesi ve özellikle sahip olduğu elbise tipi, temsil edilen kişinin bir kült rahibesi olabileceğini düşündürmektedir³²⁹.

Eserin baş kısmının korunagelmış olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu noktada, yüzün dolgunluğu, kalın göz kapakları, belirgin göz altı torbaları, çene altındaki yağlı gerdan ve üst dudak ortasının hafif sivri biçimde alt dudak üzerine indirilmesi tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Bu noktada **K23**'ün sahip olduğu belirgin yüz dolgunluğu ve yağlı gerdan Faustina Maior'un portrelerine³³⁰ benzerlik sunar. Ancak, göz ve dudak detayları bu portrelerden farklıdır. Eser özellikle kalın göz kapakları, belirgin göz altı torbaları, dolgun çene ve üst dudak ortasının hafif sivri biçimde alt dudak üzerine indirilmesi bakımından stil olarak, Iulia Domna'nın Ostia Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Ceres tipindeki heykeline (Env. No. 21)³³¹ benzer. Bununla birlikte, göz kapaklarının kalın işlenmesi ve özellikle yüz formu ve yağlı gerdan; Antalya Müzesi'ndeki Iulia Domna'nın Gabii portre tipi altında değerlendirilen³³² ve Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen (MS 204-211) heykeli (Env. No. 3268 - 3302)³³³ ile stilistik uyum içerisindedir. Söz konusu eserler, **K23** için Erken Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

³²⁷O. Kara ve M. Demirel (2016b). Perge 2015 Yılı Kazılarında Bir Grup Plastik ve Madeni Eser. *ANMED*, (4), s. 353. Res. 4.

³²⁸S. Karabulut (2022). *Perge Batı Kapısı'ndan Bir Rahibe Heykeli*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³²⁹Konunun değerlendirmesi için bkz. Bölüm 4.2.5. *Kimliklendirme Önerileri*.

³³⁰arachne.dainst.org/entity/1226686 (Erişim Tarihi: 15.12.2021).

³³¹Özgan, 2015, **a.g.k.**, 69-70. Res. 57a-b.

³³²İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 116-118, No. 65, Taf.58.2, 59.1-2; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 171-174. **PK9**, Lev. 64

³³³Söz konusu heykel, 1968 yılında Perge F2 Çeşme Yapısının güneyinde bulunan nişin kuzeyinden ele geçmiştir (İnan, 1974, **a.g.k.**, 645-647, 657-658, Taf. 210-211; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 116-118, No. 65, Taf.58.2, 59.1-2; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 171-174. **PK9**; Özgan, 2015, **a.g.k.**, 71-72. Res. 59a-b-c.).

K24

Antalya Müzesi, Env. No. 3456 (Görsel 3.24)
1968-1969 yılı Perge Kazısı
F2 Çeşme Yapısı ve Propylon (H) ile Üç Nişli Duvar
arasından (C)

Y 174 cm; G 53,5 cm; D 34 cm.

Orta gözenekli beyaz mermer.

Bilek hizasından itibaren sağ el, sol alt kolun yarısı, başın sağ yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarının bir kısmı, burun ucu, sol kol altına sıkıştırılarak aşağıya doğru sarkıtılan himation ucunun bir kısmı kırık ve eksiktir. Eser; boyun, üst baldır hizası ve sağ alt kolda bulunan kırık izlerinden anlaşıldığı üzere kırık kırığa birleştirilmiştir.

Erken Severuslar Dönemi.

Mansel 1969, 131; İnan 1974, 652-653, no. 6; Mansel 1975, 75, res. 37b; İnan ve Rosenbaum 1979, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162; Schmidt-Colinet 1991; Fejfer 2008, 362 vd., res. 303., Akçay-Güven 2015, 178-180, PK11, Lev. 66.

Düz bir kaide üzerinde ayakta duran, khiton ve himation giyimli kadın heykelidir. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru uzatılmıştır. Sol kol ise, dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde öne doğru uzatılmıştır. Sol

kalçanın hafif dışarı doğru kavisli olması, vücut ağırlığının sol bacak tarafından taşındığını göstermektedir. Sağ bacak ise serbest bir biçimde dizden bükülerek hafifçe geriye ve yana doğru atılmıştır.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden ve öne doğru konumlandırılan kollar üzerinden geçirilerek, aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun üst kısmı hafif bombeli biçimde düzenlenmiştir. Himation altında, alnın üst kısmını sıkıca kavrayan ince bir bant detayı mevcuttur.

Himation altında, göğüs altından ince bir kemerle sıkıştırılmış ve uçları kaide üzerine dek uzanan khiton yer alır. Göğüs altındaki sıkıştırmadan kaynaklı özellikle göğüs altı hizasında sık kıvrımlar meydana gelmiştir. Khitona ait etek uçları, hafif üçgen formlu ayak uçlarını açık bırakacak biçimde ayaklar üzerinden geçirilmiştir. İki bacak arasında oluşan dikey elbise kıvrımları oldukça belirgindir.

Göğüs üzerinde, göğüs bölgesini tamamen kapatacak biçimde üst üste düzenlenmiş altı farklı tipte kolye dizisi mevcuttur. Boyun hizasında inci kolye dizisi ile başlayan takılar, ortasında iki hayvan protomu arasında bir madalyon içeren kalın ve burgulu bir zincir ile sona ermektedir. Bu iki dizinin arasında ise dikdörtgen ve oval madalyonlardan oluşan dört farklı kolye dizisi mevcuttur. Göğüs altında; sıkıştırılan kemer detayının tam orta merkezine dikey biçimde konumlandırılmış, ucunda püskül detayları bulunan uzunca bir kuşak yer almaktadır. Bu kuşağın hemen üzerine ise, ip askılar ile kemere “V” biçiminde tutturulan ve ucunda istiridye kabuğu betimi bulunan bir detay eklenmiştir.

Baş, karşıya doğru yönelmiş olup hafif öne eğiktir. Yüz ifadesi genel olarak ciddi ve neredeyse sert bir görünüm sunar. Oval formlu ve düz yanaklı yüz, hafif sivri ve öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Kaşlar, yay biçiminde ve kaş kılları hafif belirgindir. Badem formlu gözler, büyüktür. Üst göz kapakları ise kalın ve hafif düşüktür. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır ancak detaydan uzaktır. Göz bebekleri ise üst göz kapaklarının hemen altında tek matkap deliği (?) ile işlenmiştir. Gözler, yukarıya yönlendirilmiştir. Burun, büyük ve kavislidir. Philtrum hafifçe belirginleştirilmiştir. Ağız küçük ve sıkıca kapalı, dudaklar kalındır. Üst dudak ortası alt dudağa doğru sarkıtılmıştır. Alt dudağın hemen altında belirgin bir çene girintisi yer alır. Yağlı bir gerdana sahiptir. Boyun uzundur. Yüzün ve boynun iki yanında, yüzü ve boynu belirginleştirmek ve himation detayından ayırmak adına derin matkap kanalları işlenmiştir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

K24 için, günümüze dek farklı araştırmacılar tarafından tarih önerileri sunulmuştur. İlk defa J. İnan tarafından bilim dünyasına detaylı bir biçimde tanıtılan eser, üslup ve de özellikle göz bebeklerinin stilistik özellikleri bakımından Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir³³⁴. Schmidt-Colinet'e göre eserin sahip olduğu Asyalı görünümlü fizyonomik özellikleri; İnan'ın yerleştirdiği Hadrianus Dönemi'nin aksine Iulia Mamaea'nın portreleri gibi Suriyeli Augusta portrelerini anımsatmaktadır³³⁵. Bu nedenle araştırmacı eseri, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'ndeki Suriye (Hierapolis/Manbij) kökenli (Env. No. L-51-2) portre büstü³³⁶ ile karşılaştırarak

³³⁴İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653, Taf. 202, 2, 203, 2-3. Üslup ve de özellikle göz bebeklerinin stilistik özellikleri bakımından aynı tarihlendirme önerilmiştir (İnan ve Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162).

³³⁵Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 440-441.

³³⁶Söz konusu büst, ilk olarak Max von Oppenheim tarafından yayımlanmış olup, Iulia Maesa'nın yaşlılıkta bir portresine atfedilmiştir (von Oppenheim, 1925, **a.g.k.**, 91-92, fig. 46). V. Müller, von Oppenheim tarafından savunulduğu gibi, portrenin Iulia Maesa olarak tanımlanmasını, sikke portreleriyle

Severuslar Dönemi'ne yerleştirmiştir³³⁷. Eser, Fejfer tarafından da Severuslar Dönemi içerisinde değerlendirilmiştir³³⁸. Akçay-Güven'e göre ise, yine **K24**'ün sahip olduğu oval yüz, belirgin girintili burun kökü, üst dudak ortasının hafifçe aşağıya doğru indirilmesi, alt dudağın aşağısında bulunan belirgin girintili ve kuvvetli çene; Iulia Domna, Iulia Mamaea ve Iulia Maesa portreleri ile stil olarak benzerlikler sunmaktadır³³⁹. Aynı araştırmacı, **K24**'ün aynı konteksten ele geçen ve Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Iulia Domna heykeli³⁴⁰ ve bir diğer kadın heykeli³⁴¹ ile olan stilistik benzerliklerine de dikkat çeker. Bu nedenle araştırmacı **K24**'ü Erken Severuslar Dönemi'ne (MS 203-205) tarihlendirmiştir.

K24'ün sahip olduğu oval ve dar yüzü, yay biçimindeki belirgin kaşları ve hafif belirgin kaş kılları, göz bebeklerinin tek matkap deliği ile hafifçe işlenmesi, kalın ve bant biçimindeki göz kapakları, üst dudak ortasının hafifçe alt dudak üzerine indirilmesi, ağız kenarlarının hafifçe yukarıya doğru çekilmesi, alt dudağın altında bulunan girinti ve öne çıkık çenesi; Viyana Kunsthistorisches Museum' da (Env. No. ANSA I 147.)³⁴² bulunan ve Iulia Domna'nın I. portre tipinin varyantı³⁴³ (MS 193-205) olarak değerlendirilen

karşılaştırma temelinde belirsiz olarak değerlendirmiştir (Müller, **a.g.k.**, 4-7, Abb. 3.). H. Jucker ise sikkelerle yapılan karşılaştırmalar ışığında büstün Iulia Maesa'ya ait olduğu konusunun neredeyse hiçbir şüpheye izin vermediğini ifade eder (Jucker, 1959, **a.g.k.**, 275-280). Ancak bu görüşe B. Andreae ve M. Wegner karşı çıkmışlardır. B. Andreae incelemesinde, kimliklendirme konusunda şüphelerin var olduğunu vurgulamaktadır. M. Wegner'e göre ise büste gözlemlenen kemerli burun çizgisi, eğimli alın, gözlerin aşağıya çekilen dış köşeleri, çene ucu ile burun ucu arasındaki mesafe ve çene altındaki belirgin dolgun gerden gibi detaylar, Iulia Maesa'nın sikkeleri üzerindeki betimlerinde görülmez (Andreae, 1965, **a.g.k.**, 507-513, 510; Wegner, **a.g.k.**, 157, **bkz.** Taf. 37 a-b.); Skupinska-Løvset'e göre büstün, diğer Suriye portreleriyle karşılaştırıldığında Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesi gerekir (Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238-241, 264, n. 133, pl. CI; Skupinska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22). Aynı eser, Blömer tarafından MS 200 yılına yerleştirilmiştir (Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4). Son olarak Bald-Romano tarafından büst, güçlü yüz hatlarının (delici gözler, kemerli burun, güçlü çene) Iulia Maesa'ya ait sikke betimine (Bkz. Wegner, 1971, **a.g.k.**, Taf. 37 a-b) yakın görünmesinden kaynaklı Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Ancak büstün Iulia Maesa'ya değil, bilinmeyen bir kadına ait olan özel bir mezar portresi olması gerektiği ifade edilir. Araştırmacının sunmuş olduğu tarihlendirme yazar tarafından da uygun bulunduğundan, çalışma kapsamında bu tarihlendirme önerisi dikkate alınmıştır (Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104.).

³³⁷Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441.

³³⁸Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362 vd., res. 303.

³³⁹Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 178-180, **PK11**.

³⁴⁰Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 171-174, **PK9**.

³⁴¹Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 175-177, **PK10**.

³⁴²M. Meyer (2017). „Julia Domna –Braut des besten Mannes, Mutter des besten Kindes, assyrische Göttin der Liebe, nie untergehender Mond“. A. Pangerl (Ed.) Portraits: 500 Jahre Römische Münzbildnisse = 500 Years Of Roman Coin Portraits içinde, München: München Staatliche Münzsammlung, s. 366-368, Abb. 7.

³⁴³Iulia Domna'nın portreleri; eşi Septimius Severus ve oğlu Caracalla'nın hükümdarlığı sırasında ve ölümünden kısa bir süre sonra (MS 193-217) yaklaşık çeyrek asır boyunca yapılmıştır. Yaklaşık 205'ten önce oluşturulan tüm portreler, Septimius Severus'un saltanatının başında (193) oluşturulan ilk tipe; yani *Gabii Tipi*'ne aittir. MS 205 civarında, yavaş yavaş portrenin önceki versiyonunun yerini alan ikinci tip "*Leptis Tipi*" tanıtılmıştır (Meyer, 2017, **a.g.k.**, 366.).

portre (özellikle üst dudağın alt dudağın üzerine indirilmesi) ve Carnuntum Müzesi'nde bulunan Iulia Domna'nın Leptis tipi³⁴⁴ (MS 205) altında ele alınan portre ile (özellikle gözlerin bant şeklinde işlenmesi) ortak stilistik özellikler gösterir. Söz konusu eserler, **K24** için Erken Severuslar Dönemi (MS 197-205) tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K25

Anamur Müzesi, Env. No. 3.1.1988 (Görsel 3.25)

1988 – Satın Alma

Gazipaşa

Y 35,5 cm; G 33 cm; D 21,3 cm.

Orta-iri gözenekli beyaz mermer.

Boyun hizasından aşağısı; alın, kaş hattı ve kısmen gözler ile birlikte başın üst bölümü ve burun, kırık ve eksiktir. Çene ucunda kırık ve kopmalar mevcuttur. Yüzeyde yoğun kalker ve pas izleri görülmektedir.

Orta – Geç Antoninler Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadın heykeline ait baştır. Oval formu

ve geniş yanaklı yüz, yuvarlak ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Badem şeklindeki gözler büyük, korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere göz kapakları orta kalınlıktadır. Göz bebekleri tek matkap deliği ile hafifçe işlenmiştir, ancak yoğun aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır. Göz pınarları matkap delikleri ile belirginleştirilmiştir. Ağız küçük, dudaklar sıkı sıkıya kapalı ve dudak kenarları hafif aşağıya çekiktir. İki dudak arası matkap kanalı ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Çene altındaki gerdan dolgundur. Oldukça kalın bir biçimde işlenmiş boyunda üst üste düzenlenmiş iki adet venüs halkası dikkati çeker. Bu halkalardan hareketle, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadına ait olabileceği düşünülmektedir.

Başın üzerine çekilen himationa ait kıvrımlar oldukça derin matkap kanalları ile işlenmiştir. Söz konusu derin kanallar, başı ve himation detayını birbirinden ayırmak için de kullanılmıştır. Eserin arkası detaydan uzaktır.

K25, himation ile örtülü bir biçimde gösterilmesi bakımından Roma Capitol Müzesi'nde bulunan³⁴⁵ (Env. No. 3021 - Env. No. 6264) *capite velato* giyimli kadın portrelerine tipolojik benzerlik sunmaktadır³⁴⁶. Ancak başın üst kısmının kırık ve eksik oluşu,

³⁴⁴J. Meischner (1964). *Das Frauenporträt der Severerzeit*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien. Berlin: Universität Berlin, s. 46-47, Nr. 34. Abb. 41 a.b.

³⁴⁵Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 90-91, no. 127, no.130.

³⁴⁶Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 90-91, no. 127.

himationun başın üzerinde nasıl bir düzenlemeye sahip olduğunu anlamamıza engel teşkil eder.

Yüz detayları kısmen korunmuş olsa da tarihlendirme adına önemli veriler sunar. Göz bebeklerinin çok belirgin olmamakla birlikte tek matkap deliği ile işlenmiş olması, belirgin yüz dolgunluğu, çene altındaki dolgun gerdan ve himationun baş ve boyundan derin matkap kanalı ile ayrılması Roma Capitol Müzesi'nde bulunan³⁴⁷ (Env. No. 868 – Env. No. 6264) ve Fittschen-Zanker tarafından Orta-Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen genç kadın portreleri ile stilistik uyum içerisindedir. Söz konusu eserler, **K25** için Orta-Geç Antoninler tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K26

Anamur Müzesi, Env. No. 2.237.1990 (Görsel 3.26)

Satın Alma

Kelenderis (?)

Y 30,2 cm; G 23 cm; D 19,2 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, burun ve himationun sol üst kısmı kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda aşınma ve kırıklar mevcuttur.

Geç Cumhuriyet Dönemi (MÖ 40-25).

Çalık 1997, 279. Cat. No.216, pl. 108b.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Oval formulu dar yüz; dar bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir.

Korunagelen kısımlardan anlaşıldığı üzere kaşlar yay biçimindedir. Burun kırık ve eksik olmasından kaynaklı okunamamaktadır ancak hatlarından hareketle yüz ile orantılı olduğu söylenebilir. Gözler küçük, badem formudur. Göz kapaklarına ait detaylar ve göz bebekleri yüzeyin aşınmasından kaynaklı okunamamaktadır. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Boyun kalındır. Sol kulakta sağdakine göre daha belirgin olan yuvarlak formulu bir küpe (?) detayı ile boynun solunda bir boyunluk/kolyeye ait olabilecek belirgin bir hat dikkati çeker. Himation altında kalan ve alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan dalgalı saçlar iki yana doğru yönlendirilmiştir. Başın arkası detaysız işlenmiştir.

İlk olarak Çalık tarafından bilim dünyasına tanıtılan baş, kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁴⁸. Eserin yoğun aşınmaya maruz kalmasından kaynaklı detaylardan uzak oluşu tarihlendirmeyi

³⁴⁷Fittschen ve Zanker, 1983, a.g.k., 90-91, no. 127, lev. 158, no. 130, lev. 159.

³⁴⁸Çalık, 1997, a.g.k., 279.

zorlaştırmaktadır. Ancak özellikle yüz formu, himation altında kalan saçların ortadan ikiye ayrılarak düzenlenişi ve belirgin dolgun kaş hattı bakımından Selçuk Efes Müzesi'nde bulunan ve Geç Cumhuriyet Dönemi'ne (MÖ 50-25) tarihlendirilen³⁴⁹ kadın başı ile stilistik benzerlik içerisindedir. Bu eser hareketle, **K26** için de benzer tarihlendirme önerisi sunulmuştur.

K27

Mersin Müzesi, Env. No. 91.1.5 (Görsel 3.27)

1991 – Adana Müzesi'nden Devir

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 40 cm; G 35,7 cm; D 15,6 cm.

Yumuşak kireçtaşı.

Eserin alt köşeleri kısmen kırık ve eksiktir. Arka yüzde ve yanlarda yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur. Eserin arkasında iki, alt kısmında ise üç adet dübel deliği mevcuttur. Bu deliklerin modern bir müdahale ile açılıp açılmadığı ne yazık ki bilinmemektedir. Ancak özellikle alt kısımda gözlemlenen deliklerin oldukça düzgün biçimde açılmış olması modern bir müdahaleye işaret eder. Tüm bunların dışında genel olarak iyi korunagelmıştır.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997, 260-261. Cat. No.187, pl. 94a.

Khithon üzerine himation giyimli kadın büstüdür.

Vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sağ kol, yukarıya doğru dikey olarak konumlandırılmıştır. Bu noktada sağ el ile, aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs üzerine doğru yönlendirilmiştir. Sol el ile uzun saplı iki adet obje tutulmaktadır. Sağ kol bileğinde spiral bir bileklik yer alır.

Himation, başı örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun hemen altında, düzenlemesinden kaynaklı ön kısımda üçgen görünüm sunan yüksek bir başörtüsü yer alır. Omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan sağ himation kenarı, sağ alt kolun bir kısmını açıkta bırakacak biçimde, dirsek hizasının biraz üzerinden geçirilerek kol altına sıkıştırılmıştır. Bu kısımda sıkıştırılan himation, göğüs hizasına doğru yükselen diyagonal kıvrımlar oluşturarak sol omuza üzerine yönlendirilmiştir. Bu noktada sağ ile, aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı ile sol kol bilek hizasına dek örtülmüştür. Himation altında kalan khithon, yaka kısmında “V”

³⁴⁹İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 122-123, No. 139, lev. LXXXI. 1, 2.

biçiminde düzenlenen belirgin kıvrım hattına sahiptir. Göğüs üzerinde de diyagonal elbise kıvrımları dikkati çeker.

Oval formlu ve dolgun yanaklı yüz oval bir çene ile sonlanmaktadır. Kaşlar, yay biçimindedir. Burun uzun ve incedir. Badem formlu gözler büyük, göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçük ve sıkı sıkıya kapalı, dudaklar incedir. Üst dudak ortası hafif üçgen biçimde alt dudak üzerine indirilmiştir. Yüz genel itibari ile idealize edilmiş biçimde gösterilmiştir. Özellikle sağ kulaktan anlaşılabileceği üzere; üste küçük altta büyük olmak üzere üst üste düzenlenmiş yuvarlak formlu sarkıtlardan oluşan küpe detayı dikkati çeker. Sağ kol bileğinde ise ince, spiral bir bilezik bulunmaktadır. Alın üzerinde üçgen bir görünüm sunan başörtüsünün altında kalan dalgalı saçlar, favori hizasında kulakları kapatacak biçimde kabarık ve bombeli bir biçimde yana ve geriye doğru yönlendirilmiştir.

Uzun ve kalın boyunda, hafif kazıma çizgiler ile işlenen venüs halkaları dikkati çeker. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir. Eserin arkası ve yanları kabaca işlenmiştir.

Söz konusu eser, A. Çalık tarafından kısaca tanımlanmış olup herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁵⁰. Eserin özellikle himation altında kalan ve favorilere doğru yönlendirilen saçlarının düzenlenişi ve elbise kıvrımlarına ait stilistik özellikleri New York Columbia Üniversitesi Arkeoloji Koleksiyonu'nda (Env. No. S-506.68)³⁵¹ korunagelen kabartmada, başı himation ile örtülü kadın figürüne benzerlik sunar. Söz konusu eser, K. Parlasca tarafından, en sağda yer alan genç kız figürünün sahip olduğu Nero Dönemi'ne atfedilen saç stilinden hareketle en geç MS 70 yılına veya hemen öncesine tarihlendirilmiştir³⁵². Skupińska-Løvset ise, Parlasca'nın ifade ettiği saç modelinin Nero Dönemi'ne ait olmadığını, yüzük biçimindeki buklelerin daha çok Flaviuslar Dönemi saç modelini yansıttığını ve bu nedenle eserin MS 80'li yıllara yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir³⁵³.

Yaman tarafından da değerlendirilen aynı eser, bahsi geçen genç kız figürünün sahip olduğu yuvarlak ve iç içe düzenlenmiş saç perçemlerinden hareketle MS 1. yüzyılın

³⁵⁰Çalık, 1997, **a.g.k.**, 260-261. No. 187, pl. 94a.

³⁵¹K. Parlasca (1967). Zur syrischen Kunst der frühen Kaiserzeit. *AA*, (4), s. 560, Fig. 12; Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 10-11, Taf. 6. 2.

³⁵²Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 10-11, Taf. 6. 2.

³⁵³Skupinska-Løvset, 1987, **a.g.k.**, 107.

sonlarına³⁵⁴ (Geç Flaviuslar Dönemi'ne) tarihlendirilmiştir. Yazar tarafından da sözü edilen genç kız figürünün sahip olduğu saç stili dikkate alındığında eser için Geç Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesi uygun görülmüştür. Bu noktada söz konusu eser, **K27** için de benzer tarih önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

K28

Mersin Müzesi, Env. No. 03.44.1 (Görsel 3.28)

Mahkeme yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 42 cm; G 38,2 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Eserin sağ alt köşesi, burun ile çene ucu kırık ve eksiktir. Özellikle yüz yoğun oranda aşınmaya maruz kalmıştır. Yer yer kopmalar ve kırıklar dışında iyi korunagelmıştır.

Iulius-Claudiuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Khithon üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Oval formulu yüz, sivri ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır.

Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar

detaydan uzaktır. Badem şeklindeki gözler, dış göz köşelerinden hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız büyük oranda aşınmaya maruz kalmasından kaynaklı detaydan uzaktır. Ancak dudak kenarları matkap delikleri ile belirginleştirilmiştir. Kulaklarda form bakımından anlaşılamayan sarkıt küpeler mevcuttur. Gerdan dolgundur. Boyun uzun ve kalındır.

Himation, başı örtecek biçimde başın gerisine yerleştirilerek omuzlar üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Sağ omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, göğüs üzerinde belirgin bir rulo hattı oluşturacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Başın üzerine çekilen himationun hemen altında, üst üste düzenlenmiş dört adet ince kata sahip kalın bir bant detayı gözlemlenmektedir. Ense hizasında oluşturulan saç topuzu detayı himation altında belirgindir. Himation altında kalan khithon ise, gerdan hizasında “V” biçiminde bir yaka hattına sahiptir. Eserin arkası önüne göre özensiz işlenmiştir.

³⁵⁴Söz konusu eser, araştırmacı tarafından katalog bölümünde MS 1. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir (Yaman, 2013, **a.g.k.**, 107-109, Kat. No. 140). Genel değerlendirme bölümünde tekrar ele alınan eser için bu kez MS 1. yüzyılın ikinci yarısında üretilmiş olduğu önerisi sunulmuştur (Yaman, 2013, **a.g.k.**, 279-280).

K28'e ait yüz detaylarının büyük oranda aşınmış olması okunabilmesine engel teşkil etmektedir. Ancak yüz formu ve dolgunluğu, sivri ve dolgun çene, belirgin elmacık kemikleri, göz kapaklarının belirgin kalınlığı ile çene altındaki hafif dolgun gerdan tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Bu noktada **K28**, sahip olduğu özellikler bakımından Münih Glyptotek Müzesi (Env. No. 316)³⁵⁵ ve İspanya Málaga Müzesi'nde³⁵⁶ bulunan Agrippina Minor portreleri ile stilistik uyum gösterir. Söz konusu eserler **K28**'in de MS 1. yüzyılın ortasına tarihlendirilmesine imkân tanımıştır.

K29

Mersin Müzesi, Env. No. 79.12.1 (Görsel 3.29)

1979 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 21,5 cm; G 19,6 cm; D 17,6 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı ile burun kırık ve eksiktir. Kaş hattı ve çenede kopmalar vardır. Yüzde yoğun oranda aşınma mevcuttur.

Geç Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation başı tamamen örtecek biçimde başın üzerine çekilmiştir. Oval formlu yüz dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır ancak kaş hattı çıkıntılıdır. Badem biçiminde işlenmiş gözler kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Gözler simetrik değildir. Göz bebekleri ve göz kapakları işlenmemiştir. Ağız küçük ve kapalı, dudaklar ise kalındır. Alın dar, alın çizgisi belirgindir.

Başı tamamen örten himationun üst kısmı oldukça yüksek ve bombeli bir biçimde verilmiştir. Himationun hemen altında ise alın kısmını tamamen çevreleyen hafif bombeli ve orta kalınlıkta bir bant yer alır. Başın iki yanında küçük ve oldukça şematik işlenmiş kulaklar mevcuttur. Kulakların hemen altında ise yuvarlak formlu küpeler dikkati çeker. Ense hizasında oluşturulan saç topuzu detayı, himation altından takip edilebilmektedir.

Eserin yüzünün detaydan uzak olması yarım kalmış bir eser olabileceğini düşündürür. Arka taraf kabaca işlenmiş olup özellikle başın sağ yan tarafında raspa izleri görülmektedir.

³⁵⁵<https://arachne.dainst.org/entity/1072528> (Erişim tarihi: 07.06.2023).

³⁵⁶E. Hübner (1862). *Die antiken Bildwerke in Madrid*. Berlin: Georg Reimer, s. 314, Kat. No. 837; arachne.dainst.org/entity/1115953 (Erişim tarihi: 07.06.2023).

Baş korunmuş olsa da yarım kalan bir eser olması tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak favori kısımlarında bulunan iç içe düzenlenmiş salyangoz biçimindeki perçemleri Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz **K20** ile stilistik uyum gösterir. Bu nedenle **K20**, **K29** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

K30

Mersin Müzesi, Env. No. 04.19.2 (Görsel 3.30)

2004 – Zor alım

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 25 cm; G 19,8 cm; D 17,5 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, sol göz ve alnın bir kısmı, burun ve özellikle başın üzerindeki himation kenarları kırık ve eksiktir. Yüzeyde aşınma mevcuttur. Yer yer kalker tabakası gözlemlenir.

Geç Severuslar Dönemi ve sonrası (MS 230-249)

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baştır. Oval formlu yüz, uzun, kuvvetli ve küt bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Badem şeklindeki gözler büyük, korunagelen sağ gözden anlaşılabileceği üzere göz kapakları orta kalınlıktadır. İris kabaca işlenmiştir. Göz bebekleri ise tek matkap deliği ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Eserin arkası ve yanları işlenmiştir.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde düzenlenmiştir. Ancak kenarlarının kırık ve eksik olması, bu kısımda nasıl bir düzenlemeye sahip olduğunun anlaşılmasına engel teşkil eder. Başın yoğun oranda aşınmış olması detaylarının okunamamasına neden olsa da yüz formu, üçgenimsi ve kuvvetli küt çenesi, içe çökük yanakları, dışa çıkık belirgin elmacık kemikleri ve özellikle sağ göz bebeğinin tek matkap darbesi ile işlenmiş olması tarihlendirme adına önemli verilerdir. Özellikle, yüz formu, içe çökük yanaklar, belirgin elmacık kemikleri, uzun ve dolgun çene Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 2765)³⁵⁷ Otacillia Severa portresi (MS 244-249) ve yine aynı müzede korunagelen genç kadın portresi (Env. No. 428)³⁵⁸ ile stilistik uyum içerisindedir. Fittschen ve Zanker tarafından, Otacillia Severa portresi MS 244-249 tarih aralığına yerleştirilmişken, genç kadın portresi Geç Severuslar Dönemi ve hemen sonrasına (MS 230-240) tarihlendirilmiştir. Söz konusu eserler, **K30** için de Geç Severuslar Dönemi ve hemen sonrasını (MS 230-249) tarih olarak önermemize imkân tanımıştır.

³⁵⁷Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 34-35. Kat. Nr. 37, Taf. 45. 46.

³⁵⁸Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 108-109. Kat. Nr. 162, Taf. 189-190.

K31

Adana Müzesi, Env. No. 11441 (Görsel 3.31)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 76 cm; G 24 cm; D 20 cm.

Kireçtaşı

Çene ve yanakların bir bölümü dahil olmak üzere başın yukarısı, sağ omuz ve kolun tamamının (parmakların uç kısımları hariç olmak üzere) üst yüzeyi, üst gövdenin sol yanından büyük bir bölüm ve bilek hizasına dek sol kolun tamamı, sağ ayak ucu ve kaidenin sağ köşesi kırık ve eksiktir. Üst gövdenin göğüs hizasında diyagonal biçimde kırık izi vardır. Eser, kırık kırığa birleştirilmiştir. Yüzeyde kalker tabakası mevcuttur.

Erken Severuslar Dönemi.

Çalık 1997, 146-147. Cat. No.45, pl. 23a.

Khithon ve himation giyimli kadın heykelidir. Sağ kol vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından hafifçe bükülerek diyagonal olarak karın altı hizasına doğru yönlendirilmiştir.

Burada açık pozisyondaki sağ el ile aşağıya doğru sarkıtılan

himationun kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere dirsek hizasından bükülerek yukarıya doğru konumlandırılmıştır. Sol el ile aşağıya doğru sarkıtılan himationun kenarı tutulmaktadır. Bacakların duruş pozisyonundan hareketle, vücut ağırlığının sol bacak tarafından taşındığı anlaşılmaktadır. Serbest sağ bacak ise hafifçe öne doğru atılmıştır.

Korunagelen kısımlardan hareketle, oval ve dolgun formlu yüzün dolgun bir çene ile sonlandığı görülmektedir. Boyun kısadır. Başın, vücuda oranla daha büyük işlendiğini söylemek mümkündür.

Himation, başın üzerine çekilerek her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Ancak üst kısmının kırık ve eksik oluşu, himationun üst kısımda nasıl bir düzenlemeye sahip olduğunu söylemeye engel teşkil eder.

Sağ omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı; önce sağ kolu bilek hizasına dek örtecek biçimde kol altına sıkıştırılmış olup daha sonrasında aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Burada üçgen bir görünüm sunan ve aşağıya sarkıtılan himationun kenarının ucunda damla formundaki küçük elbise ağırlığı dikkati çeker. Himation altında kalan uzun khithona ait etek uçları, hafif üçgen formu ayak uçlarını açık bırakacak biçimde ayaklar üzerinden geçirilerek kaide üzerine dek uzanmaktadır. Khithon, yuvarlak formu ancak keskin bir yaka hattına sahiptir. Göğüs üzerinde; yaka hizasından başlayarak neredeyse karın altı hizasına dek uzanan, dalgalı ve sık işlenmiş elbise kıvrımları oldukça ayırt edici bir özellik sunar. Bu kıvrımlar derin matkap kanalları ile

belirginleştirilmiştir. Khitona ait kıvrımlar iki bacak arasında oldukça belirgin olmakla birlikte genel olarak oldukça hareketli bir görünüm sunmaktadır.

Düz ve profilsiz olarak işlenmiş kaide üzerinde kısmen korunagelmiş bir yazıt mevcuttur. Tarafımca çıplak gözle görülemeyen ancak sadece fotoğraf üzerinden incelenen yazıt, Çalık tarafından not edilmiştir. Araştırmacıya göre kaide üzerinde [] - λέμωνος / [] “Lemonos” yazıtı yer alır ve bu ifade, tasvir edilen kişinin "Polemon'un karısı veya kızı" olabileceğine işaret etmektedir³⁵⁹. Eser, Çalık tarafından kaidesinde yer alan Σ harfinin biçimi ile khiton üzerindeki sık ve dalgalı elbise kıvrımları bakımından MS Geç 2. yüzyıla veya 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁶⁰.

K31'in tarihlendirilmesindeki en önemli unsurlar şüphesiz, kaidesi üzerinde bulunan yazıt ve göğüs üzerinde derin matkap kanalları ile işlenen dalgalı elbise kıvrımlarıdır. Söz konusu yazıt Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından da incelenmiş olup, tarihlendirme önerisi sunulmuştur³⁶¹. Araştırmacıya göre yazıtta;

[- - - Πο]λέμωνος. Polemon'un [kızı - - -] ifadesi yer almaktadır.

Kırık ve eksik olan kaidenin sağ köşesinde, büyük bir olasılıkla heykeli temsil eden kadının ismi yazılı olmalıdır. Polemon erkek ismidir ve yazıtta ismin genetivus (-in/-ın) halindedir³⁶². Bu durumda Polemon, ismi yazıtta kaybolmuş olan kadının babasının adı olmalıdır. Aynı araştırmacı, yazıtın harf karakterinin MS 3. yüzyıl başları veya ilk yarısına işaret ettiğini belirtmiştir.

Bu bilgiye ek olarak; **K31**'de göğüs üzerindeki belirgin matkap kanalları ile işlenen dalgalı elbise kıvrımları ile keskin hatlı yuvarlak yaka detayı stil olarak, Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz **K7** ile neredeyse birebir benzerlik gösterir. Söz konusu örnek, **K31** için de Erken Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

³⁵⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 147.

³⁶⁰Çalık, 1997, **a.g.k.**, 146-147, No.45, pl. 23a.

³⁶¹Yazıtın tarihlendirilmesi konusunda verdiği bilgilerden dolayı sayın Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin'e içten teşekkürlerimi sunarım.

³⁶²Araştırmacıya göre, Eski Yunancada genetivus halindeki isimler bir şahıs isminden sonra geliyorsa, genelde baba adını vermektedir. Az bir olasılıkla kadının kocasının adını da belirtiyor olabilir. Fakat koca ismi olduğu zaman genelde “karısı” anlamına gelen “γυνή / güne” kelimesi de yazıtta bulunur. Bu eserde ise bahsi geçen sözcük için kaide üzerinde yeterli bir alan bulunmamaktadır.

K32

Adana Müzesi, Env. No. 16669 (Görsel 3.32)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 42 cm; G 23 cm; D 15 cm.

Kireçtaşı

Burnun tamamı, sağ taraftaki himationun kenarının bir parçası kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda aşınma ve erime mevcuttur. Bunlar dışında iyi korunagelmıştır.

Erken Severuslar Dönemi.

Çalık 1997, 268. Cat. No.197, pl. 99a.

Khiton ve himation giyimli kadın büstüdür (?). Sağ kol, vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek diyagonal olarak karın altı hizasına doğru yönlendirilmiştir.

Burada açık pozisyondaki sağ el ile himationunun kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde yukarıya doğru konumlandırılmıştır. Eli ile himationunun kenarı tutulmaktadır. Sol el, detaydan uzak ve kabaca işlenmiştir.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Başın üzerine çekilen himation, bu kısımda oldukça yüksek ve bombeli bir biçimde verilmiştir. Himationun altında ise himation ile ilişkili ve alnı tamamen çevreleyen ince bir bant detayı dikkati çeker. Sağ omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation ucu, sağ kolu bilek hizasına dek örtecek biçimde bilek altına sıkıştırılmıştır. Sol himation kenarı ise sol kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Himation altında kalan khiton yuvarlak bir yakaya sahiptir. Yoğun aşınmadan kaynaklı khiton ve himationa ait elbise kıvrımları detaydan uzaktır.

Oval formlu ve dolgun yanaklı yüz, yuvarlak formlu dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçiminde, kaş hattı ise dolgundur. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları ise kalındır. Dış göz köşeleri hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır ancak detaydan uzaktır. Özellikle sağ göz detayından anlaşılabileceği üzere göz bebekleri tek ve küçük bir matkap deliği ile işlenmiştir. Bakışlar yukarıya yönlendirilmiştir. Burun kırık olmasından kaynaklı detaydan uzaktır ancak burun delikleri kısmen okunabilmektedir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Dudak kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Çene altındaki gerdan dolgundur. Boyun kalındır. Boyun üzerinde çok belirgin olmamakla birlikte, venüs halkalarına dair izler dikkati çeker. Eserin arkası kabaca işlenmiş olup, murç izleri mevcuttur.

Aşınmaya maruz kalmasına rağmen başın korunagelmiş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırır. **K32**; dolgun yüz formu, elmacık kemiklerinin belirginliği, kalın göz kapakları, himationun yüksek düzenlenişi ve himation ile ilişkili ince bandı stil olarak Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde (Env. No. 39017)³⁶³ bulunan ve Blömer tarafından MS 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen kadın heykeli, Gaziantep Müzesi'nde korunagelen ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen kadın heykeli ve Antalya Müzesi'nde yer alan ve yazar tarafından Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K23** ile uyum içerisindedir. Söz konusu eserler, **K32** için de Erken Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K33

Adana Müzesi, Env. No. 11573 (Görsel 3.33)

1976 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 25 cm; G 20 cm; D 22 cm.

Kireçtaşı.

Çeneden itibaren aşağısı kırık ve eksiktir. Burnunda, dudaklarda, çenede, sağ kaşa ve kulakta kopmalar vardır.

Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997, 277. Cat. No. 213, pl. 107a.

Himation giyimli kadına ait baştır. Hafif kare formu ve geniş yanaklı yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yay biçimindeki kaşlar, ince tüyler ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Gözler badem biçiminde ve büyüktür. Göz kapakları incedir. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. İris, hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş olup, göz bebekleri tek matkap deliği ile gösterilmiştir. Ağız küçüktür. Korunagelen izlerden hareketle dudakların dolgun olduğu anlaşılmaktadır.

Himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilerek, geriye doğru konumlandırılmıştır. Bu yüzden esere ön taraftan bakıldığında himation görülmemektedir.

Alın saçı ön kısımda sıra halinde üst üste düzenlenmiş olup, oldukça bombeli ve yüksek bir görünüm sunar. Alın çizgisi hizasına yerleştirilen, yüzük biçimli küçük saç perçemlerinden meydana gelen ilk saç sırası, alnı tamamen çevrelemekle ve favorilere dek uzanmaktadır. Bu sıranın hemen üzerinde yay formu, üzerinde diyagonal kazıma

³⁶³E. Künzl (2001). Römerzeitliche Skulpturen aus Kleinasien und Syrien im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. *JbRGZM*, 48 (2), s. 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

Çizgiler bulunan hafif bombeli bir sa sırası mevcuttur. Bu sıranın hemen üzerinde ise tıpkı birinci sırada olduğu gibi yüzük biçimli ancak ona göre daha büyük boyuttaki sa perçemleri dikkati çeker. Arka arkaya üç sıra halindeki sa perçemleri yan yana düzenli bir şekilde bir kulaktan diğerine doğru uzatılmıştır. Bu sıranın hemen bitiş noktasından itibaren himation başlamaktadır. Ense saçları, başın tepe kısmında bir topuz ile birleştirilmiştir. Bu durum, himationun altından takip edilebilmektedir.

Başın sağında, boynun hemen yanından kulak arkasından omuzlara doğru sarkıtılan iki sıra burgulu uzun perçem dikkati çeker. Sağ kulağının önünde virgül biçiminde işlenmiş küçük bir sa perçemi mevcuttur. Eserin arkası işlenmiştir. Eser, yan profilden incelendiğinde bir kabartmayı andırmasına karşın; arkasının da işlenmiş olması başın bir heykel veya büste ait olması gerektiğini düşündürür.

Bstn tarihlendirilmesine yönelik en önemli unsur, salarıdır. Yüzük biçimindeki sa perçemlerinin sıralı bir biçimde yksee alına yerleştirilmesi genel olarak Flaviuslar Dönemi kadın portelerinin sa modasını yansıtmaktadır³⁶⁴.

alık tarafından kısaca tanımlanan eser için tarihlendirme nerisi sunulmuřtur³⁶⁵. Araştırmacı eserin sahip olduğu sa modelinin Flaviuslar Dönemini takip ettiğini ancak gözlerinin işlenişinin Antoninler veya Severuslar Dönemi portreleri ile uyum içerisinde olduğundan bahseder. Bu nedenle Flaviuslar Dönemine ait sa modasının daha sonraki bir dönemde uygulama bulmuş olabileceğine dikkat eker³⁶⁶. Bu verilerden hareketle de **K33**', MS Geç 2. yüzyıl veya Erken 3. yüzyıla tarihlendirir.

Eserin yüz formu, yay biçiminde ve ince tüyler ile belirginleştirilmiş kaşları, alın çizgisinin şekli ve özellikle st üste yüzük biçiminde düzenlenmiş sa perçemleri Bergama Müzesi'nde (Env. No. 457)³⁶⁷ bulunan ve İnan ile Rosenbaum tarafından Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen kadın başı ile stilistik uyum içerisindedir.

³⁶⁴Özgan, 2015, **a.g.k.**, 43. Res. 29-39.

³⁶⁵alık, 1997, **a.g.k.**, 277.

³⁶⁶alık, 1997, **a.g.k.**, 277.

³⁶⁷İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 113. No. 117. Pl.LXX, 2-3.

Söz konusu örnek, **K33** için de Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K34

Adana Müzesi, Env. No. 13644 (Görsel 3.34)

1988 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 45 cm; G 30 cm; D 19,5 cm.

Kireçtaşı

Burnun yarısı, çenenin tamamı ve sol yanak ile birlikte yüzün alt yarısı; başın sağ yanının bir kısmı, kaidenin alt kısımları ve arka yüz büyük oranda kırık ve eksiktir. Yüzeyde murç izleri görülmektedir.

Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997, 267. Cat. No. 195, pl. 98a; Arlı 2020, 110-111. AMÖP1-Lev. 53.

Bir kaide üzerinde duran himation giyimli kadın büstüdür.

Vücutta sadece omuzlar belirgin ancak kabaca işlenmiş olup, kollar işlenmemiştir. Göğüs kabarıklığı hafifçe

belirginleştirilmiştir. Göğüs altı hizasında ise hafif yüksek, düz ve kabaca işlenmiş kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himationun düzenlenişinden hareketle, himationun ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekildiği ve başın gerisinde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Himation altında kalan saçlar, ön kısımda üç sıra halinde üst üste düzenlenmiş olup, oldukça yüksek bir görünüm sunar. Alın çizgisi hizasına yerleştirilen ilk saç sırası, alını tamamen çevrelemekle birlikte favorilere dek uzanmaktadır. Bu sıranın hemen üzerinde ise üst üste düzenlenmiş iki saç sırası yer alır. Bu sıralarda gözlemlenen saç perçemleri yüzük biçimindedir. Perçemlerin iç kısımları ise küçük matkap delikleri ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Bu iki saç sırasının bitiş hizasından itibaren çok belirgin olmamakla birlikte himation başlangıcı gözlemlenir.

Kaşlar yay biçiminde, ince ve keskin sırtlıdır. Gözler badem biçiminde ve büyüktür. Göz kapakları incedir. İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiş olup, göz bebekleri aşınmadan kaynaklı okunamamaktadır. Alın, saç düzenlemesinden kaynaklı üçgen bir görünüm sunar. Boyun oldukça kalındır. Detaydan uzak olmakla birlikte özellikle boynun sağ kısmında venüs halkaları dikkati çeker. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

K34, sahip olduğu saç stilinden hareketle Çalık tarafından Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir³⁶⁸. Y. Arlı tarafından doktora tezi kapsamında ele alınan aynı eser alın şekli ve yüksek saç düzenlemesinden hareketle Domitianus yani Geç Flaviuslar Dönemi'ne yerleştirilmiştir³⁶⁹.

Alnın hafif üçgen biçimde işlenişi, yay biçimindeki keskin sırtlı kaşlar, göz kapağı kalınlığı ve saç perçemlerinin işlenişi bakımından stil olarak Roma Capitol Müzesi'nde (Env. No. 394)³⁷⁰ bulunan kadın portre büstü ile benzerlik içerisindedir. Eser ayrıca, saç perçemlerinin stilistik özellikleri bakımından yazar tarafından Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K33** ile neredeyse birebir uyum gösterir. Söz konusu benzerlikler **K34** için de Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K35

Adana Müzesi, Env. No. 16671 (Görsel 3.35)

Müze envanter kayıtlarında “depo fazlası” olarak belirtilmiştir.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 34 cm; G cm 27,5; D 17 cm.

Kireçtaşı

Burnun tamamı, çenenin sol ucu, ağız, sağ kaş hattı ve sağ üst göz kapağı kırık ve eksiktir. Baş ve gövde kırık kırığa birleştirilmiştir. Sağ omuz altında, kol başlangıcı hizasında iki adet oyukluk gözlemlenir. Büstün altında ve yanlarında kırıklar ve kopmalar mevcuttur.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997, 267-268. Cat. No. 196, pl. 98b; Arlı 2020, 106-107.

KLBOPI-Lev. 50.

Himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgin bir biçimde işlenmiş olup, kollar işlenmemiştir. Oval formulu yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Gözler badem biçiminde ve büyüktür. Göz kapakları incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Alın dar ancak oval bir görünüm sunar. Boyun ince ve uzundur. Kulaklarda yuvarlak formulu küpe detayları dikkati çeker.

³⁶⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 267.

³⁶⁹Y. Arlı (2020). *Flaviuslar ve Traian Dönemleri Anadolu Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 110-111. **AMÖPI**-Lev. 53.

³⁷⁰Birçok araştırmacı tarafından Domitia Longina'ya atfedilen Capitol portresi, Fittschen ve Zanker tarafından özel kadın portresi olarak isimlendirilmiştir. Araştırmacılar portrenin Domitia Longina isimlendirmesinden çeşitli argümanlar sunarak kaçınılmışlardır. İç içe düzenlenmiş, ancak ortalarında matkap deliği bulunmayan saç buklelerinin üslupla açıklanamayacağını, tamamen işlenmemiş bu saç buklelerinin daha ziyade Traianus Dönemi'ne ait olduklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle portre başı Traianus Dönemi'ne yerleştirmişlerdir (Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 51, No. 65, pl. 83; Varner, 1995, **a.g.k.**, 189, 198, Fig. 9).

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Himation altında kalan saçlar, ön kısımda üç sıra halinde üst üste düzenlenmiş olup, yüksek bir görünüm sunar. Alın çizgisi hizasına yerleştirilen ve alını tamamen çevreleyen ilk saç sırası üst taraftakilerden farklı olarak hafif dalgalı, geriye doğru taranmış saç perçemlerinden meydana gelir. Bu sıradaki saçlar detaydan uzaktır. Bu sıranın hemen üzerinde ise iki adet saç sırası daha yer alır. Bu sıradaki saçların uçları yüzük biçimlidir ve orta kısımları çok derin olmayan matkap darbeleri ile belirginleştirilmişlerdir. Bu saç sırasının bitiş hizasından itibaren başın üzerine çekilen himation başlangıcı gözlemlenir.

K35, Çalık tarafından saç stili ve gözlerin işlenişi bakımından bu çalışma kapsamında ele alınan **K34** ile karşılaştırılmış ve iki büst arasındaki stilistik benzerliğe dikkat çekilerek, aynı heykeltıraş veya aynı atölyenin üretimi olma olasılığı üzerinde durulmuştur³⁷¹. Araştırmacı, **K35**'deki saçların stil olarak, MS 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başları arasındaki bir tarih aralığına, yani Geç Flaviuslar dönemi veya sonrası bir tarihe işaret ettiğini belirtmiştir³⁷². Arlı tarafından doktora tezi kapsamında ele alınan eser Flaviuslar (Titus) Dönemi'ne yerleştirilmiştir³⁷³.

Eserin tarihlendirilmesine yönelik en önemli detay şüphesiz yüzük biçimli saç düzenlemesidir. Bununla birlikte yüz formu, oval alın çizgisi, göz bebeklerinin işlenmemiş olması ve göz kapaklarının kalınlığı Roma Vatikan Müzesi'nde bulunan³⁷⁴ (Env. No. 789) ve H. Wrede tarafından Flaviuslar Dönemi'ne (MS 70-80); H. J. Kruse tarafından³⁷⁵ ise Geç Flaviuslar Dönemi'ne (MS 80-90) tarihlendirilen Domitia Longina portre heykeli³⁷⁶ ile stilistik uyum içerisindedir. Vatikan eseri, **K35** için de Geç Flaviuslar Dönemi tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

³⁷¹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 267-268.

³⁷²Çalık, 1997, **a.g.k.**, 268.

³⁷³Arly, 2020, **a.g.k.**, 106-107. *KLBÖPI*-Lev. 50.

³⁷⁴arachne.dainst.org/entity/1183941 (Erişim tarihi: 24.05.2023); Wrede, 1981, **a.g.k.**, 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3).

³⁷⁵H. J. Kruse (1968 [1975]). *Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr.* Göttingen, s. 98-99.

³⁷⁶Söz konusu heykel, H. Wrede tarafından, tanrıça Diana/Artemis olarak tasvir edilen bir genç kız heykeli olarak tanıtılmıştır (Wrede, 1981, **a.g.k.**, 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3). Benzer ifade, H. J. Kruse tarafından da kullanılmıştır.

K36

Adana Müzesi, Env. No. 861 (Görsel 3.36)

Misis'den nakil edilmiştir.

Misis.

Y 45 cm; G 32 cm.

Kireçtaşı

Başın sol yanından diyagonal biçimde aşağıya doğru uzanan belirgin bir çatlak izi mevcuttur. Kaidenin alt kısmında kırıklar vardır. Başın sağ yanında ve himation kenarında çok az korunagelmiş kırmızı boya izi dikkati çeker. Yüzeyde gözlemlenen aşınma dışında iyi korunagelmiştir.

MS 2. – 3. yüzyıl

Çalık 1997, 266-267. Cat. No. 194, pl. 97b.

Kaide üzerinde duran khiton ve himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgin bir biçimde işlenmiştir. Göğüs altı hizasında ise detaydan uzak, kabaca ve düz işlenmiş kaide yer alır. Vücut hatları kabaca işlenmiştir.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir. Himation altında kalan khiton ise boyun hizasında hafif “V” biçiminde bir yakaya sahiptir.

Oval formlu yüz, dolgun ve hafif sivri bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaş hattı kuvvetli burun kökü ile birleşir. Kaşlar detaydan uzaktır. Burun, yüz orantısına göre normal büyüklüktedir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri ise tek matkap darbesi ile hafifçe işlenmiştir. Göz kapakları incedir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Alın, merkezde ortadan ikiye ayrılan saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Boyun kalındır.

Himation altında kalan dalgalı saçlar, merkezde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Dalgalı saçlara ait perçemler, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir.

Çalık tarafından kısaca tanımlanan eser için tarihlendirme önerisi sunulmuştur. Saçtaki dalgaların Suriye etkisinde olduğunu ifade eden araştırmacı, ayrıca saçın merkezindeki

ayrımdan hareketle eseri Filistin'den bir kadın büstü ile karşılaştırmış³⁷⁷ ve tahminimizce³⁷⁸ bu eserden hareketle büstü MS 3. yüzyıla tarihlendirmiştir.

Eserin tarihlendirilmesine yönelik en önemli detay, şüphesiz dalgalı saçların sahip olduğu stildir. Bu noktada **K36**; dalgalı saçların işlenişi, saç ayrımının hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi ve saç ayrımından hareketle alında oluşan üçgen görünümü açısından Gaziantep Müzesi'nde bulunan ve Blömer tarafından MS 2.- 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen³⁷⁹ kadın büstü ile stilistik benzerlik sunar. Söz konusu örnek, **K36** için de genel olarak MS 2.- 3. yüzyıl tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K37

Adana Müzesi, Env. No. 309 (Görsel 3.37)

1933 - Misis'den getirilmiştir.

Misis.

Y 43 cm.

Kireçtaşı

Başın orta merkezi, çene ucu, burun, ağız ve yer yer kaidenin alt kısmı kırık ve eksiktir. Yüzde yoğun oranda aşınma mevcuttur. Başın üzerinde dört adet küçük delik dikkati çeker.

MS 2. – 3. yüzyıl

Yayımlanmamıştır.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür.

Vücutta sadece omuzlar belirgin bir biçimde işlenmiştir.

Göğüs altı hizasında ise detaydan uzak, kabaca ve düz işlenmiş kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Yüz oval formludur. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Yoğun aşınma ve kırıklardan kaynaklı yüzün geriye kalan detayları okunamamaktadır. Boyun kalındır. Himation altında kalan hafif dalgalı saçlar, iki yana doğru yönlendirilmiştir. Merkez noktası kırık ve eksik olmasından kaynaklı saç ayrımı

³⁷⁷Çalık, 1997, **a.g.k.**, 267. dn. 1, karşılaştırılan eser için bkz. Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, cat. no. 77, pl. 29.

³⁷⁸Eserin tarihlendirilmesi ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmaksızın, sadece bu benzerlikten hareketle MS 3. yüzyıla tarihlendirildiği düşünülmektedir (Çalık, 1997, **a.g.k.**, 266-267).

³⁷⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 218, Kat. Nr.: A II 29, Taf. 42, 3-4.

detayı okunamamaktadır. Dalgalı saçlara ait perçemler, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir.

K37, elbise kıvrımları ve saç işçiliği bakımından **K36** ile neredeyse birebir stilistik benzerlik içerisindedir. Söz konusu benzerlik, iki eserin aynı ustanın elinden çıkmış olduğuna ya da aynı atölyenin üretimi olabileceğine işaret eder. Bu noktada dalgalı saçların işlenişi, saç perçemlerinin hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi bakımından yazar tarafından MS 2.- 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen **K36**, **K37** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

K38

Adana Müzesi, Env. No. 894 (Görsel 3.38)

1952 – Satın Alma

Misis.

Y 48 cm; G 29 cm; D 21 cm.

Kireçtaşı

Burnun üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Yer yer kopmalar dışında iyi korunagelmıştır. Boyun hizasından aşağıya doğru diyagonal biçimde uzanan bir çatlak izi mevcuttur.

Orta Antoninler Dönemi.

Çalık 1997, 265-266. Cat. No. 193, pl. 97a; Çalık 1999, 104, Pl. 20.3.

Kaide üzerinde duran, khiton ve himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Göğüsler hafif kabarık biçimde stilize olarak işlenmiştir. Göğüs altı hizasında ise detaydan uzak, kabaca işlenmiş ince bir kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir. Himationa ait yaka hizasının hemen altında, “MTPΩN” yazıtı yer almaktadır. Bu yazıtın hemen altında ise kazıma çizgiler ile oluşturulmuş, üzerinde küçük bir yıldız (☉) bulunan iki ucu yukarıya dönük hilal betimi mevcuttur. Himation altında kalan khiton ise boyun hizasında yuvarlak bir yakaya sahiptir.

Himation altında kalan saçlar oldukça şematik bir görünüm sunmaktadır. Merkezde ortadan ikiye ayrılan saçlar, iç içe düzenlenmiş iri perçemler halinde iki yana doğru yönlendirilmiştir. Bu dalgalı saç düzenlemesinin hemen arka sırasında ise tek sıra halinde düzenlenmiş bir örgü sırası bulunmaktadır. Favori hizasında ise, elmacık kemiklerinin

altına doğru yönlendirilen virgül biçiminde saç perçemleri mevcuttur. Dalgalı saçlara ait ayrımlar, keski ile belirginleştirilmiştir. Kulaklarda ise yuvarlak formulu küpeler dikkati çeker.

Oval formulu dar yüz, dolgun ve hafif sivri bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Kaş hattı kuvvetli burun kökü ile birleşir. Yay biçimindeki kaşlar oldukça keskin bir hatta sahiptir. Badem biçimindeki büyük gözler keski ile belirginleştirilmiştir. İris hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri ise tek matkap darbesi ile hafifçe işlenmiştir. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Alın, merkezde ortadan ikiye ayrılan saç düzenlemesinden hareketle hafif üçgen bir görünüm sunar. Yüz genel olarak idealize edilmiş biçimde işlenmiştir. Boyun kalındır.

K38, A. Çalık tarafından detaylı biçimde ele alınmıştır³⁸⁰. Araştırmacıya göre himationun ön kısmında vefat eden kişinin adı “Ματρῶας” (Matrona’nın) yazılıdır. “Matrona” ismi temsil edilen kadının Yunan olduğunu veya Yunanca bir isme sahip olduğunu gösterir. Gözbebeklerinin abartılı işlenişini ve genel üsluptan hareketle MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁸¹.

Eserin oval ve dar formulu yüzü, hafif sivri çenesi, içe çökük yanakları, belirgin elmacık kemikleri, yay biçimindeki keskin sırtlı kaşları, göz kapakları, gözlerinin işlenişi ve de özellikle saç düzenlemesi tarihlendirme adına önemli verilerdir. Bu noktada **K38**’in, sahip olduğu yay biçimindeki keskin sırtlı kaşları, göz kapaklarının kalınlığı, gözlerinin iriliği ve irisin hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş olması çalışma kapsamında değerlendirilen ve Flaviuslar Dönemi’ne tarihlendirilen **K34** ile stilistik benzerlik gösterir. Ancak **K38**, saç düzenlenişi ve işlenişi bakımından **K34**’den farklılık sunmaktadır.

Bu noktada **K38**, özellikle iç içe düzenlenen iri perçemlerin alın üzerindeki düzenlemesi ve yay biçimindeki keskin sırtlı kaşları bakımından Münih Glyptotek Müzesi’nde³⁸² (Env. No. 535) bulunan Faustina Minor’un (MS 147-149) I. Tip portresinde gözlemlenen saç motifi ile benzerlik sunar. **K38**, alındaki saç düzenlemesinin hemen gerisinde bulunan örgü sırası bakımından her ne kadar yerel bir özellik gösterse de Münih portresindeki

³⁸⁰Çalık, 1997, **a.g.k.**, 90, 265-266; Çalık, 1999, **a.g.k.**, 104.

³⁸¹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 266.

³⁸²K. Fittschen (1982). *Die Bildnistypen der Faustina Minor und die Fecunditas Augustae*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, s. 46, Kat.Nr. 8, Taf. 12, 3. 4.

başın gerisine yerleştirilen taç detayının kullanımı iki eseri birbirine yaklaştırmaktadır. Münih eserine ek olarak, **K38**'nin iç içe düzenlenen iri perçemlerinin neredeyse birebir benzeri Alanya Müzesi'nde bulunan bir ostotek üzerindeki kadın figüründe tespit edilmiştir. T. Korkut tarafından değerlendirilen eser, kadın figürün sahip olduğu saç stilinden hareketle MS 140-160 tarih aralığına yerleştirilmiştir³⁸³.

Söz konusu eserler, **K38** için de Orta Antoninler Dönemi tarihlendirmesinin önerilmesine imkân tanımıştır.

K39

Adana Müzesi, Env. No. 14021 (Görsel 3.39)

1988 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 46 cm; G 30 cm; D 18,5 cm.

Kireçtaşı

Kaidenin alt kısmı kırık ve eksiktir. Tüm yüzeyde murç izleri gözlemlenir.

Tarihlendirilememiştir.

Çalık 1997, 274. Cat. No. 207, pl. 104a.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Göğüsler hafif kabarık biçimde belirginleştirilmiştir. Göğüs altı hizasında detaydan uzak, kabaca işlenmiş kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan sağ himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Himation altında kalan saçlar, merkezde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Saçlar işlenmemiştir. Oval formulu yüz, dolgun ve basık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaş hattı ve dudaklar hafifçe işlenmiştir. Alın, merkezde ortadan ikiye ayrılan saç düzenlemesinden hareketle

³⁸³T. Korkut (2006). *Girlanden-Ostotheken aus Klakstein in Pamphylien und Kilikien Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 67; 94. Kat. No. 100. Taf. 15, 2; 63,3; Katalog kısmında MS 140-160 tarih aralığına yerleştirilen eser, değerlendirme bölümünde kadın figürünün saç stilinden hareketle Erken Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Araştırmacı, eserdeki saç motifini Faustina Minor'un ilk tip portreleri ile karşılaştırmıştır ancak eser ile portreler arasında fizyonomik bir benzerlik kurulamadığını belirtmiştir (Korkut, 2006, **a.g.k.**, 67.).

keskin bir üçgen görünüm sunar. Boyun kalındır. Eser, detaylı işçiliği yapılmadan bırakılmıştır. Raspa izleri belirgindir.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁸⁴. Ancak eserin yarım kalmış olması tarihlendirme önerisi sunulmasına engel teşkil eder.

K40

Adana Müzesi, Env. No. 13704 (Görsel 3.40)

1992 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 42 cm; G 25 cm; D 14,5 cm.

Kireçtaşı

Kaidenin alt kısımları kırık ve eksiktir. Yüzeyin tamamında murç izleri mevcuttur. Yüzeyde kalker tabakası bulunmaktadır.

Tarihlendirilememiştir.

Çalık 1997, 271-272. Cat. No. 203., pl. 102a; Çalık 1999, 103. Pl. 19.4.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Göğüsler hafif kabarık biçimde işlenerek belirginleştirilmiştir. Göğüs ayrımı detayı belirgindir. Göğüs altı hizasında detaydan uzak, kabaca işlenmiş hafif dikdörtgen formlu yüksekçe bir kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himationun ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Himation altında kalan saçlar, merkezde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru kabaca yönlendirilmiştir. Saçlar işlenmemiştir. Oval formlu yüz, dolgun bir çene ile sonlanır. Yüz detayları işlenmemiştir. Alın, merkezde ortadan ikiye ayrılan saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Boyun kalındır. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Eser genel hatları ile yarım kalmış işçilik özelliği gösterir.

³⁸⁴Çalık, 1997, a.g.k., 274.

K40, A. Çalık tarafından, üslup açısından 2. yüzyılın sonu – 3. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir³⁸⁵ **K40**, yarım kalmış bir eser olması dolayısıyla tarihlendirme önerisi sunulamamıştır.

K41

Adana Müzesi, Env. No. 14022 (Görsel 3.41)

1988 – Satın Alma

Misis.

Y 48 cm; G 26 cm; D 24 cm.

Kireçtaşı

Kaidenin alt kısımları kırık ve eksiktir. Yüzeyin tamamında murç izleri mevcuttur. Yüzeyde kalker tabakası bulunmaktadır.

Flaviuslar Dönemi (?)

Yayımlanmamıştır.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Göğüsler çok hafifçe belirginleştirilmiştir. Göğüs altı hizasında detaydan uzak, kabaca ve düz işlenmiş yüksekçe bir kaide yer alır.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Himation altında kalan saçlar, merkezin hafif solunda ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Saçlar detaydan uzaktır ancak kabarık ve bombeli biçimde işlenmiştir. Oval formu yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniştir. Alın, ortadan ikiye ayrılan saç düzenlemesinden hareketle hafif üçgenimsi bir görünüm sunar. Boyun kalın ve kısadır. Eserin arkası kabaca işlenmiştir. Genel hatları itibarı ile yarım kalmış bir işçilik özelliği göstermektedir.

K41'in yarım kalmış işçilik özelliği göstermiş olması ve tarihlendirmeye yönelik herhangi bir detayının bulunmaması, tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak, aşağıya doğru sarkıtılan ve sol omuz üzerine atılan sağ himation kenarının oluşturduğu rulo kıvrımın düzenlenişi ile kalın ve kısa boyun bakımından, çalışma kapsamında değerlendirilen ve yazar tarafından Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K34** ile stilistik

³⁸⁵Çalık, 1997, a.g.k., 271-272.

benzerlik içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu benzerlik **K41**'in de soru işaretli olmakla birlikte Flaviuslar Dönemi'ne yerleştirilmesine imkân tanır.

K42

Tarsus Müzesi, Env. No. 974.50.38 (Görsel 3.42)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 25.5 cm.

Kireçtaşı.

Boyun hizasından aşağısı, başın saçlar ile birlikte sol yanı, himation kenarı, boynun sağ üst yüzeyinin bir parçası ve burnun tamamı kırık ve eksiktir. Burun kökü ve çene altı arasında kalan yüzün alt kısmına ait kırık parça, restorasyon işlemi ile kırık kırığa birleştirilmiştir. Bu birleştirme işlemine ait iz dikkati çeker.

Iulius-Claudiuslar Dönemi.

Çalık 1997, 231. Cat. No.150, pl. 75b.

Dinç 2016, 99. Kat. Nr. 19.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın gerisine doğru çekilmiştir. Oval formulu yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçimindedir. Burun kırık ve eksik olmasından kaynaklı okunamamaktadır ancak hatlarından hareketle yüz ile orantılı olduğu söylenebilir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kenarları aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçük, dudaklar incedir. Gerdan yağlıdır. Uzun işlenmiş boyunda dolgun hatlara sahip venüs halkaları dikkati çeker. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir.

Himation altında kalan ve alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan ince telli ve düz saçlar iki yana doğru yönlendirilmiştir. Başın arkasında oluşturulan saç topuzu detayı himation altında belirgindir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

İlk olarak Çalık tarafından değerlendirilen **K42**, herhangi tarihlendirme unsuru belirtilmeksizin stilistik olarak Iulius-Claudiuslar Dönemi'ne (olasılıkla Nero Dönemi'nde) tarihlendirilmiştir³⁸⁶. Eser, Dinç tarafından da değerlendirilmiştir. Araştırmacı eserin göz işçiliğinin Silifke Müzesi'nde bulunan³⁸⁷ (Env. No. 47) ve Iulius-

³⁸⁶Çalık, 1997, a.g.k., 231., No.150, pl. 75b.

³⁸⁷S. Durugönül ve U. Tepebaş (2013). Arkaik - Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi. S. Durugönül (Ed.). *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler* içinde, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, s. 56. Kat. Nr. 18.; Silifke eseri S. Erkoç tarafından, geniş yanaklı oval yüz formu ve iri gözlerinin işleniş tarzı bakımından stilistik olarak Caligula Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (S. Erkoç (2012). *Anadolu'da Iulius-Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 156, ÖSiO1.).

Claudiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen bir özel portre ile benzerliğinden bahsetmektedir³⁸⁸. Böylece Dinç de eser için Çalık ile benzer bir tarih önerisi sunmuştur.

K42, sahip olduğu yüz dolgunluğu, çene altındaki hafif yağlı gerdanı, belirgin yay biçimindeki kaşları, göz bebeğinin işlenmemiş olması, etli üst göz kapağı altında kalan çekik gözleri, saç stili, alın üzerindeki belirgin saç çizgisi ve boyundaki dolgun venüs halkaları Edirne Müzesi'nde bulunan (Env. No. 277) ve Erkoç tarafından Tiberius Dönemi'ne tarihlendirilen³⁸⁹ özel kadın portresi ile benzerdir. Söz konusu bu benzerlikler eserin tıpkı diğer araştırmacılar gibi Iulius-Claudiuslar Dönemine yerleştirilmesini mümkün kılmıştır.

K43

Hatay Müzesi, Env. No. 18019 (Görsel 3.43)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 57 cm; G 43,5 cm; D 24 cm.

Kireçtaşı.

Burnun tamamı, çenenin sol ucu ve kaidenin alt kısmı yer yer kırık ve eksiktir. Ağızda aşınma mevcuttur. Yüzeyde yer yer kalker tabakası yer alır. Yoğun aşınma vardır.

Orta Severuslar Dönemi.

Çalık 1997, 263. Cat. No. 190, Pl 95b.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür.

Himation ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Vücutta sadece omuzlar belirgindir.

Göğüsler hafif kabarık oldukça şematize biçimde işlenmiştir. Göğüs altı hizasında detaydan uzak, kabaca işlenmiş bir kaide yer alır.

Başın iki yanından omuzlar üzerine sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun üst kısmı kabarık ve bombelidir. Himationun hemen altında, himation ile ilişkili bombeli bir bant detayı (?) dikkati çeker. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Oval formlu yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Badem şeklindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalındır. İris, kazıma

³⁸⁸M. Dinç (2016). Tarsus Müzesi'ndeki Hellenistik - Roma Dönemi Tanrıça ve Kadın Heykelleri. s. Durugönül (Ed.). *Tarsus Müzesi Taş Eserleri Heykeltıraşlık ve Mimari Eserler* içinde, İstanbul: Oksijen Basım ve Matbaacılık, s. 99. Kat. Nr. 19.

³⁸⁹Erkoç, 2012, **a.g.k.**, 136-137. **ÖThEn1**, Lev. 102.

Çizgiler ile hafifçe belirginleştirilmiştir. Gz bebekleri aşınmadan kaynaklı okunamamaktadır. Alın, merkezde ayrılan sa ayrımından ve düzenlemesinden kaynaklı üçgen görünüm sunar. Boyun kalındır.

Alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan ince telli ve hafif dalgalı saçlar, iki yana doğru yönlendirilmiştir. Sa perçemleri keski ile belirginleştirilmiştir. Başın arkasındaki topuz, himation altından takip edilebilmektedir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Söz konusu eser, A. alık tarafından kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiřtir³⁹⁰. **K43**'e ait yüz detaylarının büyük oranda aşınmış olması detayların okunabilmesine engel teşkil etmektedir. Ancak yüz dolgunluğu, dolgun kaş hattı, göz kapağı kalınlığı ve özellikle keski ile işlenen dalgalı saçların stilistik özelliği tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Bu noktada **K43**, sahip olduğu bu özellikler bakımından Roma Capitol Müzesi'nde bulunan³⁹¹ (Env. No. 1799) ve Fittschen-Zanker tarafından Orta Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen kadın portresi ile stilistik uyum gösterir. Söz konusu eser, **K43** için de Orta Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

³⁹⁰alık, 1997, **a.g.k.**, 263. Kat. No. 190, Pl 95b

³⁹¹Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 98, no. 142, Taf. 169

K44

Hatay Müzesi, Env. No. 18021 (Görsel 3.44)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 50 cm; G 37,5 cm; D 22 cm.

Kireçtaşı.

Büstün alt kısmı büyük oranda kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda aşınma mevcuttur.

MS 3. yüzyıl

Çalık 1997, 264. Cat. No. 191, Pl 96a.

Himation giyimli kadın büstüdür. Dirsekleri gözükmeksizin kollar omuzlara doğru yönlendirilmiş ve eller avuç içi dışa doğru bakacak şekilde yerleştirilmiştir.

Parmaklar açıktır. Bu pozisyon ile kollar, eller ve parmaklar oldukça şematize bir görünüm sunar. Göğüsler hafif belirgindir.

Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Himationun üst kısmı kabarık ve bombelidir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında yuvarlak rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Oval formlu yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Gözler, burun ve ağız kabaca işlenmiştir. Himation altında kalan saçlar alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir ancak saç detayları işlenmemiştir. Alın, üzerindeki saç ayrımı ve düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Eserin arkası önüne göre daha kabaca işlenmiştir. Eser genel olarak yarım kalmış işçilik özelliği gösterir.

Söz konusu eser için A. Çalık, himationun genel tarzı ve şeklinden hareketle MS 3. yüzyıl önerisini getirmiştir³⁹². **K44**'ün, yarım kalmış işçilik özelliği gösteriyor olması detayların okunabilmesine engel teşkil etmektedir. Ancak, stil açısından **K44**'e benzerlik sunan diğer kaideli büstler (**K36**, **K37**) dikkate alındığında kabaca MS 3. yüzyıl tarihlendirmesi sunulabilir.

³⁹²Çalık, 1997, **a.g.k.**, 264. Kat. No. 191, Pl 96a.

K45

Hatay Müzesi, Env. No. 18023 (Görsel 3.45)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 46 cm; G 26,5 cm; D 18 cm.

Kireçtaşı.

Kaidenin alt kısmı yer yer kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda aşınma mevcuttur.

MS 3. yüzyıl

Çalık 1997, 265, Cat. No. 192, Pl 96b.

Kaide üzerinde duran, himation giyimli kadın büstüdür.

Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Dirsekleri gözükmeksizin kollar, kaidenin başlangıç hizasından

başlayarak dikey biçimde yukarıya, göğüs hizasına doğru konumlandırılmıştır. Göğüs üzerine yerleştirilen eller, avuç

içi dışa bakar pozisyonudadır. Parmaklar birbirinden ayrı

işlenmiştir. Bu pozisyon ile kollar, eller ve parmaklar oldukça şematize bir görünüm

sunar. Göğüs ayrımı hafifçe belirginleştirilmiştir.

Himation ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Başın sağ yanından omuz üzerine doğru sarkıtılan himation kenarı, boğaz hizasında yuvarlak bir yaka oluşturacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır.

Oval formlu yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniştir. Yüz detayları kabaca şekillendirilmiş olup detaydan uzaktır. Himation altında kalan saçlar alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Saçlar işlenmemiştir. Eserin arkası da kabaca işlenmiştir.

Söz konusu eser, A. Çalık tarafından kısaca tanımlanmış ve herhangi bir açıklama getirmeksizin MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.³⁹³ Tıpkı **K44** gibi, **K45**'in de yarım kalmış işçilik özelliği gösteriyor olması detayların okunabilmesine engel teşkil etmektedir. Ancak **K44** eserinden hareketle, **K45** için de kabaca MS 3. yüzyıl tarihlendirme önerisi sunulabilir.

³⁹³Çalık, 1997, a.g.k., 265. Kat. No. 192, Pl 96b.

K46

Hatay Müzesi, Env. No. 18022 (Görsel 3.46)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 47,5 cm; G 28,5 cm; D 17,5 cm.

Kireçtaşı (Gri damarlı)

Burun ile kaidenin alt kısımları kırık ve eksiktir. Yüzeyde kalker tabakası mevcuttur.

MS 2. – 3. yüzyıl.

Çalık 1997, 263. Cat. No. 189, Pl 95a.

Kaide üzerinde duran, khiton üzerine himation giyimli kadın büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgindir. Göğüs altı hizasında detaydan uzak, kabaca ve düz işlenmiş yüksekçe bir kaide yer alır.

Himation ön kısmında saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Başın sağ yanından omuz üzerine doğru sarkıtılan himation kenarı, boğaz hizasında yuvarlak bir yaka oluşturarak üst gövdeyi kapatacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında hafif “V” biçiminde bir yakaya sahiptir.

Oval formlu yüz, yuvarlak bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçimindedir. Ağız orta büyüklükte, dudaklar kalındır. Badem şeklindeki gözler büyüktür. Gözler, dış göz köşelerinden hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları kalındır. İris halkaları kazıma çizgiler ile işlenmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Alın, alın merkezinde ayrılan saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Boyun kalındır.

Himation altında kalan dalgalı saçlar, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Favorilere dek uzanan saç perçemleri keski ile belirginleştirilmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

Çalık’a göre, yüzü çevreleyen himation MS 3. yüzyıla, özellikle de bu dönemdeki Suriye sanatına özgüdür³⁹⁴. Ancak bir eserin sadece himation tipinden hareketle tarihlendirme önerisi sunmak yanıltıcı bir görüştür. **K46**, özellikle keski ile belirginleştirilen dalgalı saçların düzenlenişi, büyük badem biçimindeki gözlerin şekli, hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş gözbebekleri ve kalın göz kapakları bakımından Gaziantep Müzesi’nde bulunan

³⁹⁴Çalık, 1997, a.g.k., 263.

ve Blömer tarafından MS 2. – 3. yüzyıla tarihlendirilen³⁹⁵ kadın büstü ile bahsi geçen Gaziantep büstünden hareketle tarafımda MS 2. – 3. yüzyıla tarihlendirilen **K36**'ya stilistik olarak uyum göstermektedir. Söz konusu eserlerden hareketle **K46** için de MS 2. – 3. yüzyıl tarih aralığı önerilebilir.

K47

Hatay Müzesi, Env. No. 16935 (Görsel 3.47)

1987 – Satın Alma

Samandağ

Y 24 cm; G 18 cm; D 22,5 cm.

Kireçtaşı.

Boyun hizasından aşağısı ve burun ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer kalker tabakası mevcuttur.

Orta Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadına ait baştır. Himation ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilerek başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Oval formlu yüz, küt bir çene ile sonlanmaktadır. Yay biçimindeki kaşlar, keskin bir hatta sahiptir. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalındır. İris halkaları, ince kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri ise hafifçe noktasal olarak işlenmiştir.

Himation altında kalan dalgalı saçlar alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Saç perçemleri keski ile belirginleştirilmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

K47, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak yanlara doğru yönlendirilen dalgalı saçların düzenlenişi ve perçemlerin keski ile belirginleştirilmesi bakımından MS 2. - 3. yüzyıl aralığına tarihlendirdiğimiz **K36** ve **K46** ile stil olarak benzerlik sunar. Söz konusu eserler **K47** için de benzer tarih önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

³⁹⁵Blömer, 2024, **a.g.k.**, 218, Kat. Nr.: A II 29 Tafel 42, 3–4.

K48

Hatay Müzesi, Env. No. 18018 (Görsel 3.48)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 71 cm; G 40 cm; D 29 cm.

Kireçtaşı.

Çene ucu, burnun üst yüzeyi ve himationunun kenarları kırık ve eksiktir. Sol göz kenarında dikey bir çatlak izi yer alır. Yüzeyde yer yer kopmalar ve kalker tabakası mevcuttur.

Severuslar Dönemi (?).

Çalık 1997, 261-262, Cat. No. 188, Pl 94b.

Himation giyimli kadın büstü/stelidir. Başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılan himation, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağ omuzu örter biçimde aşağıya doğru sarkıtılan himation ucu, vücudun ön kısmını tamamen kapatacak biçimde sol omuz üzerinden geçirilerek arkaya doğru atılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte boyun hizasında hafif “V” biçiminde bir rulo kıvrımı meydana gelmiştir.

Yüz oval formludur. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Ağız küçük, dudaklar detaydan uzaktır. Badem biçimindeki gözler keski ile belirginleştirilmiştir. Göz kapakları incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Boyun uzun ve kalındır.

Himation altında kalan saçlar, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Saçlar kabaca detaylandırılmış olup dikey biçimdeki hafif keski izleri gözlemlenir. Alın, alın merkezindeki saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir. Eserin özellikle yüz detaylarının verilmemiş olması yarım kalmış olduğuna işaret etmektedir.

Eserde dikkati çeken en önemli detay, göğüs üzerinde bulunan ve 8 satırdan oluşan yazıttır. Yazıt şu şekildedir:

“Ηλιε κύριε ἀκούσον
εἰς φούρκλαν τη(ν)
μητέρας κακού(ρ)γη
νή τοια(ύ)τα αὐτῇ ἡ θεῇ (...
εκεν τον αυτόν μ(ώ)
ρον αλγησίασται αὐτό ()
) απηροποια ω ό ἡμών (

εστερήθη οὗτος τάφου”

Yazıtın çevirisi Çalık tarafından yapılmıştır. Araştırmacıya göre yazıtta; “*Efendi Helios, dinle. Eğer birisi anne Phourkla'ya (?) zarar verirse (?), o zaman Tanrıçanın kendisi de aynı acıyı ona versin ve bu adam yok olup gitsin ve bir mezardan mahrum kalsın.*” ifadesi yer almaktadır³⁹⁶. Yazıttan anlaşılacağı üzere, ilk satırda güneş tanrısı Helios'a tanık olarak başvurulmaktadır³⁹⁷. Metnin geri kalanı ise, kim olursa olsun başına gelecek kötülüğe dair bir uyarı içeriğinden oluşmaktadır. Yani mezar büstüne veya steline zarar verebilecek kişilere karşı bir lanetleme ifadesi mevcuttur³⁹⁸.

Çalık, eserin sahip olduğu üsluptan ve yazıtındaki harf karakterinden hareketle MS 3. yüzyılın başları/Severuslar Dönemi tarihlendirmesini önermiştir³⁹⁹. Eserin yarım kalmış olması stil anlamında bir karşılaştırma yapılmasına engeldir. Bu noktada, eserin tarihlendirmesi için Çalık'ın sunduğu tarihlendirme önerisine (Severuslar Dönemi) bağlı kalınmıştır.

K49

Gaziantep Müzesi, Env. No. T.108 (Görsel 3.49)
1962 – Nizip Milli Eğitim Müdürlüğünden teslim alınmıştır.
Gaziantep, Nizip (Belkıs).
Y 104 cm; G 67 cm; D 17 cm.

Kireçtaşı.

Burun ve ağız, kırık ve eksiktir. Sol göz içi ve kaş hattı hasar görmüştür. Yüzeyde yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur. Kabartmanın sol profili düz biçimde tıraşlanmıştır.

MS 2. yüzyılın II. yarısı

Wagner 1976, 263, Nr. 150, Taf. 56; Skupińska-Løvset 1987, 109, Fig. 9; Yaman 2013, 250, Dn. 395.

Tahtta oturan, khiton üzerine himation giyimli bir kadına ait yazıtlı kabartmadır. Vücudun üst kısmı cepheden, alt kısmı ise $\frac{3}{4}$ oranında verilmiştir. Sağ kol, vücuda bitişik ve düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılarak, figürin hemen sağında ve alçakta bulunan masa ayağının üzerine doğru konumlandırılmıştır ve el, aslan pençeli masa ayağının üzerine dayanmaktadır. Vücudun üst kısmı, sağ koldan destek

³⁹⁶Çalık, 1997, **a.g.k.**, 262., Aynı yazıt Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından da incelenmiştir. Araştırmacıya göre yazıtta, Çalık'ın da benzer bir biçimde ifade ettiği gibi “*Efendi Helios, duy: Eğer biri annenin Phourkla'sına ? zarar ? verirse, Tanrıça'nın kendisi de ona aynı acıyı versin ve bu adam yok olup gitsin ve bir mezardan mahrum kalsın!*” ifadesi yer almaktadır.

³⁹⁷Burada ilginç olan, eyaletin diğer bölgelerinde ve Roma İmparatorluğunun geri kalanında olduğu gibi güneş tanrısı Helios'un mezarın koruyucusu olarak anılmasıdır (Çalık, 1997, **a.g.k.**, 262. Bkz. dn. 2-3).

³⁹⁸J. Strubbe (1997). *APAI EIIITYMBIOI: Imrecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs of Asia Minor: a catalogue*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmgh, s. 266, No. 392.

³⁹⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 262.

olarak hafifçe sağı tarafa doğru yönlendirilmiştir. Sol diz üzerine yaslanmış sol kol, dirsekten bükölerek yukarıya doğru yönlendirilmiş ve eli ile hafif yana doğru gerdirilen himationunun ucunu tutmaktadır.

Sağı bacak, dizden hafifçe bükölerek çapraz biçimde yazıtlı kaidenin sol ucuna doğru uzatılmıştır. Sol bacağın sol kısmının düz biçimde işlenmiş/tıraşlanmış olması bacağın kesin duruş pozisyonunu belirlemeye engel teşkil eder. Ancak işlenen kısımlardan hareketle, sol bacağın dizden bükölerek hafif çapraz biçimde olasılıkla sağı bacak ile aynı doğrultuda uzatıldığı anlaşılmaktadır. Sağı kalça ve bacak ile göbek etli bir yapıya sahiptir. Göğüsler küçüktür. Vücutta genel olarak bir orantısızlık mevcuttur.

Himation, başın iki yanından aşağıya doğru sarkıtılarak ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Sağı tarafta himation ucu, sağı omuz üzerini ve kolu bilek hizasına dek örtecek biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Bir kısmı sol omuz üzerine sarkıtılan himationunun kenarı ise sol el tarafından hafifçe yana ve geriye doğru gerdirilerek, aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun hemen altında ise dışa çıkık ve bombeli bir biçimde işlenmiş yüksek bir başlık dikkati çeker. Başlığın hemen altında ise, olasılıkla yine başlığa ilişkin ince bir hat gözlemlenir.

Himation altında kalan khiton uzun kolludur. Khitona ait etek uçları ayak bilek hizasına dek uzanmaktadır. Omuz kısımları yuvarlak bir fibula ile birleştirilmiştir. Gerdan hizasında yuvarlak bir yaka hattına sahiptir. Khiton, özellikle bacakların duruş pozisyonundan kaynaklı ve iki bacak arasındaki gerilmeden hareketle “V” biçiminde yumuşak kıvrımlar oluşturmuştur. Khiton ve himationa ait elbise kıvrımları hareketli işlenmiş olup, belirgin bir işçiliğe sahiptir. Ayaklar çıplaktır.

Hafif kare formlu yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniştir. Kaşlar yay biçimindedir. Badem biçimindeki gözler oldukça büyük işlenmiştir. Üst göz kapakları kalın ve yağlıdır. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. İris kazıma çizgiler ile işlenmiştir ancak aşınmadan kaynaklı detay kaybolmuştur. Göz pınarlarında yuvarlak matkap delikleri dikkati çeker. Ağız kısmında gözlemlenen matkap kanalı olasılıkla dudakları birbirinden ayırmak için işlenmiştir. Alın dardır. Gerdanı hafif dolgundur. Boyun kalındır.

Himation altında kalan dalgalı saçlar, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak yanlara doğru taranmıştır. Kulak önlerinde birer saç örgüsü yapan saçlar başın üzerinde birleştirilmişlerdir. Kulaklarda yuvarlak formlu küpeler dikkati çeker. Dalgalı saçlar ve

saç örgüsüne ait detaylar keski ile belirginleştirilmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir. Kabartmanın kaide kısmı ise düz biçimde işlenmiş olup, üzerinde iki satırdan oluşan bir yazıt mevcuttur: Yazıt;

ΑΜΑΤΡΑΙΑΘΗΔΗΣΙΦΑΙΑ

ΑΜΒΗΓΑΡΜΕΙΑΑΥΠΕΧΑΙΡΕ şeklindedir.

J. Wagner⁴⁰⁰ ile S. Klaver'a⁴⁰¹ göre yazıtta;

“Ἀμάτραια Θηδεσίφαια Ἀμβηγάρμεια [ἄ]λυπε χαῖρε”

“(Hayatında) keder vermemiş olan Amatraia Thedesiphaia Ambegarmeia. Elveda!” ifadesi yer almaktadır⁴⁰².

K49, özellikle himation altında kalan ve yüksekçe işlenen başlık detayı ve saç motifi bakımından ayırt edici özellikler sunar. Özellikle favori hizasında örgü yapılarak yukarıya doğru yönlendirilen saç tutamları bakımından detaylarda farklılık sunmasına karşın Viyana Kunsthistorischen Museum'da bulunan, (Env. No. ANSA I 609)⁴⁰³ Palmyra kadın portresindeki saçların yukarıya doğru düzenlenişine benzerlik göstermektedir.

İlk olarak Wagner tarafından bilim dünyasına tanıtılan **K49**, aynı araştırmacı tarafından kaide üzerinde bulunan yazıtın yazı karakterinden hareketle MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilmiştir⁴⁰⁴. Skupińska-Løvset tarafından ise MS 2. yüzyıl içerisinde değerlendirilmiştir⁴⁰⁵.

K49, özellikle alın üzerinde düzenlenen saçların keski ile işlenişi ve elbise kıvrımlarının stilistik özelliklerinden hareketle, Viyana Kunsthistorischen Museum'da bulunan ve Plattner tarafından⁴⁰⁶ MS 2. yüzyılın I. yarısı (Env. No. ANSA I 1519) ile MS 2. yüzyılın II. yarısına (Env. No. ANSA I 1503) tarihlendirilen Palmyra kabartmaları ile benzerlik

⁴⁰⁰J. Wagner (1976). *Seleukeia am Euphrat/Zeugma. TAVO*, (10). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, s. 263. Nr. 150. Taf. 56.

⁴⁰¹S. Klaver (2019). *Women in Roman Syria: The cases of Dura-Europos, Palmyra, and Seleucia on the Euphrates*. Çevrimiçi Yayınlanmış Doktora Tezi. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Amsterdam School of Historical Studies, s. 422-423.

⁴⁰²Söz konusu yazıt, Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından türkçeye çevrilmiştir.

⁴⁰³Plattner, 2010, **a.g.k.**, 162-163. Kat. Nr. 2. Abb. 4-5.

⁴⁰⁴Wagner, 1976, **a.g.k.**, 263. Nr. 150. Taf. 56.

⁴⁰⁵Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 109. Fig. 9.

⁴⁰⁶Plattner, 2010, **a.g.k.**, 167, 169-170. Kat. Nr. 4, 7. Abb. 4-5, 14-15.

sunmaktadır. Söz konusu eserlerden ve Wagner'in yazıt tarihlendirme önerisinden hareketle, **K49** için MS 2. yüzyılın II. yarısı önerilmiştir.

K50

Gaziantep Müzesi, Env. No. T.1381 (Görsel 3.50)

Zeugma (?)

Y 60 cm; G 31 cm; D 24 cm.

Kireçtaşı.

Başın sol tarafında göz, yanağın bir kısmı, alın ve himation kenarı, sol el, sağ kol dirseği ile birlikte alt kolun üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Yer yer kopmalar dışında iyi korunagelmiştir.

Geç Antoninler – Erken Severuslar Dönemi.

Skupińska-Løvset 1987, 106–107 Fig. 6; Blömer, 2014, 217-218, Kat. Nr. A II 28, Taf. 42,1-2.

Khithon ve himation giyimli kadın büstüdür. Sağ kol, vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir. Dirsek hizasından itibaren kırık ve eksik olan kolun korunagelen izlerinden anlaşılabileceği üzere sağ el ile himationun ucunu tutmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek dikey olarak yukarıya doğru konumlandırılmıştır. Kırık ve eksik sol el olasılıkla himationunun kenarını tutmaktadır.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Korunagelen kısımlardan anlaşılabileceği üzere, sağ tarafta himationun kenarı omuz ve üst kolu tamamen örtecek biçimde düzenlenerek kol altına sıkıştırılmıştır. Diyagonal olarak yukarıya doğru yönlendirilen himationun ucu ise sağ el tarafından tutulmaktadır. Sol tarafta ise himation kenarı, omuz üzerine sarkıtılarak kolu bilek hizasına dek tamamen örtmektedir. Himationa ait özellikle karın altı hizasındaki kıvrımlar oldukça belirgin ve hareketlidir. Himation altında kalan khithon ise “V” biçiminde belirgin bir yakaya sahiptir. Göğüs üzerindeki khithon kıvrımları dikey olarak hafifçe işlenmiştir.

Başın üzerine çekilen himation bu kısımda oldukça yüksek ve bombeli bir biçimde verilmiştir. Alın ortasında, himation ile ilişkili ve alnın üst kısmını sıkıca kavrayan bir bant detayı bulunur. Bu bant detayının hemen üzerinde ise bir çıkıntı daha dikkati çeker ancak kırık ve eksik olmasından kaynaklı net biçimde okunamamaktadır. Bu çıkıntı olasılıkla himation ile ilişkili başka bir banta ait olmalıdır. Bu durumda söz konusu bandın, iki katlı sade bir görünüm sunduğu söylenebilir.

Oval formlu ve dolgun yanaklı yüz, dolgun ve kısmen basık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçiminde ve keskin sırtlıdır. Badem formlu gözler büyüktür. Göz köşeleri hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Üst göz kapakları kalındır. İris, kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri ise tek matkap darbesi ile işlenmiştir. Göz pınarlarında küçük matkap delikleri görülür. Burun büyüktür. Burun kanatlarının gerisinde kazıma çizgiler dikkati çeker. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Ağız kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Philtrum belirgindir. Gerdan dolgundur. Boyun kalındır. Boyunda üst üste konumlandırılmış, iki adet çizgisel ve oldukça belirgin venüs halkası mevcuttur. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir. Kulaklarda detaydan uzak olmasına karşın büyük ve yuvarlak formlu küpeler mevcuttur. Eserin arkası kabaca işlenmiş olup, murç izleri dikkati çeker.

K50, ilk olarak Skupińska-Løvset tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Araştırmacıya göre, eserin elbise kıvrımlarının zenginliği, paralel ilerlemeleri ve derinlik açısından farklılaşmamaları Seleukeia'nın MS 1. ve 2. yüzyılın ilk yarısındaki portrelerini ve Palmyra'nın I. grup portrelerini⁴⁰⁷ anımsatmaktadır⁴⁰⁸. Bu noktada eser, MS 100-150 tarih aralığına yerleştirilmiştir⁴⁰⁹. Blömer'e göre ise yüzün güçlü bir şekilde stilize edilmesi eserin soru işaretli olmakla birlikte Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesini sağlar⁴¹⁰.

⁴⁰⁷Colledge tarafından I. Grup altında (MS 50-150) ele alınan Palmyra portreleri; kolların göğse dayandığı ve ellerin birbirine yakın veya aşağı yukarı karşılıklı olduğu temel bir poz ile karakterize edilir. Genellikle aşırı büyük olan göz gözbebeği ve iris, eş merkezli iki daire ile gösterilir, ancak tek bir daire ile gösterimi veya işlenmemiş nadir örnekleri de mevcuttur (M. A. R. Colledge (1976). *The Art of Palmyra*. London: Thames and Hudson, s. 255-257).

⁴⁰⁸Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 106-107.

⁴⁰⁹Araştırmacı, Roma Dönemi'nde Pudicitia jestli heykellerin daha yaygın bir şekilde kullanıldığına ve o dönemde Seleukeia'da saç giyimi konusunda daha fazla özgürlük olduğuna işaret ederek, söz konusu eseri MS 100-150 dönem aralığına tarihlendirmeyi uygun görmüştür (Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 106-107.).

⁴¹⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, 217-218, 597. Kat. Nr. A II 28, Taf. 42, 1-2.

Başın korunagelmiş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu noktada, dolgun yüz formu, elmacık kemiklerinin belirginliği, göz kapaklarının kalınlıkları ve göz bebeklerinin tek matkap darbesi ile işlenmiş olması, burun kanatlarının gerisindeki kazıma çizgiler ve belirgin philtrum stil olarak Kopenhag Ny Carlsberg Glyptothek'te (Env. No. 1090) bulunan ve G. Ploug tarafından MS 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilen (MS 190) Palmyra kadın kabartmasına ait baş parçasına benzerlik sunar.⁴¹¹ Söz konusu eser, **K50** için Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K51

Gaziantep Müzesi, Env. No. T. 493 (Görsel 3.51)

1975 – Satın Alma

İzmir ve çevresi.

Y 46 cm; G 34 cm; D 18 cm.

Kireçtaşı.

Çene ucunun üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Burnun üst yüzeyi hafifçe hasar görmüştür. Sağ kolun üst kısmında yatay biçimde uzanan bir çatlak mevcuttur. Hafif aşınmalar dışında iyi korunagelmiştir.

MS Erken 2. yüzyıl

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli kadın büstüdür. Sağ kol vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal olarak göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir.

Burada açık pozisyonda olan sağ el ile, sol omuz üzerine atılan himationun kenarı tutulmaktadır. Sağ el vücut proporsiyonuna göre oldukça büyük işlenmiştir. Sol kol düz biçimde aşağıya doğru uzatılmıştır.

Himation, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Başın sağ yanından sarkıtılan himation kenarı, sağ omuzu ve sağ kolun tamamını bilek hizasına dek örtmektedir. Bu kısımda himation kenarı bilek altından geçirilerek, himation ucu sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, yuvarlak bir yakaya sahiptir. Göğüs üzerindeki elbise kıvrımları dikey ve sık biçimde işlenmiştir.

Alın ortasında, himation ile ilişkili ve alnın üst kısmını sıkıca kavrayan kalın ve bombeli bir bant detayı mevcuttur. Başın üzerine çekilen himation bu kısımda yüksek ve bombeli bir biçimde verilmiştir. Oval formu ve dolgun yanaklı yüz, kısmen basık ve dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yay formundaki ince kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta

⁴¹¹Ploug, 1995, **a.g.k.**, 167-170. Kat. Nr. 67.

sahiptir. Badem formlu gözler büyüktür. Üst göz kapakları kalındır. Göz köşeleri hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun normal büyüklükte, burun kanatları geniştir. Ağız küçük ve kapalıdır. Alt dudak üst dudağa oranla daha dolgundur. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Alt dudağın hemen altında ve orta merkezde çene çukuru belirgindir. Üst ve alt dudak, ince bir matkap kanalı ile birbirinden ayrılmıştır. Yüz genel olarak idealize edilmiş formda işlenmiştir. Boyun kalındır. Boyunda üst üste konumlandırılmış üç adet, detaydan uzak işlenmiş venüs halkası dikkati çeker. Bu halkalar, temsil edilen kişinin orta yaşlı bir kadın olabileceğine işaret etmektedir.

Yüzün ve boynun iki yanında, yüzü ve boynu belirginleştirmek ve himation detayından ayırmak adına derin matkap kanalları işlenmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

Başın korunagelmüş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Dolgun yüz formu, kaşların neredeyse düze yakın hafif yay biçimindeki belirgin hattı, burun formu, göz kapaklarının kalınlığı, göz bebeklerinin işlenmemişliği, üst dudağın hafice alt dudağın üzerine sarkıtılması ve elbise kıvrımlarının stilistik özellikleri özel bir koleksiyonda bulunan⁴¹² ve Skupińska-Løvset⁴¹³ ile Blömer⁴¹⁴ tarafından MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen

⁴¹²K. Parlasca, I. Skupińska-Løvset ve M. Blömer tarafından ele alınan eserin kökeni Kuzey Suriye (Gadara?) olarak belirtilmiştir. Eserin günümüzde Almanya'da ismi verilmeyen özel bir koleksiyonda bulunduğu bilgisi mevcuttur (K. Parlasca (1982b). *Eine frühkaiserliche Grabbüste aus Gadara. Praestant Interna. Festschrift für Ulrich Hausmann* içinde, s. 151. Fig. 27.1; I. Skupińska-Løvset (1991). *New Evidence on Roman Period Portraiture in Syria. Funerary Portraits in an American Collection. ArcheologiaWarsz*, (42), s. 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 241-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.); R. Wenning (1984). *Funerary Portraiture of Roman Palestine. An Analysis of the Production in Its Culture-Historical Context* by Ilona Skupińska-Løvset. *Gnomon*, 56 (8), s. 754.).

⁴¹³Skupińska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19.

⁴¹⁴Blömer, 2014, **a.g.k.**, 242-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.

giyimli erkek büstü ile benzerlik içerisindedir. Söz konusu eser, **K51** için de MS Erken 2. yüzyıl tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K52

Gaziantep Müzesi, Env. No. T. 129 (Görsel 3.52)
1963 – Kilis Milli Eğitim Müdürlüğünden teslim alınmıştır.
Kilis, Tahtalı Mahallesi (Köyü), Polatlı Mevkii.
Y 70 cm; G 33 cm; D cm 25.
Kireçtaşı.
Bel hizasından aşağısı büyük oranda, sağ ve sol alt kollar, burnun sağ ucu ve çene ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyde kopmalar ve aşınmalar mevcuttur.
MS 2. yüzyılın II. yarısı.
Hörog 1979, Taf. 1- 5.

Tahtta oturan, khiton giyimli kadın heykelidir. Bel hizasından aşağısı kırık ve eksik olmasından kaynaklı bacakların duruş pozisyonu açıklanamaz. Sağ ve sol kol ise dirsek hizasından bükülerek öne doğru dikey biçimde uzatılmıştır. Göğüsler belirgin işlenmiştir.

Dirsek hizasına dek uzanan kısa kollu khiton, omuzlarda akrep biçimindeki fibulalarla toplanmıştır. Boyun hizasında yuvarlak bir yakaya sahiptir. Elbise kıvrımları bel hizasına dek oldukça hareketli işlenmiştir. Göğüs üzerinde iki adet dikey kıvrım dikkati çeker. Bu kıvrımların arasında ise “V” biçiminde yumuşak kıvrımlar oluşturulmuştur. Göğüs üzerinde, khitonun yaka hizasından başlayarak karın hizasına dek ince bir askı ile sallandırılmış ucunda istiridye kabuğu betimi bulunan uzunca bir kolye mevcuttur.

Vücuda göre büyük işlenen baş, cepheden işlenmiş olup hafifçe yukarıya kaldırılmıştır. Yuvarlak formlu yüz, dolgun ancak kısmen basık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçimindedir. Badem biçimindeki gözler oldukça büyük, özellikle üst göz kapağı kalındır. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. İris, hafif kazıma çizgiler ile işlenmiştir. Bakışlar yukarıya doğru yönlendirilmiştir. Ağız küçük, özellikle alt dudak üst dudağa oranla oldukça kalındır. Gerdan dolgundur. Boyun, vücuda göre oldukça uzun ve incedir. Boyunda iki adet dolgun geçişli venüs halkası dikkati çeker.

Dalgalı saçlar, alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak kulakları kapatacak biçimde iki yana doğru taranmıştır. Başında yüksek ve yuvarlak bir başlık yer alır. Bu başlığın hemen altında ise örgülü bir saç çelengi başlığa destek oluşturmaktadır. Başlığın dış yüzeyi,

dikey bantlarla aralıklı olarak sekiz bölüme ayrılmıştır. Sınırlandırılan bölümlerin orta akslarında ise detayları net biçimde anlaşılamayan yuvarlak objeler (*madalyon*) yer almaktadır. Başlığın orta merkezinde; saçın orta merkezini kapatacak biçimde alın üzerine dek uzanan, ucunda dört adet dikey sallantılı aksam (*boncuk*) bulunan madalyon benzeri bir takı/saç takısı mevcuttur. Kulaklarda, detaydan uzak yuvarlak? formlu küpeler dikkati çeker. Eserin arkası ve dolayısıyla tahtın arka kısmı kabaca işlenmiştir.

Tahtın iki yanında, başları kırık birer hayvan gövdesi yer almaktadır. Pençelerinden hareketle bu hayvanların aslan olarak yorumlanması mümkündür. Aslanların başları, kırık yüzeylerden de anlaşılaacağı üzere, muhtemelen tıpkı gövdeleri gibi kabartma olarak işlenmiştir. Ancak başlar, heykelin ön kısmı ile birlikte kırılmıştır. Tahtın sağındaki aslanın sağ ön bacağı ve yelesinin bir kısmı korunmuşken, sol taraftaki aslanın gövdesinin ortasından itibaren kırık geçmektedir.

Eser, ilk olarak M. Hörig tarafından bilim dünyasına detaylı biçimde tanıtılmış ve de tarihlendirilmiştir⁴¹⁵. Araştırmacıya göre, saçların ortadan ayrılarak dalgalı biçimde geriye yönlendirilmesi, işlenişi ve gözlerin detaylandırılması Perge kazılarında ele geçen Sabina'nın portrelerini anımsatmaktadır⁴¹⁶. Ancak eserin yerel görünümü, Hadrianus Dönemi tarihlendirmesi için erken bir dönemdir. Bu nedenden dolayı eser için MS 2. yüzyılın II. yarısının sonları önerilmiştir⁴¹⁷.

K52'nin, sahip olduğu yüz dolgunluğu, göz kapaklarının kalınlığı, irisin ince kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi ve özellikle saç stili açısından tarafımsa MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen **K49** ile uyum içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Tüm bu verilerden hareketle, **K52** için MS 2. yüzyılın II. yarısı tarihlendirme önerisi sunulmuştur.

⁴¹⁵M. Hörig (1979). *Dea Syria: Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgöttin in Vorderasien*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, s. 35-49.

⁴¹⁶Hörig, 1979, **a.g.k.**, 38, Dn. 1; Bkz. İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 72-73. Nr. 36. Taf. XIX, 3 XXII.

⁴¹⁷Hörig, 1979, **a.g.k.**, 38.

K53

Gaziantep Müzesi, Env. No. 13.7.87 (Görsel 3.53)
1987 – Zeugma (Belkıs) kazılarında ele geçmiştir.
Y 28,5 cm; G 20,2 cm; D 22,2 cm.

Kireçtaşı.

Boyun hizasından aşağısı, burun ucu, ağzın tamamı ve himationunun kenarları kırık ve eksiktir. Yüzde yer yer çatlaklar mevcuttur.

MS 3. yüzyılın ortası (MS 241-244).

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadın heykeline ait baştır. Himation ön kısmında saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine çekilmiştir. Oval formulu yüz, hafif sivri bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçiminde, keskin sırtlıdır.

Gözler badem biçimindedir. Göz kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. İris halkaları eş merkezli kazıma çizgiler ile gösterilmiştir. Göz bebekleri sık ve tek matkap darbesi ile işlenmiştir. Kulaklarda üst üste düzenlenmiş yuvarlak formulu, sarkıt (?) küpeler mevcuttur. Alın, merkezde ayrılan saç düzenlemesinden hareketle üçgen bir görünüm sunar. Başın arkası önüne göre kabaca işlenmiştir. Murç izleri görülmektedir.

Himation altında kalan ve alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan dalgalı saçlar, kulakları kapatacak biçimde iki yana doğru yönlendirilmiştir. Merkezdeki saç ayrımı belirgin bir matkap kanalı ile belirginleştirilmiştir. Baş, himation ile örtülü olsa da kumaşın altından başın gerisine konumlandırılan saç topuzunun ensede döndürüldükten sonra neredeyse başın üst kısmına kadar getirilip yerleştirildiği anlaşılabilmektedir.

K53'ün topuzu, Tranquillina'nın saç modası ile stilistik uyum içerisindedir⁴¹⁸. Bununla birlikte K53'ün; oval yüz formu, alın üzerindeki saç düzenlemesi, kalın ve yağlı göz kapakları ve tek matkap darbesi ile gösterilmiş göz bebekleri, Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek'te (Env. No. 1572)⁴¹⁹ ve Londra British Museum'da⁴²⁰ (Env. No. 1805,0703.107) bulunan Tranquillina'nın (MS 241-244) portre başlarına benzerlik sunar.

⁴¹⁸S. Wood (1981). *Studies in Roman Portraiture of the Third Century*. *AJA*, (85), s. 59-62; Özgan, 2015, **a.g.k.**, 182.

⁴¹⁹F. Poulsen (1951). *Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*. Copenhagen: Ny Carlsberg Foundation, s. 523 Nr. 754; M. Bergmann (1977). *Studien zum römischen Portrait des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt, s. 39; Wood, 1981, **a.g.k.**, 59-60. dn. 2. pl. 13, fig. 2 a. b.

⁴²⁰Bergmann, 1977, **a.g.k.**, 39. Nr. 1, Taf. 7, 3-4; Wood, 1981, **a.g.k.**, 59-60. Pl. 13, Fig. 1a-1b; S. Wood (1986). *Roman Portrait Sculpture 217- 260 A.D.* Leiden: E. J. Brill, s. 131, Fig. 57a-57b, Pl. XLIII.

Söz konusu eserler, **K53** için de MS 3. yüzyılın ortası (MS 241-244) tarihlendirme önerisini mümkün kılmıştır.

K54

Gaziantep Müzesi, Env. No. 55.1.73 (Görsel 3.54)

1973 – Satın Alma

Besni.

Y 34 cm; G 23,5 cm; D 28,5 cm.

Kireçtaşı.

Boyun hizasından aşağısı, burun, ağız, çenenin sol ucu ile yanağın sol alt kısmı ve başın üst kısmı kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun oranda aşınma ve kopmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyıl ortaları.

Blömer 2014, 213-214, Kat. Nr. A II 23, Taf. 40, 3-4; Klaver 2019, 433. No. 3.62.

Himation giyimli kadın başıdır. Oval formulu yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Yay biçimindeki kaşlar çatıktır.

Kaşların bu şekli yüze dramatik ve endişeli bir ifade kazandırmıştır. Burun ve ağız detayları kırık ve eksik olmasından kaynaklı okunamamaktadır. Dudak kenarlarında küçük matkap delikleri dikkati çeker. Badem şeklindeki gözler büyüktür. Göz kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. İris, çok belirgin olmamakla birlikte hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Gerdan yağlıdır. Boyun uzun ve incedir.

Himation, favori hizasında bulunan saç tutamlarını açık bırakacak biçimde başı tamamen örterek aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun hemen altında, üst üste yay biçiminde düzenlenen üç adet kalın bant detayı gözlemlenmektedir. Alnı tamamen çevreleyen ilk bant detayı yüksek ve bombeli biçimde işlenmiştir.

Himation altında kalan şematik ve çizgisel işlenmiş saçlar ise favori hizasında kulakları tamamen örtecek biçimde geriye, himationun altına doğru yönlendirilmiştir. Alın, alın üzerindeki bandın düzenlemesinden kaynaklı üçgen bir görünüm sunar. Alın çizgisi belirgindir. Başın arkası işlenmiştir.

İlk olarak Blömer tarafından bilim dünyasına tanıtılan **K54**, yine aynı araştırmacı tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 2. – 3. yüzyıl aralığına yerleştirilmiş olup, Roma Dönemi yerel işçilik özelliği gösterdiği belirtilmiştir⁴²¹. **K54**'e ait yüz

⁴²¹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 213-214, Kat. Nr. A II 23, Taf. 40, 3-4.

detaylarının büyük oranda aşınmış olması tarihlendirmesini zorlaştırsa da yüzün dolgun ve oval formu, alnın dolgunluğu, göz kapağının kalın ve yağlı oluşu, irisin hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş olması, kaşların çatılmasından kaynaklı yüzdeki endişeli duygu ifadesi ve son olarak geriye doğru yönlendirilen saçların kazıma çizgiler ile işlenmesi stil olarak Roma Capitol Müzesi'ndeki Otacilia Severa portresi⁴²² (Env. No. 2765) (MS 244-249) ve Roma Ulusal Müzesi'ndeki Etruscilla portresi⁴²³ ile benzerlik sunmaktadır. Roma portreleri, **K54** için de MS 3. yüzyıl ortaları (MS 240-250) tarihlendirmesine olanak sağlamıştır.

K55

Gaziantep Müzesi, Env. No. T.461 (Görsel 3.55)

1975 – Satın Alma.

Gaziantep.

Y 27 cm; G 18,6 cm; D 20 cm.

Kireçtaşı.

Boyun hizasından aşağısı, burun, sağ kaşın ortası, sol kaşın yarısı ile birlikte başın sol üstünün bir kısmı kırık ve eksiktir. Çene ucu ve sol yanak üzerinde kırıklar mevcuttur. Yüzeyde yoğun oranda aşınma vardır.

Erken Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli kadın başıdır. Himation ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Oval formlu yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık

kemikleri belirgindir. Kaşlar, yay biçimindedir. Badem formlu büyük gözler, köşelerinden hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Üst göz kapakları kalındır. Göz altı torbaları hafifçe belirginleştirilmiştir. Özellikle sağ gözden anlaşıldığı kadarıyla iris işlenmiştir ancak benzer detay sol gözde mevcut değildir. Ağız sıkıca kapalı, dudak kenarları aşağıya doğru çekilmiştir. Naso-labial kıvrım hattı belirgindir. Gerdanı yağlıdır. Boyun kalındır.

Başın sahip olduğu belirgin naso-labial kıvrım hattı ve dudak kenarının aşağıya doğru çekilmesi, yüze ciddi bir ifade kazandırmakla birlikte, heykeli temsil eden kişinin orta yaşlı veya yaşlı bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir.

⁴²²Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 34-35. Kat. Nr. 37, Taf. 45-46.

⁴²³Özgan, 2015, **a.g.k.**, 207. Res. 213 a-b.

Himation altında kalan dalgalı saçlar korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere, kulakları kapatacak biçimde iki yana ve geriye doğru yönlendirilmiştir. Saçlarda yer yer kırmızı boya izleri dikkati çeker. Özellikle alın üzerinde bulunan saçlar ile alın çizgisi ayrımının detaydan uzak ve kabaca işlenmiş olması, sol yanağın saç ile olan ayrımı ve üst dudağın kabarık bir biçimde işlenişi **K55**'in yarım kalmış işçilik özelliği gösterdiğine işaret etmektedir.

Yüzeyde bulunan yoğun aşınmaya rağmen, baş kısmının korunagelmiş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. **K55**, kalın göz kapakları, belirgin göz altı torbaları ve aşağıya doğru çekilmiş dudak kenarları bakımından bu çalışma kapsamında değerlendirilen ve Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K23** ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, stil olarak Iulia Domna'nın Ostia Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Ceres tipindeki portre heykeli (Env. No. 21)⁴²⁴ ile de uyum içerisindedir. Söz konusu benzerlikler, **K55** için de Erken Severuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

K56

Side Müzesi, Env. No. 807 (Görsel 3.56)

1986 – Satın Alma

Side Antik Kenti, 335 Parsel

Y 26 cm (Baş-çene arası: 22 cm; Alın bitimi-çene arası: 17 cm);

G 22,5 cm; D 18,5 cm.

İnce gözenekli sarımtırak-beyaz mermer.

Boyun ortasından aşağısı, burun ve ağız kırık ve eksiktir. İki kaş arası ve kısmen alın ortasında, çene ucunda, gözlerde ve boynun başlangıç hizasında kopmalar mevcuttur. Yüz detayları ve özellikle gözler okunamayacak kadar aşınmıştır. Yüzün sol tarafında çenenin yanında harç kalıntısı vardır. Harç kalıntısının bulunması başın bir yerde devşirme malzeme olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Erken – Orta Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Himation giyimli bir kadına ait baştır. Himation, saçları tamamen kapatacak biçimde şakak hizasına dek sıkı sıkıya örtülmüş olup buradan aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Himationun üst kısmı yüksek ve bombeli biçimde verilmiştir.

Oval formulu yüz dolgun bir çene ile sonlanır. Yanaklar dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Gözler badem biçiminde olup, kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Göz kapakları kalındır. Göz altı torbaları çok hafifçe işlenmiştir. Göz bebekleri

⁴²⁴Özgan, 2015, **a.g.k.**, 69-70. Res. 57a-b.

işlenmemiştir (?). Yay biçimindeki kaşlar, yukarıya doğru kalkıktır. Orbitaller sarkıktır. Şakak kısımları çıkıntılıdır. Korunagelen kısımlardan hareketle ağız kenarlarının hafifçe aşağıya doğru çekildiği anlaşılmaktadır. Naso-labial kıvrım hattı belirgindir. Alın dar bir görünüm sunar. Çene altındaki gerdan dolgundur.

Kulak önlerinde, yanağa doğru yönlendirilen iki adet spiral saç buklesi yer alır. Başının arkasında örtünün kabarıklığından anlaşılaçağı üzere ensede küçük bir topuz mevcuttur. Kulaklarda orta kısmı elips formlu, ucunda ise yuvarlak formlu detayları bulunan sarkıt küpeler yer alır. Eserin arkası işlenmiştir.

Başın sahip olduğı belirgin naso-labial kıvrım hattı ve dudak kenarının aşağıya doğru çekilmesi başı temsil eden kişinin orta yaşlı veya yaşlı bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir.

Eserin tarihlendirilmesindeki en önemli kriter, kulak önlerindeki saç bukleleridir. Bu noktada eser, Vatikan Müzesi'nde (Museo Gregoriano Profano ex Lateranense, Env. No. 10187)⁴²⁵ bulunan ve soru işaretli olmakla birlikte Iulia Domna'ya ait olduğuna düşünölen bir kadın portresi ile stil olarak benzerlik içerisinde. Vatikan eseri, **K56** için de Severuslar Dönemi (Erken-Orta Severuslar Dönemi) tarihlendirmesine imkân tanımıştır.

⁴²⁵arachne.dainst.org/entity/1093553 (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

Erkekler

E1

Adana Müzesi, Env. No. 16621 (Görsel 3.57)

1958 – Soloi Pompeipolis Sütunlu Cadde

Y 98 cm; G 50 cm; D 35 cm.

İnce-orta gözenekli gri damarlı beyaz mermer.

Diagonal biçimde bel hizasından aşağısı, bilek dahil sağ el, burun ucu, sol işaret parmağının alt kısmı ve orta parmağın üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Boyun hizasında yatay bir kırık izi mevcuttur. Baş ile gövde kırık kırığa birleştirilmiştir. Yüzeyde yer yer küçük kırık ve kopmalar dışında iyi korunagelmıştır.

MS 3. yüzyıl ortası (MS 238-253)

İnan ve Rosenbaum 1966, 204-205, No. 282 Pl. 157, 1-2; İnan ve Alföldi-Rosenbaum 1979, 38, 42, 43-44 Taf. 275-5; Frey 1982, 32; Çalık 1997, 212-213. No.123, pl.62a; Rumscheid 2000, 131-132, Nr. 34, Taf. 21; Kılınç 2012, 34-35 Kat. No.4, Res.4 a, b- Res. 49-50.

Khithon ve himation giyimli, başında yüksek ve figürlü bir başlık bulunan sakallı erkek heykelidir.

Vücut yanından aşağıya doğru sarkıtılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek hafifçe yana ve öne,

vücuda bitişik sol kol ise dirsekten bükülerek yine öne doğru uzatılmıştır. Sol el ile silindirik ve uzun biçimde işlenmiş kitap rulosu/parşömen tutulmaktadır. Rulonun üst kısmında iç içe geçirilmiş rulo kâğıdı izleri belirgindir. Vücut duruş pozisyonundan hareketle, vücut ağırlığının sağ bacak tarafından taşındığı anlaşılmaktadır.

Sırtı kapatacak biçimde omuzlar üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation, hareketli bir düzenlemeye sahiptir. Sağ omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation kenarı sağ kolu tamamen kapatacak biçimde sarıldıktan sonra, bel hizasında kalınca bir rulo yaparak sol kol üzerinden aşağıya sarkıtılmıştır. Himation altındaki khithon, yuvarlak bir yakaya sahiptir. Yaka hizasının hemen altında ve göğüs üzerinde aşağıya doğru uzanan “V” biçimindeki elbise kıvrımları belirgindir.

Baş, kendi sağına doğru yana çevrilmiş ve hafifçe aşağıya doğru eğilmiştir. Hafif kare formulu yüz, oval bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Dolgun ve dışa çıkık kaş hattı, kuvvetli burun kökü ile birleşir. Yay biçimindeki kalın kaşlar, hafifçe çatılmıştır. Kaş tüyleri işlenmiştir. İki kaş arasında dışa doğru kavisli dikey çizgiler, alın üzerinde ise yatay alın çizgileri belirgin biçimde işlenmiştir. Gözler badem biçimindedir. Üst göz kapağı kalın ve yağlıdır. Göz altı torbaları hafifçe işlenmiştir. Göz pınarlarında tek matkap darbesi ile işlenmiş küçük burgu delikleri dikkati çeker. İris halkaları kazıma çizgiler ile belirtilmiştir. Göz bebekleri ise

tek matkap darbesi ile işlenmiştir. Ağız geniştir. Üst dudak ince, alt dudak ise kalındır. Philtrum uzun işlenmiştir. Alt dudağın hemen altında ve orta merkezde çene çukuru belirgindir. Naso-labial kıvrım hattı belirgindir. Kulaklar yüz ile orantılıdır. Uzun favorileri sakal ile birleşmektedir. Kısa işlenen saç ve sakal, keski darbeleri ile belirginleştirilmiştir. Ense desteği belirgindir. Eserin arkası önüne göre daha özensiz işlenmiştir.

Başın üzerinde, başın tamamını çevreleyen polos biçiminde, yüksek ve büst figürlü bir taç yer alır. Tacın başa oturtulduğu bombeli hat üzerinde; biri merkezde diğerleri ise iki yanda olmak üzere konumlandırılan giyimli ve sakallı erkek figürlerine ait beş adet büst yer almaktadır. Bu sıranın hemen üzerinde ise, merkezde A harfi ve bu harfin iki yanında merkeze doğru yönlendirilmiş, bir elinde palmiye dalı diğer elinde ise küre/globus taşıyan giyimli Nike (Victoria) figürleri dikkati çeker. Merkezdeki A harfine doğru yönlendirilen figürler, harfi taçlandırma pozisyonundadır. Başlığın iki yanında sağdan sola doğru olmak üzere ΓM-A-KB yazıtı okunmaktadır.

Alın üzerinde derin ve yatay kırışıklıklar yer alır. Kaşlarının çatık olmasından kaynaklı ise kaşların arasında iki adet, kısa dikey çizgi meydana gelmiştir. Bu durum yüze ciddi ve sert bir ifade kazandırmıştır. Sahip olduğu kırışıklar eserin orta yaşta bir kişiyi temsil ettiğini gösterir.

E1, ilk olarak J. İnan – E. Rosenbaum⁴²⁶ tarafından bilim dünyasında tanıtılmış olup, farklı araştırmacılar⁴²⁷ tarafından da çok yönlü biçimde değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Eserin tarihlendirilmesi ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. **E1**, İnan ve Rosenbaum tarafından özellikle yüzün sahip olduğu form, tek matkap darbesi ile işlenen göz bebekleri, boğaza dek yayılan sakal ve arkadaki saç çizgisi stilistik olarak MS 4. yüzyılın başlarına, yani Tetrarşi Dönemi ile Klasik Constantinus üslubu arasındaki geçiş aralığına yerleştirilmiştir⁴²⁸.

Aynı araştırmacılar, başlığın sahip olduğu ayırt edici figürler ile yazıt harflerini, eserin tarihlendirmesinde önemli bir kıstas olarak değerlendirmiştir. Öyle ki hem büstlü figürler hem de yazıtta ait harflerin “ΓM-A-KB” neredeyse tümünün Kilikia sikkeleri üzerinde

⁴²⁶İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 204-205, No. 282 Lev. 157, 1-2.

⁴²⁷L. Frey (1982). Das Bildnis eines Kaiserpriesters aus Pompejopolis in Kilikien. AW, (13), 27-39; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 212-213 No.123, pl.62a; O. Kılınç (2012). *Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki Roma Dönemi Heykelleri Kataloğu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 34-35 Kat. No.4, Res.4 a-b, Res. 49-50.

⁴²⁸İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 205.

varlığını tespit etmişlerdir⁴²⁹. Bahsi geçen Kilikia sikkelerinin ise ağırlıklı olarak Caracalla (MS 211-217) ve Gallienus (MS 253-268) Dönemi'ne tarihlendirildikleri ifade edilmiştir⁴³⁰. Araştırmacılar, **E1** ile sözü edilen sikkelerin önemli bir bağlantısı olduğunu belirtmiş ancak bu bağlantının değerlendirmesini soru işaretli bırakmışlardır.

İnan ve Roseunbaum tarafından söz konusu eser üzerinde soru işaretli bırakılan yazıt harfleri ve sikkeler arasındaki bağlantıya L. Frey tarafından bir açıklık getirilmiştir. Araştırmacıya göre Tarsus'tan ele geçen ve MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sikkelerin üzerinde yer alan “TB” harfleri; tacın üzerinde bulunan benzer harflerin ve dolayısıyla **E1**'in de tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır. Bu noktada Frey başlık üzerindeki “TB” harflerinden hareketle, **E1**'in Tarsus'un ikinci Neokoroi döneminde en geç MS 253 yılından kısa bir süre sonraya tarihlenebileceğini ortaya koymuştur⁴³¹. Benzer tarihlendirme önerisi J. Rumscheid tarafından da desteklenmekle birlikte taç üzerindeki Nike tasvirleri bir diğer tarihlendirme unsurudur⁴³². Bu noktada, Maximinus Thrax Dönemi'ne ait sikkelerde ilk kez büst taçlarında bir Nike betimi görülmektedir⁴³³. Gordianus III'ten (MS 238-244) Volusianus'a (MS 251-253) dek ise taçlarda iki adet Nike betimi birlikte tasvir edilmiştir⁴³⁴.

E1'in tarihlendirilmesine yardımcı unsurlar şüphesiz, belirgin elmacık kemikleri ve yanakların içe çökük oluşu, iris halkalarının kazıma halkalar ile gösterilmesi, göz bebeklerinin dairesel tek matkap darbesi ile belirginleştirilmesi, göz pınarlarında bulunan küçük burgu delikleri, göz kapaklarının kalın ve yağlı oluşu, alın üzerindeki yatay alın çizgileri ile kaşlarının arasındaki dikey çizgiler, belirgin naso-labial kıvrım hattı, saç ve sakalların keski darbeleri ile gösterilmiş olmasıdır. **E1**'in söz konusu bu ayırt edici özellikleri Princeton Üniversitesi Koleksiyonu'ndan bulunan ve farklı araştırmacılar tarafından MS 3. yüzyılın ortası⁴³⁵, Arap Phillip (MS 244-249)⁴³⁶ veya Traianus Decius (MS 249-251) dönemine atfedilen⁴³⁷ özel erkek portresi ve Roma Capitol Müzesi'nde

⁴²⁹İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 205.

⁴³⁰İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 205.

⁴³¹Frey, 1982, **a.g.k.**, 32.

⁴³²J. Rumscheid (2000). *Kranz und Krone: Zu Insignien Siegespreisen und Ehrenzeichen der römischen Kaiserzeit*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, s. 132.

⁴³³Rumscheid, 2000, **a.g.k.**, 132.

⁴³⁴Rumscheid, 2000, **a.g.k.**, 132.

⁴³⁵İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 336, Nr. 336

⁴³⁶M. Padgett (2002). *Roman Sculpture in the Art Museum, Princeton University*. Princeton: Princeton University Press, s. 77-79, Kat. No. 19 Taf. 244.

⁴³⁷Özgan, 2015, **a.g.k.**, 203, Res. 209a-b.

bulunan (Env. No. 482)⁴³⁸ Traianus Decius (MS 249-251) portresine benzerlik sunar. Söz konusu eserler, E1'in de MS 3. yüzyılın ortasına tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır. Yazar tarafından yapılan bu tarihlendirme, araştırmacıların sikkeler üzerinden yaptığı tarihlendirme önerisini destekler niteliktedir.

E2

Antalya Müzesi, Env. No. 2005-171 (Görsel 3.58)

Zor Alım.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 37.7 cm; G 22.5 cm; D 16.7 cm.

KY 6.5 cm; KG 21.5 cm; KD 15.8 cm.

Kireçtaşı

Sağ ele ait parmakların üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Sol kulakta ve himation kenarlarında ufuk kırıklar dışında eser tüme yakın korunagelmıştır.

Iulius-Claudiuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Yazıtlı bir kaide üzerinde duran, khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir.

Korunagelen izlerden anlaşılacağı üzere, sağ ele ait baş parmak ve işaret parmağı açık gösterilmişken, diğer parmaklar avuç içine doğru katlanmıştır. Sol kol ise düz biçimde vücut yanından aşağıya doğru uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation, sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine atılmıştır. Sağ kol el hariç himationunun altında kalmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında sarkık ve hafif “V” biçimli bir yakaya sahiptir. Yakanın hemen altında, göğüs üzerine doğru uzanan dikey kıvrımlar mevcuttur.

Baş, kendi sağına doğru hafifçe çevrilmiştir. Oval formu dar yüz, oldukça basık bir çene ile sonlanır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri kısmen belirgindir. Sağ yanak sol yanağa göre daha geniş ve dolgun işlenmiştir. Sol yanak ise oldukça içe çökük ve dar bir görünüm sunar. Yanaklardaki bu farklılık yüzün simetrisini bozar niteliktedir. Kaşlar yay formundadır. Gözler badem biçimindedir. Göz kapakları ise derin kazıma çizgiler ile belirginleştirilerek kalın ve dışarıya çıkık bir biçimde işlenmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Sol göz pınarında iki adet küçük burgu deliği dikkati çeker. Burun, yüz orantısına göre büyük, burun kanatları dolgundur. Naso-labial kıvrım hattı belirgindir.

⁴³⁸Fittschen ve Zanker, 1985, **a.g.k.**, 130-133, Kat. No. 110, Lev. 136-137.

Ağız küçük, üst dudak ince; alt dudak kalındır. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Kulaklar yüz orantısına göre büyüktür. Alın dardır. Boyun uzun ve kalındır.

Aynı uzunluğa sahip, virgül biçimindeki uzun saç perçemleri alnı çepçevre sarmaktadır. Başın tepesinde ve arkasındaki virgül biçimli perçemler ise öndekilere göre daha kalın olup dağınık bir biçimde yerleştirilmişlerdir. Alındaki perçemlerin arası hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir.

Eserin arkası, saçlar haricinde oldukça kabaca işlenmiştir. Öyle ki sırt kısmı yarım kalmış bir işçilik gösterir. Büstün düz profilli kaidesi üzerinde, tabula ansata içerisine sınırlandırılmış iki satırlık yazıt yer almaktadır. Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından değerlendirilen yazıtta;

εὐψύχι

Εὐγένεια

ifadesi yer almaktadır. Yazıtın türkçe çevirisi ise “Cesur ol (= için rahat etsin/kaygı duyma), Eugeneia!” şeklindedir⁴³⁹ Eugeneia bir kadın ismidir ve buradaki “Cesur ol” ifadesi “ölüm karşısında cesur ol çünkü herkes ölümlü/ölecek” anlamında yorumlanır. Bu noktada eserin bir mezar büstü olması gerektiği düşünülmektedir.

Büstün sahip olduğu nispeten küçük baş ve basık çene detayı ilk bakışta eserin bir çocuğa ait olduğunu düşündürmektedir. Ancak buna karşılık, naso-labial kıvrım hattının belirgin biçimde gösterilmesi ve boynun kalın işlenmesi büstü temsil eden kişinin genç/orta yaşta bir erkek olduğuna işaret etmektedir.

Başın korunagelmüş olması tarihlendirme adına önemlidir. Bu noktada **E2**; özellikle alın üzerinde virgül biçiminde işlenmiş iri perçemlerin düzenlenişi, dar alın, dar yüz, içe çökük yanaklar ve basık çene bakımından stil olarak imparator Nero portrelerini akla getirir. Bu noktada **E2**, özellikle saçların düzenlenişi bakımından İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde (Env. No. 433) bulunan ve Erkoç tarafından Caligula Dönemi’ne tarihlendirilen⁴⁴⁰ erkek portresi⁴⁴¹ ile stilistik benzerlik sunar. İstanbul eseri ile olan stilistik benzerliği, **E2** için de Iulius-Claudiuslar Dönemi tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

⁴³⁹Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin’e, yardımlarından dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım.

⁴⁴⁰Erkoç’a göre, eserin alın saçı düzenlemesi ve fizyonomisi Germanicus’un oğlu Nero Germanicus’un portreleri ile uyum içerisindedir (Erkoç, 2012, **a.g.k.**, 84-85. **NG2**, Lev. 47.).

⁴⁴¹Söz konusu eser, J. İnan ve E. Alföldi-Rosenbaum tarafından Iulius-Claudiuslar dönemi prens başı olarak tanımlanmıştır (İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, No. 20 / Lev.17).

Bununla birlikte, Akyürek-Şahin'e göre E2'nin kaidesinde bulunan yazıtın harf karakterleri MS 2. - 3. yüzyıllara işaret etmektedir. Özellikle E (Epsilon) harfinin, lunar yani yuvarlak formu MS 3. yüzyıla ait olmalıdır. Ancak eserin sahip olduğu saç stili, yukarıda da bahsedildiği üzere Iulius-Cladiuslar Dönem özelliği göstermektedir. Bu noktada tarafımızca önerilen tarihlendirme, araştırmacının önerisi ile çelişkili gözükmemektedir. Bu durum, belki de kendisini yaptıran kişinin stil olarak eski geleneği tercih ettiği ve buna göre bir büst yaptırmış olabileceği ile açıklanabilir.

E3

Adana Müzesi, Env. No. 259 (Görsel 3.59)

1932 – Cerablus'tan getirilmiştir.

Cerablus.

Y 50 cm; G 40 cm; D 25 cm.

Kireçtaşı

Burun ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer oluşan aşınmalar dışında iyi korunagelmıştır.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Kılınç 2012, 47-50. Kat. No.11, Res.11a, b, c.

Khithon ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücuda bitişik biçimde aşağıya doğru uzatılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek diyagonal olarak göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada sağ el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek öne doğru dikey biçimde uzatılmıştır. Sol el ile silindirik biçimde işlenmiş bir kitap rulosu tutulmaktadır.

Sağ kolu bilek hizasına dek örten himation kenarı, bir rulo oluşturmak suretiyle sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine doğru atılmıştır. Sol kol da bilek hizasına dek himation altında bırakılmıştır. Himation altında kalan khithon, boyun hizasında yuvarlak ve belirgin bir yaka hattına sahiptir.

Kare formlu yüz, basık ve tok bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Dolgun ve çıkıntılı kaş hattı, kuvvetli burun kökü ile birleşir. Yay biçimindeki kaşlar, düşük ve çatık işlenmiştir. İki kaş arasında oldukça derin işlenmiş iki adet dikey çizgi bulunur. Alında ise yine iki adet üst üste düzenlenmiş alın çizgisi mevcuttur. Kaş ve alın hattı dolgun ve yağlı bir görünüm sunar. Gözler badem biçimindedir. Üst göz kapağı; kalın ve düşüktür. Göz altı torbaları belirgindir. İris, hafif kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun neredeyse kemerli, uzun ve kabaca işlenmiştir. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Dudak kenarları

hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Üst ve alt dudak, derin olmayan bir matkap kanalı ile birbirinden ayrılmıştır. Naso-labial kıvrım hattı belirgindir. Kulaklar büyük işlenmiştir. Boyun uzun ve incedir. Boyun üzerinde üst üste düzenlenmiş iki adet çizgisel venüs halkası mevcuttur. Yanaklarda ve çene kısmında raspa izleri dikkati çeker. Ense desteği vardır. Büstün arkası kabaca işlenmiştir.

Arkadan öne doğru yönlendirilen uzun perçemlerden oluşan alın saçlarının uç kısımları yuvarlak yüzük biçiminde sonlanmaktadır. Bu durum alın saçının hareketli bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Perçemlerin ortası ise yuvarlak ve derin matkap delikleri ile belirginleştirilmiştir.

Kaşların çatılmasından kaynaklı iki kaş arasında oluşan dışa doğru derin kavisli çizgiler yüze ciddi ve sert bir ifade kazandırmıştır. Alın üzerinde bulunan yatay çizgiler, kaşların ve alnın yağlı görünümü ile naso-labial kıvrım hattının belirginliği başın orta yaşlı veya yaşlı bir kişiye ait olduğuna işaret eder.

İlk olarak O. Kılınç tarafından bilim dünyasına tanıtılan **E3**, elbise kıvrımlarının ve yüz hatlarının şematik işlenmesi bakımından MS 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir⁴⁴². Başın korunagelmış olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu noktada alnın üzerinde tek sıra halinde düzenlenmiş, yüzük biçimindeki içe dönük saç perçemleri ile perçemlerin ortasındaki derin matkap delikleri stil olarak Roma Vatikan Müzesi'nde (Env. No. 789) bulunan⁴⁴³ ve H. Wrede tarafından Flaviuslar Dönemi'ne (MS 70-80); H. J. Kruse tarafından⁴⁴⁴ ise Geç Flaviuslar Dönemi'ne (MS 80-90) tarihlendirilen Domitia Longina portre heykeline⁴⁴⁵ benzerlik sunar. Bununla birlikte, alın üzerinde işlenen yatay ve derin alın çizgileri, iki kaş arasındaki kavisli dikey çizgiler, yağlı kaş ve alın görünümü, kemikli burun, belirgin naso-labial kıvrım hattı ve zayıf içe çökük yanaklar Vatikan Müzesi'ndeki Nerva portresi (Env. No. 722)⁴⁴⁶ ile Floransa Uffizi Galerisi'ndeki Nerva

⁴⁴²Kılınç, 2012, **a.g.k.**, 47-50. Kat. No. 11. Res.11a, b, c.

⁴⁴³arachne.dainst.org/entity/1183941 (Erişim tarihi: 24.05.2023); Wrede, 1981, **a.g.k.**, 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3).

⁴⁴⁴Kruse, 1975, **a.g.k.**, 98-99.

⁴⁴⁵Söz konusu heykel H. Wrede tarafından, tanrıça Diana/Artemis olarak tasvir edilen bir genç kız heykeli olarak tanıtılmıştır (Wrede, 1981, **a.g.k.**, 222-223, Kat.Nr. 82, Taf. 10.3). Benzer ifade H. J. Kruse tarafından da kullanılmıştır.

⁴⁴⁶G. Daltrop, U. Hausmann ve M. Wegner (1966). *Die Flavii. Das römische Herrschbild II-1. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Julia Titi, Domitilla, Domitia*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, s. 113.

portre büstüne (Env. No. 1914.132)⁴⁴⁷ benzerlik sunar. Söz konusu benzerlikler, E3 için de Geç Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

E4

Alanya Müzesi, Env. No. 3 (1), Kazı No. 1 (Görsel 3.60)

1966 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 53 cm; G 41,5 cm; D 20 cm.

Kireçtaşı

Elbise yüzeyindeki yer yer kırık ve kopmalar dışında oldukça iyi korunagelmıştır.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997, 290. Cat. No.235, pl. 118a; Çalık 1999, 106-107. pl.22.2.

Khithon ve himation giyimli, sakallı erkek büstüdür. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs altı hizasına doğru yönlendirilmiştir. Sağ el ile silindirik biçimde işlenmiş bir adet kitap rulosu tutulmaktadır. Sol kol, düz biçimde vücut yanından aşağıya uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation, sağ bilek altından geçirilerek eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında hafif oval “V” biçiminde bir yakaya sahiptir. “V” biçimindeki kıvrımlar göğüs üzerinde aşağıya doğru devam etmektedir.

Yuvarlak formlu yüz, basık ve öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki ince kaşlar burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun ince ve uzundur. Ağız geniştir. Alt dudak, üst dudağa göre daha dolgundur. Alt ve üst dudak ince bir matkap kanalı ile birbirinden ayrılmıştır. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Alt dudak ortası da hafifçe aşağıya doğru sarkıktır. Kulaklar büyüktür.

Kısa, sık ve hafif dalgalı alın saçı hafif bombeli bir görünüme sahiptir. Saç telleri kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. İlk saç sırasının hemen arkasında bu sıraya göre daha kabaca işlenmiş ikinci bir sıra daha bulunmaktadır. Başının üstündeki ve arkasındaki sıralı saç perçemleri detaydan uzaktır. Burgu şeklinde yapılmış uzun favorilere sahiptir. Virgül biçimindeki küçük kazıma çizgiler ile şematize bir biçimde işlenmiş sakal, yüzden

⁴⁴⁷M. Bergmann ve P. Zanker. (1981). *Damnatio memoriae. Umgearbeitete Nero- und Domitiansporträts. Zur Ikonographie der flavischen Kaiser und des Nerva. JdI*, (96), s. 384 ff. Abb. 51 a-c.; Daltrop, Hausmann ve Wegner, 1966, **a.g.k.**, 109. Taf. 41c.

oldukça belirgin ve şekilsel bir kazıma çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, naso-labial kıvrım hattını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde favoriler ile birleşir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Eserin sol omzu üzerinde, hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş 3 satırlık bir yazıt yer alır. Daha öncesinde herhangi bir araştırmacı tarafından ele alınmayan yazıt şu şekildedir;

Λ. Ἀντ[ώ]-

νιος Νίγερ

οὐετ[ρ]ανός.

Yazıtın tam edisyonu ve çevirisi Akyürek-Şahin tarafından yapılmıştır⁴⁴⁸. Araştırmacıya göre yazıtta “Emekli asker (= veteran) *L(ucius) Antonius Niger*” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeden, *L(ucius) Antonius Niger* isimli kişinin bir veteran olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada **E4** büstünün, *L(ucius) Antonius Niger* isimli emekli bir Romalı askerin portresini temsil ettiğini söylemek mümkündür.

E4, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁴⁹. Başın korunagelmiş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu noktada, alın üzerinde ve favori hizasında bombeli bir biçimde düzenlenen saç motifi stil olarak Domitianus portrelerine⁴⁵⁰ benzerlik sunar. Bu noktada **E4**, Roma Vatikan Müzesi’nde bulunan (Env. No. 10215) ve Domitianus Dönemi’ne tarihlendirilen⁴⁵¹ erkek portresi ile uyum içerisindedir. Söz konusu benzerlik, **E4** için de aynı tarihlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

⁴⁴⁸Kendisine yardımlarından dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım.

⁴⁴⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 290. No. 235.

⁴⁵⁰Daltrop, Hausmann ve Wegner, 1966, **a.g.k.**, 97-108. Taf. 24-33.

⁴⁵¹Daltrop, Hausmann ve Wegner, 1966, **a.g.k.**, 106.

E5

Alanya Müzesi, Env. No. 4 (Görsel 3.61)

1966 – Müsadere.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 53,5 cm; G 41 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Sağ kulak kenarındaki ve burnun sağ yüzeyi üzerindeki küçük kırıklar dışında oldukça iyi korunagelmıştır.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Çalık 1997 No.234, pl. 117b; Çalık 1999, pl. 22.1

Khiton ve himation giyimli, sakallı erkek büstüdür.

Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsekten bükülerek yatay biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir. Sağ ele ait baş parmak hafifçe

yukarıya doğru konumlandırılmış, işaret parmağı ve orta parmak ise yatay biçimde uzatılarak sol elin orta parmak tırnakları ile birleştirilmiştir. Elde parmak çizgileri ve tırnaklar işlenmiştir. Düz biçimde vücut yanından aşağıya doğru uzatılan sol kol ise dirsek hizasından bükülerek, dikey biçimde öne doğru uzatılmıştır. Yumruk biçiminde sıkılarak kapatılan el ile silindirik biçimde işlenmiş kitap rulosu tutulmaktadır.

Sağ omuz üzerinden, aşağıya doğru sarkıtılan himationun kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında “V” biçiminde bir yakaya sahiptir. “V” biçimindeki kıvrımlar göğüs üzerinde de devam etmektedir.

Yuvarlak formlu yüz, basık ve öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki ince kaşlar burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun ince ve uzundur. Alt dudak, üst dudağa göre daha dolgundur. Alt ve üst dudak ince bir matkap kanalı ile birbirinden ayrılmıştır. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Kulaklar büyüktür.

Alın üzerinde; favori hizasına dek yerleştirilen virgül biçimindeki saç perçemleri, sağ göz hizasında çatal motifi oluşturmuştur. Bu motifin sağ yanında bir adet sağa, sol yanında ise iki adet sola doğru yönlendirilmiş perçemler mevcuttur. Alın saçının hemen arkasına daha kalın ve kabarık perçemler yerleştirilmiştir. Saç perçemleri, başın arkasına doğru daha uzun perçemlere dönüşmüştür. Kulak önlerinde burğu biçiminde yapılmış favorileri vardır. Virgül biçimindeki küçük kazıma çizgiler ile şematize bir biçimde işlenmiş sakalı yüzden oldukça belirgin ve şekilsel bir kazıma çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, naso-labial

kıvrım hattını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde favoriler ile birleşir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁵². E5'in özellikle yüz detaylarının ve sakalının E4 ile neredeyse aynı ustanın elinden çıkmışçasına benzerliği, E5 için de Geç Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesinin önerilmesini sağlamıştır.

E6

Alanya Müzesi, Env. No. 5 (Görsel 3.62)

1966 – Müsadere.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 52 cm; G 36 cm; D 15 cm.

Kireçtaşı

Burun ucunun üst yüzeyi, alnın sol yanındaki saçlarının uç kısımları, sağ tarafta himation kenarının küçük bir kısmı kırık ve eksiktir. Yer yer aşınma ve kopmalar dışında iyi korunagelmıştır.

MS 2. yüzyılın II. yarısı.

Çalık 1997 No.233, pl. 117a; Çalık 1999, pl.22.3

Khithon ve himation giyimli, sakallı erkek büstüdür. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada sağ el ile sol omuz üzerine doğru atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khithon, boyun hizasında oval bir yaka hattına sahiptir. Göğüs üzerinde, aşağıya doğru “U” biçiminde devam eden kıvrımlar gözlemlenir.

Yuvarlak formlu yüz, basık ve hafif öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Sert görümlü düz kaş hattı, kütleli burun kökü ile birleşmektedir. Kaşlar incedir. Badem biçimindeki gözler büyüktür ve oldukça stilize işlenmiştir. Göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Kütleli işlenmiş burun ince ve uzundur. Alt dudak, üst dudağa göre daha dolgundur. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Alt ve üst dudak ince bir matkap kanalı ile birbirinden ayrılmıştır. Sol dudak kenarında küçük bir matkap deliği dikkati çeker.

⁴⁵²Çalık, 1997, a.g.k., 289-290. No. 234.

Kulaklar yüz orantısına göre büyüktür. Boyun kalın ve uzundur. Özellikle kaş hattı, gözler ve burundan hareketle esere ait yüz detaylarının kabaca işlenmiş olması, yarım kalmış bir işçiliğe işaret eder. Eserin arkası keski darbeleri ile kabaca işlenmiştir.

Alın, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası; kısa, sık ve hafif dalgalı perçemler halinde işlenmiştir. Bombeli bir görünüme sahiptir. Saç telleri, kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. İlk saç sırasının hemen arkasında ise, bu sıraya göre daha kabaca işlenmiş iki saç sırası daha bulunmaktadır. Kulak önlerinde burğu şeklinde favorilere sahiptir. Virgül biçimindeki küçük kazıma çizgiler ile şematize bir biçimde işlenen sakal, yüzden oldukça belirgin ve şekilsel bir kazıma çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, naso-labial kıvrım hattını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde favoriler ile birleşir.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁵³.Başın korunagelmiş olması tarihlendirme adına önemli olmasına karşın, özellikle yüz detaylarındaki kaba işçilik bu hususu zorlaştırmaktadır. Bu noktada **E6**; alın üzerindeki saçların düzenlenişi ve özellikle sakal ayrımının belirgin biçimde işlenerek virgül biçimindeki kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi bakımından çalışma kapsamında değerlendirilen **E4** ve **E5** ile neredeyse birebir benzer stil özellikleri gösterir. Ancak, bu üç eser karşılaştırıldığında **E6**'da söz konusu sakal ayrımının daha stilize ve kabaca işlenmiş olduğu görülür. Ayrıca elbise kıvrımlarının işlenişi bakımından da bu iki eserden farklılık göstermektedir. **E6**'da sol omuz üzerine yönlendirilen rulo kıvrımı üzerindeki kıvrımlar söz konusu iki esere göre daha belirgin ve sert işlenmiştir. Bu noktada **E6**, saç tellerinin ince ve sık kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi, sol omuz üzerine atılan himation kenarındaki ve göğüs üzerindeki "U" biçimindeki kıvrım kanalları bakımından, Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek'te bulunan ve MS 160-170 tarih aralığına yerleştirilen Palmyra kabartması⁴⁵⁴ (Env. No. 1027) ile Paris Nitôt'daki⁴⁵⁵ MS 150-200 tarih aralığına yerleştirilen mezar kabartmasında bulunan erkek figürlerine stil olarak

⁴⁵³Çalık, 1997, **a.g.k.**, 289. No. 233.

⁴⁵⁴R. Raja (2019). Funerary Portraiture in Palmyra: Portrait Habit at a Crossroads or a Signifier of Local Identity?. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*, içinde Turnhout, Belgium: Brepols, s. 97. Fig. 7.3.

⁴⁵⁵S. Krag ve R. Raja (2016). Representations of Women and Children in Palmyrene Funerary Loculus Reliefs, Loculus Stelae and Wall Paintings. *Zeitschrift für Orient-Archäologie*, (9), s.151, 165. Kat. No. 65, Fig. 23. (Ingholt Archives, PS164).

benzerlik sunar. Söz konusu örnekler, **E6** için de MS 2. yüzyılın II. yarısı tarihlendirmesine imkân tanımıştır.

E7

Gaziantep Müzesi, Env. No. T. 494 (Görsel 3.63)

1975 – Satın Alma

İzmir ve çevresi.

Y 45,5 cm; G 33,5 cm; D 17,7 cm.

Kireçtaşı

Burun ucu kırık ve eksiktir. Alın üzerinde konumlanan saçın sağ yanının üst yüzeyi ile başın sol yanı kısmen aşınmıştır. Yüzeydeki aşınmalar ve ufak kopmalar dışında iyi korunagelmıştır.

MS Erken 2. yüzyıl.

Yayımlanmamıştır.

Khithon ve himation giyimli, sakallı erkek büstüdür.

Sağ kol, vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada sağ el ile sol omuz üzerine doğru atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sağ el, büyük işlenmiştir. Sol kol ise düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khithon, boyun hizasında oval bir yakaya sahiptir. Göğüs üzerindeki kıvrımlar detaydan uzaktır.

Oval formlu yüz, dolgun ve hafif sivri bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar, yay şeklindedir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçüktür. Üst dudak ince, alt dudak dolgundur. Alt dudağın hemen altında ve orta merkezde çene çukuru belirgindir. Kulaklar yüz orantısına göre büyüktür.

Sakal ve bıyık, yüzden hafif belirgin ancak şekilsel bir çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, nazolabial kıvrım hatlarını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde saç favorileri ile birleşir. Bu noktada, saç favorileri ile sakal bir bütün oluşturmaktadır. Sakal ve bıyık detaydan uzaktır. Yüz, genel hatları ile idealize edilmiş bir görünüm sunar.

Alnı, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası, kısa ve virgül biçimindeki perçemlerden oluşmaktadır. Alın merkezinde ortadan ikiye ayrılan perçemler, başın iki

yanına doğru taranmıştır. Özellikle korunagelen sol taraftan anlaşılacağı üzere, bu saç sırası hafif bombeli bir görünüm sunar. Saç telleri yumuşak çizgiler ile detaylandırılmıştır. İlk saç sırasının hemen arkasında ise, bu sıraya göre daha kabaca işlenmiş iki saç sırası daha bulunmaktadır. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

E7 sol omzu üzerine atılan rulo kıvrımları, bu çalışma kapsamında değerlendirilen ve kendisi gibi İzmir çevresinden ele geçtiği bilinen, yazar tarafından MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen **K49**'un göğüs üzerindeki elbise kıvrımlarına stil olarak benzerlik sunar. Bu detay benzerliği dışında söz konusu iki eser sahip olduğu elbise kıvrımları bakımından karşılaştırıldığında, **E7**'nin **K49**'a göre daha yumuşak geçişlere sahip olduğu gözlemlenir. Bu durum **E7**'nin yüzeyinde gözlemlenen yoğun aşınmadan kaynaklı olmalıdır. Bu noktada **K49** büstü, **E7** için de MS Erken 2. yüzyıl tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

E8

Hatay Müzesi, Env. No. 18024 (Görsel 3.64)

1991 – Emniyet Müdürlüğünden İntikal

Misis.

Y 34,5; G 27,5 cm; D 12,5 cm.

Kireçtaşı

Kaidenin alt kısımları büyük oranda kırık ve eksiktir. Yüzeyde aşınma mevcuttur. Özellikle arka kısımda kalker tabakası mevcuttur.

MS 1. – 2.yüzyıl.

Çalık 1997, Kat. No. 226, Pl 113b

Dikdörtgen bir kaide üzerinde duran çıplak erkek büstüdür. Vücutta sadece omuzlar belirgin biçimde işlenmiştir. Göğüs uçları ve çevresi kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiş olup, yuvarlak biçimde stilize olarak işlenmiştir.

Oval formulu uzun ve dar yüz, dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Yay biçimindeki kaşlar, hafif yukarıya kaldırılmıştır. Kaşların aldığı bu pozisyon, yüze şaşkın ve donuk bir ifade kazandırmıştır. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kenarları belirgin biçimde aşağıya doğru çekilmiştir. Üst göz kapağı kalındır. İris, kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun yüze oranla küçük ve incedir. Ağız, geniş ve kapalıdır. Dudaklar incedir. Kulaklar yüz ile orantılı büyüklüktedir. Gerdan dolgundur. Öyle ki neredeyse

çene ile birleşmiş bir görünüm sunmaktadır. Boyun oldukça kısa ve basıktır. Yüz oldukça stilize biçimde işlenmiştir.

Boyunda, boynu tamamen çevreleyen tork benzeri kalınca bir boyunluk/kolye mevcuttur. Boyunluğun ucunda ise damla formlu bir kolye ucu dikkati çeker. Saçlar dağınık perçemler halinde, kabaca işlenmiştir. Detaydan uzaktır. Eserin arkası, saçlar dışında kabaca işlenmiştir. Büstü temsil eden kişi genç veya orta yaşlı bir erkeğe işaret etmektedir. Yüzdeki geniş form ve orantısızlık, saçların özensiz işçiliği ve yüz detaylarının kabaca işlenmiş olması bakımından yerel işçilik özelliği göstermektedir.

Çalık tarafından kısaca değerlendirilen **E8**, gözlerin badem formundan hareketle Geç Severuslar Dönemi ile Asker İmparatorlar Dönemi başına tarihlendirilmiştir⁴⁵⁶. Büst, genel olarak özensiz bir işçiliğe sahiptir. Özellikle saçların detaydan uzak oluşu tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak badem formundaki aşağıya çekilmiş gözler ve kazıma çizgiler ile işlenmiş iris, tarihlendirme adına yardımcıdır. Bu noktada **E8**, kabaca MS 1. - 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

E9

Side Müzesi, Env. No. 1250 (Görsel 3.65)

1998 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 37,5 cm; G 22 cm; D 15 cm.

Kireçtaşı

Kaidenin alt kısımları, yanlar ve arka kısım büyük oranda hasar görmüştür. Saçlarda, ellerin kısmen üst yüzeyinde kırık ve eksiklikler vardır. Yüzeyde yer yer kırmızı boya izi gözlemlenir.

MS 2. yüzyılın II. yarısı.

Yayımlanmamıştır.

Khithon ve himation giyimli, sakallı erkek büstüdür.

Oldukça şematize işlenmiş kollar, dirsekten bükülerek yatay biçimde göğüs altı hizasına yönlendirilmiştir.

Burada sol el ile iki adet buğday demeti/yaprak tutulmaktadır. Kollar, himation tarafından bilek hizasına

dek örtülmüştür. Eller oldukça küçük ve şematize işlenmiştir.

Himation, ön kısmı açık bırakacak biçimde iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarları, belirgin bir kıvrım kanalı ile belirginleştirilmiştir. Bu kenarlar, karın altı hizasında oluşturulan yatay ve dalgalı bir

⁴⁵⁶Çalık, 1997, **a.g.k.**, 285. Kat. No. 226, pl. 113, b.

kıvrımla sağ köşede bir düğüm? yapmaktadır. Himation altında kalan khiton gerdan hizasında “V” biçiminde bir yaka hattına sahiptir.

Oval yüzde yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Dolgun kaş hattı, kütleli burun kökü ile birleşir. Badem formu büyük gözler, kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Kalın üst göz kapakları orta merkezde hafif köşeli, neredeyse üçgen bir görünüm sunar. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun oldukça kütseldir. Ağız küçük, dudaklar detaydan uzaktır. Boyun kısa ve kalındır.

Üst dudak merkezinde ortadan ikiye ayrılan ayrılan bıyığın uç kısımları dışa doğru yuvarlak biçimde kıvrılmaktadır. Çene merkezinde ortadan ikiye ayrılan sakalın uç kısımları iç içe döndürülmüş yuvarlak perçemler şeklinde düzenlenmiştir. Sakal, favoriler ile birleşmektedir. Sakalın perçemleri çene hizasında büyük, favori hizasına doğru ise küçülerek devam etmektedir. Perçemlerin yuvarlak kıvrımları kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Bıyık ve sakal birleşerek bütüncül bir görünüm sunar.

Saçlar, omuz üzerine dek uzanmaktadır. Alın çevreleyerek omuz üzerine dek uzanan saç uçları ise, iç içe döndürülmüş perçemler halinde işlenmiştir. Perçem kıvrımları hafif kazıma çizgiler ile detaylandırılmıştır. Eserin arkası yoğun hasar görmesinden kaynaklı detaydan uzaktır. Ancak korunan kısımlarından işlenmemiş olduğu söylenilebilir. Büst genel olarak stilize bir işçiliğe sahiptir.

E9, iç içe döndürülmüş yuvarlak perçemler halinde işlenen saç ve sakal düzenlenişi bakımından detayda farklılık sunmasına karşın, Seattle Art Museum Fuller Memorial Collection’da (Cs11.41 61.112)⁴⁵⁷ bulunan ve Parlasca tarafından MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen Palmyra kabartmasındaki erkek başına benzerlik sunar. K. Parlasca’ya göre; Seattle başında bulunan bu saç modeli, MS 2. yüzyılda Palmyra’da oldukça popüler olmakla birlikte eski Ahamenid saç stillerini anımsatmaktadır⁴⁵⁸. **E9**’un saç ve sakal işlenişi Seattle örneğine göre daha stilize ve yerel bir işçilik gösterse de stil olarak benzerlik sunması, MS 2. yüzyılın II. yarısına yerleştirilmesine imkân tanımıştır.

⁴⁵⁷K. Parlasca (1990). Palmyrenische Skulpturen in den Museen an der amerikanischen Westküste. *Roman Funerary Monuments in the J. Paul Getty Museum Volume 1*. Malibu, California: The J. Paul Getty Museum, s. 135, 137. Abb. 3. Kat. Nr. 3

⁴⁵⁸Parlasca, 1990, **a.g.k.**, 137.

E10

Alanya Müzesi, Env. No. 91 (Görsel 3.66)

1966 – İlköğretim Müdürlüğünden

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 26,5 cm; G 36,50 cm; D 18 cm.

Kireçtaşı

Baş ile boynun büyük bir kısmı, sağ omuz arkası ve sağ elde bulunan kuş figürünün baş kısmı kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer kopma ve aşınmalar dışında iyi korunagelmıştır.

MS Erken 2. yüzyıl

Yayımlanmamıştır.

Khiton giyimli erkek (?) büstüdür. Vücut

yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol,

dirsek hizasından bükülerek hafif diyagonal olarak göğüs altı hizasına doğru konumlandırılmıştır. Açık pozisyonda gösterilen sağ elin işaret parmağı üzerinde, gövdesinden ve stilize işlenmiş kanatlarından hareketle bir kuş figürü tutulduğu anlaşılmaktadır. Sol kol ise yine sağ kolun duruş pozisyonuna benzerdir. Ancak burada sol el yukarıya doğru yönlendirilmiştir ve avuç içerisinde yuvarlak bir obje (nar?) tutmaktadır. Alt kollar vücut proporsiyonuna uymayan biçimde, kısa ve stilize olarak işlenmiştir. Sol elin hemen altında, eli kısmen çevreleyen derin bir matkap kanalı dikkati çeker.

Uzun kollu khiton, gerdan hizasında yuvarlak, geniş ve üst üste düzenlenmiş iki kattan oluşan ince bir yaka detayına sahiptir. Yaka hattında işlenen bu iki katlı belirgin motif, sağ ve sol kolun yan kısımlarında ve orta aksta da devam etmektedir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Başın korunagelmemiş olması tarihlendirmeyi zorlaştırsa da khitonun oval formulu yakasının keskin işlenişi ve kuş figürünün gövdesi üzerinde bulunan kazıma çizgiler ile oluşturulmuş tüyleri önemlidir. Sıralanan bu özellikler, özel bir koleksiyonda bulunan⁴⁵⁹ ve Skupinska-Løvset⁴⁶⁰ ile Blömer⁴⁶¹ tarafından MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen giyimli erkek büstü ile stil olarak benzerlik sunar. Bundan hareketle aynı tarih **E10** için de önerilir.

⁴⁵⁹K. Parlasca, I. Skupinska-Løvset ve M. Blömer tarafından ele alınan eserin kökeni Kuzey Suriye (Gadara?) olarak belirtilmiştir. Eserin günümüzde Almanya'da ismi verilmeyen özel bir koleksiyonda bulunduğu bilgisi mevcuttur (Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 151. Fig. 27.1; Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 241-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.); Wenning, 1984, **a.g.k.**, 754.

⁴⁶⁰Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19.

⁴⁶¹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 242-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.

E11

Alanya Müzesi, Env. No. 92 (Görsel 3.67)

1966 – İlköğretim Müdürlüğünden

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 40 cm; G 46,2 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Boyun ile birlikte baş, parmaklar ile birlikte sağ elin üst yüzeyi, himationunun kenar kısımlarında kırık ve eksiklikler vardır. Yüzeyde yer yer kopmalar mevcuttur.

MS Erken 2. yüzyıl.

Çalık 1997 No.250, pl.125b

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Sağ

kol vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından

bükülerek hafif diyagonal olarak göğüs altı hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada açık pozisyondaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himationun kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek dikey olarak öne doğru uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol ve el himationun altındadır. Himation altındaki khiton, hafif “V” biçiminde bir yaka hattına sahiptir. Göğüs üzerindeki “V” biçimindeki kıvrımlar çok hafifçe işlenmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir.

A. Çalık’a göre **E11**’in sahip olduğu stilistik özellikler, Batı Küçük Asya portre tiplerinin etkisini gösterir⁴⁶². Eser, araştırmacı tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁶³. Özellikle himationun üzerinde bulunan keskin ve diyagonal kıvrımları stilistik olarak özel bir koleksiyonda bulunan⁴⁶⁴ ve Skupinska-Løvset⁴⁶⁵ ile Blömer⁴⁶⁶ tarafından MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen giyimli erkek büstü ile benzerlik içerisindedir. Buna ek olarak **E11**, yazar tarafından bu özel koleksiyonda bulunan eserden hareketle MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen **K49** ile de stilistik uyum

⁴⁶²Çalık, 1997, **a.g.k.**, 297-298. No. 250.

⁴⁶³Çalık, 1997, **a.g.k.**, 297-298. No. 250.

⁴⁶⁴K. Parlasca, I. Skupinska-Løvset ve M. Blömer tarafından ele alınan eserin kökeni Kuzey Suriye (Gadara?) olarak belirtilmiştir. Eserin günümüzde Almanya’da ismi verilmeyen özel bir koleksiyonda bulunduğu bilgisi mevcuttur (Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 151. Fig. 27.1; Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 241-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.); Wenning, 1984, **a.g.k.**, 754.

⁴⁶⁵Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19.

⁴⁶⁶Blömer, 2014, **a.g.k.**, 242-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.

gösterir. Söz konusu eserler, **E11** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

E12

Alanya Müzesi, Env. No. 6.1.75 (Görsel 3.68)

1975 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 29 cm; G 27,8 cm; D 16 cm.

Kireçtaşı

Boynun bir kısmı ile birlikte baş ve sağ kolun dirsek ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyde çok belirgin olamamakla birlikte kırmızı boya izleri gözlemlenir.

MS 2. yüzyılın I. yarısı

Çalık 1997 No.247, pl.124a

Khithon ve himation giyimli erkek (?) büstüdür.

Vücuda bitişik biçimdeki sağ kol dirsekten bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Eli ile sol taraftaki himationunun kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise vücuda bitişik biçimde dirsekten bükülmüştür. Karın hizasına doğru yönlendirilen el ile aşağıya doğru sarkıtılan sağ himationun kenarı tutulmaktadır. Kollar ve eller, gövde proporsiyonuna göre oldukça küçük ve şematik işlenmiştir.

Başın kırık ve eksik olması net bir tanımlama yapabilmeyi zorlaştırır da sağ tarafta boynun hemen yanından omuz üzerine doğru sarkıtılan himation kenarı, başın himation tarafından örtüldüğünü gösterir. Sağ taraftan aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ kol altına sıkıştırıldıktan sonra bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol, bilek hizasına dek himation tarafından örtülmüştür. Himation, oldukça belirgin ve sık kıvrımlara sahiptir. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında belirgin hatlı yuvarlak bir yakaya sahiptir. Khiton üzerinde hafifçe işlenmiş dikey kıvrımlar mevcuttur. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiş olup murç izleri dikkati çeker.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁶⁷. Himationa ait oldukça ayırt edici ince ve sık kıvrımlar, eserin tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu noktada **E12**, Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek’de bulunan⁴⁶⁸ (Env. No. 1029) ve MS 135-150 aralığına tarihlenen stel ile Beyrut Robert Mouawad Müzesi’nde bulunan⁴⁶⁹ (Env. No. 51) ve MS 150 yılına

⁴⁶⁷Çalık, 1997, **a.g.k.**, 296. No. 247.

⁴⁶⁸Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 154. Fig. 29. (Ingholt Archives, PS1100).

⁴⁶⁹Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 157. Fig. 32. (Ingholt Archives, PS1101).

tarihlendirilen steldeki elbise kıvrımları ile stil olarak benzerlik sunar. Söz konusu örnekler, **E12** için MS 2. yüzyılın I. yarısı (MS 135-150) tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

E13

Alanya Müzesi, Env. No. 1.5.96 (Görsel 3.69)

Satın Alma.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 45 cm; G 35 cm.

Kireçtaşı

Boyun ile birlikte baş ve sağ omuz kırık ve eksiktir.

Yüzeyde yer yer kırmızı boya izleri mevcuttur.

MS 2. yüzyılın I. yarısı

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Sağ kol, dirsek hizasından bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir.

Burada açık pozisyondaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himationun kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın hizasına yönlendirilmiştir. Kollar vücut proporsiyonuna göre orantısız, eller ise oldukça küçük ve stilize işlenmiştir.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, sol omuz üzerine atılmıştır. Sol omuz üzerine atılan himation kenarı, neredeyse burgulu bir kumaş görünümü sunar ve oldukça stilize işlenmiştir. Sol kol, omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation kenarı ile bilek hizasına dek örtülmüştür. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında yuvarlak bir yakaya sahiptir. Khiton ve himation, şematize ve sık kıvrımlara sahiptir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

E13, kolların ve özellikle ellerin orantısız, elbise kıvrımlarının ise şematik ve özensiz işlenişi bakımından oldukça yerel bir işçilik özelliği göstermektedir. Bu durum, eserin tarihlendirilmesini de zorlaştırmaktadır. Ancak, özellikle ellerin küçük ve şematik işlenmiş olması bu çalışma kapsamında ele alınan **E12** ile benzerlik sunar. Bununla birlikte detayda farklılık sunmasına karşın, her iki eserde de elbise kıvrımlarının sık işlenmiş olması onları stil olarak birbirlerine yaklaştırmaktadır. Bu noktada, MS 2. yüzyılın I. yarısına tarihlendirilen **E12**, **E13** için de benzer tarih önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

E14

Alanya Müzesi, Env. No. 88 (Görsel 3.70)

1966 – İlköğretim Müdürlüğünden

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 37 cm; G 36,8 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Boynun bir kısmı ile birlikte baş, kırık ve eksiktir. Yüzeyde aşınmalar mevcuttur. Yüzeyde çok belirgin olamamakla birlikte kırmızı boya izleri gözlemlenir.

MS 2. yüzyılın II. yarısı

Çalık 1997 No.246, pl.123b; Çalık 1999, pl.23.4.

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Sağ kol vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülerek diyagonal olarak göğüs hizasına doğru

yönlendirilmiştir. Burada açık pozisyondaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek yatay olarak göğüs altı hizasına yönlendirilmiştir. Sol el burada da açık pozisyondadır. Eller büyük işlenmiştir. Parmaklar ise aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol, sol omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation kenarı ile bilek hizasına dek örtülmüştür.

Himation altında kalan khiton, boyun hizasında “V” biçiminde dar bir yakaya sahiptir. Gerdan hizasındaki hafif “V” biçimindeki kıvrımlar sık işlenmiştir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiş olup murç izleri dikkati çeker.

Büst, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın MS Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁷⁰. Büstün himation kıvrımlarına ait yumuşak geçişleri stil olarak Seattle Sanat Müzesi Eugene Fuller Anma Koleksiyonu’ndaki⁴⁷¹ (Env. No. Cs 11.2/42.11) Palmyra erkek kabartması ve Stanford Üniversitesi Sanat Müzesi’ndeki (Env. No. 17201) Palmyra kadın kabartması⁴⁷² ile uyum içerisindedir. Söz konusu eserlerin MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilmiş olmaları, **E14** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

⁴⁷⁰Çalık, 1997, **a.g.k.**, 295-296. No. 246.

⁴⁷¹Parlasca, 1990, **a.g.k.**, 134. Abb. 1.

⁴⁷²Parlasca, 1990, **a.g.k.**, 140. Abb. 12.

E15

Side Müzesi, Env. No. 2271 (Görsel 3.71)

2014 – Satın Alma

Manavgat, Seydiler Mahallesi.

Y 52,5 cm; G 39,5 cm; D 18;

Figür Y 45,5 cm; Kaide Y 7 cm; Kaide Çapı 25 cm.

Kireçtaşı

Baş, pazudan itibaren bilek hizasına kadar sağ kol, sağ el ve sol el kırık ve eksiktir. Himation kenarlarında yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur. Yüzeyde ince bir kalker tabakası yer alır.

MS 2. yüzyılın II. yarısı

Yayımlanmamıştır.

Yuvarlak formu bir kaide üzerinde duran khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Sağ kol olasılıkla dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiş ve el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise vücuda bitişik biçimde dirsekten bükülerek dikey olarak karın altı hizasına konumlandırılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol ise sol omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı ile bilek hizasına dek örtülmüştür. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında “V” biçiminde dar bir yakaya sahiptir. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiştir. Kaidenin altında derince bir oyuk bulunmaktadır.

E15’in, özellikle sol omuz üzerine atılan himation kenarındaki elbise kıvrımları tarihlendirmeye yardımcı olur. Eser bu noktada, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi’nde⁴⁷³ (Env. No. B 8906) bulunan ve MS 150-200 aralığına tarihlendirilen Palmyra kadın kabartmasına stil olarak benzerlik sunmaktadır. Pennsylvania eseri, **E15** için de MS 2 yüzyılın II. yarısı tarihlendirmesini mümkün kılmıştır.

⁴⁷³Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 284. cat. no. 132.

E16

Alanya Müzesi, Env. No. 93 (Görsel 3.72)

1966 – İlköğretim Müdürlüğünden

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 30 cm; G 39 cm; D 20,7 cm.

Kireçtaşı

Boyun ile birlikte baş, sol el kırık ve eksiktir. Eserin tam orta merkezinde dikey, alt kısımda ise yatay kırık izi mevcuttur.

Bu izlerden anlaşılacağı üzere birkaç parçaya ayrılan eser kırık kırığa birleştirilmiştir. Yüzeyde aşınmalar mevcuttur.

MS 2. yüzyılın II. yarısı

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol dirsek hizasından bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir Burada açık pozisyondaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. El büyük işlenmiştir. Sol kol ise kırık izinden anlaşılacağı üzere, dirsek hizasından bükülerek öne doğru uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında yuvarlak bir yakaya sahiptir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

Eserin sol omzu üzerine atılmış himation kıvrımları, stilistik olarak California'daki özel bir koleksiyonda bulunan ve MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen⁴⁷⁴ büst ile benzerlik içerisindedir. Bu benzerlik, E16 için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanır.

E17

Alanya Müzesi, Env. No. 68 (Görsel 3.73)

Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 36,2 cm; G 30,8 cm; D 20 cm.

Kireçtaşı

Baş, sağ kolun omuz ile bilek arası, vücudun sağ yanı diyagonal biçimde kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer raspa izleri mevcuttur.

MS 2. yüzyılın son çeyreği.

Çalık 1997 No.245, pl. 123,a ; Çalık 1999, pl.23.3

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür.

Korunagelen izlerden anlaşılacağı üzere, sağ kol dirsek

hizasından bükülerek diyagonal olarak göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada

⁴⁷⁴Parlasca, 1990, a.g.k., 143. Abb.18.

açık pozisyondaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek yatay olarak karın hizasına yönlendirilmiştir. El, açık pozisyondadır. Kollar vücut proporsiyonuna göre orantısız bir görünüm sunar. Eller büyük, parmaklar kalın ve kabaca işlenmiştir.

Sağ omuz üzerinden kenarında kalın bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol, himation kenarı ile bilek hizasına dek örtülmüştür. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında düz kenarlı yuvarlak bir yakaya sahiptir. Eserin arkası kabaca işlenmiştir.

A. Çalık tarafından **E17**, doğal görünümünden uzak kalın parmaklar ve Arap Philip'in portresinde görülen benzer duruş özelliğinden hareketle MS 3. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir⁴⁷⁵. Eserin tarihlendirilmesine yönelik en önemli detay elbise kıvrımlarının stilistik özelliğidir. Bu noktada, sağ omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarına ait rulo üzerinde bulunan kıvrım kanalları Suriye Ulusal Damascus Müzesi'nde (Env. No. Dam 38) bulunan ve MS 180-200 tarih aralığına yerleştirilen⁴⁷⁶ Palmyra kadın kabartmasındaki elbise kıvrımları ile benzer stil özellikleri gösterir. Söz konusu eser **E17** için de benzer tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

⁴⁷⁵Çalık, 1997, **a.g.k.**, 295. No. 245.

⁴⁷⁶Ingholt, 1928, **a.g.k.**, 151, PS509; Colledge, 1976, **a.g.k.**, 262-263; Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 139, 165-166. Kat. No. 42, Fig. 4.

E18

Side Müzesi, Env. No. 1436 (Görsel 3.74)

2000 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 29 cm; G 29 cm; D 16 cm.

Kireçtaşı

Boynun bir kısmı ile birlikte baş kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer kopmalar mevcuttur.

MS 2. yüzyıl (?)

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol dirsek hizasından bükülerek diyagonal olarak göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Sağ el ile, sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise dirsek hizasından bükülerek, diyagonal biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada baş parmak, işaret parmağı ve serçe parmak açık, diğer parmakları ise kapalı bir biçimde düzenlenen sol el ile zeytin dalı veya yaprak (?) tutulmaktadır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Sol kol, sol omuz üzerinden aşağıya sarkıtılan himation kenarı ile dirsek hizasının hemen altına dek örtülmüştür. Himation altında kalan khiton, gerdan hizasında yuvarlak ve geniş bir yakaya sahiptir. Yakanın sol kenarında hafif sarkık ve ucu “V” biçiminde düzenlenen yaka detayı dikkati çeker. Eserin arkası kabaca işlenmiş olup murç izleri görülmektedir.

Büstün yüzeysel himation kıvrımları tarihlendirme için yeterli bir veri sunmamaktadır. Ancak özellikle, gövdenin sağ yanındaki himationun kıvrım düzenlenişi, MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen **E11** ile stilistik benzerlik sunar. Bu benzerlik **E18** için de benzer tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

E19

Alanya Müzesi, Env. No. 90 (Görsel 3.75)

1966 – İlköğretim Müdürlüğünden

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 27,7 cm; G 28,5 cm; D 17 cm.

Kireçtaşı

Boynun büyük bir bölümü ile birlikte baş kırık ve eksiktir.

Himation kenarlarında ve yüzeyde yer yer kopmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyılın I. yarısı.

Yayımlanmamıştır.

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücut

yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol dirsek

hizasından bükülerek yatay biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. El ile sol omuz üzerine atılan himationun kenarı tutulmaktadır. Büyük işlenen elde tırnak detayları belirgindir. Sol kol düz biçimde vücut yanından aşağıya doğru uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Himation altında kalan khiton, boyun hizasında ortası hafif sarkık, “V” biçiminde keskin bir yakaya sahiptir. Eserin arkası kabaca işlenmiş olup murç izleri dikkati çeker.

Himation kenarlarındaki dikey kıvrım kanalları stil olarak, Viyana Sanat Tarihi Müzesi’ndeki (Env. No. ANSA I 719) MS 3. yüzyılın I. yarısına tarihlendirilen⁴⁷⁷ erkek kabartması ile benzerlik gösterir. Bu benzerlik, E19 için de aynı tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlar.

E20

Alanya Müzesi, Env. No. 5.1.80 (Görsel 3.76)

1980 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 20 cm; G 24,5 cm; D 14,6 cm.

Kireçtaşı

Boyun ile birlikte baş kırık ve eksiktir. Yüzeyde aşınmalar mevcuttur.

MS 3. yüzyılın I. yarısı.

Çalık 1997 No.248, pl.124b

Khiton ve himation giyimli erkek büstüdür. Vücut

yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol dirsek

hizasından bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmiştir. Burada

⁴⁷⁷Plattner, 2010, a.g.k., 170-171. Kat.No.8

açık pozisyonadaki sağ el ile sol omuz üzerine atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol düz biçimde vücut yanından aşağıya doğru uzatılmıştır.

Sağ omuz üzerinden, kenarında ince bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır.

Himation altında kalan khiton, boyun hizasında çok belirgin olmamakla birlikte yuvarlak bir yakaya sahiptir. Göğüs üzerindeki khiton kıvrımları detaydan uzaktır. Eserin arkası önüne göre kabaca işlenmiş olup murç izleri dikkati çeker.

A. Çalık, eseri stil olarak Septimius Severus'un togalı büstleri ile karşılaştırır ve MS 3. yüzyıla tarihlendirir⁴⁷⁸. **E20**'nin sahip olduğu himation kıvrımları, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde (Env. No. B 890) bulunan⁴⁷⁹ ve Bald-Romano tarafından MS 210-230 tarih aralığına yerleştirilen kadın kabartması ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (Env. No. 1041) bulunan⁴⁸⁰ ve MS 230-250 aralığına tarihlendirilen erkek kabartmasına stil olarak benzerlik sunmaktadır. Söz konusu eserlerden hareketle **E20**'de MS 3. yüzyılın I. yarısına tarihlendirilmiştir.

E21

Alanya Müzesi, Env. No. 11.28.75 (Görsel 3.77)

1975 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 20 cm; G 13 cm; D 14 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı ve burnun üst yüzeyi kırık ve eksiktir. Yüzeyde kalker tabakası mevcuttur.

Iulius-Claudiuslar Dönemi.

Çalık 1997 No.241, pl. 121a; Çalık 1999, 107. pl.23.1; Arlı 2020, 174-175. ALMÖPİ-Lev. 64.

Bir erkeğe ait baştır. Yuvarlak formulu yüz, dolgun ve hafif basık bir çene ile sonlanmaktadır.

Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri

belirgindir. Yay formundaki ince kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile

⁴⁷⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 296-297. No. 248.

⁴⁷⁹Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 284-285. Cat. No. 132

⁴⁸⁰R. Raja (2017b). To be or not to be depicted as a priest in Palmyra: A matter of representational spheres and societal values. T. Long ve H. Sørensen (Eds.) *Positions and Professions in Palmyra*, içinde. Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, s. 118. Fig. 3.

ayrılarak belirginleştirilmiştir. Kulaklar yüz ile orantılıdır. Korunagelen kısımlardan anlaşılacağı üzere; burun uzun, kanatları geniştir. Burun kanatlarının gerisi kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Gerdan dolgundur.

Alın üzerine yerleştirilen saçlar, ön kısımda hafif bombeli bir görünüm sunar. Alnı, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası; virgül biçimindeki saç perçemlerinden oluşmaktadır. Alnın sağında saç, bir çatal motifine sahiptir. Bu motiften sonra perçemler, sağa ve sola doğru yönlendirilmiştir. Favoriler, virgül biçimindeki uzun perçemlerden meydana gelir. Saç telleri kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Bu saç sırasının hemen arkasında, öndeki sıradan farklı olarak ters virgül biçiminde işlenmiş ikinci bir saç sırası gözlemlenmektedir. İkinci sıranın hemen arkasında ise yine ikinci sıraya benzer biçimde işlenmiş üçüncü bir sıra mevcuttur. Virgül biçimindeki saç perçemleri, başın arkasında da oldukça özenli ancak dağınık bir biçimde işlenerek ense hizasına dek devam ettirilmiştir. Ensedeki saç bitiş çizgisi belirgindir.

Başın sakalsız biçimde gösterilmesi ve yüzün dolgun bir form sunması, temsil edilen kişinin genç bir erkek olduğuna işaret etmektedir. Başın arkasının oldukça özenli bir işçilik göstermesi ise, eserin farklı açılardan da görülebilmesinin sağlanması adına açık bir yapıda veya yerde bulunması gerektiğine işaret eder.

A. Çalık, başın işçilik özelliklerinin Batı Küçük Asya etkisi gösterdiğini, saç tipi ve düzenlemesine ait stilistik özelliklerin ise Traianus Dönemi (98-117)'ne ait olduğunu ifade etmiştir⁴⁸¹. Alın üzerinde, virgül biçimindeki saç perçemleri ile düzenlenen saç motifi, eserin tarihlendirilmesindeki en ayırt edici unsurdur. **E21** bu noktada, Roma Vatikan Müzesi'nde⁴⁸² (Env. No. 719) bulunan Nero Dönemi'ne tarihlendirilen (MS 1. yüzyılın III. çeyreği) bir erkeğe ait portre büst ile stilistik benzerlik gösterir. Vatikan eserinden hareketle, **E21** için de Iulius-Claudiuslar Dönemi tarihlendirmesi sunulmuştur.

⁴⁸¹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 293. No. 241.

⁴⁸²W. Amelung (1908). *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums II*. Berlin: G. Reimer, s. 479. Kat.Nr. 278, Taf. 63.

E22

Hatay Müzesi, Env. No. 13908 (Görsel 3.78)

1971 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 22,4 cm; G 19 cm; D 19 cm.

İnce gözenekli beyaz mermer.

Boyun hizasından itibaren aşağısı ve burun kırık ve eksiktir.

Yüzeyde aşınma mevcuttur.

Iulius-Claudiuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait baştır. Oval formulu yüz, yuvarlak bir çene ile son bulmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Kaşlar yay biçimindedir. Badem biçimindeki gözler küçük, üst göz kapağı incedir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçük ve sıkı sıkıya kapalıdır. Dudaklar detaydan uzaktır. Alın, saç düzenlemesinden hareketle dar bir görünüm sunar. Burun büyük oranda hasar görmesinden kaynaklı okunamamaktadır ancak burun delikleri belirgindir. Yüzün dolgun formu, temsil edilen kişinin genç bir erkek olduğuna işaret eder.

Alın üzerine yerleştirilen saçlar, uzun perçemler halinde alnın tamamını çevrelemektedir. Perçemlerin ucunda ise küçük noktasal matkap delikleri mevcuttur. Benzer saç perçemleri, favorilerde de işlenmiştir. Bu saç sırasının hemen arkasında, aşınmadan kaynaklı detayların net biçimde okunamadığı bir saç bandı/baş bandı? yer almaktadır. Başı tamamen çevreleyen bu bandın iki ucu ense hizasında birleştirilmiştir. Başın arkasındaki saçlar kabaca işlenmiştir.

Yüzdeki detayların aşınmaya maruz kalmasına rağmen büyük oranda tarihlendirmeye yardımcı olmaktadır. E22, ince göz kapakları ve özellikle uçlarında matkap delikleri bulunan ve alnı tamamen çevreleyen saç düzenlemesi bakımından Roma Ulusal Müzesi'nde bulunan (Env. No. 205820)⁴⁸³ ve Iulius-Claudiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Drusilla-Livilla portresi ile Roma Traian Forumu'nda yer alan⁴⁸⁴ Agrippina Minor portresine stilistik benzerlik gösterir. Söz konusu eserlerden hareketle, E22 için de Iulius-Claudiuslar Dönemi tarihlendirme önerisi sunulmuştur.

⁴⁸³arachne.dainst.org/entity/1077048 (Erişim Tarihi 16.01.2023)

⁴⁸⁴Fittschen ve Zanker, 1983, **a.g.k.**, 6. Kat. Nr. 5. Taf. 6; arachne.dainst.org/entity/1094828 (Erişim Tarihi 16.01.2023)

E23

Alanya Müzesi, Env. No. 1 (Görsel 3.79)

1965 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 24 cm; G 20 cm; D 19 cm.

Kireçtaşı

Boyun başlangıcından itibaren aşağısı kırık ve eksiktir. Baş iyi durumda korunagelmıştır. Yüzeyde ince bir kalker tabakası mevcuttur.

Erken Hadrianus Dönemi.

Çalık 1997 No. 243, pl.122a; Çalık 1999, pl.22.4.

Bir erkeğe ait sakallı baştır. Yuvarlak formlu yüz, basık ve öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Yay

formundaki ince kaşlar burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalın ve yağlıdır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Sağ göz, sol göze göre daha aşağıya yerleştirilmiştir. Burun uzun, kanatları geniştir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile ayrılarak belirginleştirilmiştir. Üst dudak ortası hafifçe alt dudak üzerine sarkıtılmıştır. Kulaklar yüze göre büyüktür. Sağ kulak, sağ göz ile, sol kulak ise sol göz ile aynı simetride yerleştirildiğinden kulaklarda da tıpkı gözlerde olduğu gibi asimetrik bir görünüm ortaya çıkmıştır.

Alın üzerine yerleştirilen saçlar, ön kısımda bombeli bir görünüm sunar. Alnı, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası; iç içe döndürülmüş salyangoz biçimindeki iri perçemler halinde işlenmiştir. Özellikle başın orta merkezindeki perçemde yuvarlak ve sık bir matkap deliği dikkati çeker. Saç telleri ise kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. İlk saç sırasının hemen arkasında ise, bu sıraya göre daha kabaca işlenmiş bir saç sırası daha bulunmaktadır. Bu saç sırası, arkadan öne doğru uzun perçemler halinde birinci saç sırasının üzerine yerleştirilmiştir. Perçemlerin uçları yine iç içe döndürülmüştür. Favori hizasındaki saçlar ise alın üzerindeki saç düzenlemesine uygun bir motif sunar. Başın arkası kabaca işlenmiştir. Derin keski darbeleri ve murç izleri mevcuttur.

Virgül biçimli kısa tüylerden meydana gelen sakal, yüzden oldukça belirgin ve şekilsel bir kazıma çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, naso-labial kıvrım hattını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde favoriler ile birleşir.

Başın korunagelmiş olması tarihlendirmeye yardımcı olur. Bu noktada **E23**, saç düzenlenişi bakımından farklı bir motif sunmasına karşın, özellikle yüzün fizyonomik özellikleri, naso-labial hattını takip ederek belirginleştirilen keskin sakal detayı, favorideki saçların düzenlenişi ve kulakların işlenişi bakımından Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **E4** ve **E5** ile neredeyse birebir stilistik uyum içerisindedir. Öyle ki söz konusu üç eserin birbirlerine olan stilistik benzerlikleri, aynı ustanın elinden çıktıklarına işaret etmektedir.

Üç eser arasındaki stilistik benzerlik Çalık tarafından da ifade edilmiştir. Ancak araştırmacıya göre **E23**, bahsi geçen diğer eserlere kıyasla özellikle salyangoz biçiminde işlenen saç perçemleri ve sakal tüylerinin daha düzensiz ve de yumuşak kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi bakımından farklılık sunar ve bu durum daha geç bir tarihte yapıldığına işaret eder⁴⁸⁵. Bu nedenle eser, MS Erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁸⁶.

Araştırmacının bu görüşü, tarafımda da uygun bulunmuştur. Bu noktada alın üzerinde iç içe döndürülmüş salyangoz biçiminde işlenen iri saç perçemleri stil olarak Roma Capitol Müzesi'nde⁴⁸⁷ (Env. No. 442) bulunan, Fittschen ve Zanker tarafından Erken Hadrianus Dönemi'ne yerleştirilen imparator Hadrianus'a ait portre büst ile benzerlik sunmaktadır.

Söz konusu örnek, **E23** için Erken Hadrianus Dönemi tarihlendirme önerisinin sunulmasına imkân tanımıştır.

E24

Alanya Müzesi, Env. No. 11.29.75 (Görsel 3.80)
1975 – Satın Alma
Buluntu yeri bilinmiyor.
Y 22 cm; G 16 cm; D 16 cm.
Kireçtaşı
Boyun hizasından aşağısı ve burnun bir kısmı kırık ve eksiktir. Yer yer çatlaklar görülmektedir. Yüzeyde aşınmalar ve ince bir patina tabakası mevcuttur.
Geç Flaviuslar Dönemi.
Çalık 1997 No.242, pl.121b; Çalık 1999, pl.23.2; Arlı 2020, 175-176. *ALMÖP2*-Lev. 65.

Bir erkeğe ait baştır. Yuvarlak formlu yüz, dolgun ve basık bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş ve dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Yay

⁴⁸⁵Çalık, 1997, **a.g.k.**, 94-95; Çalık, 1999, a.g.k. 106-107.

⁴⁸⁶Çalık, 1997, **a.g.k.**, 294-295. No. 243.

⁴⁸⁷Fittschen ve Zanker, 1985, **a.g.k.**, 49-51, Kat. Nr. 49, Taf. 54. 55.

formundaki ince kaşlar burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız küçük, dudaklar dolgundur. Alt ve üst dudak birbirinden belirgin bir matkap kanalı ile ayrılarak belirginleştirilmiştir. Dudağın altında çene çıkıntısı belirgindir. Kulaklar yüze göre büyüktür.

Alın üzerine yerleştirilen saçlar, ön kısımda hafif bombeli bir görünüm sunar. Alnı, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası; virgül biçimindeki kısa saç perçemlerinden oluşmaktadır. Alnın sağ tarafındaki perçemler küçük bir çatal motifi oluşturmuştur. Saç telleri kazıma çizgiler ile belirginleştirilmişlerdir. Kulak önlerinde uçları yüze doğru döndürülmüş spiral biçimli favorilere yer alır. Alın saçının hemen arkasında ise, yine öndeki saç sırasına benzer şekilde virgül biçiminde işlenmiş ikinci bir saç sırası gözlemlenmektedir. Başın tepesi ve arkası işlenmemiştir. Murç izleri dikkati çeker. Ensedeki saç bitiş çizgisi belirgindir.

E24, A. Çalık tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın Traianus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁴⁸⁸. Baş, özellikle alın üzerine yerleştirilen virgül biçimindeki saç perçemlerinin düzenlenişi ve de favorilerinden hareketle çalışma kapsamında ele alınan ve Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **E4** ve **E5** ile birebir benzerlik içerisindedir. Söz konusu benzerlik, **E24** için de benzer tarih önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

E25

Adana Müzesi, Env. No. 12890 (Görsel 3.81)

1979 – Satın Alma

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 23 cm; G 14,5 cm; D 15,5 cm.

Yumuşak kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, burnun üst yüzeyi ve başın arkasına ait bazı kısımlar kırık ve eksiktir.

Geç Flaviuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait baştır. Oval formulu uzun yüz, dolgun ve uzun bir çene ile sonlanmaktadır. Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Yay biçimindeki kaşlar incedir. Geniş alın, saç düzenlemesinden kaynaklı

köşeli bir görünüm sunar. Burun kırık olmasından kaynaklı detayları okunamamaktadır ancak korunagelen izlerden hareketle oldukça büyük işlenmiştir. Badem biçimindeki

⁴⁸⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 294. No. 242.

gözler büyük, göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız geniş; dudaklar incedir. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile ayrılarak belirginleştirilmiştir. Dudak kenarlarında küçük matkap delikleri dikkati çeker. Nasolabial hattı sol tarafta belirgindir. Kulaklar yüze göre oldukça büyük bir biçimde işlenmiş olup orantısız bir görünüm sunmaktadır. Boyun kalındır.

Alın üzerine yerleştirilen saçlar, kabarık ve bombeli bir görünüm sunar. Alın, favori hizasına dek tamamen çevreleyen birinci saç sırası; virgül biçiminde kısa ve kalın perçemlerden oluşmaktadır. Favoriler, üst üste ve yana yana yerleştirilmiş küçük perçemlerden oluşturulmuştur. Alın saçının kısa, yüzün her iki yanındaki perçemlerin ise içeriye doğru taranması alnın dikdörtgen bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Başın tepesindeki ve arkasındaki kısa perçemler, düzensiz bir biçimde kafaya yerleştirilmiştir.

E25, özellikle alın saç perçemlerinin aynı hizada sonlanmış olmasından kaynaklı meydana gelen hareketsiz görünümü, göz kapakları kalınlığı ve göz bebeklerinin işlenmemiş olması stil olarak Roma Capitol Müzesi'ndeki (Env. No. 1156) Domitianus portresi⁴⁸⁹ ile benzerlik gösterir. Bu benzerlik, **E25** başının Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesine imkân tanır.

E26

Anamur Müzesi, Env. No. 3.2.1988 (Görsel 3.82)

1988 – Satın Alma

Gazipaşa.

Y 21 cm; G 13,5 cm; D 16,6 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, burun, sol kulak, alın ve saçların sağ üst kısmı ve başın tepesinin bir bölümü kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer kırık ve kopmalar ile yoğun oranda kalker tabakası mevcuttur.

MS 2. yüzyılın II. yarısı

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait sakallı baştır. Oval formulu yüz, dolgun ve hafif sivri bir çene ile sonlanmaktadır.

Yanaklar geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Yay

formundaki kaşlar incedir. Badem biçimindeki gözler büyüktür. Kalın göz kapakları derin kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Göz kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Sağ göz, sol göze göre çok hafif yukarıya

⁴⁸⁹Daltrop, Hausmann ve Wegner, 1966, **a.g.k.**,35, 41, Taf. 27, 29; Fittschen ve Zanker, 1985, **a.g.k.**, 36. Kat. Nr. 33, Taf. 35. 37.

yerleştirilmiştir. Ağız küçük, dudaklar aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır. Kulaklar yüze göre büyüktür. Boyun kalındır.

Alın üzerine yerleştirilen virgül biçimindeki kısa ve sık saç perçemleri, belirgin kazıma çizgiler ile işlenerek ön kısımda tek bir sıra halinde düzenlenmiştir. Bu sıranın hemen arkasında, başı tamamen çevreleyen bir defne çelengi mevcuttur. Başın tepesinde ve arkasında ise hafif virgül biçiminde işlenen saç perçemleri devam ettirilmiştir. Ensede ve kulak arkalarında bulunan saç bitiş çizgisi oldukça çizgisel bir biçimde işlenmiştir. İnce kazıma çizgiler ile belirginleştiren sakal, favoriler ile birleşmektedir. Yüz oldukça şematik bir görünüme sahiptir.

Başın tüme yakın korunagelmiş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. **E26**, özellikle saçların düzenlenişi ve ince kazıma çizgiler ile işlenmesi bakımından çalışma kapsamında MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen **E6** ile stilistik benzerlik sunmaktadır. Tespit edilen bu benzerlik, **E26** için de benzer tarih önerisinin sunulmasını sağlamıştır.

E27

Antalya Müzesi, Env. No. 924 (Görsel 3.83)

Bağış.

Buluntu yeri bilinmiyor.

Y 22,5 cm.

Kireçtaşı

Boynun yarı hizasından aşağısı, başın alın ortası hizasından itibaren sol üst kısmı, sol kulağın üst bölümü ve burun kırık ve eksiktir.

Orta – Geç Severuslar Dönemi.

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait sakallı baştır. Kare formlu, geniş ve dolgun yanaklı yüz dolgun bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Yay biçimindeki kaşlar incedir.

Badem biçimindeki gözler büyüktür. Üst göz kapağı kalındır. İris halkaları eş merkezli kazıma çizgiler ile gösterilmiştir. Göz bebekleri ise çift matkap deliğiyle fasulye biçiminde işlenmiştir. Göz pınarlarında küçük matkap delikleri dikkati çeker. Göz kenarları hafifçe aşağıya doğru çekilmiştir. Ağız küçük, alt dudak dolgundur. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile ayrılarak belirginleştirilmiştir. Kulaklar yüz ile orantılıdır.

Alın üzerine yerleştirilen uzun virgül biçimindeki sık saç perçemleri, ön kısımda kabarık ve bombeli bir görünüm sunar. Saç perçemleri birbirinden derin matkap kanalları ile ayrılmıştır. Saç telleri ise kazıma çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Başın tepesi ve arkası işlenmemiş olup murç izleri gözlemlenir. Ensede ve kulak arkalarında bulunan saç bitiş çizgisi oldukça çizgisel bir biçimde işlenmiştir. Sakal ve bıyıklar, virgül biçimindeki küçük perçemlerden meydana gelir. Oldukça sık ve kabarık gösterilmiştir. Sakal, favoriler ile birleştirilmiştir.

Başın tüme yakın biçimde korunagelmüş olması tarihlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. **E27**, kaşların ince ve hafif yay formu, gözlerin badem biçimi, irislerin ince kazımayla, göz bebeklerinin ise çift matkap deliğiyle fasulye biçiminde işlenmesi Roma Capitol Müzesi'nde (Env. No. 471) bulunan Severus Alexander'a ait porte büst⁴⁹⁰ ile benzerlik gösterir. Tespit edilen bu benzerlik, **E27**'nin de Orta – Geç Severuslar Dönemi tarihlendirilmesine imkân tanır.

E28

Hatay Müzesi, Env. No. 6961 (Görsel 3.84)

1936 – İngiliz Arkeoloji Müzesi Kazısı

Süveydiye El-Mina (Samandağ)

Y 21,3; G 13,8 cm; D15,3 cm.

Kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, ağız ile birlikte çenenin büyük bir bölümü, alın üzerindeki saçların bir kısmı ve kısmen sol yanak kırık ve eksiktir. Sağ yanak ve alın üzerinde yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur.

MS 2. yüzyılın II. yarısı.

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait sakallı baştır. Yüz oval formudur.

Elmacık kemikleri belirgindir. Burun kırık

olmasından kaynaklı detayları

okunamamaktadır. Gözler badem biçiminde, göz kapakları detaydan uzaktır. Gözlerdeki yoğun aşınma göz bebekleri ve iris hakkında bilgi vermez. Ağız geniş, dudaklar incedir.

Alın üzerindeki saçlar, belirgin bir çizgi ile alından ayrılmıştır. Benzer bir ayrım oldukça şematize biçimde işlenmiş sakal için de geçerlidir. İnce kazıma çizgiler ile belirginleştiren sakal, favoriler ile birleşmektedir. Sakala ait tüyler oldukça şematize biçimde işlenmiştir. Alnın hemen üzerinde başı tamamen çevreleyen defne çelengi mevcuttur. Çelenk altında

⁴⁹⁰K. Fittschen ve P. Zanker (1985). *Katalog der Römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band I*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 22-23, no. 103, Taf. 125; Özgan, 2015, **a.g.k.**, 124-130.

kalan saçlar, kazıma çizgiler ile oldukça şematize biçimde belirginleştirilmiştir. Ensede ve kulak arkalarında bulunan saç bitiş çizgisi oldukça çizgisel bir görünüme sunar.

E28 büyük oranda tahrip olmasına karşın, şematize işlenen badem biçimindeki gözler, saçın ve sakalın keski ile belirginleştirilmesi ve özellikle sakal ve yüz ayrımının keskin biçimde işlenmiş olması çalışma kapsamında MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen **E6** ile benzerlik gösterir. Tespit edilen bu benzerlikler, **E28** başının MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilmesine imkân tanır.

E29

Hatay Müzesi, Env. No. 14213 (Görsel 3.85)

1987 – Müsadere

Antakya.

Y 37,5 cm; G 20,7 cm; D 14,7 cm.

İnce gözenekli beyaz mermer.

Boyun hizasından aşağısı, burun ve gözlerin iç kısımları ile başın arkasının tamamı kırık ve eksiktir.

MS 3. yüzyılın son çeyreği.

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait sakallı baştır. Yüz oval formudur. Yanaklar içe çökük, elmacık kemikleri belirgindir. Yay biçimindeki kalın kaşlar, çatıktır. İki kaş arasında derin işlenmiş bir adet dikey kırışıklığa sahiptir. Geniş alın üzerinde ise iki adet üst üste düzenlenmiş alın çizgisi mevcuttur. Alın bu haliyle yağlı bir görünüme sunar. Gözler büyük, üst göz kapağı kalın, göz altı torbaları belirgindir. Ağız küçük, dudaklar kalındır. Naso-labial hattı belirgindir. Kulaklar büyük, boyun uzun ve incedir.

Alın üzerine yerleştirilen kısa virgül biçimindeki saç perçemleri, başın yan ve arka kısımlarında dağınık bir görünüme sunar. Sakal, iç içe döndürülmüş kıvrıkcık perçemlerden meydana gelir. Oldukça sık ve kabarık gösterilmiştir. Sakal, favoriler ile birleştirilmiştir. Yine kabarık bir görünüme sunan bıyık uçları aşağıya doğru çekilmiştir.

Kaş hattının kalın ve yağlı oluşu, naso-labial hattının belirginliği ve genel olarak yüzün sahip olduğu ciddi ve sert ifade, başın orta yaşlı veya yaşlı bir kişiye ait olması gerektiğini düşündürür.

E29'un tarihlendirilmesine yardımcı unsurlar şüphesiz, göz kapaklarının kalın ve yağlı oluşu, elmacık kemiklerinin belirgin, yanakların içe çökük oluşu, alın üzerindeki yatay alın çizgileri, hafif belirgin naso-labial hattı, saç ve alın ayrımının keskin bir hatla

belirginleştirilmesi ve sakalların iç içe döndürülmüş perçemler halinde gösterilmesi ve saçların keski darbesiyle belirginleştirilmiş olmasıdır. **E29** söz konusu ayırt edici özellikleri bakımından, Roma Capitol Müzesi'nde bulunan (Env. No. 1769)⁴⁹¹ ve Fittschen-Zanker tarafından soru işaretli olmakla birlikte Carinus'a (MS 282-285) atfedilen portre başa stil olarak benzer. Söz konusu eser, **E29**'un da MS 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır.

E30

Adana Müzesi, Env. No. 14167 (Görsel 3.86)

Y 21, G 12 cm; D 12,2 cm.

1991 – Müsadere

Buluntu yeri bilinmiyor.

Yumuşak kireçtaşı

Boyun hizasından aşağısı, burun, kulak ile birlikte başın sağ bölümü ile baş arkasının bir kısmı kırık ve eksiktir. Yüzeyde yer yer kırık ve kopmalar mevcuttur.

Tetrarşi Dönemi

Yayımlanmamıştır.

Bir erkeğe ait baştır. Kare formulu yüz, basık bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri oldukça belirgindir. Yanaklar içe çöktür. Yay biçimindeki kaşlar, hafifçe çatılmıştır. İki kaş arasında, iki adet dikey kırışıklık yer alır. Alın yağlı bir görünüm sunar. Korunagelen izlerinden anlaşılacağı üzere burun büyük, kanatları geniştir. Badem biçimindeki gözler oldukça İridir. Göz kapakları kalın ve dışa çıkıntılıdır. Özellikle sol göz altında göz çukurluğu belirgindir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Ağız büyüktür. Dudak kenarları belirgin bir yay formunda aşağıya doğru çekilmiştir. Dudaklar incedir. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile ayrılarak belirginleştirilmiştir. Naso-labial hattı üst dudak üzerinde oldukça belirgin bir biçimde izlenmektedir. Boyun kalındır.

Alın ortasında, alt ve üst kısımları ince bordürlerle sınırlandırılmış ve başı tamamıyla çevreleyen kalın bir bant bulunmaktadır. Bandın ortasında sekiz kollu, yuvarlak bir madalyon yer alır. Bandın iki yanını dalgali biçimde işlenmiş bir motif (olasılıkla merkezde buluşan iki adet yılan) tamamlamaktadır. Saçlar yoğun aşınmadan kaynaklı detaydan uzaktır.

⁴⁹¹Fittschen ve Zanker, 1985, **a.g.k.**, 141-142, Kat. Nr. 117, Taf. 145-146.

Kaşların çatılmasından kaynaklı iki kaş arasında oluşan çizgiler ve iri gözler yüze ciddi ve sert bir ifade kazandırmıştır. Alnın hafif yağlı olması ve naso-labial hattının belirginliği başın orta yaşın üzerinde bir erkeğe ait olması gerektiğini düşündürür.

Başın sahip olduğu kare formlu yüz, yağlı alın, kaş arasındaki dikey çizgiler, belirgin göz altı torbaları, içe çökük yanaklar, belirgin elmacık kemikleri, dudak kenarlarının neredeyse yay biçiminde aşağıya doğru çekilmesi tarihlendirmeye yardımcı unsurlardır. Bu noktada **E30**, yukarıda bahsi geçen özellikleri bakımından Tunus Bardo Ulusal Müzesi'nde bulunan I. Gordian portresi⁴⁹² (MS 238) ile Stokholm Ulusal Müzesi'nde bulunan ve Özgan tarafından Trebonianus Gallus (MS 251-253) dönemine atfedilen portre⁴⁹³ ile stilistik uyum içerisindedir. Söz konusu eserler, **E30**'un MS 3. yüzyılın ikinci çeyreği veya ortası içerisinde (Tetrarşi Dönemi) değerlendirilmesine imkân tanır.

⁴⁹²İnan ve Alföldi-Rosenbaum,1979, **a.g.k.**, 297, Nr. 289; Özgan, 2015, **a.g.k.**, 174, Res. 175.

⁴⁹³Özgan, 2015, **a.g.k.**, 216. Res. 225.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ESERLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Katalog kapsamında ele alınan, 56'sı kadın, 30'u erkek olmak üzere toplamda 86 adet eser; bu bölümde duruş pozisyonları, kıyafet tipleri, başörtü tipleri, takı ikonografisi, kimliklendirme, dönemsel, malzeme cinsleri, stil ve teknik açıdan değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Söz konusu eserlerin 47 adedi büst (**K1, K2, K3, K4, K5 (?), K7, K8, K12, K13, K14, K27, K28, K32 (?), K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44, K45, K46, K48, K50, K51, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18, E19, E20**); 32 adedi büst veya heykele ait baş/baş parçasından (**K9, K10, K11, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K25, K26, K29, K30, K33, K42, K47, K53, K54, K55, K56, E21, E22, E23, E24, E25, E26, E27, E28, E29, E30**), 3 adedi portre heykel (**K23, K24, E1**), 2 adedi orta ölçekli heykel (**K31, K52**), 2 adedi ise kabartma parçasından (**K6 (?), K49**) oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen toplam 86 adet eserden; 25'i Alanya Müzesi (**K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9, K10, K11, K17, E4, E5, E6, E10, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E19, E20, E21, E23, E24**), 7'si Side Müzesi (**K6, K8, K16, K56, E9, E15, E18**), 13'ü Antalya Müzesi, (**K12, K13, K14, K15, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, E2, E26**), 3'ü Anamur Müzesi (**K25, K26, E27**), 4'ü Mersin Müzesi (**K27, K28, K29, K30**), 1'i Tarsus Müzesi (**K42**), 15'i Adana Müzesi (**K31, K32, K33, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, E1, E3, E25, E30**), 10'u Hatay Müzesi (**K43, K44, K45, K46, K47, K48, E8, E22, E28, E29**) ve son olarak 8 adedi ise Gaziantep Müzesi'nde (**K49, K50, K51, K52, K53, K54, K55, E7**) korunagelmektedir.

Söz konusu eserlerin bir kısmı günümüze dek farklı araştırmacılar tarafından değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Bunlardan 38 adedi (**K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9, K11, K12, K26, K27, K31, K32, K33, K34, K35, K36, K38, K39, K40, K43, K44, K45, K46, K48, E1, E4, E5, E6, E8, E11, E12, E14, E17, E20, E21, E23, E24**) A. Çalık tarafından “*Roman Imperial Sculpture from Cilicia*” başlıklı doktora tez çalışmasına konu edilmiştir⁴⁹⁴. Bahsi geçen çalışma içerisinde ele alınan ancak özellikle Adana, Hatay ve Alanya Müzesi'nde korunagelen bir grup eser ise (**K1, K3, K4, K5, K38, K40, E4, E5, E6, E8, E14, E17, E21, E23, E24**) yine aynı araştırmacı tarafından “*Local Funerary*

⁴⁹⁴Çalık, 1997, a.g.k.

Busts From Cilicia” başlığı altındaki makalede daha detaylı bir biçimde değerlendirilmiştir⁴⁹⁵.

Antalya Müzesi’ndeki **K22** kodlu portre heykel başı ile **K23** ve **K24** kodlu portre heykeller, başta Prof. Dr. J. İnvan ve E. Alföldi-Rosenbaum olmak üzere günümüze dek birçok araştırmacı tarafından⁴⁹⁶ ele alınmakla birlikte; halen birçok çalışmaya konu edilen önemli eserlerdendir. Tarsus Müzesi’ndeki **K42**⁴⁹⁷ kodlu portre baş, Adana Müzesi’ndeki **E1**⁴⁹⁸ kodlu portre heykeli ile **E3**⁴⁹⁹ büstü; Gaziantep Müzesi’ndeki **K47**⁵⁰⁰, **K50**⁵⁰¹, **K52**⁵⁰² **K54**⁵⁰³ kodlu büstler daha önce farklı araştırmacılar tarafından ele alınarak bilim dünyası ile paylaşılmıştır.

Geriye kalan 39 adet eser ise (**K6, K8, K10, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K25, K28, K29, K30, K37, K41, K47, K51, K53, K55, K56, E2, E7, E9, E10, E13, E15, E16, E18, E19, E22, E25, E26, E27, E28, E29, E30**) ilk defa bu çalışma kapsamında bilim dünyasına tanıtılmaktadır.

4.1. Tanımlama

Çalışma kapsamında ele alınan eserlerin sayıca büyük bir çoğunluğunu (47 adet eser) büstler oluşturmaktadır. Bu sayıyı 32 adet eser ile büst veya heykele ait baş/baş grubu, 7 adet eser ile portre heykel, orta ölçekli heykel ve kabartmalar izler. Çalışmaya konu edilen eser grubunun büyük çoğunluğunun büst ve büstlere ait baş parçalarından oluşmasından hareketle bu bölümde; söz konusu grubun türü, literatürdeki yeri ve dağılım alanlarının irdelenmesi amaçlanmıştır.

⁴⁹⁵Çalık, 1999, **a.g.k.**, 101-110.

⁴⁹⁶**K22** için bkz. İnvan, 1974, **a.g.k.**, 661, Nr. 14, Lev. 218; İnvan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 256, No. 234 Lev. 167; Schmidt-Colinet, 2001, **a.g.k.**, 443, dn. 21; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 363, Res. 304; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 207-209. **PK18**; Lenaghan, *Detail: Last Statues of Antiquity* LSA-362; **K23** için bkz. Kara ve Demirel, 2016b, **a.g.k.**, 353, Res. 4; Karabulut, 2022, **a.g.k.**; **K24** için bkz. Mansel, 1970, **a.g.k.**, 131; İnvan, 1974, **a.g.k.**, 652-653, no. 6; Mansel, 1975, **a.g.k.**, 75, res. 37b; İnvan ve Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162; Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362 vd., pl. 303., Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 178-180, **PK11**, Lev. 66.

⁴⁹⁷Çalık, 1997, **a.g.k.**, 231. Kat. No.150, pl. 75; Dinç, 2016, **a.g.k.**, 99. Kat. Nr. 19.

⁴⁹⁸İnvan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 204-205, No. 282 Lev. 157, 1-2; İnvan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 38, 42, 43-44 Taf. 275-5; Frey, 1982, **a.g.k.**, 32; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 212-213. No.123, pl.62a; Rumscheid, 2000, **a.g.k.**, 131-132, Nr. 34, Taf. 21; Kılınç, 2012, **a.g.k.**, 34-35 Kat. No.4, Res. 4a, b- Res. 49-50.

⁴⁹⁹Kılınç, 2012, **a.g.k.**, 47-50. Kat. No.11, Res. 11a, b, c.

⁵⁰⁰Wagner, 1976, **a.g.k.**, 263, Nr. 150, Taf. 56; Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 109, Fig. 9.

⁵⁰¹Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 106-107 Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 217-218, Kat. Nr. A II 28, Taf. 42,1-2.

⁵⁰²Hörig, 1979, **a.g.k.**, 35-49.

⁵⁰³Blömer, 2014, **a.g.k.**, 213-214, Kat. Nr. A II 23, Taf. 40, 3-4; Klaver, 2019, **a.g.k.**, 433. No. 3. 62.

Belden aşağısı olmayan bu tip eserler literatürde farklı araştırmacılar tarafından; *büst*, *yarım heykel* veya *yarım figür* şeklinde tanımlanmaktadır. Skupińska-Løvset'e göre insan vücudunun üst kısmını yani bel hizasından yukarısını tasvir eden bu eserler büst olarak tanımlanmalıdır⁵⁰⁴. Blömer ise bu tipteki eserleri, *büst* ve *yarım figürler* olarak iki farklı başlık altında ele almıştır⁵⁰⁵. Araştırmacıya göre *büst* grubu, ağırlıklı olarak figürün kolları ile birlikte üst gövdesini, bazen de sadece omuzlarını göstermektedir⁵⁰⁶. Büst grubunda yer alan figürler genellikle yuvarlak formlu, bazen profilli ve genel olarak özenli bir kaide üzerinde yükselmektedir⁵⁰⁷. Mezar konteksti ile ilişkili olduğunu vurguladığı bu tür büstlerin ölen kişinin anısını canlı tutmak adına yine mezarlara yerleştirilmiş olduğunu söyler. Geç Cumhuriyet ve Erken Roma Dönemi'nde merkez Roma'da yaygınlaşan bu tip, buradan tüm eyaletlere yayılmıştır⁵⁰⁸. Bu gruba en iyi örnek, günümüzde Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'ndeki Kuzey Suriye Hierapolis/Manbij'den ele geçen (Env. No. L-51-2) bir kadına ait portre büsttür⁵⁰⁹.

Araştırmacı, *yarım figürler* olarak kategorize edilen eserlerin büst grubundan en belirgin farkının, alt kısımlarının bel hizası veya hemen aşağısındaki bir konumda adeta bir zemine yerleştirilecek biçimde düz işlenmiş olması şeklinde açıklar⁵¹⁰. Bu eserlerin bazıları oldukça kabaca işlenmiş, çoğunlukla dikdörtgen bir kaideyle sonlanır.

Büst veya *yarım figürler* olarak isimlendirilen bu tür eserler için, kullanım alanlarının mezar yapıları veya mezar konteksti ile ilişkili olmasından hareketle “*Mezar Büstleri / Funerary Sculpture*” terimi de kullanılmıştır. Ancak, söz konusu büstler/yarım figürler, bilinen Roma portre büstlerine eşdeğer değildir⁵¹¹.

Skupińska-Løvset, hem büst hem de yarım heykel/figür olarak isimlendirilen türün Helenistik Dönem'e ait örnekleri bilinse de ağırlıklı olarak Roma sanatı ile ilişkili olduğunu belirtir. Büstler; Geç Cumhuriyet Dönemi'nden (MÖ 90 civarı) başlayarak

⁵⁰⁴Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 197.

⁵⁰⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60-63.

⁵⁰⁶Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62.

⁵⁰⁷Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60-61. Kat.: A II 31, A II 64.

⁵⁰⁸Blömer, 2014, **a.g.k.**, 61.

⁵⁰⁹Oppenheim, 1925, **a.g.k.**, 91-92, fig. 46; Müller, 1927, **a.g.k.**, 4-7, Abb. 3; Jucker, 1959, **a.g.k.**, 275-280; Jucker, 1961, **a.g.k.**, 104-105, St 53, pl. 43; Andrae, 1965, **a.g.k.**, 510; Wegner, 1971, **a.g.k.**, 157; Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238, 264, n. 133, pl. CI; Skupinska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22; Bald-Romano 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4.

⁵¹⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62.

⁵¹¹Roma Dönemi'nde büst biçiminde işlenen portreler için bkz. T. A. Motz (1993). *The Roman freestanding portrait bust: Origins, context, and early history*. (Volumes I and II). Çevrimiçi Yayınlanmış Doktora Tezi. Michigan: The University of Michigan, s. 1-18.

İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcına kadar (MS 30 civarı) yaygın bir mezar portreciliği biçimini temsil etmekle birlikte; bu dönemden sonra nadiren kullanım bulmuştur⁵¹². Başlangıçta sadece Roma'da yaygın bir kullanımı olan grubun, daha sonrasında Suriye ve Parth gibi doğu eyaletleri başta olmak üzere tüm Roma İmparatorluğu'na yayılarak, kullanım alanını genişlettiği bilinmektedir⁵¹³.

Söz konusu gruba benzerlik sunan örnekler, ilk olarak K. Parlasca⁵¹⁴ tarafından Gadara'dan olduğu ifade edilen tekil eserler doğrultusunda ele alınmıştır. I. Skupińska-Løvset⁵¹⁵, Filistin ve Fırat üzerinde bulunan Seleukeia Bölgesi'ndeki büstleri monografik olarak değerlendirmiştir. T. M. Weber, büstlerle birlikte Gadara (*Umm Qès*)'dan ele geçen tüm plastik eserleri oldukça kapsamlı bir çalışma ile bütüncül olarak ele almıştır⁵¹⁶. M. Blömer ise Kuzey Suriye'deki Roma Dönemi'ne ait taş eserleri incelediği yayınında⁵¹⁷, büst veya yarım figür olarak kategorize ettiği eserleri de inceleyerek Kuzey Suriye sanatına ve çok yönlü ilişkilerine ışık tutmuştur. Son olarak bu çalışma konusunun önemli bir grubunu oluşturan büstler de Kilikia Bölgesi örnekleri olarak A. Çalık tarafından doktora tez çalışması kapsamında ele alınmıştır⁵¹⁸. Çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınan yayınlardan anlaşılabacağı üzere, bölgesel farklılıklara rağmen büst üretimi ve kullanımlarının ağırlıklı olarak Kuzey Suriye ve Filistin çevresi ile Kilikia Bölgesi'nde yoğunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yayınlar, Pamphylia Bölgesi ile Suriye arasındaki ilişkilerin anlaşılması adına bu çalışmaya oldukça katkı sağlamıştır.

Araştırmacılara göre bu tipteki eserler, ağırlıklı olarak Filistin Bölgesi'nde üretilmektedir⁵¹⁹. Buna ek olarak, Orta Suriye Epiphaneia (Hama)'daki Habaşi mezarı⁵²⁰

⁵¹²Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 197.

⁵¹³D. E. E. Kleiner (1977). *Roman Group Portraiture: The Funerary Reliefs of the Late Republic and Early Empire*. New York: Garland Publishing, s. 6-15.

⁵¹⁴Parlasca, 1982b, **a.g.k.**

⁵¹⁵Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**; Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**

⁵¹⁶T. M. Weber (2002). *Gadara - Umm Qès I. Gadara Decapolitana Untersuchungen zur Topographie, Geschichte, Architektur und der Bildenden Kunst einer "Polis Hellenis" im Ostjordanland*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

⁵¹⁷Blömer, 2014, **a.g.k.**

⁵¹⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**; Çalık, 1999, **a.g.k.**; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62.

⁵¹⁹Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62.

⁵²⁰H. Ingholt (1940). *Rapport préliminaire sur sept campagnes de fouilles à Hama en Syrie (1932-1938)*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, s. 131-134. Taf. 41. 42, 1; I. Skupińska-Løvset (1999). *Portraiture in Roman Syria. A study in Social and Regional Differentiation within the Art of Portraiture*. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 133-138; K. Parlasca (2006). Die Skulpturen aus dem Habbashi-Grab in Hama. *DaM*, (15), s. 219-225 mit ausführlicher Bibliographie.

ile Dekapolis Skythopolis (Beth Shean), Samaria (Sebastye) ve Gadara⁵²¹ gibi kentlerin nekropol alanlarından ele geçen büstler de bu gruba örnek oluşturur⁵²². Kuzey Suriye’de Zeugma ve Hierapolis⁵²³ ile Kommagene Bölgesi’nde bulunan Perhhe’den⁵²⁴ ele geçtiği bilinen bazı örnekler de mevcuttur. Ancak Palmyra ve Suriye’nin diğer bölgelerinde bu tipteki büstlerin varlığı henüz tespit edilememiştir.

Bu çalışma kapsamında; Pamphylia Bölgesi (**K8, K12, K13, K14, E2, E9, E15 ve E18**) Kilikia Bölgesi (Tracheia ve Pedias olmak üzere) ve birkaç örnekle Kuzey Suriye’den ele geçen (**K1, K2, K3, K4, K5 (?), K7, K32, K34, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44, K45, K46, K48, K50, K51, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E19 ve E20**) eserler de yukarıda ifade edilen tanıma uygun olarak, vücudun üst kısmının yani bel hizasından yukarısının işlendiği eser grubunu oluşturur. Bu çalışma kapsamında da söz konusu eserler “büst” olarak isimlendirilmişlerdir.

Blömer, Kuzey Suriye heykelleri ile ilgili yayınında “*yarım figürler*” olarak sınıflandırdığı eserleri, teknik özelliklerinden hareketle az sayıdaki örneğe rağmen üç grup (A, B ve C) altında ele almıştır. “A Grubu” altında ele alınan eserlerin özellikleri şu şekildedir: ⁵²⁵: “*Baş ve üst gövde kollarla birlikte tasvir edilmiştir. Alt kısımları kaidersiz olarak düz biçimde sona erer*”⁵²⁶. Çalışma kapsamında ele alınan Gaziantep Müzesi’ndeki **K50** (Zeugma?) kodlu kadın büstü⁵²⁷ ile kökeni Kuzey Suriye (Gadara) olarak ifade edilen ve özel bir koleksiyonda bulunan⁵²⁸ bir erkek büstü bu grup altında değerlendirmiştir. Araştırmacıya göre bu eserler yüksek işçilik kalitesiyle karakterize edilmektedir⁵²⁹.

“B Grubu” altında değerlendirdiği *yarım figürlerde* baş dahil vücudun üst kısmı tasvir edilmiştir. Bazı örneklerde kollar himationun altında gösterilmişken bazılarında ise kollar işlenmemiş olup sadece omuzlar belirgindir. Eller çoğunlukla işlenmemiştir. Bu figürler,

⁵²¹Weber, 2002, **a.g.k.**

⁵²²Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148.

⁵²³Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60. Dn. 489; 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4.

⁵²⁴Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60; 242. Kat. Nr.: A II 64, Taf. 57, 1-2.

⁵²⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62-63.

⁵²⁶Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62.

⁵²⁷Blömer, 2014, **a.g.k.**, 217-218, 62. Kat. Nr. A II 28, Taf. 42, 1-2.

⁵²⁸K. Parlasca, I. Skupińska-Løvset ve M. Blömer tarafından ele alınan eserin kökeni Kuzey Suriye (Gadara?) olarak belirtilmiştir. Eserin günümüzde Almanya’da ismi verilmeyen özel bir koleksiyonda bulunduğu bilgisi mevcuttur (Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 151. Fig. 27.1; Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 242-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.).

⁵²⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62. Bkz. Kat. A II 28; A II 63.

kısmen yuvarlak veya dikdörtgen formlu kabaca işlenmiş bir kaide üzerinde durmaktadır⁵³⁰.

“C Grubu” altında ele alınan *yarım figürlerde* ise gövde, oldukça kabaca işlenmiş ve neredeyse dikdörtgen formlu bir bloktan meydana gelir. Figürlerin başı da tıpkı gövde gibi kabaca işlenmiştir. Biri soru işaretli olmak üzere Zeugma’dan ele geçtiği ifade edilen Gaziantep Müzesi’ndeki bir kadın büstü ile Adana Müzesi’ndeki bir erkek büstü, bu gruba örnek oluşturur⁵³¹. Gruba ait örneklerin paralelleri öncelikle Güney Suriye ve Filistin’de görülmektedir⁵³². Ancak sayıca az da olsa Kilikia’da da varlığı bilinmektedir⁵³³.

Bu doktora çalışmasına konu edilen büstler de bel hizasında veya bel hizasının biraz aşağısında kesilerek alt kısmı düz biçimde işlenenler, alt kısmı kaideli işlenenler ve göğüs hizasının hemen altında kesilerek alt kısmı düz biçimde işlenen eserler olmak üzere üç farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, sahip oldukları teknik özelliklerden hareketle Blömer’in Kuzey Suriye büstleri için yapmış olduğu yukarıda bahsi geçen sınıflandırma, çalışma kapsamında ele alınan eserler için de benzer bir sınıflandırma yapılmasını gerekli kılmıştır.

Şöyle ki; 1. tipteki büstler, bel hizasında veya bel hizasının biraz aşağısında kesilerek işlenen eser grubunu temsil eder. Ön ve yan yüzleri işlenmiş, arka yüzleri ise genel olarak kabaca bırakılmıştır. Arka kısımlarının bu durumu, söz konusu eserlerin arkalarının görülmeyecek bir yerde veya alanda konumlandırılmış olduklarına işaret etmektedir. Alt kısımlarının genellikle düz olması ise; bir niş içerisine veya düz bir zemin üzerine yerleştirildiklerine işaret eder. **K1, K2, K3, K4, K5 (?), K7, K12, K13, K14, K32, K50, K51, E3, E4, E5, E6, E7, E9, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E18, E19 ve E20** numaralı eserler, bu büst grubunda yer alır. Söz konusu eserler Alanya, Side, Antalya ve Gaziantep gibi farklı müzelerde korunagelmektedir. İstisnai örnekler dışında, grubun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Alanya Müzesi’ndeki eserlerin üretim yerleri için Kilikia Tracheia’daki Hamaxia kenti önerilmiştir.

⁵³⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62. Bkz. Kat. Nr. A II 27; A II 29.

⁵³¹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62. Bkz. Kat. Nr. A II 30; A II 62.

⁵³²Blömer, 2014, **a.g.k.**, 241.

⁵³³Skupińska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 123. Abb. 38; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 285-286. No. 227. Pl. 114a; Çalık, 1999, **a.g.k.**, 101-110. Taf. 20, 1.

2. tipteki büstlerin en belirgin özelliği, alt kısımlarında farklı yüksekliklere sahip kısmen dikdörtgen formlu ve genellikle kabaca işlenmiş kaidenin yer almasıdır. Çalışma kapsamında Adana ve Hatay Müzeleri'nde korunagelen **K34, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44 (?), K45, K46** ve **E8** numaralı eserler bu gruba örnek oluşturur. Vücutta sadece, himation altında kalan omuzlar belirgin biçimde işlenmiştir. Bu eserler ayrıca duruş pozisyonları ve elbise düzenlemeleri bakımından da neredeyse birebir ortaklık sunmaktadır. Buna ek olarak söz konusu büstlerde gözlemlenen benzer üslup özellikleri, onların ortak bir atölyenin üretimi (Misis/Mopsuestia) olabileceğini düşündürmektedir⁵³⁴.

3. tipi ise göğüs hizasının hemen altında kesilerek, alt kısmının düz biçimde işlendiği eser grubunu (**K27, K28, K35, E10**) oluşturur.

Çalışma kapsamında 1. tip altında ele alınan Kilikia Tracheia ve Pamphylia kökenli (?)⁵³⁵ büstler, Blömer'in "A Grubu" altında değerlendirdiği eserlere benzerlik gösterir. Nitekim araştırmacı, gruba dahil edilen eserlere yönelik paralel örneklerin, Kilikia'da da var olduğundan bahsederek bu benzerliğe dikkat çekmiştir⁵³⁶. Ancak Kuzey Suriye büstleri ile benzerlik sunduğunu belirttiği Kilikia büstlerinin, hangi eserler olduğuna yönelik herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu örnekler, Blömer'in de atıfta bulunduğu üzere daha öncesinde Çalık tarafından ele alınan ve bu çalışma kapsamında tekrar değerlendirilen Alanya Müzesi'ndeki büstler olmalıdır⁵³⁷.

Böylelikle, Blömer'in sadece Kuzey Suriye bazında değerlendirdiği büst grubuna Kilikia Tracheia ve Pamphylia örnekleri de eklenerek, hem genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmış hem de bölgeler arasındaki ilişkilere dikkat çekmek istenilmiştir. Zira, araştırmacı tarafından A Grubu altında değerlendirilen ve kökeni Kuzey Suriye (Gadara) olarak ifade edilen erkek büstünün⁵³⁸ özellikle Alanya Müzesi'nde korunagelen ve Hamaxia kökenli olduğu düşünülen büstlerle (**E4** ve **E5**) olan tipolojik ve de üslup

⁵³⁴Bu görüş, Bölüm.4.8. *Üslup Analizi ve Atölyeye Dair Düşünceler* başlığı altında değerlendirilmiştir.

⁵³⁵Söz konusu eserlerin büyük bir çoğunluğu satın alma yolu ile müzelere kazandırılmıştır. Ne yazık ki buluntu yerlerine dair veriler eksik ya da yetersizdir. Ancak yine de bulundukları müzelere yakın bir konumdan oldukları düşünülmektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.3. *Buluntu Yerleri*.

⁵³⁶Blömer, 2014, **a.g.k.**, 62. Dn. 512.

⁵³⁷Araştırmacı, Kilikia büstlerinin A. Çalık tarafından doktora tezi kapsamında ilk kez bütüncül olarak ele alındığını belirtmiştir.

⁵³⁸Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 151. Fig. 27.1; Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 241-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.

benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, iki coğrafyanın yerel heykeltıraşlık açısından yakınlığını göstermektedir.

2. tip altında ele alınan, Adana ve Hatay Müzeleri'nde korunagelen **K34, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44 (?), K45, K46** ve **E8** numaralı eserler ise, araştırmacının ifade ettiği özellikler bakımından B Grubu'ndaki eserlere benzerlik sunar. Öyle ki; Blömer tarafından B Grubu altında ele alınan Gaziantep Müzesi'ndeki kaideli kadın büstünün⁵³⁹ söz konusu eserlere tip ve stil olarak benzerlik sunması, onun da Misis üretimi bir büst olması gerektiğini düşündürmektedir. Gruba ait karşılaştırılabilir örnekler çoğunlukla Filistin'de üretilmiştir⁵⁴⁰. Bu durum, tampon bölge konumunda olan Misis (Kilikia Pedias) ile Filistin'in yakın ilişkisini ve heykeltıraşlıktaki karşılıklı etkileşimini göstermektedir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Kilikia'daki (Tracheia ve Pedias olmak üzere) büstlerin, Kuzey Suriye ve Filistin büstleri ile olan benzerliği dikkat çekicidir. Bu durum iki coğrafyanın yerel heykeltıraşlık açısından oldukça yakın ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki sayıca az da olsa Pamphylia Bölgesi'nden ele geçtiği bilinen **K12, K13, K14** ve **E18** kodlu büstler de Kilikia ve Kuzey Suriye örneklerine benzerlik sunmaktadır. Bu noktada; Kuzey Suriye, Kilikia ve Pamphylia arasındaki heykeltıraşlık ilişkisi dikkati çeken bir konuyu gündeme getirmektedir.

Blömer ve Raja, Kuzey Ürdün ve Filistin'den Emesa ile Zeugma'ya, Kilikia ve Pamphylia'nın kıyı kentlerine kadar çeşitli kentlerde büst/yarım figürler ile karşılaşılması olmasının bir tesadüf mü yoksa şimdiye kadar fark edilmemiş bölgeler ötesi bir ilişkinin ürünü mü olduklarının düşünülmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır⁵⁴¹. Araştırmacılar tarafından gündeme getirilen bu sorular, şüphesiz bu çalışma kapsamında cevaplanması gereken ana konuları oluşturmaktadır. Bu noktada, Pamphylia ve Kilikia eserlerinin konu edildiği bu çalışma kapsamında Suriye eserleri ile yapılan tipolojik, ikonografik, teknik ve de stilistik karşılaştırmalar ile bahsi geçen soru işaretlerinin giderilmesi amaçlanmıştır.

⁵³⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 218, Kat. Nr.: A II 29, Taf. 42, 3-4.

⁵⁴⁰Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**

⁵⁴¹M. Blömer ve R. Raja (2019). *Funerary Portraits in Roman Greater Syria – Time for a Reappreciation*. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde. Turnhout, Belgium: Brepols, s. 14.

Son olarak, Blömer'in ifadesine göre iyi korunmuş ve yüksek kaliteli altı büstten oluşan bir grup 2009 yılında Londra Bonhams Koleksiyonunda satışa sunulmuştur⁵⁴². Ancak söz konusu grup, yasadışı kazılarla yurtdışına kaçırılmış oldukları iddiası üzerine müzayededen geri çekilmiştir⁵⁴³. Eserlerin üslup bakımından özellikle Kilikia Tracheia büstlerine benzerlik sunması, Kilikia kökenli olabileceklerini düşündürmektedir. Bu durum; Kuzey Suriye'de sayıca daha az olarak karşımıza çıkan büstlerin, Kilikia'da oldukça yoğun biçimde üretildiğini ve de kullanım gördüğünü göstermektedir. Şüphesiz bu durum, Kilikia bölgesinin sahip olduğu coğrafik ve topografik özelliklere bağlı olmalıdır. Zira, bölgenin tamamında farklı türlerde (anıt mezar, kaya mezar vd.) kullanım gören mezarların varlığı bilinmektedir. Bölgenin topografik konumu mezarların gelişimini sağladığından mezar kontekstine bağlı eserler de fazlaca görülmektedir. Öte yandan Pamphylia'nın ovalık bir topografiye sahip olması doğal olarak mezar gelişiminde Kilikia örneklerinden farklı bir gelişim göstermesine ve buna bağlı büst üretiminde de farklılıklara neden olmuş olmalıdır.

4.2. Kadınlar

Çalışma kapsamında; kadınlar başlığı altında toplam 56 adet eser incelenmiştir. Söz konusu eserlerden 28 adedi büst (**K1, K2, K3, K4, K5 (?), K7, K8, K12, K13, K14, K27, K28, K32, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K44, K44, K45, K46, K48 (?) K50, K51**), 22'si ise büst veya heykele ait baş/baş parçasından (**K9, K10, K11, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K25, K26, K29, K30, K33, K42, K47, K53, K54, K55, K56**) oluşmaktadır. Geriye kalan 6 eserden 2 adedi (**K23, K24**) portre heykel; 2 adedi orta ölçekli heykel (**K31, K52**) ve 2 adedi ise kabartma (**K6, K49**) olarak karşımıza çıkar.

Bu bölümde söz konusu eserlerin tamamı vücut veya kol duruş pozisyonları, kıyafet tipleri, başörtü kullanım şekilleri, sahip oldukları takı ikonografisi ve kimliklendirme önerileri bakımından alt başlıklar halinde ve karşılaştırmalı örnekler dahilinde değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

⁵⁴²Blömer, 2014, **a.g.k.**, 49. Dn. 394; 61, Dn. 505; 62, Dn. 512. Bkz. Bonhams Antiquities. Auktionskatalog London, 29.04. 2009 (London, 2009). Kat. 48–52; Söz konusu büstlerin günümüzde nerede korunageldiği konusunda ne yazık ki bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁴³<https://www.theguardian.com/artanddesign/2010/apr/27/bonhams-stolen-roman-sculptures-auction> (Erişim Tarihi: 04.09.2024).

4.2.1. Kol duruş pozisyonları ve jestler

Kadınlar başlığı altında ele alınan eserler arasında özellikle büstler (**K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K12, K13, K14, K23, K24, K27, K28, K31, K32, K44, K45, K49, K50, K51**) ile büste/heykele ait başlar grubundan **K9**'da gözlemlenen kol duruş pozisyonlarının ve jestlerin, yapılan karşılaştırmalardan hareketle Palmyra kabartmalarındaki kadın figürleri⁵⁴⁴ ile benzerlik sunduğu tespit edilmiştir.

Palmyra mezar kabartmaları üzerinde betimlenen erkek ve kadın figürlerindeki kol duruş pozisyonları ve el-parmak hareketleri yani jestler, M. K. Heyn tarafından detaylı biçimde ele alınmıştır⁵⁴⁵. Bu noktada figürlerin ortak bir duruş pozisyonu veya jest sergileyebileceği gibi farklılık gösterdikleri de tespit edilmiştir. Benzer bir durum çalışma kapsamında ele alınan eserlerde de gözlemlenir. Bu noktada kol duruş pozisyonları veya jestler bakımından benzerlik veya farklılık sunan eserler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek ve kadın figürlerinin sahip olduğu kol duruş pozisyonları ile jestleri oldukça dikkat çekici özellikler sunar. Heyn'e göre kadın figürlerinin %70'inden fazlası, sağ veya sol kolunu dirsekten bükerek dikey biçimde yukarıya doğru kaldırmaktadır⁵⁴⁶. Eller ise yüzün veya boynun yan tarafına yönlendirilir. Bu hizada sıklıkla himation kenarı tutulmaktadır. Söz konusu jest, Roma Cumhuriyet Dönemi cenaze kabartmalarındaki kadın figürlerinde görülen jسته oldukça benzerlik sunar⁵⁴⁷. Bu noktada ilk olarak çalışma kapsamında ele alınan Alanya Müzesi'ndeki **K5** ile **K9**, Adana Müzesi'ndeki **K31** ile **K32** ve Gaziantep Müzesi'ndeki **K50**'den bahsedilmesi gerekir.

K5'te sağ kol, dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde yukarıya doğru kaldırılmıştır. Duruş pozisyonundan hareketle üst kısmı kırık sağ el ile, omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılan himationun kenarının tutulduğu anlaşılır. Dirsek hizasından bükülen sol kol ise çapraz biçimde karın üzerine doğru yönlendirilmiştir. Kolun karın üzerinde oluşturduğu çapraz duruş pozisyonu, adeta yukarıya doğru konumlandırılan sağ kola destek oluşturmaktadır. Bu noktada **K5**; özellikle kolların duruş pozisyonu bakımından

⁵⁴⁴Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 137, Fig.1; 138, Fig.4; 145, Fig.12.

⁵⁴⁵M. K. Heyn (2010). *Gesture and Identity in the Funerary Art of Palmyra*. *AJA*, 114 (4), s. 631-661; G. Davies (2017). *The Body Language of Palmyra and Roma*. T. Long ve A. H. Sørensen (Eds.) *Positions and Professions in Palmyra*, içinde. Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, s. 20.

⁵⁴⁶Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634. Fig.4; M. K. Heyn (2016). *Status and Stasis: Looking at Women in the Palmyrene Tomb*. A. Kropp ve R. Raja (Eds.). *The World of Palmyra* içinde, Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, s. 197.

⁵⁴⁷Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634. Fig.4; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 197; Davies, 2017, **a.g.k.**, 22. Fig. 3; 24. Fig. 5.

Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'nde bulunan (Env. No. 76.164)⁵⁴⁸ ve kökeni soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye olarak belirtilen orta ölçekli kadın heykeli ile neredeyse birebir benzerlik içerisindedir. Öyle ki, söz konusu iki eser arasındaki benzerlik, kol duruş pozisyonları ile de sınırlı değildir. Eserler, kıyafet düzenlemesi ve takı ikonografisi bakımından da yakın benzerlikler sunar.

Columbia eserine ek olarak **K5**, özellikle sağ kol duruş pozisyonu bakımından Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde bulunan (Env. No. 39017)⁵⁴⁹ ve kökeni yine soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye/Antiokheia olarak belirtilen kadın heykeli/büstü (?) ve çalışma kapsamında değerlendirilen **K9** ile (el duruş pozisyonundan hareketle) benzerlik içerisindedir. **K5** ve Mainz eserlerinin kol duruş pozisyonları bakımından birbirlerine olan benzerlikleri, kıyafet düzenlemesi ve özellikle takıların ikonografik özelliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada söz konusu iki eser birbirlerine oldukça yaklaşmaktadır (Görsel 4.2.1.1, Görsel 4.2.1.2).

Görsel 4.2.1.1. K5 ve K9 (Alanya Müzesi)

⁵⁴⁸(1977). Annual of the Museum of Art and Archeology University of Missouri-Columbia. *MUSE*, (11), s. 15; J. C. Biers, vd. (1982). *Illustrated Museum Handbook. A Guide to the Collections in the Museum of Art and Archaeology University of Missouri-Columbia*. Columbia-Missouri: University of Missouri Press, s. 40; C. Callaway (2009). A Matter of Life and Death. "Reading" a Funerary Relief. *MUSE*, (43), s. 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4.

⁵⁴⁹ Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

Görsel 4.2.1.2. a) Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'ndeki orta ölçekli kadın heykeli b) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki kadın heykeli/büstü (?)

Görsel 4.2.1.3. K31 ve K32 (Adana Müzesi), K50 (Gaziantep Müzesi)

K31'de ise dirsek hizasından hafifçe bükülen sağ kol, diyagonal olarak bel hizasına doğru yönlendirilmiştir. Sol kol dirsek hizasından bükülerek dikey biçimde yukarıya doğru kaldırılmış olup, burada el ile himation kenarı tutulmaktadır. Eserin sol alt kolunun kırık ve eksik olması, sağ kol ile olan ilişkisinin anlaşılmasına engel teşkil eder. Ancak korunagelen izlerden anlaşılacağı üzere; sağ kol pozisyonu, sol kol dirseğine destek oluşturmaktadır. Söz konusu eser sahip olduğu kol duruş pozisyonu bakımından **K32** ile neredeyse birebir benzerlik sunmaktadır. **K50** ise sağ kol yönlendirilişi bakımından

farklılık sunmasına karşın, özellikle sol kol duruş pozisyonu bakımından söz konusu iki eser ile benzerlik gösterir (Görsel 4.2.1.3).

K31, K32 ve kısmen **K50**'nin sahip olduğu kol duruş pozisyonları; sağ ve sol kollar farklılık sunmasına karşın duruş pozisyonları bakımından **K5**, Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'nde bulunan (Env. No. 76.164)⁵⁵⁰ orta ölçekli kadın heykeli ve son olarak Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde bulunan (Env. No. 39017)⁵⁵¹ kadın heykeli ile benzerlik içerisindedir.

Bu noktada **K5, K31, K32** ve **K50**'nin kol duruş pozisyonları genel olarak değerlendirildiğinde; Helenistik ve Roma Dönemi'ndeki kadın heykellerinde oldukça popüler bir tip olarak karşımıza çıkan Pudicitia Tipi altında ele alınan kadın heykellerine benzerlik sunduğu tespit edilmiştir.

Pudicitia tipi; bir kolun (genellikle sol) vücudun ön kısmında ve bel hizasında sıkıca tutulması ve diğer kolun (tipik olarak sağ) dirsek hizasından dikey olarak bükülmesi ile karakterize edilmektedir⁵⁵². Bu noktada sağ el, yüze yakın tutulmaktadır⁵⁵³. Dillon'a göre bu jest, ölçülü ve alçakgönüllü bir poz ile karakterize edilir⁵⁵⁴. Hellenistik kökenli Pudicitia tipi, Geç Cumhuriyet Dönemi'nden başlayarak MS 2. yüzyıla kadar yaygın biçimde kullanılmaya devam etmiştir⁵⁵⁵. Tip ayrıca, Roma Dönemi'nde özellikle MÖ 1. yüzyıla ait mezar konteksti (mezar stelleri veya mezar kabartmaları) bağlamında da yoğun biçimde kullanım görmüştür⁵⁵⁶. Öyle ki, Pudicitia tipinin eğik başı, bir yas ifadesi olarak ele alınmıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵⁰Columbia Museum, 1977, **a.g.k.**, 15; Biers, 1982, **a.g.k.**, 40; Callaway, 2009, **a.g.k.**, 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4.

⁵⁵¹Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr. A II 21, Taf. 39, 5.

⁵⁵²S. Dillon (2010). *The Female Portrait Statue in the Greek World*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 65; S. Dillon (2012). *Female Portraiture in the Hellenistic Period*. S. L. James ve S. Dillon (Eds.) *A Companion to Women in the Ancient World* içinde, Chichester: Wiley-Blackwell, s. 273

⁵⁵³Dillon, 2012, **a.g.k.**, 273.

⁵⁵⁴Dillon, 2012, **a.g.k.**, 273; Pudicitia jestinin Roma toplumundaki cinsiyet rolü ve anlamları üzerine ayrıca bkz. G. Davies (2008) *Portrait Statues as Models for Gender Roles in Roman Society*. S. Bell ve I. L. Hansen (Eds.). *Role Models in the Roman World: Identity and Assimilation* içinde. Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 216.

⁵⁵⁵M. Bieber (1977). *Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*. New York: New York University Press, s. 133, 187; A. Alexandridis (2004). *Die Frauen des römischen Kaiserhauses. Eine Untersuchung ihrer bildlichen Darstellung von Livia bis Iulia Domna*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 261.

⁵⁵⁶Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 136; Davies, 2017, **a.g.k.**, 25-27. Fig. 5.

⁵⁵⁷Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 335.

Palmyra kabartmalarındaki kadın figürlerinin sahip olduğu kol duruş pozisyonları birçok araştırmacı tarafından Pudicitia tipi ve pozu ile ilişkilendirilmiştir⁵⁵⁸. Nitekim Palmyra kabartmaları incelendiğinde⁵⁵⁹, tıpkı Pudicitia tipine benzer olarak bir kolun dirsek hizasından bükülerek yukarıya doğru kaldırıldığı ve yüzün ya da boynun yan tarafında tutulduğu görülmektedir. Burada el ile sıklıkla aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulur ve hafifçe yana doğru açılır. Ancak diğer kol, tiptekinden farklılık göstererek dirsek hizasından bükülür, yatay veya hafif diyagonal biçimde karın üzerine doğru yönlendirilir. Bu anlamda Palmyra kabartmalardaki kadın figürleri sahip oldukları kol duruş pozisyonu bakımından Pudicitia tipine benzerlik sunmasına karşın, farklılıklar sunarak çeşitli varyasyonlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşitlilik, çalışma kapsamındaki eserlerde de tespit edilmiştir.

Şöyle ki; **K1, K7, K8, K12, K27 ve K49** numaralı büstler sağ veya sol kollarının dikey biçimde yukarıya doğru kaldırılması ve el ile himation kenarının tutulması bakımından **K5, K9, K31, K32 ve K50**'ye benzerlik sunar. Ancak **K50** haricindeki bu eserler, diğer kolun duruş pozisyonu bakımından yukarıda bahsi geçen eserlerden ayrılır. **K1, K7, K8 ve K12** numaralı eserlerde dirsek hizasından bükülen diğer kol, Pudicitia tipindeki gibi çapraz değil yatay biçimde karın hizasına yönlendirilmiştir. Bu noktada **K1, K7, K8 ve K12** numaralı büstler karın hizasına doğru yönlendirilen kol duruş pozisyonu bakımından Palmyra kabartmalarındaki kadın figürlerine yakın benzerlik sunar (Görsel 4.2.1.4a-e).

⁵⁵⁸Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634-636; Davies, 2017, **a.g.k.**, 25-27, 30; S. Krag (2019). Palmyrene Funerary Female Portraits: Portraits Tradition and Change. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde, Turnhout, Belgium: Brepols, s. 123-124.

⁵⁵⁹Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 137, Fig.1; 138, Fig.4; 145, Fig.12.

Görsel 4.2.1.4a-e. a) K1 (Alanya Müzesi) b) K7 (Alanya Müzesi) c) K8 (Side Müzesi) d) K12 (Antalya Müzesi) e) K27 (Mersin Müzesi) f) K49 (Gaziantep Müzesi)

K1, K8, K12 ve K27’ de, vücuda bitişik biçimde dirsek hizasından bükülen sağ kol, yukarıya doğru konumlandırılmıştır. **K1, K12 ve K27’**de, sağ el ile aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı tutulmaktadır. Bu üç eser her ne kadar himation kenarının tutulması bakımından ortak özellik sunsalar da kolların yönlendirilişleri ile detayda birbirlerinden ayrılmaktadır. Himation kenarı, **K1’**de göğüs hizasına denk gelecek bir konumda tutulmuş iken, **K12 ve K27’**de boyun hizasında tutulmaktadır. **K8’in** üst kısmının kırık ve eksik olması el pozisyonunun anlaşılmasına engeldir. Ancak sağ kolun duruş pozisyonu, elbise kenarının tutulduğuna işaret etmektedir. Sol kol ise **K1, K8 ve K12’**de dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın üzerine doğru yönlendirilmiştir. Özellikle **K1 ve K12** kolların duruş pozisyonu bakımından İstanbul Arkeoloji Müzesi⁵⁶⁰ ve Kopenhag Ny Carlsberg Glytoteke’te⁵⁶¹ bulunan Palmyra kadın kabartmaları ile benzerlik içerisindedir. **K27** ise göğüs hizasından yönlendirilen sol kol duruş pozisyonu ve elinde tuttuğu iğ ve öreke bakımından bu gruptaki diğer örneklerden tamamen farklılık sunmaktadır.

⁵⁶⁰<http://arachne.uni-koeln.de/item/objekt/155987> (Erişim tarihi: 15.12.2020).

⁵⁶¹Ploug, 1995, 146. No. 56; 148, No. 57; 150, No. 58.

K7 ve **K49**'da ise **K1**, **K8**, **K12** ve **K27**'den farklı olarak sol kol dirsek hizasından bükülerek yukarıya doğru kaldırılmış olup, el ile boyun hizasına denk gelen himation kenarı tutulmaktadır. **K7**'de sağ kol, dirsek hizasından bükülerek yatay biçimde karın üzerine doğru yönlendirilmişken, **K49**'da figürin hemen sağında ve alçakta bulunan masa ayağının üzerine doğru düz biçimde konumlandırılmıştır. **K7**, kolların duruş pozisyonu bakımından Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'ndeki⁵⁶² (Env. No. B 8904) Palmyra kadın kabartmaları ile benzerlik içerisindedir.

Tüm bu verilerden hareketle, yukarıda ele alınan eserlerde gözlemlenen kol duruş pozisyonları veya bir diğer deyişle jestlerin; tıpkı Palmyra'da olduğu gibi Yunan ve Roma modellerinin örnek alınarak uygulandığı Pudicitia Tipi veya bu tipin varyasyonlarına benzer olduğunu söylemek mümkündür⁵⁶³.

Belirli jestlerin Romalılar tarafından önemsendiğine şüphe yoktur. Antik Roma metinleri, Romalıların kamusal alanlarda jestlerin gücünden faydalandığını gösterir⁵⁶⁴. Hem Palmyra hem de Roma kabartmalarında kullanılan bazı el duruşları belirli bir anlamı olan jestler olarak yorumlanmaktadır⁵⁶⁵. Bununla birlikte Pudicitia gibi jestlerin mezar kabartmalarındaki önemine de dikkat çekilmiştir⁵⁶⁶. Ancak Roma heykeltıraşlık sanatında “*Erdem, Alçakgönüllülük ve Sadakat*” gibi farklı anlamları temsil eden Pudicitia Tipi'nin, Palmyra sanatında da benzer bir anlama sahip olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Heyn'e göre, Palmyra portreciliği Roma'dakiyle aynı olmadığı gibi ve farklı coğrafyalarda kullanım gören her jest de aynı anlamlara sahip değildir⁵⁶⁷. Bu durum çalışma kapsamında ele alınan eserler için de geçerlidir. Nitekim, çalışma kapsamında ele alınan büstler de tıpkı Palmyra kabartmaları gibi mezar konteksti bağlamında kullanım görmüş ve Palmyra'dakiler ile benzer jestler kullanılmış olsa da bağlı bulundukları coğrafya farklılıklarından hareketle, farklı anlamlara sahip olabileceklerini söylemek mümkündür.

Kol duruş pozisyonları bakımından yukarıdaki örneklerden farklılık sunan eserler de mevcuttur. Örneğin, **K13**'te; vücut yanından hafifçe yana doğru açılan sağ kol, dirsek

⁵⁶²Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 282-283. cat. no. 131; Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 284. cat. no. 132.

⁵⁶³Krag ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 123-124; Pudicitia tipinin anlamına yönelik bilgi için bkz. Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 136.

⁵⁶⁴Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634.

⁵⁶⁵Davies, 2017, **a.g.k.**, 20.

⁵⁶⁶R. Brilliant (1963). *Gesture and Rank in Roman Art: The Use of Gestures to Denote Status in Roman Sculpture in Coinage*. New Haven: Memoirs of the Connecticut Academy of Arts & Sciences, s. 49.

⁵⁶⁷Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634-635; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 197.

hizasından bükülerek hafif diyagonal biçimde göğüs hizasına doğru konumlandırılmıştır. Açık pozisyonda gösterilen sağ el ile, sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine doğru atılan himation kenarı tutulmaktadır. Sol kol ise düz biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır. **K13**, bahsi geçen kol duruş pozisyonu bakımından, **K14** ve **K51** numaralı büstler ile benzerlik içerisindedir (Görsel 4.2.1.5a-c). Söz konusu kol duruş pozisyonunun, Palmyra kabartmalarındaki erkek portrelerinde de sıklıkla kullanım gördüğü bilinmektedir⁵⁶⁸. Nitekim bu çalışma kapsamında erkekler başlığı altında ele alınan **E6**, **E7**, **E19** ve **E20** numaralı erkek büstlerinde de benzer duruş pozisyonu dikkati çeker. Bu noktada, **K13**, **K14** ve **K51**'daki kol duruş pozisyonunun her ne kadar erkekler tarafından tercih edildiği bilinse de sayıca az da olsa kadınlarda da kullanım gördüğü anlaşılmıştır.

Görsel 4.2.1.5a-c. a) **K13** (Antalya Müzesi) b) **K14** (Antalya Müzesi) c) **K51** (Gaziantep Müzesi)

K2 ve **K4**'te kollar düz bir biçimde aşağıya doğru sarkıtılmıştır (Görsel 4.2.1.6a-b). Öyle ki, **K2**'de kollar işlenmemiştir. Söz konusu bu iki eser, sahip oldukları kol pozisyonu bakımından Palmyra kabartmalarından ayrılmaktadır. Bu durum, her iki eserin de yerel işçilik özelliği göstermesi ile açıklanabilir.

⁵⁶⁸Ingholt, 1928, **a.g.k.**, 19-42. PS4, PS5, PS6, PS9, PS10, PS11, PS16, PS17, PS18, PS20, PS21; M. Gawlikowski (1987). Die Skulptur von Palmyra, Dargestellt Anhand Ausgestellter Objekte. E. M. Ruprechtsberger (Ed.). *Palmyra. Geschichte, Kunst und Kultur der syrischen Oasenstadt. Einführende Beiträge und Katalog zur Ausstellung* içinde, Linz: Gutenberg, s. 296-299, Nr. 16-17; Ploug, 1995, **a.g.k.**, 67-85. Nr. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20; Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634.

Görsel 4.2.1.6a-b. a) K2 (Alanya Müzesi) b) K4 (Alanya Müzesi)

K3 numaralı büst ise kolların duruş pozisyonu bakımından oldukça ayırt edici bir özellik sunar. Dirsek hizasından bükülen sağ ve sol kol çapraz biçimde ve eller dışa açık pozisyonda göğüsler üzerine yönlendirilmiştir (Görsel 4.2.1.7).

Görsel 4.2.1.7. K3 (Alanya Müzesi)

Çalık'a göre dirsek hizasından bükülerek göğüs üzerine doğru çapraz biçimde yönlendirilen kolların hareketi, Orans (Latince: orant) tipindedir⁵⁶⁹. Ancak araştırmacı bu açıklamayı destekleyecek herhangi bir örnek sunmamıştır. Buna karşılık, yapılan araştırmalara göre “*orans-duruşu*”; Roma Dönemi’nde ve Geç Antik Dönem’de kolların veya ellerin çapraz biçimde yukarıya doğru açılmasıyla oluşan dua pozisyonudur⁵⁷⁰. Bununla birlikte, Roma Capitol Müzesi’nde bulunan⁵⁷¹ (Env. No. 2971) ve Fittschen-Zanker tarafından Atargatis-Dea Syria? rahibi veya rahibesi olarak tanımlanan büstün sağ elini avuç içi dışa bakacak şekilde yukarı kaldırdığı kol pozisyonunun da “*orans duruşu*” (*orans Haltung*) şemasında olduğu ifade edilmiştir. Capitol örneğine benzer kol-el

⁵⁶⁹Çalık 1997, **a.g.k.**, 284.

⁵⁷⁰J. Huskinson (2012). Reading identity on Roman strigilated sarcophagi. *RES*, (61-62), s. 80-97.

⁵⁷¹K. Fittschen ve P. Zanker (2014). *Katalog der Römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band IV*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, s. 79-80, No. 72. Taf. 91.

pozisyonu, Palmyra kabartmalarında özellikle kadınlarla ilişkilendirilen bir jest olan “*Palm out*” yani; kadının sağ elini avuç içi dışa bakacak şekilde yukarı kaldırdığı “avuç içi dışarı” hareketidir⁵⁷². Heyn’e göre, Palmyra cenaze portrelerindeki bu özel jest, betimlenen kadının kutsal faaliyetlere katılımına işaret etmektedir⁵⁷³. Söz konusu jest, Parth sanatında da karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Irak Ulusal Müzesi’nde korunagelen Hatralı Sanatrug ile kızı prenses Dawashfari’ye ait zengin ikonografik giyimli mermer heykellerde de benzer *palm-out/avuç içi dışa* hareketi görülmektedir⁵⁷⁴. Colledge’a göre, Hatralı kral ve prenses, bu jest ile ibadet veya dua eder pozisyonudadır⁵⁷⁵.

Söz konusu örnekler ışığında; **K3**’ün sahip olduğu çapraz kol duruş pozisyonunu direkt olarak “*orans duruşu*” ile karşılaştırmak mümkün değilse de yine de bir tapınım veya dua ile ilgili olması gerektiği düşünülmektedir. Bu noktada, yapılan karşılaştırmalardan hareketle **K3**’ün, kol duruş pozisyonu bakımından Palmyra örneklerinden belirgin bir şekilde ayrıldığı tespit edilmiş olup, birebir örneğine rastlanılmamıştır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, söz konusu eseri ünik bir eser olarak nitelendirmek mümkündür.

K44 ve **K45** büstleri de kollarının duruş pozisyonu bakımından oldukça farklılık sunan iki eserdir. Sağ ve sol üst kol dikey biçimde ve oldukça şematik olarak koltuk altı hizasına (**K44**) ve göğüs üzerine (**K45**) doğru yerleştirilmiştir. Burada eller, avuç içi dışa doğru ve açık pozisyonudadır. Söz konusu iki eser, kolların gövde üzerindeki konumlandırılması farklılık sunmasına karşın neredeyse birebir benzerlik gösterir. **K44** ve **K45**’in sahip olduğu kol-el pozisyonuna birebir benzerlik sunan herhangi bir örnek ne yazık ki tespit edilememiştir. Ancak British Museum’da bulunan (Env. No. 125203)⁵⁷⁶ Palmyra kabartmasındaki kadın figürünün sahip olduğu sağ kol pozisyonu, **K44** ve **K45** için dikkat çekicidir. Bu noktada, British Museum kadın figürünün de yukarıda bahsi geçen “*Palm out*” jesti ile ön plana çıktığı görülmektedir. Söz konusu örnek ışığında; **K44** ve **K45**’in sahip olduğu kol duruş pozisyonunu da tıpkı **K3** gibi bir tapınım veya dua ile ilgili bir pozisyon olarak düşünmek mümkündür.

Bahsi geçen eserlere örnek olarak detayda farklılık sunmasına karşın, Palmyra’dan ele geçen ve günümüzde Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek’te bulunan (Env. No. 1081 –

⁵⁷²Heyn, 2010, **a.g.k.**, 636-637, 644-645; Fig. 1; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 198-199. Fig. 1; Davies, 2017, **a.g.k.**, 21.

⁵⁷³Heyn, 2016, **a.g.k.**, 199.

⁵⁷⁴Colledge, 1967, **a.g.k.**, 231-232, No. 53, 65

⁵⁷⁵Colledge, 1967, **a.g.k.**, 231. No. 53.

⁵⁷⁶Heyn, 2010, **a.g.k.**, 632-633. Fig. 1; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 195. Fig. 1.

1161)⁵⁷⁷ iki adet sunak üzerindeki avuç içleri dışa dönük bir çift el verilebilir. Heyn'e göre ellerin bu şekilde kaldırılması, antik Yakın Doğu ve Akdeniz kültürlerinde yaygın bir ibadet hareketidir⁵⁷⁸. Bu durumda yukarı kaldırılmış el çifti, ibadet eden kişinin tüm figürünün sembolik bir kısaltmasıdır⁵⁷⁹. Söz konusu örneklerden hareketle, **K44** ve **K45**'in de ibadet veya dua eden kişileri temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Son olarak **K23**, **K24** ve **K52** ortak kol duruş pozisyonları ile dikkati çekmektedir (Görsel 4.2.1.8a-c). Perge'den ele geçen **K23** ve **K24** heykellerine ait kollar dirsek hizasından bükülerek öne doğru yönlendirilmiştir. Benzer kol duruş pozisyonu, Gaziantep Müzesi'nde bulunan ve Kilis/Tahtalıköy'den ele geçen **K52** heykelinde de gözlemlenir. Bu noktada eserler, kol duruş pozisyonları bakımından Roma Ulusal Müzesi'ndeki⁵⁸⁰ (Env. No. 639) Vesta Rahibe (*Vestalis Maxima*) heykeli ile Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde⁵⁸¹ (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst ile yakın benzerlik içerisindedir. Perge ve Kilis eserlerinin, yukarıda örnekleri verilen ve rahibe olarak kimliklendirilen eserler ile ortak kol duruş pozisyonuna sahip olması şaşırtıcı değildir. Zira, özellikle Perge heykelleri birçok araştırmacı tarafından rahibe olarak kimliklendirilmiştir. Ancak eserler için atfedilen rahibe kimliği, sahip oldukları kol duruş pozisyonlarından ziyade daha çok kıyafet tipleri, başörtüleri veya takı ikonografisinden hareketle önerilmiştir⁵⁸². Bu durumda üç eserde de ortak kol duruş pozisyonunun görülmesinin tesadüf olmaması gerektiği düşünülmektedir. Bu noktada, söz konusu duruş pozisyonunun, onların ayırt edici diğer özelliklerinin yanı sıra (kıyafet veya takılar) *rahibe kimliklerini* ön plana çıkaran bilinçli bir tercih olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, dirsek hizasından bükülerek öne doğru yönlendirilen kolların, tam da bu kimlikleri ile ilişkili olarak tapınım veya dua ile ilgili olması gereken bir duruşu yansıttığı söylenebilir.

⁵⁷⁷Ploug, 1995, **a.g.k.**, 66. cat. No. 9; 269, cat. no. 128; Heyn. 2010, **a.g.k.**, 632; M. K. Heyn (2019). The Significance of the Orans Pose in Palmyrene Art. R. Raja (Ed.). *Revisiting the Religious Life in Palmyra* içinde. Turhout, Belgium: Brepols Publishers, s. 155.

⁵⁷⁸Heyn, 2010, **a.g.k.**, 632.

⁵⁷⁹Ploug, 1995, **a.g.k.**, 66; Heyn, 2010, **a.g.k.**, 632.

⁵⁸⁰A.W. Lawrence (1972). *Greek and Roman Sculpture*. London: Harpers & Row Publishers, s. 278, 295, Taf. 85 d.

⁵⁸¹R. Känel (1989). Eine beschriftete römische Porträtbüste aus Pamphylien. *EA*, (13), s. 123-124, Taf. 14.; S. Şahin (1989). Zur Identifikation einer Ortschaft und einer Büste. ICBAPΔIA = Isparta?. *EA*, (13), s. 125-126.

⁵⁸²Konunun detaylı değerlendirmesi için Bkz. Bölüm 4.2.5. *Kimliklendirme Önerileri*.

Görsel 4.2.1.8a-c. a) K23 (Antalya Müzesi) b) K24 (Antalya Müzesi) c) K52 (Gaziantep Müzesi)

4.2.2. Kıyafet tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan büst ve heykellerin 2 örnek dışında (**K8** ve **K23**) tamamı, khiton üzerine himation giyimlidir. Himation; bazı örneklerde başı tamamen örtecek, bazılarında ise ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde her iki omuz üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Ancak söz konusu eserler, himation düzenlemeleri açısından birbirlerinden farklılık sunmaktadır. Himation altında kalan khiton ise, genellikle sade bir görünüm sunar.

K1, K2, K4, K6, K12, K24, K27, K32, K50 ve **K51** numaralı eserlerde khiton üzerine giyilen himation başı tamamen örtecek biçimde; **K13, K14** ve **K49**'da ise ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde başın üzerine yerleştirilerek omuzlar üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. **K7** örneği ise bu gruba benzer bir himation düzenlemesi gösterir ancak başın eksik oluşu, himationun başın üzerindeki düzenlemesine yönelik yorum yapılabilmesine engel teşkil eder. Söz konusu eserlerdeki himation düzenlenişleri Suriye ikonografisi içerisinde özellikle Palmyra kadın portrelerine benzerlik sunmaktadır⁵⁸³.

İkincil olarak, **K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44, K45, K46** ve **K48** özellikle sahip olduğu himation düzenlemesi bakımından ortak bir motif sunmaktadır. Şöyle ki, ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde düzenlenen ve sağ omuz üzerinden

⁵⁸³Heyn, 2010, **a.g.k.**, 632; A. J. M. Kropp ve R. Raja (2014). The Palmyra Portrait Project. *Syria*, (91), s. 400.

aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, üst gövdeyi kapatacak biçimde vücuda sarılarak sol omuz üzerine atılmıştır. Bu düzenlemeden kaynaklı boğaz veya gerdan hizasında belirgin ve sarkık bir yaka meydana gelmiştir. **K36**, **K38** ve kısmen **K46**'da, diğerlerinden farklı olarak himationun altındaki khitona ait yaka detayı gözlemlenir. **K28** büstü de himation düzenlemesi bakımından yukarıda bahsi geçen eserlere benzerlik sunmaktadır. Ancak bu örneklerden farklı olarak saçlar, himationun altındaki bir başörtüsü ile sıkı sıkıya örtülmüştür.

Eserlerin tamamı, elbise düzenlemesi ve yaka detayı bakımından Paris Louvre Müzesi (Env. No. AO 2630)⁵⁸⁴ ile Palmyra Müzesi'nde⁵⁸⁵ bulunan Palmyra kabartmasındaki kadın figürleri ile benzerlik sunmaktadır. Bu örneklerle ek olarak benzer himation düzenlemesi, Ürdün Irbid ve Amman Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan Gadara/Umm Qes⁵⁸⁶ kökenli büstler ile Filistin büstlerinde⁵⁸⁷ karşımıza çıkmaktadır.

Bu eserler benzer himation düzenlemelerinin yanı sıra, duruş pozisyonları ve üslup bakımından da benzerlik içerisindedir. Daha öncesinde kısaca ele alındığı üzere⁵⁸⁸, eserlerde gözlemlenen bu benzerlikler, onların ortak bir atölyenin üretimi (Misis/Mopuhestia) olduklarına işaret etmektedir⁵⁸⁹. Gruba ait karşılaştırılabilir örneklerin Palmyra'nın yanı sıra çoğunlukla Filistin ve Ürdün'de bulunması, Küçük Asya ile Suriye arasında tampon bölge konumunda olan Misis ile Filistin çevresinin yakın ilişkisini ve heykeltıraşlıktaki karşılıklı etkileşimini göstermektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan söz konusu eserlerden farklı olarak Perge'den ele geçen **K23** numaralı heykel, kıyafet tipi ve düzenlemesi bakımından ön plana çıkmaktadır. **K23**, khiton üzerine himation ve palla giyimlidir. Palla, başı tamamen örtecek biçimde her iki omuz üzerinden ve öne doğru konumlandırılan kollar üzerinden geçirilerek, aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Özellikle sağ kolun üzerinden öne doğru sarkıtılan palla parçası üzerinde üst üste "V" biçiminde düzenlenen derin kıvrımlar oldukça belirgin biçimde işlenmiştir. Pallanın üst kısmı dikkat çekici olarak yüksek ve bombeli biçimde

⁵⁸⁴E. Cussini (2019). Daughters and wives: Defining women in Palmyrene inscriptions. S. Krag – R. Raja (Eds.) *Women, children and the family in Palmyra* içinde, Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, s. 74-75. Fig. 4.

⁵⁸⁵<https://virtual-museum-syria.org/palmyra/bas-relief-of-aqma-daughter-of-atelena-hajeuja/> (Erişim Tarihi: 16.01.2023)

⁵⁸⁶Weber, 2002, **a.g.k.**, 418, Taf. 50A-D; 417-418, Taf. 51A-D; 437, Taf. 68A-D; 554, Taf. 197B.

⁵⁸⁷Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 38, 85; Cat. No. 21, 139.

⁵⁸⁸Bu husus, 4.1. *Tanımlama* başlığı altındaki bölümde değerlendirilmiştir.

⁵⁸⁹Konu ile ilgili detaylı değerlendirmeler için bkz. Bölüm.4.8. *Üslup Analizi ve Atölyeye Dair Düşünceler* başlığı altında değerlendirilmiştir.

düzenlenmiştir. Pallanın altında, palla ile ilişkili ve alnın üst kısmını sıkıca kavrayan orta kalınlıkta bant biçimindeki bir başörtüsü detayı mevcuttur.

Pallanın altında, boyun hizasından başlayarak ayak bileklerinin hemen üzerine dek uzanan kalınca bir himation yer alır. Boğazı, yatay doğrultuda kalın bir rulo ile çevreleyen ve adeta boğazlı bir elbise görünümü sunan himation, oldukça ağır ve bol bir kumaş özelliği göstermektedir. Bu özellik, himationun ön kısımda sahip olduğu elbise kıvrımlarının geniş aralıklı ve derin matkap kanalları ile işlenmesiyle vurgulanmıştır. Böylelikle himationa bir hareketlilik kazandırılmıştır. Palla ve himation altında kalan uzun kollu khitona ait etek uçları ve elbise kıvrımları ise derin kıvrımlarla belirginleştirilmiştir.

Sol omuz üzerinde ise, öne doğru çıkıntı yaparak uzanan silindirik, yüzeyi geniş aralıklı ve spiral biçimde işlenen bir detay dikkati çekmektedir. Olasılıkla bu detay, dikey biçimde öne doğru uzatılan sol kol tarafından tutulan bir objeye (?) veya giysi tomarına ait olmalıdır.

K23, başın üzerine çekilen himationun yüksek ve bombeli bir biçimde işlenmiş olması bakımından **K22** ve **K32**'ye benzerlik sunar. Bununla birlikte, oldukça ayırt edici bir özellik sunan boğazlı himation ve üzerine giyilen palla düzenlenişi bakımından, detayda bazı farklılıklar sunmasına karşın tipolojik olarak Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde⁵⁹⁰ (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst ile yakın benzerlik içerisindedir (Görsel 4.2.2.1). İki eseri birbirinden ayıran en önemli fark ise; Atina büstünde başın üzerine defne çelenkli (?) polos benzeri bir başlığın yerleştirilmiş olmasıdır. Buna ek olarak saçlar, palla ile ilişkili bandın hemen altında alın merkezinde ortadan ikiye ayrılarak iki yana doğru yönlendirilmiştir. Perge kentinden ele geçen **K23**'ün sahip olduğu elbise tipi ayırt edici özellikler sunmasının yanı sıra yine elbise tipolojisi bakımından Atina büstü dışında benzer bir örneğine rastlanılmamıştır. Bu durum, köken bakımından iki eseri birbirine yaklaştırmaktadır⁵⁹¹.

⁵⁹⁰Söz konusu eser, İnan ve Alföldi-Rosenbaum tarafından kökeninin belirsiz olması görüşünden hareketle 1979 yılında basılan portre yayınına dahil edilmemiştir (İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, VIII, Anm. 2 Nr. 3); Eser daha sonra R. Känel ve S. Şahin tarafından detaylı biçimde ele alınmıştır. Bkz. Känel, 1989, **a.g.k.**, 123-124, Taf. 14; Şahin, 1989, **a.g.k.**, 125-126; R. Känel'e göre Atina'da bulunan portre büst, 19. yüzyılda İzmir'den satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır (Känel, 1979, **a.g.k.**, 123-124).

⁵⁹¹Bu görüş, 4.8.Üslup Analizi ve Atölyeye Dair Düşünceler bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır.

Görsel 4.2.2.1. a) K23 (*Antalya Müzesi*), b) *Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde* (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst.

K23 ayrıca, sol omuz üzerinde öne doğru çıkıntı yaparak uzanan silindirik obje/giysi tomarı (?) bakımından da Atina'daki kadın büstüne benzerlik sunar. Atina büstünde gözlemlenen bu obje daha az korunagelmiş olmasından kaynaklı detaydan uzaktır. S. Şahin, söz konusu detaydan ve kırık izlerinden hareketle figürün sol kolunda bir bereket boynuzu taşıdığını ileri sürer⁵⁹². Araştırmacı tam da bu nedenden hareketle büstün kaidesinde bulunan yazıtta yer alan kelimenin, *İsbardia* ismindeki bir yer veya kentin personifikasyonu yani Tykhe'si olması gerektiğini önermektedir⁵⁹³. Ancak belirtilmelidir ki objenin sahip olduğu detaylar ve de kırık izleri, onun bir bereket boynuzu olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Bu noktada, Kyrene Eski Eserler Müzesi'nde tespit edilen iki adet İsis rahibe heykeli⁵⁹⁴ söz konusu objeye farklı bir yorum getirmemizi sağlamıştır. 'İsis düğümü' ile düğümlenmiş kenarları püsküllü bir manto (palla) giyen heykellerin sol omuzunda, sağ diz altına ve arkaya doğru sarkıtılan; üzeri yapraklar, meyveler, mısır koçanları ve çiçeklerden oluşan büyük bir çelenk yer almaktadır. Bu iki heykeldeki çelenkten hareketle, **K23**'ün sol omzu üzerinde bulunan objenin de böylesi bir kullanımı

⁵⁹²Şahin, 1989, **a.g.k.**, 126.

⁵⁹³Şahin, 1989, **a.g.k.**, 126.

⁵⁹⁴E. Rosenbaum (1960). *Catalogue of Cyrenaican Portrait Sculpture*. London: The Oxford University Press, s. 62, Kat. Nr. 61, Taf. 40, 1-2, Taf. 76, 1; 98, Kat. Nr. 175, Taf. 76, 2.

olabileceği düşünülmektedir. Ancak objenin sadece küçük bir kısmının korunagelmış olması, bu düşünceyi şimdilik soru işaretli bırakmaktadır.

K7, **K12** ve **K31**'de khitonun üzerinde gözlemlenen dalgalı elbise kıvrımlarının benzer motif sunması ise, bölgeler arasındaki etkileşime önemli bir işarettir. Zira; **K7** ve **K31** Erken Severuslar Dönemi, **K12** ise Orta-Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen eserlerdir. Bu durum aynı dönem içerisindeki (Severuslar Dönemi) benzer motiflerin neredeyse bir moda halinde birbirini takip ettiğinin göstergesidir. Öyle ki, Side Müzesi'nde bulunan ve T. Korkut tarafından MS 190-210 tarih aralığına yerleştirilen bir ostotek üzerindeki kadın figüründe de benzer bir motifin kullanıldığı görülmektedir⁵⁹⁵. Söz konusu eserler satın alma yoluyla müzelere kazandırılmış olmalarına karşın (**K7**; Alanya Müzesi, **K12**; Antalya Müzesi (Çevreli/Demre), **K31**; Adana Müzesi) ilgili müzelerin yakın çevresinden ele geçmiş oldukları düşünülmektedir.

Son olarak başın üzerine çekilen himationun bazı örneklerde yüksek ve bombeli biçimde düzenlenmesi de ayırt edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum özellikle Perge'deki **K22** ile **K23** eserleri ile **K9** (Alanya Müzesi), **K32** (Adana Müzesi) ve **K50** (Gaziantep Müzesi) eserlerinde belirgin olarak dikkati çekmektedir. E. Fantham tarafından ele alınan bir makalede, Roma'da başın örtülmesi konusu ritüeller ve toplumsal cinsiyet yönünden ele alınmıştır⁵⁹⁶. Fantham'a göre ister erkek ister kadın olsun, Romalıların başlarını örtülü biçimde göstermesi kişinin dini inançları, ritüelleri ve katıldığı dini törenlerle ilgilidir. Bununla birlikte, kadınların başlarının örtülü gösterilmesi ise çoğunlukla bir kültün rahibesi olarak temsil edildiklerini veya seçkin ve saygın vatandaşlar olduklarını gösterir⁵⁹⁷. Bu noktada, Roma Ulusal Müzesi'ndeki⁵⁹⁸ (Env. No. 639) Vesta Rahibesi (*Virgo Vestalis Maxima*) heykelinde himation altındaki çok katlı *influae*'den (yün bantlardan oluşan başlık) kaynaklı yüksek görünüm sunan himation, birebir benzerlik sunmamasına karşın yukarıda bahsi geçen eserler için iyi bir karşılaştırma örneğidir. Bu noktada yüksek ve bombeli görünüm sunan himationlar aracılığıyla temsil edilen kişide; dini inanışların yanı sıra, sosyal statü, ahlak, erdem ve iffet gibi anlamların aktarılması istenmiş olmalıdır.

⁵⁹⁵Korkut, 2006, **a.g.k.**, 105. Kat. No. 242. Taf. 28, 1-4.

⁵⁹⁶E. Fantham (2009). *Covering the Head at Roma: Ritual and Gender*. J. Edmondson ve A. Keith (Eds.). *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, içinde, Toronto: University of Toronto Press, s. 158-171.

⁵⁹⁷Fantham, 2009, **a.g.k.**, 161-168.

⁵⁹⁸Lawrence, 1972, **a.g.k.**, 295. Taf. 85 d.

4.2.3. Baş örtüsü kullanımları ve ilişkili öğeler

Kadınlar başlığı altında heykel veya büst olarak ele alınan eserlerin, 1 örnek (K52) dışında tamamının başı himation ile örtülüdür. Bir önceki bölümde de ele alındığı üzere, himation bazı eserlerde başı tamamen örtecek, bazılarında ise ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde düzenlenmiştir. Özellikle başın himation tarafından tamamen örtüldüğü örneklerde, himationun hemen altında kalan ve saçları sıkı sıkıya örten bir bant oldukça ayırt edici bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada; söz konusu bandın işlevi ve eserler üzerindeki kullanım şekilleri bu başlık altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Detaylı değerlendirmeye geçmeden önce, bant biçimindeki başörtülerine benzer kullanımların Roma Dönemi'ndeki kökeninden bahsedilmesi gerekir. Şöyle ki; Roma Ulusal Müzesi'nde bulunan⁵⁹⁹ (Env. No. 639) Vesta Rahibesi (*Virgo Vestalis Maxima*) heykelinde, himationun hemen altında bulunan *infulae* dikkati çeker (Görsel 4.2.3.1). İnfulae, üst üste düzenlenmiş bant veya şeritlerden oluşan yün bir başlık olup, Vesta Rahibelerinin resmi kostümünün bir parçasını oluşturmaktadır⁶⁰⁰. Başın etrafına sarılan bu başlık, ensede düğüm yapılarak uçları omuzlar üzerine sarkıtılan *vittae* adı verilen ince kumaş kurdele/bant tarafından bağlanmaktadır⁶⁰¹. İnfulae'ler, özellikle Vesta Rahibeleri tarafından kullanım görmekle birlikte kutsal ve ritüelistik bir öneme işaret etmektedir. Bu noktada Vesta Rahibelerinin iffet ve bağlılıklarını göstermek adına bu törensel başlıkları baş bandı olarak taktıkları düşünülmektedir⁶⁰². Söz konusu örnekteki kullanımdan hareketle, başlık altında değerlendirilen eserler arasında kurulan bağlantı bölümün sonunda ele alınacaktır.

⁵⁹⁹A.W. Lawrence (1972). *Greek and Roman Sculpture*. London: Harpers & Row Publishers, s. 278, 295, Taf. 85 d.

⁶⁰⁰Fittschen-Zanker, 1983, **a.g.k.**, 93; R. Lorsch Wildfang (2006). *Rome's Vestal Virgins: A study of Rome's Vestal priestesses in the late Republic and early Empire*. London: Routledge, s. 13, 15.

⁶⁰¹Fantham, 2009, **a.g.k.**, 163.

⁶⁰²M. Kays (2024). Monuments of Aurelia Paulina and her portrayal of social change in Roman Asia Minor. G. Kremer, E. Pollhammer, J. Kopf ve F. Beutler (Eds.) *ZEIT(EN) DES UMBRUCHS Akten des 17. Internationalen Kolloquiums zum provinzialrömischen Kunstschaffen Wien – Carnuntum*, 16.–21. Mai 2022 içinde. Wien: Verlag Holzhausen GmbH, s. 477.

Görsel 4.2.3.1. Roma Ulusal Müzesi, Vesta Rahibesi heykeli (Env. No. 639)

Blömer, Kuzey Suriye'deki heykeltıraşlık eserleri kapsamlı bir biçimde ele aldığı yayınında; kadınlardaki *himation* kullanımını detaylı olarak değerlendirmiştir⁶⁰³. Araştırmacıya göre söz konusu eserlerde başı örtmenin iki farklı türü mevcuttur. İlkinde, Greko-Romen kadın tasvirlerinde olduğu gibi, *himation* arkadan başın üzerine doğru ön kısımda saçları açık bırakacak biçimde bir örtü gibi çekilmektedir⁶⁰⁴. Ancak bu düzenleme, Kuzey Suriye heykellerinde çok nadir kullanım görmektedir⁶⁰⁵. Söz konusu *himation* düzenlemesi, bu çalışma kapsamında **K2, K13, K14, K18, K19, K26, K33, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K42, K43, K44, K45, K46, K47, K48, K49** (?), **K53** ve **K55**' de mevcuttur.

Bu düzenlemeye ek olarak, Kuzey Suriye kadın heykellerinde veya büstlerinde *himation*un hemen altında yer alan bant biçimindeki başörtüsü detayı dikkati çeker. Eserlerde sıklıkla kullanım gören bu başörtüsü; literatürde genellikle “*türban*”⁶⁰⁶ olarak isimlendirilmiştir⁶⁰⁷. Bu çalışma kapsamında ise “başörtüsü” olarak tanımlanmıştır.

⁶⁰³Araştırmacı, Zeugma, Hierapolis ve çevredeki kırsal alanlardan gelen heykeller ile mezar kabartmalarındaki kadın tasvirlerinin genellikle başlarının örtülü olduğuna dikkat çeker (Blömer, 2014, **a.g.k.**, 54-58).

⁶⁰⁴Blömer, 2014, **a.g.k.**, 54.

⁶⁰⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 54. Örnekler için bkz. Kat. A II 1; A II 25; A II 27.

⁶⁰⁶Türban, ince bir kumaştan yapılmış başı sıkıca kavrayan bir tür kadın başörtüsüdür.

⁶⁰⁷Parlasca, 1982a, **a.g.k.**; Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 123-124; B. Goldmann (1994). Graeco-roman Dress in Syro-Mesopotamia. J. L. Sebesta ve L. Bonfante (Eds.). *The World of Roman Costume* içinde, s. 165, 174; C. Finlayson (1998). *Veil, Turban, and Headpiece-Female Status and Funerary Portraiture at Palmyra, Syria*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Iowa: The University of Iowa; J. Meischner ve E. Cussini (2003). Vier palmyrenische Grabreliefs im Museum von Antakya. *AA*, (2), s. 97-105; C. Finlayson, (2004). Textile Exchange and Cultural and Gendered Cross Dressing at Palmyra, Syria (100 BC-AD 272). Textile Society of America Symposium Proceedings, Çevrimiçi basım, Nebraska-Lincoln: University of Nebraska-Lincoln, s. 63; Heyn, 2010, **a.g.k.**, 632; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 54-56; J. Rumscheid (2019). Different from

Blömer'e göre, himationun nasıl giyildiğine veya başın üzerine nasıl çekildiğine bağlı olarak başörtüsü detayı tanımlanabilmektedir. Eğer himation alından aşağıya doğru hafifçe çekilirse, himationun altında başörtüsüne dair sadece tek bir kumaş katmanı görülmektedir. Ancak bazı örneklerde himation o kadar geriye çekilir ki, neredeyse başın sadece arka kısmını örter. Bu durumda alnın üzerindeki başörtüsüne dair düzenleme daha net biçimde okunabilmektedir. Bu düzenleme sadece Kuzey Suriye'de değil, Orta Doğu'nun birçok yerinde özellikle de Palmyra'da yaygın biçimde kullanım görür. Palmyra'daki mezar kabartmalarındaki kadın figürlerinde gözlemlenen baş örtüleri son derece özenle tasarlanmış çok sayıda biçim ve varyantta karşımıza çıkmaktadır⁶⁰⁸.

Yukarıda bahsi geçen açıklamaya uygun olarak, çalışma kapsamında ele alınan **K1, K9, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K20, K22, K23, K24, K29, K32, K50 ve K51** numaralı eserlerde, himation altında kalan ve alnı favori hizasına dek neredeyse sıkı sıkıya çevreleyen, farklı kalınlıklara sahip (ince, orta, kalın) bir başörtüsü detayı dikkati çeker. Söz konusu bu detay, her bir eser için şekilsel farklılıklar sunmasına karşın, kullanım amacı veya işlevi bakımından ortaklık sunmaktadır. Eserler detaylı incelendiğinde himation altında kalan bu başörtüsünün, saçların tamamen örtülmesini sağladığı bilinen bone (?) benzeri bir örtü olduğu anlaşılmaktadır.

Blömer, Kuzey Suriye heykellerinde sıklıkla kullanım gören himation altındaki başörtüsü düzenlemelerinin çoğu zaman yanlış yorumlandığından söz eder⁶⁰⁹. Araştırmacıya göre, Palmyra kabartmalarında dahi, bu örtülerin düzenlenmesi veya başa bağlanmasıyla ilgili bazı çalışmalar dışında⁶¹⁰ detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle söz konusu örtüleri, sarılış biçimleri bakımından inceleyerek üç farklı tip altında ele almıştır.

1. tipe dahil edilen eser grubunda; ince kumaştan yapılmış bir başörtüsü, önce alnın üzerine yerleştirilir ve şakak hizasındaki saçları açık bırakacak biçimde geriye doğru çekilir. Geriye doğru çekilen başörtüsü başın arka kısmında çaprazlanır. Arkada çaprazlanan örtüye ait uçlar tekrar öne doğru yönlendirilerek yine çapraz biçimde başın üst kısmında veya alnı üzerinin biraz gerisinde birleştirilir ve burada düğüm yapılır. Düğüm yapılan uçlar, düğümün iki yanından aşağıya doğru sarkıtılır veya himationun altına

the others: Female Dress in Northern Syria based on Examples from Zeugma and Hierapolis. *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde. Turnhout, Belgium: Brepols, s. 65-82.

⁶⁰⁸Blömer, 2014, **a.g.k.**, 54.

⁶⁰⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55.

⁶¹⁰Goldmann, 1994, **a.g.k.**, 165; Finlayson, 1998, **a.g.k.**; Finlayson, 2004, **a.g.k.**, 63.

itilerek görülmemesi sağlanır. Saçlar, sadece şakak hizasında açıkta bırakılarak, geriye doğru yönlendirilmiştir. Bu tipin en belirgin özelliği başörtüsü düzenlemesinden hareketle ön kısımda oluşan üçgen görünümüdür. Bu grup içerisindeki örnekler sadece Kuzey Suriye'nin iç kesiminde görülmektedir⁶¹¹.

2. tipteki başörtü düzenlemesi, daha çok Palmyra mezar kabartmalarındaki kadın figürlerinde görülmektedir⁶¹². Bu örneklerde; himation altında kalan başörtüsü, sadece şakak hizasındaki saçları açık bırakacak biçimde alın üzerine yerleştirildikten sonra, örtüye ait uçların başı saracak biçimde, birkaç kez üst üste geçirilmesinden meydana gelir. Bu düzenleme, alnın üzerinde açıkça fark edilebilen bir şişkinlik yaratır. Özellikle, alnın üzerine yerleştirilen alt kumaş katmanının geometrik veya bitkisel motiflerle kabartma biçiminde süslenerek kalın bir bant görünümü sunması ise oldukça dikkat çekici bir özelliktir⁶¹³. Araştırmacılar tarafından söz konusu bandın başörtüsünden bağımsız biçimde dekoratif bir unsur olarak “*baş bandı*” veya “*diadem*” olarak kullanıldığı öne sürülmüştür⁶¹⁴.

3. tipe dahil edilen eserlerde ise, himationun altındaki başörtüsüne dair sadece tek bir kumaş katmanı görülmektedir. Bu noktada, üçgen veya dikdörtgen formlu basit bir kumaşın saçları tamamen örterek başı sıkıca saracak biçimde örttüğü; uçlarının ise ense hizasında düğümlendiği basit bir başörtüsü düşünülmektedir⁶¹⁵. Ancak örtünün ne şekilde bağlandığı hususu, başın arkasının himation ile örtülü olmasından kaynaklı kesin olarak kanıtlanamamaktadır. Araştırmacı bu tipe örnek olarak, Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'ndeki (Env. No. 76.164)⁶¹⁶ orta ölçekli kadın heykelini; Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki (Env. No. 39017)⁶¹⁷ kadın heykelini ve bu doktora çalışması kapsamında ele alınan Zeugma'dan (?) ele geçen **K50** eserini göstermiştir.

Araştırmacının 3. tipine, tarafımızca değerlendirmeye alınan **K1, K9, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K20, K22, K23, K24, K29, K32** ve **K51** kodlu 15 adet eser daha

⁶¹¹Damaskus Müzesi'ndeki Hierapolis kökenli oturan bir kadın heykeli (Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55, 202. Kat. Nr.: A II 7, Taf. 34, 4) ve Göttingen Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ndeki Hierapolis (?) kökenli kadın başı (Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55, 214-215. Kat. Nr.: A II 24, Taf. 41, 1) bu tip altında değerlendirilmiştir.

⁶¹²Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55.

⁶¹³Bkz. Schmidt-Collinet, 1992, **a.g.k.**, Taf. 76d; Ploug, 1995, **a.g.k.**, No. 23, 24, 31, 40, 52; Meischner ve Cussini, 2003, **a.g.k.**, 98-99. Kat. No. 3, fig. 3.

⁶¹⁴Kropp ve Raja, 2014, **a.g.k.**, 400; Konu ile ilgili genel görüşler için bkz. Blömer, 2014, **a.g.k.**, 56.

⁶¹⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55.

⁶¹⁶Columbia Museum, 1977, **a.g.k.**, 15; Biers, 1982, **a.g.k.**, 40; Callaway, 2009, **a.g.k.**, 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4.

⁶¹⁷Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

eklenebilir. Ancak belirtilmelidir ki, araştırmacının ele aldığı bu tipteki eserler sadece Kuzey Suriye heykellerini kapsamaktadır. Bu çalışma dahilinde ise söz konusu tipe dahil edilebilecek başta Pamphylia Bölgesi olmak üzere, Kilikia Bölgesi ve sayıca az olmakla birlikte Kuzey Suriye’den ele geçen eserler mevcuttur. Bu örneklerin de araştırmacının sınıflandırdığı 3. tip altında ele alınması bölgesel ilişkilerin anlaşılması adına önem arz etmektedir. Ancak, Pamphylia ve Kilikia (Tracheai) eserlerinde gözlemlenen başörtüsünün kendi içerisinde sahip olduğu şekilsel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda, ayrıca bir tipolojik değerlendirme yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte bazı eserlerde tek kumaş katmanlı başörtüsünden farklı olarak iki katlı veya çok katlı görünüm sunan örnekler de mevcuttur. Bu noktada eserler, himation altında kalan başörtüsü kumaşının tek katlı, iki katlı veya çok katlı özellik göstermesinden hareketle III farklı tip altında değerlendirilmiştir. Bu tiplerden herhangi birine dahil edilemeyen örnekler ise *Diğer* başlığı altında ele alınmıştır.

I. Tip: Başörtüsünün tek katmanlı kumaş grubuna dahil edildiği bu tipin, Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığı bazında öne çıkan en önemli eseri Perge’den ele geçen **K24** heykelidir. Zira söz konusu eser, başörtüsü detayı ile ayırt edici bir özellik sunmasının yanı sıra, sahip olduğu kıyafet ve takılarının ikonografik özellikleri bakımından da doğu etkili bir karakteri vurgulamaktadır. Bu noktada söz konusu heykel, Pamphylia Heykeltıraşlığı’nda doğu etkili unsurları barındıran özel bir eser konumunda olmasından kaynaklı çalışma açısından oldukça önemlidir.

Günümüze dek farklı araştırmacılar tarafından⁶¹⁸ ele alınan **K24**, Schmidt-Colinet tarafından çok yönlü bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur⁶¹⁹. Araştırmacı, himation altında bulunan ve saçları tamamen örten ince bant biçimindeki başörtüsü detayını “*bandaj*” olarak yorumlamıştır⁶²⁰. Eserde gözlemlenen bant biçimindeki başörtüsünü, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi’ndeki Suriye (Hierapolis/Manbij) kökenli portre büstünde (Env. No. L-51-2)⁶²¹ bulunan başörtüsü ile

⁶¹⁸Mansel, 1968, **a.g.k.**, 131; İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653, no. 6; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162; Özgür, 2008, **a.g.k.**, 32-33. Nr. 9; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 178-180. **PK11**.

⁶¹⁹Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 439-445.

⁶²⁰Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212. Dn. 1486.

⁶²¹Oppenheim, 1925, **a.g.k.**, 91-92, fig. 46; Müller, 1927, **a.g.k.**, 4-7, Abb. 3; Jucker, 1959, **a.g.k.**, 275-280; Jucker, 1961, **a.g.k.**, 104-105, St 53, pl. 43; Andrae, 1965, **a.g.k.**, 510; Wegner, 1971, **a.g.k.**, 157; Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238, 264, n. 133, pl. CI; Skupinska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22; Bald-Romano 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4.

karşılaştırarak bu detayın özellikle Suriye’de yaygın olarak kullanım gördüğüne ve Palmyra kadın portrelerinin karakteristik bir özelliği olduğuna dikkat çeker⁶²².

Ancak Perge eserinde saçları tamamen örten ve alnı çevreleyen başörtüsü, Pensilvanya eserinde ön kısımda saçları açıkta bırakacak biçimde başın biraz daha gerisinde konumlandırılmıştır. Bu noktada her iki eserde de başörtüsü kullanımı dikkati çekmesine karşın, Schmidt-Colinet’in sunduğu benzerliğin aksine düzenleniş biçimleri bakımından birbirlerinden farklılık sunmaktadır.

K24 eserine benzer olarak, himation ile ilişkili başörtüsü detayı **K1, K9, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K20, K22, K23, K29, K32** ve **K51** numaralı eserlerde de tek kumaş katmanından oluşan ortak bir görünüm sunmaktadır. Ancak bu eserler, detaylarda birbirlerinden farklılık sunan özelliklere sahiptir. Bu farklılık şüphesiz, başın üzerine yerleştirilen himationun ne oranda geriye doğru çekildiği ile ilişkilidir. Bu durumda, söz konusu düzenlemeye göre himation altında kalan başörtüsüne ait kumaş katmanı ince, orta, kalın ve bazılarında ise bombeli bir görünüm sunar. Bu noktada söz konusu eserler, kumaş katmanının şekilsel özelliklerine göre I. tipin alt grupları (Tip Ia, Ib, Ic, Id, Ie) dâhilinde bir araya getirilmiştir.

⁶²²Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441.

Tip I: Tek kumaş katmanlı grup

Tip Ia: İnce ve yassı kumaş katmanı: **K15, K24 ve K32** (Görsel 4.2.3.2)

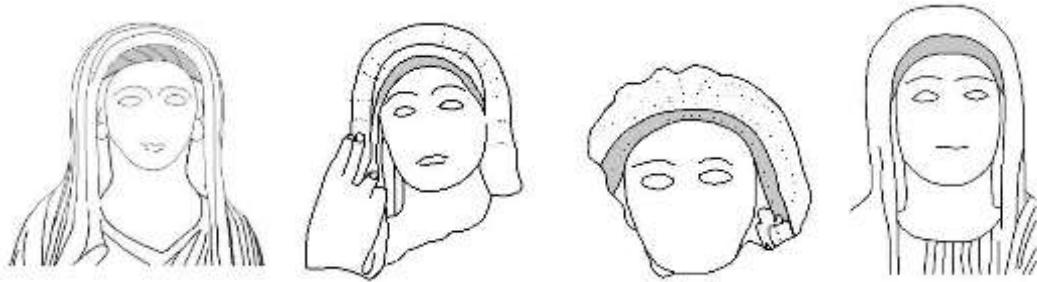
Görsel 4.2.3.2. K15 (Antalya Müzesi), K24 (Antalya Müzesi), K32 (Adana Müzesi).

Tip Ib: Orta ve hafif kalın, yassı kumaş katmanı: **K10, K12, K22, K23** (Görsel 4.2.3.3)

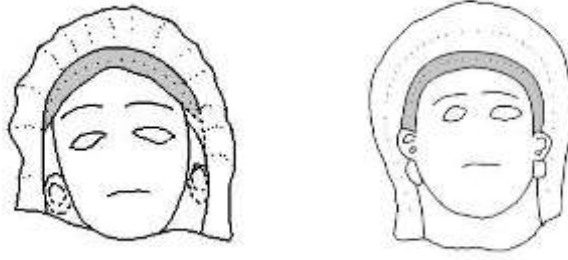
Görsel 4.2.3.3. K10 (Alanya Müzesi), K12 (Antalya Müzesi), K22 (Antalya Müzesi), K24 (Antalya Müzesi)

Tip Ic: Orta ve hafif kalın, hafif bombeli kumaş katmanı: **K1, K9, K16, K51** (Görsel 4.2.3.4)

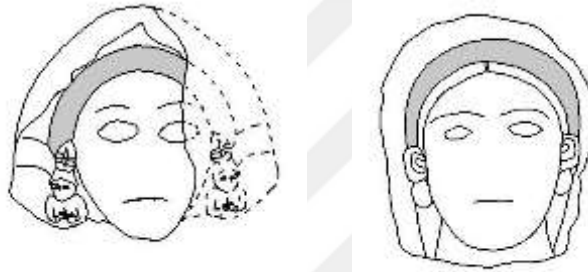
Görsel 4.2.3.4. K1 (Alanya Müzesi), K9 (Alanya Müzesi), K16 (Alanya Müzesi), K51 (Gaziantep Müzesi)

Tip Id: Hafif kalın ve bombeli bir kumaş katmanı: **K11** ve **K29** (Görsel 4.2.3.5)

Görsel 4.2.3.5. K11 (Alanya Müzesi), K29 (Mersin Müzesi)

Tip Ie: Oldukça kalın ve bombeli kumaş katmanı: **K17** ve **K20** (Görsel 4.2.3.6)

Görsel 4.2.3.6. K17 (Alanya Müzesi), K20 (Antalya Müzesi)

Şekil bakımından Tip Ia ve Ib altında ele alınan başörtüsü kullanımı ayrıca, Perge F2⁶²³ ve F4⁶²⁴ Çeşme yapılarının kesik alınlıklarındaki yüksek kabartma olarak işlenmiş rahibe figürlerinde de görülmektedir (Görsel 4.2.3.7). Son olarak, kökeni soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye/Antiokheia olarak belirtilen Columbia⁶²⁵ ve Mainz'da⁶²⁶ bulunan eserlerde de benzer başörtüsü kullanımı mevcuttur.

⁶²³Mansel, 1969, **a.g.k.**, 94. Res. 8; Onurkan, 1969, **a.g.k.**, 317. Lev. VIII, 33.

⁶²⁴İnan, 1976, **a.g.k.**, 702; İnan, 1977, **a.g.k.**, 617-618; Dörl-Klingenschmidt, 2001, **a.g.k.**, 230-231. Abb. 61.160a-b.

⁶²⁵Columbia Museum, 1977, **a.g.k.**, 15; Biers, 1982, **a.g.k.**, 40; Callaway, 2009, **a.g.k.**, 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4

⁶²⁶Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

Görsel 4.2.3.7. *Perge F2 ve F4 çeşmesi kesik alınlığındaki rahibe figürleri (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)*

Benzer başörtüsü kullanımı, literatürde “*Pamphylia-Kilikia ostotekleri*” olarak isimlendirilen ostoteklerin girland boşluklarında yer alan kadın portre başlarında da tespit edilmiştir. Bu figürlerde başlar genellikle himation ile örtülüdür. Himation altında ise, kumaş katmanı bakımından I. tip altında ele alınan başörtüsüne birebir benzerlik sunan başörtüleri dikkati çeker. Söz konusu örnekler, ağırlıklı olarak Alanya, Side ve Antalya çevresinden ele geçmişlerdir⁶²⁷. Aşağıdaki görselde de görüleceği üzere Alanya ve Side Müzesi’ndeki birçok ostotek üzerinde söz konusu başörtüsü tespit edilmiştir (Görsel 4.2.3.8). Ayrıca tekil örnekler ile Adana Müzesi, Anamur Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki ostotekler üzerinde de benzer başörtüsüne sahip kadın figürlerinin temsilleri bulunmaktadır⁶²⁸. T. Korkut tarafından doktora tez çalışması kapsamında ele alınan bu ostoteklerde gözlemlenen başörtüsü kullanımına dair kısa bir tanımlama yapılmasına karşın kullanım amaçları veya anlamları üzerine herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır⁶²⁹.

⁶²⁷Korkut, 2006, **a.g.k.**, Alanya: Kat. 30, Taf. 41, 1, Kat. 44, Taf. 32, 5-6, Kat. 103, Taf. 43, 1; Antalya: Kat. 162, Taf. 44, 3, Kat. 164, Taf. 18, 1; Side: Kat. 213, Taf. 26, 1, Kat. 239, Taf. 53, 3-4, Kat. 242, Taf. 28, 1-4.

⁶²⁸Korkut, 2006, **a.g.k.**, 25; Kat. 9 Taf. 34,4; Kat. 14 Taf. 19,2; Kat. 151 Taf. 63,5; Kat. 198. Taf. 25.

⁶²⁹Korkut, 2006, **a.g.k.**, 25.

Görsel 4.2.3.8. Pamphylia-Kilikia ostoteklerindeki başörtüsüne ait detay fotoğrafları a-b) Side Müzesi, c) Alanya Müzesi (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)

Blömer'e göre, Kuzey Suriye örneklerinin bazılarında himation oldukça geriye çekilir. Bu durumda, himationun altında kalan başörtüsü alnın üzerinde açıkça görülebilmektedir ve tasarımının ayrıntıları izlenebilmektedir⁶³⁰. Bu örnekler sadece Kuzey Suriye'de değil, Orta Doğu'nun birçok yerinde ve özellikle Palmyra'da yaygın biçimde görülmektedir⁶³¹.

K21, K28, K50 ve **K54** numaralı eserler, araştırmacının sözünü ettiği himation düzenlemesi ve altında kalan başörtüsüne ait tasarımın belirgin biçimde izlenebildiği gruba örnek oluşturmaktadır. Zira alnı üzerine yerleştirilen başörtüsü, örtünün üst üste birkaç kez sarılmasıyla birlikte iki katlı veya çok katlı bir görünüm sunmaktadır. Bu düzenlemede saçlar; **K21**'de alnı üzerinde ve şakaklarda, **K54**'de ise sadece şakaklarda açıkta bırakılmışken, **K28** ve **K50**'de ise başörtüsü ile sıkı sıkıya örtülmüştür. Bu noktada eserler, iki katlı ve çok katlı kumaş katmanından hareketle tarafımızca II. ve III. tip altında değerlendirilmiştir.

Tip II: İki kumaş katmanlı grup: **K50** (Görsel 4.2.3.9)

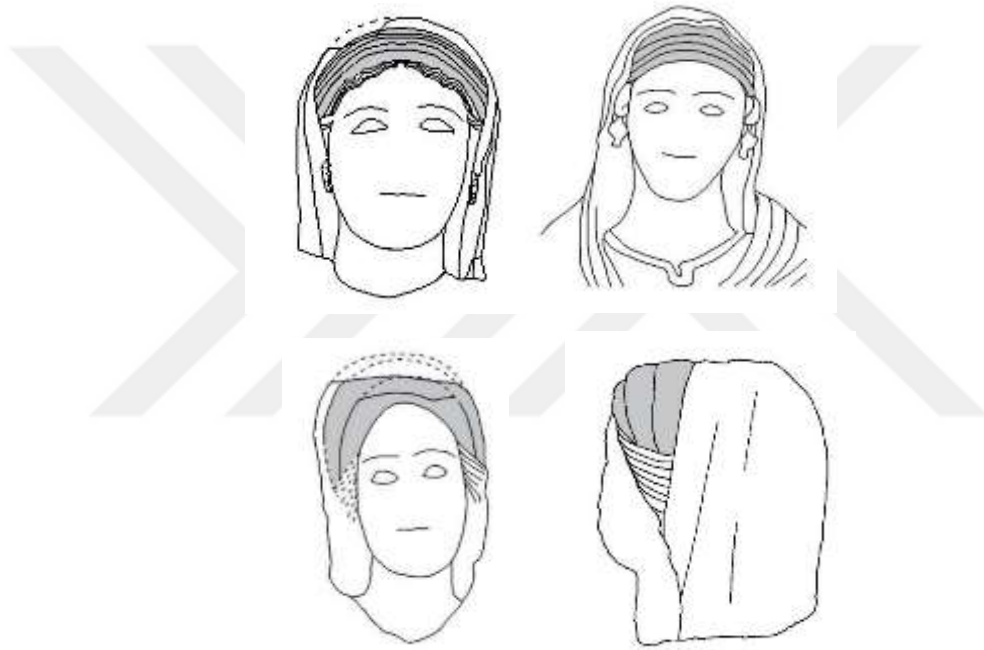
Görsel 4.2.3.9. K50 (Gaziantep Müzesi)

⁶³⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, Kat. A II 3; A II 7; A II 23; A II 26; B I 1.

⁶³¹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55.

Gaziantep Müzesi'ndeki **K50** büstü bölümün başında da ifade edildiği üzere, sahip olduğu başörtü düzenlemesi bakımından Blömer tarafından 3. tipte ele alınan, yani tek kumaş katmanının gözlemlendiği eserler arasında değerlendirilmiştir. Ancak Blömer'in de esere dair tanımlama kısmında belirttiği üzere, himationun hemen altında üst üste düzenlenmiş iki dar kumaş katmanı dikkati çeker⁶³². Bu durumda **K50**, araştırmacının tek kumaş katmanından oluşan eserleri dahil ettiği 3. tipteki eserlere tezat oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu eser, başörtüsünün iki katlı kumaş özelliği sunmasından kaynaklı II. tipe dahil edilmiştir.

Tip III. Çok katlı kumaş görünümü sunan grup: **K21, K28, K54** (Görsel 4.2.3.10)

Görsel 4.2.3.10. K21 (Antalya Müzesi), K28 (Mersin Müzesi), K54 (Gaziantep Müzesi)

K21 (Antalya Müzesi-Satın Alma), alın merkezinde ortadan iki yana doğru yönlendirilen saçlar ve başörtüsü detayı bakımından, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde (Env. No. L-51-2)⁶³³ bulunan Suriye (Hierapolis/Manbij) kökenli kadın büstü ile benzerlik gösterir. Ancak söz konusu başörtüsüne dair katlar **K21** eserinde ince ve sık işlenmişken, Pensilvanya büstünde kat sayısı daha az ve geniş aralıktır. Bununla birlikte, detaylarda farklılık sunmasına karşın özellikle himation altında kalan ve üst üste

⁶³²Blömer, 2014, **a.g.k.**, 217.

⁶³³Oppenheim, 1925, **a.g.k.**, 91-92, fig. 46; Müller, 1927, **a.g.k.**, 4-7, Abb. 3; Jucker, 1959, **a.g.k.**, 275-280; Jucker, 1961, **a.g.k.**, 104-105, St 53, pl. 43; Andrae, 1965, **a.g.k.**, 510; Wegner, 1971, **a.g.k.**, 157; Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238, 264, n. 133, pl. CI; Skupińska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22; Bald-Romano 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4.

düzenlenen dört adet ince kata sahip başörtüsü detayı bakımından **K28** ile benzerlik içerisindedir. İki eser arasındaki en önemli fark ise **K21**'de ön kısımda saçlar açıkta bırakılmışken, **K28** eserinde saçlar başörtüsü ile sıkıca örtülmüştür. **K28** bu noktada, Adana Müzesi'nde (Env.No. 1379)⁶³⁴ bulunan bir mezar stelindeki kadın figürüne ikonografik benzerlik gösterir. **K28**'in sahip olduğu bantta katlar daha sık biçimde düzenlenmişken, Adana eserinde katlar daha geniş aralıklara sahiptir.

Blömer'e göre **K54**'de, başörtüsünün nasıl düzenlendiği belirsizdir⁶³⁵. Ancak detaylı incelenen eserde; ön kısımda saçları tamamen örten ve katlı ve bombeli görünüm sunan başörtüsünün, favori hizasındaki saçları açık bırakacak biçimde düzenlendiği anlaşılmıştır. Araştırmacı baştaki örtü düzenlemesini, eserin kendisi gibi Gaziantep Müzesi'nde bulunan bir mezar stelindeki kadın figürü ile karşılaştırmıştır⁶³⁶. **K54**'deki örtünün sunmuş olduğu çok katlı görünüm, III. tipe dahil edilmesini sağlamıştır.

Diğer:

Görsel 4.2.3.11. a) K27 (Mersin Müzesi, Adana Müzesi'nden Devir) b) Adana Müzesi mezar steli
(Env. No. 1311) (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)

Son olarak, Mersin Müzesi'nde bulunan **K27** örneği, tüm bu örneklerden farklı bir başörtüsü düzenlemesi ile karşımıza çıkmaktadır (Görsel 4.2.3.11). Eser, detayda farklılık sunmasına karşın özellikle himation altında kalan ve ön kısmı üçgen biçimde düzenlenen başörtüsü ile Zeugma'dan ele geçtiği bilinen biri New York Columbia Üniversitesi Arkeoloji Koleksiyonunda (Env. No. S-506.68)⁶³⁷ diğeri ise Adana Müzesi'nde bulunan (Env. No. 1311)⁶³⁸ mezar stellerindeki kadın figürleri ile benzerlik içerisindedir. Bu

⁶³⁴Wagner, 1976, **a.g.k.**, 236, No. 113, Taf. 47; Yaman, 2013, **a.g.k.**, 141-142, No.183, Res. 185.

⁶³⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 55. Dn. 447. Bkz. Kat. A II 23.

⁶³⁶Araştırmacı tarafından karşılaştırılan Gaziantep Müzesi (Eski Env. No. 2205, Yeni Env. No. T.125) steli için bkz. Skupinska-Løvset, 1985, **a.g.k.**, 112. Abb. 12.

⁶³⁷Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 10-11, Taf. 6. 2; Yaman, 2013, **a.g.k.**, 107-109, Res. 140.

⁶³⁸Yaman, 2013, **a.g.k.**, 111-113, Kat. No. 143, Res. 144.

bakımdan, eserin başörtüsü düzenlemesinin daha çok Zeugma örneklerine yakın olduğu anlaşılmıştır.

Rumscheid; Zeugma ve Hierapolis mezar kabartmalarındaki kadın figürlerinde gözlemlenen başörtüsü biçimlerini ve kullanım şekillerini ele aldığı yayınında, bölgesel veya kentsel bir ayrıma işaret etmektedir⁶³⁹. Buna göre Zeugma'dan ele geçen kadın kabartmalarında gözlemlenen başörtüsü, dikdörtgen formlu basit bir başörtüsünün başa birkaç kez sarılması ile alın üzerinde çok katlı bir görünüm sunar. Himation ise başörtüsünün biraz gerisine yerleştirilir. Araştırmacıya göre bu baş örtüsünün sarılma biçimi Zeugma eserlerinin ortak karakteristik özelliklerinden birisidir⁶⁴⁰.

Ancak araştırmacının sadece Zeugma için atfettiği başörtüsü düzenlemesinin, Zeugma dışından ele geçtiği bilinen istisnai örneklerde de kullanım gördüğü bilinmektedir. Bu noktada, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde bulunan (Env. No. L-51-2)⁶⁴¹ Suriye kökenli bir kadına ait portre büstünde de benzer bir baş örtüsü kullanımı görülmektedir. Bu büstün, Kuzey Suriye'deki Hierapolis (Membidj)'ten ele geçtiği bilinir. Bu durumda söz konusu büste gözlemlenen ve sadece Zeugma'daki kadın figürlerine atfedilen başörtüsü kullanımı, Hierapolis'ten ele geçtiği bilinen tek bir örnek ile temsil edilmektedir. Zira, Hierapolis'ten ele geçen mezar kabartmaları ve kadın heykellerinin farklı bir baş örtüsü ile temsil edildiği, bu başlığın sadece Hierapolis'e özgü olduğu Blömer tarafından ileri sürülmüştür⁶⁴².

Tüm bu bilgiler ışığında, kullanılan başörtüsü düzenlemelerinin bölgeler veya daha özelde kentlerde farklılık sunduğu çeşitli araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Bu durum, bu çalışma kapsamında ele alınan Pamphylia ve özellikle Dağlık Batı Kilikia'dan (Tracheia) ele geçen eserlerdeki kadın figürlerinde belirgin olarak gözlemlenen tek kumaş katmanlı, sade bir görünüm sunan başörtüleri için bazı önerilerin getirilmesini gerekli kılmıştır. Zira söz konusu eserler 15 adet örnekle I. tip altında ele alınmış olup, diğer tiplerdeki eserlere oranla daha büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

⁶³⁹Rumscheid, 2019, **a.g.k.**, 65-82.

⁶⁴⁰Rumscheid, 2019, **a.g.k.**, 69.

⁶⁴¹Oppenheim, 1925, **a.g.k.**, 91-92, fig. 46; Müller, 1927, **a.g.k.**, 4-7, Abb. 3; Jucker, 1959, **a.g.k.**, 275-280; Jucker, 1961, **a.g.k.**, 104-105, St 53, pl. 43; Andreae, 1965, **a.g.k.**, 510; Wegner, 1971, **a.g.k.**, 157; Skupińska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 125, 184, 238, 264, n. 133, pl. CI; Skupińska-Løvset, 1999, **a.g.k.**, 153-155. Pl.22; Bald-Romano 2006, **a.g.k.**, 210-212. cat. no. 104; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 60, 219-220. Kat. Nr.: A II 31, Taf. 41, 4.

⁶⁴²Rumscheid, 2019, **a.g.k.**, 69.

Ancak öncesinde belirtilmelidir ki; I. Tip altında değerlendirilen 15 adet eserin çoğunluğu satın alma yolu ile müzelere kazandırılmıştır. Bununla birlikte, ne yazık ki buluntu yerlerine dair bilgiler de yetersizdir. Ancak yine de söz konusu eserlerin, bağlı bulundukları müzelerin çevresinden ele geçmiş oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte; Perge'den ele geçen 3 eser ile (**K22, K23, K24**) Perge F2 ve F4 çeşme yapılarının alınlıklarındaki rahibe figürlerinde de benzer başörtüsü düzenlemesinin görülmesi, söz konusu kullanımın bölge heykeltıraşlığındaki önemine dikkat çekmektedir.

Bu noktada; söz konusu başörtü düzenlemesinin Perge heykelleri başta olmak üzere geriye kalan Batı Dağlık Kilikia eserlerinde de kullanım görmesi (her ne kadar satın alma yoluyla müzelere kazandırılmış olmalarına karşın) ve sayıca bu örneklerin fazla olması; söz konusu uygulamanın Pamphylia Bölgesi ve Kilikia Bölgesi'ne özgü olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte benzer başörtüsü kullanımının, ağırlıklı olarak Doğu Pamphylia ile Batı Kilikia üretimi olan *Pamphylia-Kilikia* tipindeki ostotekler üzerinde de tespit edilmesi, bu görüşü destekler niteliktedir. Bu noktada söz konusu başörtüsünün bazı istisnai örnekler dışında, kullanım yoğunluğu bakımından değerlendirildiğinde Pamphylia ve Batı Dağlık Kilikia Bölgesi heykeltıraşlığına özgü bir motif olduğu tespit edilmiştir.

Ancak söz konusu başörtüsü düzenlemesinin, soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye'den ele geçtiği ifade edilen Mainz ve Columbia örneklerinde de kullanım görüldüğü bilinmektedir. Bu noktada, tıpkı Rumscheid'in Zeugma örnekleri üzerinden ifade ettiği üzere, bölgelere veya daha özelde kentlere atfedilen belli motiflerin, istisnai örnekler ile farklı bölgelerde veya kentlerde de kullanım görüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak, Mainz ve Columbia eserlerinin buluntu yerlerine dair bilgilerin soru işaretli sunulmuş olması, onların da en azından köken bakımından Batı Dağlık Kilikia ile ilişkili olması gerektiğini düşündürmektedir. Zira, söz konusu eserler sadece başörtüsü özellikleri ile değil; kıyafet tipleri, takı ikonografisi ve stil bakımından da çalışma kapsamında ele alınan bazı eserler ile (**K5, K9**) oldukça yakın benzerlikler sunmaktadır. Bu durumda söz konusu eserlerin, Batı Kilikia'da sipariş yolu (?) ile üretilip Kuzey Suriye'ye aktarıldığı düşünülürse, tarafımda *Pamphylia-Batı Dağlık Kilikia*'ya atfedilen bu başörtüsünün, kesinlikle bu bölgeye ait olması gerektiği görüşü daha da kuvvetlenmektedir. Eserlerin Kuzey Suriye'ye ait olması durumunda dahi, yoğunluk bakımından değerlendirildiğinde bahsi geçen örtülerin sadece Pamphylia ve Kilikia bölgelerine özgü olduğu gerçeği değişmemektedir. Bu tespitten hareketle, çalışma kapsamında tek katmanlı kumaş

özelliği sunan bu örtüler, “*Pamphylia-Dağlık Kilikia*” tipi olarak isimlendirilmiştir ve bu noktada heykeltıraşlık literatürüne yeni bir tip önerisi sunulmuştur.

Son olarak, bölümde ele alınan başörtüleri ile verilmek istenen mesaj veya kullanım amacına değinmek gerekir. Bu noktada, bu örtülerin kent Roma’da sadece Vesta Rahibeleri tarafından kullanım gören *infulae*’lardan etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Anlatılmaya çalışılan direkt bir etki değildir. Bu, Kent Roma’dan özellikle Asia ve Suriye eyaletlerine yayılan, bölgesel ve yerel üslupla harmanlanarak gelişim ve değişim gösteren bir uygulama olmalıdır. Nitekim, yukarıda ifade edilen ve sadece Pamphylia ile Dağlık Kilikia’ya özgü olduğu önerilen başörtüleri, bu bölgesel uygulamada yerini almıştır.

Bu görüşten, istisnai örnekler dışında her eserde bir rahibe kimliği aranması gerektiği anlamı da çıkarılmamalıdır. Zira, Perge’deki **K24** heykelinin yazıtlardan hareketle bir rahibe olduğu kanıtlanmış olsa da çalışma kapsamında değerlendirilen diğer eserler için böylesi bir yazıt bulunmadığından, bu önerinin sunulması oldukça güçtür. Bu noktada, bu başörtülerinde Vesta Rahibeleri tarafından giyilen *infulalar* aracılığıyla verilmek istenen mesaja odaklanılması gerekir. Dolayısıyla, söz konusu örtü ile betimlenen kadınların; dini inançlarının yanı sıra, toplumdaki statüsü ve saygınlığı ile erdem, sadakat ve alçakgönüllülük gibi özelliklerinin aktarılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

4.2.4. Takı ikonografisi ve objeler

Çalışma kapsamında kadınlar başlığı altında ele alınan eserlerden **K1, K2, K3, K5, K6, K8, K11, K15, K16, K17, K19, K20, K21, K24, K27, K28, K29, K35, K38, K50, K52, K53 ve K56** sahip oldukları takılar bakımından ayırt edici özellikler sunmaktadır. Söz konusu takılar; yuvarlak/sekizgen formlu ve figürlü küpeler, ucu hilal biçimli amulet kolyeler, ucunda istiridye kabuğu bulunan kolye dizileri, spiral bilezikler ve yüzükler şeklinde karşımıza çıkar. Bahsi geçen eserlerde, karşılaştırmalı örneklerden hareketle Palmyra kadın portrelerine doğrudan paralellik gösteren benzerlikler⁶⁴³ yakalanmıştır. Takıların yanı sıra, bazı örneklerde (**K8 ve K27**) gözlemlenen objeler ile temsil edilen kişinin sosyal statüsü veya dini inançları hakkında da fikir yürütülmüştür.

⁶⁴³S. Krag (2017). Changing Identities, Changing Positions: Jewellery in Palmyrene Female Portraits. Long, T. and A.H. Sørensen (Eds.), *Positions and Professions in Palmyra. Palmyrenske Studier 2*, içinde (s. 36-51). Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Küpeler; ağırlıklı olarak yuvarlak formda, sade ve düz biçimde karşımıza çıkmaktadır. Yuvarlak formdaki farklı boyutlarda işlenen küpe detayları; **K1, K2, K19, K20, K27, K29, K35, K38, K50 ve K52**'de gözlemlenir. Söz konusu eserler, küpe detayları bakımından British Museum'da⁶⁴⁴ (Env. No. 125036) bulunan Palmyra kadın portresi ile ikonografik benzerlik sunmaktadır.

K53'de üst üste düzenlenmiş iki adet yuvarlak formlu sarkıt (?) küpe; **K21**'de yuvarlak formlu ancak burgulu/halka küpe (?) **K6**'da sekizgen formuna yakın oldukça büyük bir küpe, **K28**'de ise formu aşınmadan kaynaklı anlaşılamayan sarkıt küpeler yer almaktadır.

Yukarıda bahsi geçen ve sade biçimde işlenen küpe örneklerinin yanısıra daha zengin ikonografiye sahip küpeler de mevcuttur. Bu noktada Side Müzesi'nde bulunan ve Side'den ele geçen **K56** başı; orta kısmı elips formlu, ucunda ise yuvarlak formlu detayları bulunan sarkıt küpeleri ile dikkati çekmektedir (Görsel 4.2.4.1).

Görsel 4.2.4.1. K56'ya ait küpe detay fotoğrafları ve çizimi (Side Müzesi)

Eserdeki küpe detayının neredeyse birebir benzerine, Cenevre George Ortiz Koleksiyonu'nda (Env. No. 251)⁶⁴⁵ bulunan ve kökeni Pamphylia Bölgesi olarak belirtilen kadın portresinde⁶⁴⁶ rastlanılmıştır (Görsel 4.2.4.2). George Ortiz portresinde;

⁶⁴⁴https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1889-1012-1 (Erişim tarihi: 01.11.2021).

⁶⁴⁵<https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/251-head-of-the-virgin/> (Erişim tarihi: 15.12.2021); Ayrıca bkz. G. Ortiz (1996). *In Pursuit Of The Absolute Art Of The Ancient World: The George Ortiz Collection*. Bern: Benteli Publishers, No. 251.

⁶⁴⁶ Lenaghan, LSA-449; <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=449&submit=Go> (Erişim tarihi: 15.12.2022); Ortiz, 1996, **a.g.k.**, No. 251; J. Meischner (2001). *Bildnisse der Spätantike 193-500 Problemfelder Die Privatporträts*. Berlin: edition.bnb, s. 127. 130f; K. Schade (2003). *Frauen in der Spätantike--Status und Repräsentation. Eine Untersuchung zur römischen und frühbyzantinischen Bildniskunst*. Mainz: Philipp von Zabern, s. 226-227, no. I 66, pl. 66, 67.1.

elips formlu detayın hemen altında, üste üç, altta iki sıra olmak üzere üst üste düzenlenmiş yuvarlak küpe ucu detayları yer alır. Side başındaki yuvarlak küpe ucu detayları ise daha az korunagelmiştir. **K56**'nın yanısıra **K15**'in sağ kulağında sadece elips/damla (?) formlu kısmı korunagelmiş küpe ile detaydan uzak olmasına karşın, benzer elips formlu bir küpe detayı **K11**'de de görülmektedir. Bu noktada George Ortiz ve Side başının (**K56**) sahip olduğu küpe tipi, **K11** ve **K15** için de benzer bir küpe tipinin önerilmesini sağlamıştır (Görsel 4.2.4.3). Bununla birlikte, Kilikia Tracheia kökenli olduğu düşünülen **K11** dışında, George Ortiz başı da dahil olmak üzere **K56** ve **K15** eserlerinin Pamphlia kökenli olmaları bu küpe tipinin bu bölgeye özgü olduğunu ya da sıklıkla tercih edildiğini düşündürmektedir.

Görsel 4.2.4.2. Cenevre George Ortiz Koleksiyonu 'nda bulunan kadın portresi (Env. No. 251)

Görsel 4.2.4.3. K15 (Antalya Müzesi) ve K11 (Alanya Müzesi)

K17'de ise farklı bir küpe formu ile karşılaşılır. Eserin sağ kulağında; korunagelen kısımlardan anlaşılabacağı üzere, üst kısmı damla formlu ve ucunda çıplak bir insan figürü bulunan bir küpe mevcuttur (Görsel 4.2.4.4). Figür, ikonografik açıdan oldukça ayırt edici özelliklere sahiptir. Söz konusu figürde, sağ ve sol kol dirsek hizasından bükülerek, göğüs üzerine doğru eller açık pozisyonda konumlandırılmıştır. Figürün sahip olduğu çapraz kol

duruş pozisyonu; çalışma kapsamında değerlendirilen **K3** numaralı kadın büstünde gözlemlenen kol duruş pozisyonuna (*orans duruşu*?) benzerlik sunar. **K3**'ün; karşılaştırmalı örneklerden hareketle, tapınım veya dua ile ilgili bir duruş pozisyonuna sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu noktada **K3** eserinden hareketle, **K17**'deki figürü, dua eden veya tapınan bir kadın figürü olarak düşünmek mümkündür. Nitekim göğüslerin hafif kabarıkbiçimde işlenmiş olması ve göğüs ayrımının verilmeye çalışılması, bu figürün bir kadın olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, detaydan uzak olmasına karşın figürün sağ ve sol bileklerinde, tıpkı **K3** eserinde de görülebildiği üzere bileklik detayı dikkati çekmektedir.

Görsel 4.2.4.4. K17'ye ait küpe detay fotoğrafı ve çizimi (Alanya Müzesi)

Dua eden bir kadın figürünün çıplak işlenmesi; dua veya tapınım olgusuna tezat oluşturan bir düşünce olarak akla gelebilir. Nitekim, Suriye ve daha özelde Palmyra sanatında tapınım ile ilişkilendirilen kadın figürlerinin çoğunluğu giyimli gösterilmiştir⁶⁴⁷. Ancak figürün sahip olduğu çapraz kol duruş pozisyonunun, Geç Bronz Çağı'ndan itibaren çıplak betimlenmiş kadın/tanrıça figürlerinde de (Ishtar/Astarte/Aphrodite) kullanım görüldüğü bilinmektedir⁶⁴⁸. Tüm bu hususlar, söz konusu küpe figürünün, dua eden veya tapınım yapan bir kadın olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu küpe detayını,

⁶⁴⁷Heyn, 2010, **a.g.k.**, 636-637, 644-645; Fig. 1; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 198-199, Fig. 1.

⁶⁴⁸Yukarıda bahsi geçen çapraz kol duruş pozisyonuna benzer örnekler, Kıbrıs'tan ele geçen bir grup pişmiş toprak ve bronz çıplak kadın figürlerinde yakalanmıştır. L. Budin'e göre Kıbrıs'tan ele geçen bu figürinler, adada Geç Bronz Çağı'nda erotikleşmiş bir kadın tanrısının ortaya çıktığını göstermektedir. Bu tanrısal figür, MÖ 15. yüzyılda Suriye'den ithal edilen "Çıplak Kadın/Tanrıça" geleneği ile birleşerek yerli bir kadın ikonografisi meydana getirmiştir. Söz konusu erotik tanrı ikonografisi, bu dönemi takip eden Karanlık Çağ'da önce Kıbrıs'tan Ege Adaları'na daha sonra ise Yunan Anakarasına seyahat ederek, *Aphrodite* adında Kıbrıs kökenli Yunan tanrıçasına dönüşmüştür. Epigrafik verilerden hareketle, Yunan Tanrıçası *Aphrodite*'nin Kıbrıs'ın yerli kültürüne (*Aphrodite-Kypria*) ancak MÖ 4. yüzyılda entegre olduğu görülmektedir (L. Budin (2014). *Before Kypris was Aphrodite*. D. T. Sugimoto (Ed.), *Transformation of a Goddess Ishtar - Astarte - Aphrodite (Orbis Biblicus et Orientalis, 263)* içinde, s. 195-215. Fribourg / Göttingen: Academic Press / Vandenhoeck Ruprecht); Ayrıca bkz. N. Durnagölü (2023). Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka. *Arkhaia Anatolika*, (6), s. 38-41. Fig. 1b, Fig. 2.

K17'de betimlenen kişinin dini inancına, dini faaliyetlerine veya görevlerine (rahibe?) atıfta bulunan bir detay olarak yorumlamak mümkündür.

Çalışma kapsamında ele alınan eserlerde gözlemlenen kolye dizileri de oldukça ayırt edici özellikler sunmaktadır. Bu noktada; ucunda hilal biçiminde amulet bulunan ince askılı kolye dizileri, ince-noktasal veya sarkıt biçimli kolyeler ile ucunda istiridye kabuğu bulunan kolye dizileri dikkati çekmektedir. Şöyle ki; **K2**, **K5** ve **K6** numaralı eserlerde, ucunda hilal biçiminde amulet (*lunula*) bulunan ince askılı bir kolye dizisi yer alır. Hilal biçimindeki amulet (*lunula*), Palmyra kabartmalarında oldukça sevilen ve sıklıkla kullanılan bir takı olarak ön plana çıkmaktadır⁶⁴⁹. Söz konusu detayın, günümüzde dahi Yakın ve Orta Doğu'da nazara karşı korunmak amacıyla muska olarak kullanıldığı bilinmektedir⁶⁵⁰. Dolayısıyla eserlerde gözlemlenen bu detayın, böylesi bir inançla kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

Künzl'e göre, hilal biçiminde amulet (*lunula*) yalnızca İmparatorluk genelinde yaygın olan bir muska değil, aynı zamanda bir dizi Suriye (Atargatis) ve Küçük Asya tanrıçasında yani; Ephesos, Sardis ve Perge'den Artemis tasvirlerinde ve Aphrodisias Aphroditesi'nde (Karia Aphroditesi)⁶⁵¹ ön plana çıkan bir kolyedir⁶⁵². Bununla birlikte, Muğla Müzesi'nden Astarte kültü ile ilişkili iki adet pişmiş toprak plaka üzerinde gözlemlenen hilal biçimindeki amuletlerin geçmişinin, aslında Geç Bronz Çağ'a dek geri gittiği bilinmektedir⁶⁵³. Bu örneklerden hareketle; söz konusu detayın çağlar boyunca kullanım görmüş olması; **K2**, **K5** ve **K6**'nın da Atargatis, Artemis, Aphrodite veya Astarte gibi çeşitli tanrıçalarla veya kültürle ilişkilendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu eserlerden **K5** ve **K6**, göğüs üzerinde üst üste takılmış kolye düzenlemeleri ile detayda diğer eserden ayrılırlar.

Özellikle **K5**, göğüs üzerinde bulunan zengin kolye dizileri bakımından detayda farklılıklar sunmasına karşın Palmyra kadın portreleri ile benzerlik gösterir. Şöyle ki; üçüncü sıradaki ucunda hilal biçiminde amulet bulunan kolye detayı ile boyuna sıkı

⁶⁴⁹D. Mackay (1949). The Jewellery of Palmyra and Its Significance. *Iraq*, 11 (2), s.174.

⁶⁵⁰Mackay, 1949, **a.g.k.**, 174.

⁶⁵¹R. Fleischer (1973). *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*. Leiden: E. J. Brill., s. 168, Taf. 70.

⁶⁵²Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511.

⁶⁵³Durnagözü, 2023, **a.g.k.**, 38-41. Fig. 1b, Fig. 2.

biçimde asılan ince-noktasal veya sarkıt biçimli kolyeler, Palmyra mezar kabartmaları üzerinde sıklıkla kullanılan takılar olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁵⁴.

K5'de, ikisi boyunda ikisi göğüs üzerinde olmak üzere dört farklı kolye dizisi dikkati çekerken, **K6**' da iki kolye dizisi bulunmaktadır. Her iki eserde de ortak olarak, hilal biçimindeki amulet (*lunula*) ve ucunda orta büyüklükte istiridye kabuğu bulunan ince kolye dizileri görülmektedir (Görsel 4.2.4.5). **K5** ayrıca, ucunda hilal biçiminde amulet ve istiridye kabuğu betimi bulunan kolyeler ile boynundaki sarkıt kolye dizisi ve sağ bilekteki bilezik detayı bakımından, Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde bulunan (Env. No. 39017)⁶⁵⁵ ve kökeni Kuzey Suriye (Antiocheia) olarak ifade edilen kadın heykeline/büstüne (?) neredeyse birebir benzerlik sunar. Aynı eser; bilezikleri, sol orta parmağıdaki yüzüğü ile hilal biçimindeki amulet kolyesi bakımından Missouri-Columbia'da bulunan (Env. No. 76.164)⁶⁵⁶ ve kökeni soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye olarak bilinen orta ölçekli kadın heykeli ile büyük bir benzerlik sunmaktadır (Görsel 4.2.4.6).

Görsel 4.2.4.5. K5 (Alanya Müzesi), K6 (Side Müzesi)

⁶⁵⁴G. Ploug (1995). *Catalogue of the Palmyrene Sculptures Ny Carlsberg Glyptothek*. Copenhagen: Ny Carlsberg Glyptotek, s. 146, No. 56; Ploug, 1995, **a.g.k.**, 199, No. 81.

⁶⁵⁵Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

⁶⁵⁶Columbia Museum, 1977, **a.g.k.**, 15; Biers, 1982, **a.g.k.**, 40; Callaway, 2009, **a.g.k.**, 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4.

Görsel 4.2.4.6. a) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki kadın heykeli/büstü (?) b) Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'ndeki orta ölçekli kadın heykeli

Çalışmada, **K5**, **K6**, **K24** ve **K52** eserlerinde, ucuna istiridye kabuğu asılan kolyeler ortak bir özellik olarak karşımıza çıkar. Palmyra kabartmalarındaki takılar form ve ikonografi bakımından oldukça çeşitlilik sunmasına karşın, ucunda istiridye kabuğu bulunan kolyeler kullanılmamıştır. Bu bakımdan bahsi geçen eserler, Palmyra örneklerinden ayrılmaktadır.

K5'in buluntu yeri bilinmez ancak Dağlık Kilikia'dan ele geçmiş olduğu düşünülmektedir. **K6**'nın Manavgat civarından, **K52**'nin Kilis'teki Tahtalı Köy'den **K24** heykelinin ise Perge F2 Çeşmesi'nden ele geçtiği bilinmektedir. Bahsi geçen eserlerde ortak olarak işlenen kabuğun benzerleri; Perge'nin koruyucu ve baş tanrıçası *Artemis Pergaia*'nın betimlendiği sütun kabartmasının üzerinde⁶⁵⁷, Perge F2⁶⁵⁸ ve F4⁶⁵⁹ Çeşme yapılarının kesik alınışındaki yüksek kabartma olarak işlenmiş rahibe figürlerinde de görülmektedir (Görsel 4.2.4.7). Tespit edilen bu örneklerden hareketle, istiridye kabuğu detayının Pamphylia Bölgesi heykeltıraşlığında özel bir motif olarak kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Söz konusu kabuğun nasıl bir anlam ifade ettiği veya hangi kült ile ilişkilendirilebileceği konusunda ise çeşitli görüşler mevcuttur.

⁶⁵⁷Sütun kabartması, Perge'deki sütunlu caddenin doğu galerisinde bulunan dört adet mermer sütundan birincisi üzerinde yer almaktadır. A. M. Mansel (1958b). 1957 Senesi Side ve Perge Kazıları. *TAD*, 8 (1), s. 15, Res.12.; S. Onurkan (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia. *Belleten*, 33 (131), s. 318-319, Lev. IX- 35-36.

⁶⁵⁸Mansel, 1969, *a.g.k.*, 94. Res. 8; Onurkan, 1969, *a.g.k.*, 317. Lev. VIII, 33.

⁶⁵⁹İnan, 1976, *a.g.k.*, 702; İnan, 1977, *a.g.k.*, 617-618; Dorl-Klingenschmidt, 2001, *a.g.k.*, 230-231. Abb. 61. 160a-b.

Görsel 4.2.4.7. *Perge F2 ve F4 çeşmesi kesik alınlığındaki rahibe figürleri – İstiridye kabuğu detayı (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)*

Şöyle ki; **K24**'ün göğsü altında yer alan kemere sıkıştırılmış V" biçimindeki uzun bir askının ucunda, orta büyüklükte bir isticiridye kabuğu bulunmaktadır⁶⁶⁰. **K24** ile F2 ve F4 Çeşmesi alınlığındaki rahibe figürlerinde ortak olarak gözlemlenen isticiridye kabuğu betimleri, Mansel ve İnan tarafından mitolojik ilişkisinden kaynaklı ilk önce tanrıça Aphrodite ile ilişkilendirilmiştir⁶⁶¹. Daha sonrasında aynı araştırmacılar, benzer kabuğun Perge'deki *Artemis Pergaia*'nın betimlendiği sütun kabartmasının üzerinde⁶⁶² de görülmesinden hareketle, bu betimin *Artemis Pergaia* kültü ile ilişkili olması gerektiğini belirtmiştir⁶⁶³. Nitekim, F2 Çeşmesi'nden ele geçen **K24**'de betimlenen kişinin, aynı yapı yakınlarından ele geçen bir yazıttan hareketle *Artemis Pergaia* kült rahibesi olduğu bilinmektedir⁶⁶⁴. Böylelikle, isticiridye kabuğu ile *Artemis Pergaia* arasındaki ilişki, daha sağlam bir zemine oturtulmuştur.

Schmidt-Colinet ise **K24**'de bulunan bu betimin doğurganlık ve bitki örtüsü tanrısı Atargatis'in bir amblemi olarak Suriye-Arap ikonografisinde köklü bir geleneğe sahip olduğunu belirterek, isticiridye kabuğu ile Suriye tanrıları arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır⁶⁶⁵. Hörig'e göre isticiridye kabuğu ile özellikle kurak bölgelerde hayati önem taşıyan ve bereket getiren suyun sembolü olarak Atargatis'in bereket tanrıçası kimliği ön plana çıkarılmıştır⁶⁶⁶. M. Rostovtzeff'in ifadesine göre ise 1930'lu yıllarda Dura Europos'ta yapılan kazı çalışmaları sonucunda *Atargatis* ile *Artemis Azznathkona*'ya

⁶⁶⁰ Mansel, 1970, **a.g.k.**, 131; İnan, 1974, **a.g.k.**, 653; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 250.

⁶⁶¹ İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 250.

⁶⁶² Mansel, 1958b, **a.g.k.**, 15, Res.12; Onurkan, 1969, **a.g.k.**, 318-319, Lev. IX- 35-36.

⁶⁶³ İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 250.

⁶⁶⁴ Schmidt-Colinet 1991, **a.g.k.**, 442-443, 444-445.

⁶⁶⁵ Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 442.

⁶⁶⁶ Hörig, 1979, **a.g.k.**, 227-228.

adanan⁶⁶⁷ iki tapınak ortaya çıkarılmıştır⁶⁶⁸. C. Hopkins, Artemis ile birlikte anılan *Azzanathkona* isminin, köken bakımından Atargatis ile olan ilişkisine dikkat çeker. Zira Atargatis ismi, *Azzanathkona* isminin ortasını oluşturan heceler olan Suriyeli büyük tanrıça *Anath*'ın isminden türetilmiş olmalıdır⁶⁶⁹. Bu durum, Artemis'in Suriye tanrısı Atargatis ile olan karmaşık ancak bir o kadar da yakın ilişkini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, **K24**'de temsil edilen rahibenin *Suriye kökenli* olduğu düşünüldüğünde, istiridy kabuğu betimi ile Artemis'in yanı sıra Atargatis'e de atıfta bulunulması ihtimali oldukça muhtemeldir.

Ancak Kays'a göre, **K24**'ün sahip olduğu kabuk betiminin Atargatis ile bağlantılı olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmacı, bu kabuğun yukarıda önerilen tanrıçalardan ziyade *Aphrodite* ile olan bağlantıyı sembolize etmesi gerektiğini önerir⁶⁷⁰. Araştırmacı tarafından sunulan bu görüşe örnek olarak, tarafımda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (Env. No. 75.210) tespit edilen ancak buluntu yeri bilinmeyen pişmiş toprak Aphrodite heykelciği sunulabilir (Görsel 4.2.4.8). Heykelciğin boynunda, ucunda istiridy kabuğu betimi bulunan uzunca bir kolye görülmektedir. Bu kullanım, kabuğun Aphrodite ile olan ilişkisini net biçimde ortaya koymaktadır. Ancak Perge özelinde, **K24** heykeli ile alınlık kabartmalarında kullanım gören bu betimin doğrudan Aphrodite ile ilişkilendirilmesi tartışmaya açık bir konudur. Bu görüşe kanıt oluşturacak daha fazla arkeolojik veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

⁶⁶⁷MS 161 yılına tarihlendirilen bir yazıt, söz konusu tapınağın *Azzanathkona Artemis* isimli tanrıçaya adandığını doğrulamaktadır. Bu tanrıçanın, klasik Yunan tanrıçası Artemis ile Dura Europos dışında adı bilinmeyen Sami kökenli *Azzanathkona* ile birleşen synkretik bir tanrı olduğu düşünülmektedir (S. James (2019). *The Roman Military Base at Dura-Europos Syria an Archaeological Visualization*. Oxford: Oxford University Press, s. 75).

⁶⁶⁸M. Rostovtzeff (1933). Hadad and Atargatis at Palmyra. *AJA*, 37 (1), s. 58.

⁶⁶⁹C. Hopkins (1934). The Temple of Azzanathkona. M. I. Rostovtzeff (Ed.). *The Excavation at Dura-Europos: Preliminary Report of Fifth Season of Work october 1931 - March 1932* içinde. New Heaven: Yale University Press, s. 143.

⁶⁷⁰Kays, 2024, **a.g.k.**, 481.

Görsel 4.2.4.8. İstanbul Arkeoloji Müzesi, pişmiş toprak Aphrodite Heykelciği (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)

Son olarak, Gaziantep Müzesi’nde bulunan ve Kilis Tahtalı Köyü’nden ele geçen **K52** numaralı kadın heykelinden özellikle bahsedilmesi gerekir. Zira eser, ucunda istiridye kabuğu bulunan uzun askılı bir kolye (Görsel 4.2.4.9) ile dikkati çeker⁶⁷¹. Hörig **K52** heykelini, Lukianos tarafından aktarılan Hierapolis’teki Dea Syria-Atargatis kült imgesi ile karşılaştırmıştır. Araştırmacı bu iki heykelin arasındaki benzerliklere dikkat çekerek, **K52**’yi de Dea Syria-Atargatis kült heykeli ile ilişkilendirir⁶⁷². Ancak; tahta oturan, yüksek başlıklı ve aslanların eşlik ettiği bu kadın figürü aynı zamanda Kybele tipolojisini de yansıtır⁶⁷³. Başındaki yüksek başlık ise, ikonografik olarak Tykhe’nin ayırt edici atribütlerinden birisi olan kale/kule tacına⁶⁷⁴ benzerlik sunmaktadır. Hörig ayrıca, heykelin kıyafetinin tutturulduğu “akrep” biçimindeki iki adet fibulaya, mitolojik ve astrolojik bir anlam atfederek, onları tanrıça Artemis ile ilişkilendirmiştir⁶⁷⁵. Bununla birlikte, akrep sembolünün Antik Mezopotamya’da doğurganlığı simgeleyen tanrıça Ishara/Ishar’ı (Astarte-Aphrodite) temsil ettiği bilinmektedir⁶⁷⁶. Bu noktada **K52**’nin, her ne kadar Dea Syria-Atargatis kült imgesi ile ilişkilendirilmiş olsa da aslında daha

⁶⁷¹Hörig, 1979, **a.g.k.**, 226-231; Künlz, 2001, **a.g.k.**, 509. Dn. 60.

⁶⁷²Hörig, 1979, **a.g.k.**, 38-45.

⁶⁷³E. Simon (1997). Kybele. V. Lambrinoudakis (Ed.). *LIMC VIII*, 1-2 içinde. Zürih und Düsseldorf: Artemis Verlag, s. 744-766.

⁶⁷⁴E. Okan (2016). Tykhe ya da Fortuna. *Tykhe: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), s. 4.

⁶⁷⁵Hörig, 1979, **a.g.k.**, 202.

⁶⁷⁶J. Black ve A. Green (1992). *Gods. Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. London: The British Museum Press, s. 158-159.

karmaşık bir kimliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Horig, eserin boynunda asılı olan istiridye kabuğu detayını Perge'deki **K24** rahibe heykeli ve F2 Çeşmesi'nin alınlığına ait kabartmada yer alan rahibe figürü ile karşılaştırmıştır⁶⁷⁷. Bu noktada araştırmacıya göre, istiridye kabuğu bakımından **K52** ile karşılaştırılabilecek örneklerin çoğunun Perge'de bulunması, heykelde temsil edilen kültün/tanrıçanın doğrudan bir temas veya karşılıklı bir etkiye sahip olmasa bile Aphrodite veya Artemis ile olan ilişkisini göstermektedir.

Görsel 4.2.4.9. K52, istiridye kabuğuna ait detay fotoğrafı (Gaziantep Müzesi)

Söz konusu örneklerden anlaşılacağı üzere, istiridye kabuğu betimi üzerinden *Artemis Pergaia* başta olmak üzere Atargatis veya Aphrodite gibi tanrıçalarla çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkilerden anlaşılan; kabuğun anlamı veya hangi kült ile ilişkilendirileceği konusunda kesin bir doğru olmadığı gibi halen daha gizemini koruduğudur. Bu noktada, ele geçen arkeolojik veriler dahilinde söz konusu aksesuar, en azından Pamphylia'da tek bir kültle atfedilemeyeceği gerçeğini göstermektedir. Belki de en önemlisi, söz konusu betimin özellikle Pamphylia Bölgesi ile Suriye eyaleti arasında birleştirici bir imge olarak görülmesi gerektiğidir.

K24 eseri, göğüs üzerinde bulunan zengin kolye dizileri bakımından ikonografik olarak oldukça ayırt edici özellikler sunar. Kolyeler adeta göğüs bölgesini tamamen kapatacak biçimde üst üste düzenlenmiş altı farklı tipten meydana gelmektedir Boyun hizasında inci kolye dizisi ile başlayan takılar, ortasında iki hayvan protomu arasında bir madalyon içeren kalın ve burgulu bir zincir ile sona ermektedir. Bu iki dizinin arasında ise dikdörtgen ve oval madalyonlardan oluşan dört farklı kolye dizisi mevcuttur (Görsel

⁶⁷⁷Horig, 1979, **a.g.k.**, 247.

4.2.4.10). Schmidt-Colinet'in ifadesine göre; **K24**'de bulunan kolye dizileri ile MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Palmyra mezar kabartmaları arasında, birbirlerine doğrudan paralellik gösteren stilistik benzerlikler yakalanmıştır⁶⁷⁸. Söz konusu benzerlikler, heykelde temsil edilen kişinin doğu etkili kökenini vurgular niteliktedir. Zira, söz konusu heykelin Suriyeli rahip aristokrasisinden imparator kültü rahibesi ve aynı zamanda Artemis Pergaia kült rahibesine (Aurelia Paulina?) ait olduğu düşünülmektedir⁶⁷⁹.

Görsel 4.2.4.10. K24, Rahibe (Aurelia Paulina?) heykeli – Kolye çizimi.

S. Krag'a göre Palmyra kabartmalarında asil kadınların taktıkları takılar ailevi ve sosyal statünün bir göstergesidir⁶⁸⁰. M. Heyn'e göre ise, üst üste ve fazlaca takılan takılar ile zenginlik ve prestije işaret edilmektedir⁶⁸¹. Bu yönleriyle tasvir edilen kadınların; sosyal statüsünü güçlendirecek bir konum oluşturmaya veya halihazırda ailelerinin sahip olduğu zenginliği ve gücü göstermeye çalıştıkları varsayılabilir. Bu noktada, ikonografik olarak Palmyra takıları ile benzerlik sunan **K24**'de temsil edilen kişinin, kendisi ile birlikte mensubu olduğu ailenin sosyal statüsünün gösterilmesi ve bağlı olduğu imparator ailesi

⁶⁷⁸Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441; Ayrıca bkz. Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 151, Kat. No. B17, Abb. 57, Taf. 45, a-b.

⁶⁷⁹Schmidt-Colinet 1991, **a.g.k.**, 442-443, 444-445.

⁶⁸⁰Krag, 2017, **a.g.k.**, 39.

⁶⁸¹M. K. Heyn (2008). Sacerdotal Activities and Parthian Dress in Roman Palmyra. C. S. Colbrun ve M. K. Heyn (Eds.) *Reading a Dynamic Canvas: Adornment in the Ancient Mediterranean World* içinde. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, s. 178; M. K. Heyn (2012). Female Portraiture in Palmyra. S. L. James ve S. Dillon (Eds.) *A Companion to Women in the Ancient World* içinde, Chichester: Wiley-Blackwell, s. 440-441.

yani Severuslar Hanedanlığı ile bir ilişki kurulması amaçlanmış olmalıdır. Kısacası burada kullanılan takılar, propaganda amaçlı bilinçli bir tercihin göstergesidir.

K3, sahip olduğu takı detayları bakımından ayırt edici özelliklere sahip bir diğer eserdir. Sağ ve sol kol bileklerde ince ve orta kalınlıkta spiral bileklikler, sol elin birinci ve üçüncü parmağında ise yüzükler mevcuttur. Boyunda, ortasında madalyon bulunan spiral askılı bir kolye dikkati çeker. **K3**, özellikle elbisenin sahip olduğu ayırt edici ikonografik özellikler ve takılar bakımından Palmyra ve Parth sanatı ile benzerlik içerisindedir. Şöyle ki; elbisenin göğüs hizasında bulunan küçük baklava dilimli motifler, ikonografik olarak Palmyra'daki bir kadın kabartması üzerindeki kıyafet detayına⁶⁸² benzerlik gösterir. Boyunda asılı, ortasında madalyon bulunan spiral askılı kolye detayının bir benzerine ise Musul Müzesi'nde bulunan⁶⁸³ Güneş Tanrısı'na ait dini kabartmada rastlanılmıştır. Tüm bu detaylar, **K3**'ün ikonografik olarak hem Palmyra hem de Parth sanatı etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Burgulu/spiral bilezikler **K1**, **K3**, **K5**, **K25** ve aşınmış olmasına rağmen **K8**'de; yüzükler ise **K3**, **K5**, **K7** ve **K8**'de dikkati çekmektedir.

Son olarak **K52**, sahip olduğu ikonografik detaylar bakımından Suriye heykeltıraşlığı ile yakın ilişki içerisindedir. Şöyle ki; başlığın orta aksında, saçın orta merkezini kapatacak biçimde alın üzerine dek uzanan ve ucunda dört adet dikey sallantılı aksam bulunan madalyon benzeri saç takısı (Görsel 4.2.4.11), Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde⁶⁸⁴ (Env. No. B 8904) bulunan Palmyra kadın kabartması ile benzerlik içerisindedir. Söz konusu detay, Palmyra mezar kabartmalarındaki kadın figürlerinde sıklıkla kullanılan bir takı ikonografisi olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁸⁵.

⁶⁸²Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 152. L1. Taf. 46e.

⁶⁸³M. A. R. Colledge (1967). *The Parthians*. New York – Washington: Frederick A. Praeger Publishers, s. 231, No. 56.

⁶⁸⁴Bald-Romano, 2006, **a.g.k.**, 284. Cat. no. 132.

⁶⁸⁵Krag, 2017, **a.g.k.**, 39-44. Fig. 4, 6, 8.

Görsel 4.2.4.11. K52 (Gaziantep Müzesi), detay fotoğrafı

Bazı eserlerde ise takıların yanı sıra ayırt edici bazı objeler dikkati çekmektedir. Bu noktada, Side Müzesi'nde bulunan **K8**'in sağ elinde tutmuş olduğu iki ucunda püskül detayları bulunan obje (Görsel 4.2.4.12); Zeugma'dan ele geçtiği bilinen ve Gaziantep Müzesi'nde bulunan bir mezar steli (Env. No. T.52)⁶⁸⁶ üzerindeki kadın figürü ve aynı Müzedeki giyimli bir kadın heykelinin (Env. No. 13.4.87)⁶⁸⁷ elinde tutmuş olduğu obje ile neredeyse birebir benzerlik içerisindedir. Gaziantep Müzesi'ndeki giyimli kadın heykelinin (Env. No. 13.4.87) elinde tutmuş olduğu obje, Blömer tarafından “yaprak çelengi (*blattkranz*)” olarak tanımlanmıştır⁶⁸⁸. K. Gökay tarafından ise “el girlandı” olarak yorumlamıştır. Aynı müzedeki mezar steli (Env. No. T.52), H. Yaman tarafından doktora tezi kapsamında değerlendirilmiştir⁶⁸⁹. Araştırmacı, kabartmadaki kadının sol elinde tuttuğu objenin tanımında; “*sol elinde silindir biçimde kıvrıldığı şalın ucunu tutmakta*” ifadesine yer vermiştir⁶⁹⁰. Tarafımızca **K8**'in elinde tuttuğu obje, tıpkı Blömer ve Gökay'ın Gaziantep'teki 13.4.87 numaralı heykele önerdikleri gibi yaprak çelengi (*blattkranz*) veya el girlandı olarak yorumlanmıştır. Bu durumda Yaman tarafından değerlendirilen Gaziantep Müzesi'ndeki mezar stelindeki kadın figürünün elindeki obje “*yaprak çelengi (blattkranz) veya el girlandı*” olarak düşünülmelidir.

⁶⁸⁶Wagner, 1976, **a.g.k.**, 241-242, No. 121. Taf. 48; Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 10. Taf. 7. 2; Skupinska-Løvset, 1987, **a.g.k.**, 112, Fig. 13.; Yaman, 2013, **a.g.k.**, 110-111, Kat. No. 142, Res. 143.

⁶⁸⁷Blömer, 2014, **a.g.k.**, 206, A II 13, Taf. 37, 2.

⁶⁸⁸Blömer, 2014, **a.g.k.**, 206, A II 13, Taf. 37, 2.

⁶⁸⁹Yaman, 2013, **a.g.k.**, 110-111, Kat. No. 142. Res. 143; H. Yaman (2020). Ebediyet Evleri: Zeugma'da Nekropoller ve Mezarlar. K. Gökay (Ed.). *Zeugma - İki Dünya Arasında: Yaşamdan Ebediyete Zeugma'da Evler ve Mezarlar* içinde, s. 347, Res. 17.

⁶⁹⁰Yaman, 2013, **a.g.k.**, 111.

Görsel 4.2.4.12. K8 (Side Müzesi)

Görkay, daha çok kadınlar tarafından kullanılan el girlandlarının mezar konteksti ile bağlantılı kabartma ve heykelerde görüldüğünü ifade eder⁶⁹¹. Bu bilgiden hareketle, **K8**'in de mezar konteksti ile bağlantılı bir büst olduğu anlaşılmaktadır.

K12'de yatay biçimde karın üzerine doğru uzatılmış sol elde tutulan obje, akla ilk olarak detayda farklılık göstermesine karşın **K8** büstünün sol elinde gözlemlenen ve iki ucunda püskül detayları bulunan el girlandını getirir. Ancak yapılan karşılaştırmalar, **K12**'de gözlemlenen bu objenin Los Angeles County Museum of Art'da (Env. No. 76.174.249) bulunan Palmyra kadın portresinin⁶⁹² sol eli tarafından tutulan himation parçasına benzerlik sunmasından hareketle, **K12**'deki detay için de benzer bir öneri sunulmuştur.

K27'nin sol elinde tutmuş olduğu uzun saplı objelerin ise, Zeugma'dan ele geçen ve Gaziantep Müzesi'nde bulunan (Env. No. 3899) steldeki⁶⁹³ kadın figürünün sol elinde tuttuğu objelere olan yakın benzerliği bakımından "iğ ve öreke" olarak tanımlanması mümkündür. İğ ve öreke'den oluşan dokuma aletleri, Palmyra kabartmalarında genellikle kadınların elinde tutulan ayırt edici bir detay olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁶⁹⁴. E. Cussini'ye göre iğ, öreke veya yün yumağı gibi objeler, kadının mesleğinin simgesi ve toplumsal cinsiyetçi rolün bir göstergesidir⁶⁹⁵. Heyn'e göre ise iğ ve öreke, kadının aile

⁶⁹¹Söz konusu detayın araştırılması konusunda yardımcı olan Gaziantep Müzesi personeli Arkeolog Kübra Yılmaz'a ve verdiği önemli bilgiler açısından Prof. Dr. Kutalmış Görkay'a teşekkürlerimi sunarım.

⁶⁹²Parlasca, 1990, **a.g.k.**, 138. Abb. 8.

⁶⁹³Wagner, 1976, **a.g.k.**, 241-242, No. 122, Taf.49; Skupinska-Løvset, 1987, **a.g.k.**, 110, 114, Fig. 16; Yaman, 2013, **a.g.k.**, 104-106, Kat. No. 138, Res. 138.

⁶⁹⁴E. Cussini (2005). Beyond The Spindle. Investigating The Role of Palmyrene Women. E. Cussini (Ed.) *A Journey to Palmyra. Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers* içinde, Leiden-Boston: Brill, s. 26, 37-39. Dn. 45-47.). L. Sokolowski (2017). Portrait as a Medium? Interpreting Funerary Portrait Reliefs from Palmyra as a Means of Communication. *Theoretical Roman Archaeology Journal*, (2016), s. 24-26.

⁶⁹⁵Cussini, 2005, **a.g.k.**, 26, 37-39.

içindeki konumu ve ev içindeki sorumlulukları ile olan ilişkiyi göstermektedir⁶⁹⁶. Bu bilgilerden hareketle, **K27**'nin de aile içindeki konumu ve sorumlulukları gösterilmeye çalışılmış olmalıdır.

4.2.5. Kimliklendirme önerileri

Kadınlar başlığı altında ele alınan büst veya heykellerin, duruş pozisyonları, kıyafet tipleri ve takı ikonografileri ile Palmyra mezar kabartmalarına benzerlikler sunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, çalışmada ele alınan eserler ile Palmyra kabartma sanatında verilmek istenen mesajların; yani temsil edilen kadınların dini inançları, toplumdaki statüleri, aile içindeki konumları ve eğer biliniyor ise mesleklerine dair bir benzerliğin olup olmadığı konusunun irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu noktada, bazı büstlere veya heykellere; başlarının örtülü bir biçimde gösterilmesi veya sahip oldukları takı ikonografisinden hareketle çeşitli araştırmacılar tarafından “rahibe” kimliği önerilmiştir. Bu başlık altında, eserlere dair yapılan bu kimliklendirme önerileri ele alınarak değerlendirilecek ve bu doğrultuda bazı büstlerin mezar büstü olarak ele alınıp alınamayacağı tartışılacaktır.

Bu noktada ele alınması gereken ilk örnek, Perge’den ele geçen ve günümüze dek farklı araştırmacılar tarafından⁶⁹⁷ değerlendirmeye tabii tutulan **K24**’dür. **K24**, ilk olarak A. M. Mansel tarafından sahip olduğu takı ikonografisinden hareketle “rahibe” olarak isimlendirilmiş ve kemerinden aşağıya sarkıtılan istiridye kabuğu detayı bakımından Aphrodite rahibesi olarak yorumlanmıştır⁶⁹⁸.

Mansel gibi J. İnan tarafından da rahibe heykeli olarak isimlendirilen **K24**, ayrıca sahip olduğu kıyafet ve istiridye kabuğu betimi bakımından Perge F2 Çeşmesinin kesik alınlığında bulunan rahibe figürü ile karşılaştırılmıştır⁶⁹⁹. Bahsi geçen kesik alınlık merkezinin hemen sağında; khiton ve himation giyimli, diğer figürlerden daha küçük işlenmiş bir rahibe figürü bulunmaktadır. Figürün başı himation tarafından tamamen örtülmüş olup, saçları ise himationun altında kalan ve bant biçiminde bir görünüm sunan başörtüsü ile sıkı sıkıya kapatılmıştır. Dirsek hizasından hafifçe bükülerek aşağıya doğru

⁶⁹⁶Heyn, 2012, **a.g.k.**, 439.

⁶⁹⁷Mansel, 1968, **a.g.k.**, 131; İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653, no. 6; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162; Özgür, 2008, **a.g.k.**, 32-33. Nr. 9.; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 178-180. **PK11**.

⁶⁹⁸Mansel, 1968, **a.g.k.**, 13; A. M. Mansel (1975a). Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in Den Jahren 1957-1972. AA, (1), s. 75, Abb. 37b.

⁶⁹⁹İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653. Taf. 213.

sarkıtılan sağ elinde başak demeti, dikey biçimde öne doğru uzattığı sol elinde ise küresel bir obje, olasılıkla nar tutmaktadır. Boynunda ise ucunda istiridye kabuğu betimi bulunan ince askılı bir kolye asılıdır⁷⁰⁰. Figürün hemen solunda bulunan Aphrodite, “yarı giyimli Pudica” tipinde⁷⁰¹ gösterilmiştir. Tanrıçanın solunda ise, onun yıkanma eylemi ile ilişkisini sembolize eden Hydria yer alır. Tanrıçanın hemen solunda ise sol elinde ters meşale, sağ elinde çelenk bulunan kanatlı Eros yer almaktadır. Eros, elindeki çelenk ile tanrıçayı taçlandırır pozisyonudadır. Rahibe figürünün hemen solunda ise tüm figürlerden daha büyük biçimde işlenmiş, kentin baş ve koruyucu tanrıçası Artemis Pergaia yer almaktadır. Uzun khiton giyimli tanrıça, başının arkasında ışın tacı, omuzlarının üzerinde hilal, sağ elinde meşale, sol elinde ise yay ile ayakta betimlenmiştir. Tanrıçanın sağında ise üç Kharitler grubu bulunmaktadır⁷⁰² (Görsel 4.2.5.1).

İnan, **K24** ile alınlıkta yer alan figürün benzer kıyafet tipleri, başörtüleri, istiridye kabuğu detayları, istiridye kabuğunun Aphrodite ile olan mitolojik ilişkisi ve kabartmadaki figürün tanrıçaya yakın bir biçimde konumlandırılmasını dikkate alarak tıpkı Mansel gibi **K24**’ü Aphrodite rahibesi olarak yorumlamıştır⁷⁰³.

Görsel 4.2.5.1. F2 Çeşmesi’ne ait kesik alınlık (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)

⁷⁰⁰Mansel, 1968, **a.g.k.**, 94; İnan. 1974, **a.g.k.**, 652. Taf. 213.

⁷⁰¹Anadyomene tipi olarak bilinen bu gruptaki heykellerde tanrıça banyo sonrası tasvir edilmektedir. Genel tema tanrıçanın sudan çıkmış, saçlarını sıkması şeklindedir. Kollar yukarıya kalkıktır ve başın iki yanında uzun saçları tutmaktadır. Kolların pozisyonu aynı olmak üzere tanrıça toplu saçla süslenirken de gösterilebilir (S. Aybek (2009). *Metropolis İonia 1- Heykel: Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltraşlığı*. İstanbul: Homer Yayınevi, s. 86.), Yarı giyimli Pudica ise bu tipin varyasyonlarına aittir; Tipe benzer örnekler için bkz. Öztunç, 2018, **a.g.k.**, 19-27. **Aph7-10**.

⁷⁰²Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368.

⁷⁰³İnan, 1974, **a.g.k.**, 652-653, Taf. 202, 2, 203, 2-3; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161. 2, 3, 162.

Ancak 1979 yılında İnan ve Alföldi-Rosenbaum tarafından tekrar ele alınan **K24**'ün, Perge'nin baş tanrıçası Artemis'in (*Artemis Pergaia*) rahibesi olarak isimlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁷⁰⁴. Zira, F2 Çeşmesi'nin güneyinde açığa çıkarılan ve F4 olarak isimlendirilen çeşme yapısından ele geçen bir diğer kesik alınlığın üzerinde tespit edilen figürler, bu isim değişikliğini açıklar niteliktedir.

Şöyle ki; F4 Çeşmesi alınlık merkezinin hemen sağında, tıpkı **K24** heykelindeki benzer biçimde aşağıya doğru sarkıtılan kuşağın ucuna istiridye kabuğu takılmış, başı himation ile tamamen örtülü sunu yapan bir rahibe figürü yer almaktadır. Rahibe figürünün sağ yanında, köpeği ve geyiği ile betimlenen kısa khiton giyimli avcı Artemis (*Artemis Pergaia*) konumlanır. Buna ek olarak, Artemis'in sağ yanında Kharitler dikkati çeker. Kharitler, kanatlı ve elinde ters meşale tutan bir Eros tarafından taçlandırılmaktadır. Rahibe figürünün solunda ise; kısa khiton giyimli, bir elinde meşale diğerinde ise patera ile sunu yapan Dionysos bulunmaktadır. Dionysos'un solunda bulunan Aphrodite, Capua tipindedir. Tanrıçaya, köşede konumlanan diğer ve hemen yanında konumlanan Eros tarafından ayna tutulmaktadır. Her iki köşede triton tasvirleri ve iki yan tarafta Helios ve Selene'ye ait kabartma büstler mevcuttur⁷⁰⁵ (Görsel 4.2.5.2).

Sahne yer alan rahibe figürünün, tanrıça Artemis'in hemen sağında yer alması ve Aphrodite'den Dionysos tarafından ayrılmasından hareketle, onun bir Artemis rahibesi olması gerektiği önerilmiştir⁷⁰⁶. Buna ek olarak, *Artemis Pergaia* Perge kuzey-güney sütunlu caddedeki sütun kabartmalarından birinde, benzer istiridye kabuğu ile temsil edilmiştir. Bu veriden de hareketle, **K24** de Artemis rahibesi olarak yorumlanmıştır. Bu durumda Aphrodite ile ilişkilendirilen istiridye kabuğu betimi, en azından Perge'de Artemis'in bir özelliği olmalıdır⁷⁰⁷. Fejfer de **K24**'ün sahip olduğu istiridye kabuğu betimi bakımından Artemis rahibesi rolünü ima ettiğini ifade etmiştir⁷⁰⁸.

⁷⁰⁴İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 249-250, no. 228, lev. 161.2,3, 162.

⁷⁰⁵Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368-369.

⁷⁰⁶İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 250.

⁷⁰⁷İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 250.

⁷⁰⁸Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 365-366, Res. 302, fig. C, Res. 303.

Görsel 4.2.5.2. F4 Çeşmesi'ne ait kesik alınlık (Fotoğraf: H. Y. Öztunç)

Mimari bezeme özelliklerden⁷⁰⁹ ve kemerli nişin üzerindeki duvarda yer alan yapı yazıtından⁷¹⁰ hareketle Severuslar Dönemi'ne (MS 195-204) tarihlendirilen Perge F2 Çeşme Yapısı'nın⁷¹¹, yine bu yazıt ile “*Sığınma hakkı veren tanrıça Artemis Pergaia'ya, İmparatorlar Caesars Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus ve Marcus, Aur(elius) Antoninus Aug(ustus) [ve Publius Septimius Geta Caesar] ve Mater Castrorum Iulia Domna Augusta'ya, tüm imparator ailesine ve sevgili anavatana*” adandığı ifade edilmiştir⁷¹².

Kent yakınlarından ele geçen ve aynı yapıya ait olduğu düşünülen bir diğer yazıtta⁷¹³ ise, *Hydreion* olarak ifade edilen yapının Artemis rahibesi Aurelia Paulina tarafından finanse edildiği belirtilmiştir. Söz konusu yazıtta; “*Ömür boyu Artemis Pergaia'ya sığınan rahibe, Apellas'ın oğlu [-] Dionysius ve Aelia Tertulla'nın kızı, Sillyon kentinde Kidramuas'ın öz oğlu olan eski kocası Aqufilus) ile birlikte imparatorluk kültürünün baş rahibesi olan ve tanrılaştırılan Commodus tarafından Roma vatandaşlığı ile onurlandırılan Aurelia Paulina, bu çeşmeyi etrafındaki tüm süslemelerle birlikte kendi kaynaklarıyla yaptırdı ve açılışını yaptı*” ifadesi yer almaktadır.

⁷⁰⁹M. Türkmen (2007). *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 7-8.

⁷¹⁰Yazıt, F2 Çeşmesi'nin güney kanadındaki kemerli nişin önünde iki parça halinde ele geçmiştir. Mansel'e göre bu yazıt bulunduğu konum itibarıyla olasılıkla kemerli nişin üzerinde yer almaktaydı (Mansel, 1975, **a.g.k.**, 70. Abb. 28; R. Merkelbach ve S. Şahin (1988). *Die publizierten Inschriften von Perge. EpigrAnat*, (11), s. 112, no.14; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230. No. 196.

⁷¹¹A. M. Mansel (1975b). *Die Nymphäen von Perge. IstMitt*, (25), s. 367-369. Taf. 67, 1-2; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 7.

⁷¹²Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368-369; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230-236, no. 196; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 242; Akçay-Güven, 2022, **a.g.k.**, 196.

⁷¹³Şahin, 1999, **a.g.k.**, 229-230, no. 195; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 242-243; Akçay-Güven, 2022, **a.g.k.**, 196.

Söz konusu yazıtlardan da anlaşılacağı üzere F2 Çeşme yapısının finansörünün ve planlayıcısının Suriyeli imparatorlar çevresine yakınlığı ile ön plana çıkan, imparator kült rahibesi ve aynı zamanda Artemis Pergaia'nın yaşam boyu rahibesi olan *Aurelia Paulina* ve ailesi olduğu anlaşılmaktadır⁷¹⁴.

Bu noktada, Perge F2 Çeşmesi'nden ele geçen **K24**'de betimlenen kişinin kimliklendirilmesi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bunun Artemis Pergaia'nın bir rahibesini temsil ettiğini⁷¹⁵, bazıları bu kişinin Aurelia Paulina'nın kendi soyundan gelen Artemis Pergaia kültü rahibesi veya onun büyükannesi olabileceğini⁷¹⁶, bazıları ise heykelin *Aurelia Paulina*'nın kendisine ait olabileceği yönündedir⁷¹⁷. Heykelin Aurelia Paulina'ya ait olup olmadığı şu anki veriler dahilinde kesin olarak söylenemese de burada temsil edilen kişinin Suriyeli etnik kimliğinin ön plana çıkarıldığı kesinlikle söylenebilir. Nitekim, Schmidt-Colinet'e göre heykelin başının örtülü bir biçimde gösterilmesi ve sahip olduğu takı ikonografisi, doğu etkili bir karakteri vurgulamaktadır⁷¹⁸. Araştırmacının bu görüşü, bu çalışma kapsamında da desteklenmiştir.

Kaynaklar, bize Paulina'nın kökeni hakkında kesin bir şey söylememektedir. Ancak yaptığı bağışlar göz önünde bulundurulduğunda varlıklı ve seçkin bir Roma vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır. Fejfer'e göre olasılıkla Suriye doğumlu olan Paulina, Commodus tarafından Roma vatandaşlığına kabul edilmesinden kaynaklı, imparatora olan minnettarlığını göstermek adına F2 Çeşmesi'ni finanse ederek, yapıyı başta Artemis Pergaia olmak üzere tüm imparator ailesine ve Perge'ye adamıştır⁷¹⁹. Bu noktada, **K24** heykelinin Artemis Pergaia kült rahibesi Aurelia Paulina'ya ait olduğu düşünülecek olursa; Suriye ikonografisine benzerlik sunan zengin takılarla süslü kıyafeti aracılığıyla, çeşme yapısının adandığı imparatorluk ailesi ve özellikle de benzer etnik ve kültürel kökeninden kaynaklı Suriye'li imparatoriçe Iulia Domna ile ilişkilendirildiği düşünülmektedir⁷²⁰. Bu bağlamda, Schmidt-Colinet'e göre Suriyeli rahibe heykeli üç şeyi belgelemektedir. Birincisi, Perge ile Suriyeli rahip aristokrasisi arasındaki geleneksel

⁷¹⁴Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 439; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 245.

⁷¹⁵Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 442.

⁷¹⁶Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 247-248.

⁷¹⁷Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 255; Kays, 2024, **a.g.k.**, 469-482.

⁷¹⁸Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441.

⁷¹⁹Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362.

⁷²⁰Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362, 365; Kays, 2024, **a.g.k.**, 483.

yakın ilişkiler; ikincisi, Perge'nin Severus Hanedanlığı'na olan mutlak sadakati ve son olarak bu imparatorluk hanedanının Perge kentine olan ilgisi⁷²¹.

Yapıdaki heykeltıraşlık programı dahilindeki yerleştirme önerileri B. Akçay-Güven tarafından doktora tez çalışmasında ele alınmıştır⁷²². Araştırmacıya göre, F2 çeşme yapısının heykeltıraşlık programında İmparator Septimius Severus ve eşi Iulia Domna onurlandırılırken, çeşmeyi finanse eden aile daha fazla heykelle temsil edilerek imparator çiftinin önüne geçmiştir. En önemlisi ise bağışçı ailenin (Aurelia Paulina ve ailesi), kentin dini ve siyasi yaşamındaki önemli rolü rahibe figürleriyle ön plana çıkarılmıştır⁷²³.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, **K24** için önerilen rahibe kimliği kesinlikle yerinde bir tespit olup, neredeyse tartışmaya kapalı bir konudur. Bu noktada, farklılıklar olmasına karşın, **K24** ile her iki alınlıktaki rahibe figürlerinin ortaklık gösterdikleri özellikler başın himation ile örtülü olması ve himation altındaki tek kumaş katmanlı başörtüleridir. Bu bakımdan aynı ikonografiyi takip etmesinden hareketle Perge'den ele geçen **K22** başı ile **K23**'ün de bir rahibeyi temsil ettikleri düşünülmektedir. Nitekim, Perge F2 Çeşmesi'nden ele geçen **K22**, ilk olarak J. İnanc tarafından Aphrodite rahibesi olarak yorumlanmıştır⁷²⁴. Ancak aynı araştırmacı daha sonra, özellikle himation altındaki başörtüsünün **K24**'e olan benzerliğinden hareketle onun da bir Artemis rahibesi olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ancak **K22**'de başın üzerine çekilen himationun oldukça yüksek ve kabarık bir görüntü oluşturması, araştırmacıya göre onu **K24**'den ayırır. Bu noktada **K22**, daha çok F2 Çeşmesi alınlığındaki rahibe figürü ile benzerlik sunmaktadır⁷²⁵.

K24 rahibe heykeli, Kilikia kökenli (?) **K5** (Alanya Müzesi) büstü/heykeli (?) ve Manavgat civarından gelen **K6** (Side Müzesi) kabartması (?), sahip oldukları istiridye kabuğu betimi ile kökeni Kuzey Suriye (Antiocheia) olarak ifade edilen Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde (Env. No. 39017) bulunan esere benzerlik sunar. Mainz eseri, özellikle sahip olduğu takı ikonografisi bakımından Künzl ve Blömer tarafından değerlendirilmiştir⁷²⁶. Künzl'e göre, eserin başının örtülü biçimde gösterilmesi ve üst üste düzenlenmiş kolye ikonografisinde yer alan hilal biçimindeki amulet ve istiridye kabuğu

⁷²¹Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 445.

⁷²²Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 243-250.

⁷²³Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 250.

⁷²⁴İnanc, 1974, **a.g.k.**, 661.

⁷²⁵İnanc ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 256.

⁷²⁶Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43.; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

dikkate alındığında onun bir rahibe olarak isimlendirilmesi gerekir. Zira, araştırmacıya göre Mainz eserindeki boyuna sarılı sarkıt kolyenin benzeri, Pire'de bulunan Bargylia'lı Artemis Kindyas heykelciğinde de bulunmaktadır⁷²⁷. Bu bağlantıdan hareketle araştırmacıya göre eser, Küçük Asya'nın büyük tanrıçalarından birisine, olasılıkla Perge'de Artemis Pergaia'nın kült rahibesine işaret etmektedir. Biçim ve tasarımı da bu rahibenin bir mezar büstüne ait olması pek olası değildir muhtemelen kutsal bir alandan gelen adak olmalıdır⁷²⁸.

Bununla birlikte **K5** ile Mainz eseri neredeyse birebir tipolojik ve ikonografik özelliklere sahiptir. Öyle ki, Blömer de Mainz eseri⁷²⁹ ile **K5**'in arasındaki bu benzerliğe dikkat çekmiştir⁷³⁰. Araştırmacıya göre, Mainz eserine takı ikonografisi nedeniyle bir rahibe kimliği atfetmek yerine, Kuzey Suriye mezar konteksti bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Zira araştırmacı, eserin arkasının işlenmemiş olmasını onun bir mezara yerleştirilmiş olduğuna işaret ettiğini savunur⁷³¹. Bu görüşe ek olarak **K5**, özellikle sahip olduğu takı ikonografisi bakımından Çalık tarafından Artemis veya Aphrodite rahibesi olarak değerlendirilmiştir⁷³².

Tüm bu bilgilerden hareketle benzer ikonografik özelliklere sahip olan **K5** ve **K6**'nın da bir rahibeye ait olup olmadığı düşüncesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada bu eserlerde ortak olarak gözlemlenen istiridye kabuğu betimi çıkış noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu betimin tekil olarak varlığı, eserlerde temsil edilen kişilerin bir rahibeyi temsil edip etmediğini belirlemede yeterli bir kanıt değildir. Ancak figürlerin bu denli özel ve çoklu anlamlar içeren kolye detaylarına sahip olması, onların ister mezar büstü olsun ister serbest heykel, kesinlikle ayrıcalıklı bir figür olmaları gerektiğini düşündürür. Aksi taktirde bu tipteki örneklerle fazlaca karşılaşılması gerekir. Nitekim bu örnekler Pamphylia Bölgesi'nden dört (**K23**, **K6**, F2 ve F4 çeşme rahibe figürleri), Kilikia Tracheia'dan bir (**K5**), Kuzey Suriye'den ise iki (**K52** ve Mainz) örnek ile temsil edilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu eserler ile tabii olunan bir kült veya

⁷²⁷Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508; Artemis Kyndas Heykelciği için I. Jucker (1967). Artemis Kidnyas. Gestalt und Geschichte, Festschrift Karl Schefold zu Seinem Sechzigsten Geburtstag am 26. Januar 1965 içinde. Bern: Francke Verlag, s. 133-145. Taf. 47.

⁷²⁸Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508.

⁷²⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, 49-51.

⁷³⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, 49-51.

⁷³¹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 213.

⁷³²Çalık, 1997, **a.g.k.**, 283; Çalık, 1999, **a.g.k.**, 106.

kült rahibesi olarak faaliyet gösterildiğine dair bir mesaj verilmiş olmalıdır. Bu ilişki, kesinlikle istiridye kabuğu ile kurulmaktadır.

Perge'den ele geçen **K23** ile Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde⁷³³ (Env. No. 1669) bulunan kadın büstü arasındaki kıyafet tipi benzerliklerine “*Kıyafet Tipleri*” bölümünde dikkat çekilmiştir. **K23** ayrıca, başın üzerinde oldukça yüksek ve bombeli biçimde düzenlenen himation ile himation altında kalan bant biçimindeki başörtüsü bakımından tarafımca kimliklendirme noktasında rahibe olarak önerilmiştir. Nitekim eserin sol omzu üzerinde öne doğru çıkıntı yapan detayın, İsis rahibelerinde bulunan kumaş rulosuna benzerlik sunması bu görüşü destekler niteliktedir. Kânel, Atina büstünün de sahip olduğu tipolojik ve ikonografik özelliklerinden hareketle hangi kültü tabii olduğu bilinmeyen bir rahibeye ait olması gerektiğini ifade eder⁷³⁴. Araştırmacı, eserin kaidesinde yer alan “ICBAPΔIA” (*Isbardia*) yazıtını ise eski bir Pamphylia lehçesi ile ilişkilendirmekte olup, *Isbardia*'nın büstü temsil eden rahibeye ait özel bir isim olması gerektiğini belirtir.

Aynı eseri farklı bir bakış açısı ile değerlendirilen S. Şahin ise MS 5. yüzyıla tarihlendirilen büstün kaidesinde yer alan *Isbardia* yazıtının, R. Kânel'in belirttiğinin aksine eski bir Pamphylia lehçesi ile ilişkilendirilmesi için oldukça geç bir tarih olduğunu ifade eder⁷³⁵. Bununla birlikte, Kânel'in önerisinin aksine *Isbardia*'nın bir rahibe ismi olarak düşünülmemesi gerektiğini, zira rahiplik makamına erişen kişilerin neredeyse tamamının Roma vatandaşı olduğunu belirtir. Bu noktada Şahin, *Isbardia*'nın bir kent veya bölge ismi olduğu görüşündedir. Araştırmacıya göre, büyük bir isim benzerliği ve yer yakınlığı dolayısıyla, *Isbardia*'nın (Pisidia) bugünkü Isparta ili ile özdeş olduğu önerilmiştir.

Çalışmada ele alınan **K15** ve **K56** eserleri ise Cenevre George Ortiz Koleksiyonu'nda (Env. No. 251)⁷³⁶ bulunan ve kökeni Pamphylia Bölgesi olarak belirtilen kadın portresinde bulunan küpe detayından hareketle bir bütünlük içerisinde oldukları. Bahsi geçen bu üç eserden G. Ortiz ve **K56**, başın üzerindeki himationun yüksek biçimde düzenlenmesi ve sadece saç favorilerinin açıkta bırakılması bakımından birbirine oldukça

⁷³³Kânel, 1979, **a.g.k.**, 123-124; Şahin, 1989, **a.g.k.**, 125-126.

⁷³⁴Kânel, 1979, **a.g.k.**, 123.

⁷³⁵Şahin, 1989, **a.g.k.**, 125-126.

⁷³⁶<https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/251-head-of-the-virgin/> (Erişim tarihi: 15.12.2021); Ortiz, 1996, **a.g.k.**, No. 251; Meischner, 2001, **a.g.k.**, 127. 130f; Schade, 2003, **a.g.k.**, 226-227, no. I 66, pl. 66, 67.1.

yakın iki eserdir. **K15** ise, himationun altında bulunan ve ince bir bant görünümü sunan tek kumaş katmanlı başörtüsü bakımından bu iki eserden ayrılmaktadır.

G. Ortiz portre başı, J. Lenaghan tarafından göz bebeklerinin eş merkezli kazıma çizgiler ile işlenmiş olmasından hareketle MS 5. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmiştir⁷³⁷. Schade'ye göre, G. Ortiz başında Meryem Ana'nın bir görüntüsü vurgulanmak istenmiştir. Ancak, kulaktaki küpeler ve hepsinden önemlisi, Kilise'nin o dönemde heykeltıraşlıktaki kutsal imgeleri reddetme eğiliminde olması bu yoruma şüphe düşürür. Yine de araştırmacıya göre eserin sahip olduğu himation ve düzenlenişi, ideal bir Hristiyan figürünü yansıtmaları bakımından ayırt edicidir. Bu noktada, baş ile tasvir edilen kadının öncelikle Hristiyan dindarlığı, buna ek olarak güzelliği ve yüksek statüsü ifade edilmek istenmiştir⁷³⁸.

Bu noktada G. Ortiz portresi, **K56** ve **K15**'in kimliklendirmesine yönelik bir çıkış noktası sunmuştur. Dolayısıyla, eserlerde betimlenen kadınların başta dini inançları olmak üzere toplumdaki yüksek statüleri vurgulanmış olmalıdır. Zira, başlarının örtülü biçimde gösterilmesi ve sahip oldukları ayırt edici küpe detayları da buna işaret etmektedir. Bu husus, onların aynı zamanda bir kült rahibesi olabileceklerini de göstermektedir.

4.3. Erkekler

Çalışma kapsamında erkekler başlığı altında ele alınan toplam 30 adet eserden 1 adedi portre heykel (**E1**), 19 adedi büst (**E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18, E19, E20**), 10 adedi ise (**E21, E22, E23, 24, E25, E26, E27, E28, E29, E30**) büste veya heykele ait baş parçasından oluşmaktadır. Söz konusu eserlerin kol duruş pozisyonları, kıyafet tipleri ve ellerinde bulunan farklı objeler bakımından Palmyra kabartmalarında betimlenen erkek portreleri ile yakın benzerlik içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

4.3.1. Kol Duruş Pozisyonları

Erkekler başlığı altında ele alınan ve özellikle büst grubunda bulunan eserlere genel olarak bakıldığında, özellikle sağ kolun bazı farklılıklar dışında ortak bir duruş pozisyonuna sahip olduğu görülmektedir. Bu duruş, dirsek hizasından bükülen sağ kolun yatay veya çapraz biçimde göğüs hizasına doğru yönlendirilmesi şeklindedir. Sağ eli

⁷³⁷Lenaghan, LSA-449; <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=449&submit=Go> (Erişim tarihi: 15.12.2022).

⁷³⁸Schade, 2003, **a.g.k.**, 227.

açıkta bırakacak biçimde kolu tamamen kapatan himation, sağ bilek altından geçirilerek sol omuz üzerine atılmıştır. Açıkta kalan sağ el ile genellikle himationun sol kenarı tutulmaktadır. **E2, E3, E6, E7, E11, E12, E13 (?), E15, E16, E17, E18, E19** ve **E20** numaralı eserler sağ kol duruş pozisyonu ile bahsi geçen gruba örnek oluşturmaktadır (Görsel 4.3.1.1). Bu noktada, bahsi geçen sağ kol duruş pozisyonunun Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek figürlerine benzerlik sunduğu tespit edilmiştir.

Görsel 4.3.1.1. *E2 (Antalya Müzesi), E6 (Alanya Müzesi), E3 (Adana Müzesi), E7 (Gaziantep Müzesi)*

Heyn'e göre Palmyra kabartmaları üzerinde betimlenen erkek figürlerinin büyük bir kısmında sağ kol, himationun askısı ile desteklenmiş şekilde tasvir edilmektedir⁷³⁹. Bu noktada kol, dirsek hizasından bükülerek sol omuz üzerine doğru atılan himation kıvrımının üzerine doğru uzatılmaktadır. Burada el genellikle açık ve gevşek tutulur, parmaklar hafifçe kıvrılır. El ile sol omuz üzerine atılan ve göğsü çapraz olarak kesen himationa ait kıvrım kenarı tutulmaktadır⁷⁴⁰. Bu duruş pozisyonu çoğunlukla sağ kolda kullanım görmektedir⁷⁴¹.

Sağ kolun himation tarafından askıya alınmış görünümü ile elin bu duruş pozisyonu, Roma Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen mezar kabartmalarındaki erkek figürlerinde de sıklıkla tercih edilmiştir. Heyn'e göre Roma kabartmaları üzerinde himation askısı üzerine uzatılan sağ el, yurttaşlık statüsüne işaret etmektedir⁷⁴². Palmyra kabartmalarında bu şekilde betimlenen erkek figürlerinin de benzer bir anlama sahip olup olmadığı tam olarak bilinmez. Ancak şüphesiz ki, Palmyralılar benzer kol duruşları ve jestleri benimseyerek kendilerini Roma İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinde yaşayan seçkin Roma vatandaşları ile statü

⁷³⁹Heyn, 2010, **a.g.k.**, 633-635. Bkz. Table 1-2.

⁷⁴⁰Heyn, 2010, **a.g.k.**, 633; Heyn, 2016, **a.g.k.**, 197.

⁷⁴¹Heyn, 2010, **a.g.k.**, 634; Fig. 2, 3; Davies, 2017, **a.g.k.**, 22. Fig. 1.

⁷⁴²Heyn, 1997, **a.g.k.**, 197.

bakımından aynı konumda göstermek istemişlerdir⁷⁴³. Bunun, yukarıda bahsi geçen eserler için de geçerli olduğu düşünülmektedir.

Bunun dışında Palmyra erkek figürlerinde sağ kol ile farklı duruş pozisyonları ve karmaşık jestlerin sergilendiği de bilinmektedir⁷⁴⁴. **E4** ve **E5** eserleri yukarıda bahsi geçen sağ kol duruş pozisyonuna benzerlik sunmaktadır. Ancak ellerin duruşu ve de parmak hareketleri yani jestler bakımından bu eserlerden ayrılmaktadırlar. Zira, sağ el tarafından sol himation kenarı tutulmaz. **E4**'te sağ el ile silindirik biçimde işlenmiş bir adet kitap rulosu tutulurken, **E5** el/parmak jesti ile dikkati çeker. **E5**'te sağ ele ait baş parmak hafifçe yukarıya doğru konumlandırılmış, işaret parmağı ve orta parmak ise yatay biçimde uzatılarak sol elin orta parmak tırnakları ile birleştirilmiştir (Görsel 4.3.1.2).

Görsel 4.3.1.2. *E4 (Alanya Müzesi), E5 (Alanya Müzesi)*

Heyn, Palmyra erkek figürlerinde sol kolun, sağ kol duruş pozisyonuna göre daha çeşitli jestler sunduğunu belirtmiştir⁷⁴⁵. Nitekim, yukarıda bahsi geçen eserlerin tamamı sağ kol duruş pozisyonu bakımından ortaklık sunmasına karşın, sol kol tıpkı Palmyra örneklerinde olduğu gibi farklı duruşlara sahiptir. Bu farklılıklardan hareketle, eserlerde gözlemlenen sol kol pozisyonları kendi içerisinde üç grup altında ele alınmıştır. İki eser ise bunlardan farklı tekil birer örnektir.

Birinci grup altında değerlendirilen **E2**, **E4**, **E6**, **E7**, **E19** ve **E20** numaralı eserlerde sol kol, vücuda bitişik düz biçimde aşağıya sarkıtılmıştır (Görsel 4.3.1.3). Söz konusu örnekler kol duruş pozisyonu bakımından özel bir koleksiyonda bulunan ve kökeni Kuzey Suriye (Gadara) olarak belirtilen bir erkek büstü⁷⁴⁶ ile benzerlik içerisinde.

⁷⁴³Davies, 2017, **a.g.k.**, 22.

⁷⁴⁴Heyn, 2010, **a.g.k.**, 633.

⁷⁴⁵Heyn, 2010, **a.g.k.**, 633.

⁷⁴⁶K. Parlasca, I. Skupińska-Løvset ve M. Blömer tarafından ele alınan eserin kökeni Kuzey Suriye (Gadara?) olarak belirtilmiştir. Eserin günümüzde Almanya'da ismi verilmeyen özel bir koleksiyonda

Görsel 4.3.1.3. E19 (Alanya Müzesi), E20 (Alanya Müzesi)

E3, E12, E13, E14, E15, E17 ve E18'in yer aldığı ikinci grupta ise, sol kol dirsek hizasından bükülerek yatay veya çapraz biçimde karın hizasına doğru yönlendirilmiştir (Görsel 4.3.1.4). **E12, E13, E14, E15** ve **E17**'de sol eller açık veya karın üzerindeki himationa ait kumaşı tutar pozisyonudadır. Bu örneklerden farklı olarak **E3** sol el içerisinde bir kitap rulosu/çizelge tutmaktadır. **E18**'de ise stilize işlenmiş bir yaprak (?) tutulmaktadır. Eser, sol el tarafından tutulan yaprak (?) ve özellikle sol parmakların duruş pozisyonu bakımından Palmyra Müzesi'nde⁷⁴⁷ bulunan erkek kabartması ile neredeyse birebir benzerlik içerisindedir.

Görsel 4.3.1.4. E12 (Alanya Müzesi), E13 (Alanya Müzesi), E18 (Side Müzesi)

E5, E11 ve E16 (?)'nın bulunduğu son grupta ise, sol kol dirsek hizasından bükülerek öne doğru dikey biçimde uzatılmıştır. El/parmak jesti ile dikkat çeken **E5**'te, yumruk biçiminde sıkılarak kapatılan sol el ile silindirik biçimde işlenmiş kitap rulosu tutulmaktadır. **E11** ve olasılıkla **E16**'da sol kol ve el tamamen himation altındadır (Görsel 4.3.1.5).

bulunduğu bilgisi mevcuttur (Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 151. Fig. 27.1; Skupinska-Løvset, 1991, **a.g.k.**, 61-63, Fig. 19; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 242-242, Kat. Nr. A II 63, Taf. 56, 4.

⁷⁴⁷K. Tanabe (1986). *Sculptures of Palmyra I*. Japan: The Ancient Orient Museum, s. 36, 329. No. 298.

Görsel 4.3.1.5. E5 (Alanya Müzesi), E11 (Alanya Müzesi), E16 (Alanya Müzesi)

Kolların duruş pozisyonu ve ellerinde bulunan objeler bakımından yukarıda bahsi geçen örneklerden tamamen ayrılan **E10**, çalışma kapsamında değerlendirilen eserler arasında oldukça tekil bir örnek olarak karşımıza çıkar (Görsel 4.3.1.6). Sağ ve sol kolun dirsek hizasından bükülerek diyagonal biçimde göğüs hizasına yönlendirilmesi bakımından akla ilk olarak **K3**'ü getirir. Ancak söz konusu iki eser bu özellik bakımından birbirlerine benzerlik sunmasına karşın, ellerin konumlandırılması ve tutulan objeler bakımından birbirlerinden farklılık sunar. Eserimize benzer tipolojik özellik gösteren herhangi bir eser saptanamamıştır.

Görsel 4.3.1.6. E10 (Alanya Müzesi)

Son olarak bu başlık altında **E8**'den bahsedilmesi gerekir. Kaideli bir büst olarak karşımıza çıkan eser (Misis), üst vücudun çıplak ve sadece omuzların belirgin biçimde işlenmiş olması bakımından Filistin⁷⁴⁸ ve Decapolis (Gadara/Umm Qes)⁷⁴⁹ büstlerine benzerlik sunmaktadır.

⁷⁴⁸Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, Cat. No. 1, 3, 150

⁷⁴⁹Weber, 2002, **a.g.k.**, 284, IS 8, 419, pl 40. Taf. 53, A-D; A. Lichtenberger ve R. Raja (2019). Portrait Habit and the Funerary Portraiture of the Decapolis. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*, içinde Turnhout, Belgium: Brepols, s. 141. Fig. 9. 11.

4.3.2. Kıyafet tipleri

Çalışma kapsamında erkekler başlığı altında ele alınan büstlerin 1 örnek dışında (E10) neredeyse tamamı khiton üzeri himation giyimlidir. Şöyle ki; sağ omuz üzerinden, kenarında bir rulo oluşturmak suretiyle aşağıya doğru sarkıtılan himation kenarı, sağ kolu bilek hizasına dek örtmektedir. Burada sağ bilek altından geçirilerek, eli açıkta bırakacak biçimde sol omuz üzerine atılmıştır. Açıkta kalan sağ el ile bazı istisnai örnekler dışında (E4, E5) himation kenarı tutulmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan büstlerin neredeyse tamamında (E2, E3, E4, E5, E6, E7, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18, E19, E20) bu kıyafet düzenlemesi görülmektedir (Görsel 4.3.2.1). Söz konusu kıyafet düzenlemesi Palmyra kabartmalarındaki erkek figürlerinde sıklıkla kullanım gören, ayırt edici bir özellik olarak ön plana çıkar⁷⁵⁰. Bu örneklerde de himation, genellikle sağ kolu askıda bırakacak biçimde giyilmiştir⁷⁵¹. Söz konusu örnekler ışığında, çalışma dahilinde ele alınan büstlerin kıyafet düzenlemesi bakımından Palmyra eserleri ile olan benzerliği dikkat çeker.

Görsel 4.3.2.1. E6 (Alanya Müzesi), E20 (Alanya Müzesi)

Araştırmacılara göre, himationun (Romalılar tarafından bilinen adıyla pallium) yukarıda tanımlanan şekliyle düzenlenmesi Yunan dünyasında, örnek ve iyi vatandaşın kıyafetini ve pozunu yansıtmaktadır⁷⁵². Romanın Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde ise özellikle mezar kabartmalarında hem özgür hem de azatlı erkek tasvirlerinde sıklıkla kullanım görmektedir⁷⁵³. Bu tip kullanım suskunluk ve

⁷⁵⁰Heyn, 2010, **a.g.k.**, 642-643; Klaver, 2019, **a.g.k.**, 186.

⁷⁵¹Davies, 2019, **a.g.k.**, 22; M. Heyn ve R. Raja (2019). Male Dress Habits in Roman Period Palmyra. M. Cifarelli (Ed.). *Fashioned Selves; Dress and Identity in Antiquity* içinde. Oxford: Owbow Books, s. 44.

⁷⁵²Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 196-197; Heyn, 2019, **a.g.k.**, 45; Davies, 2019, **a.g.k.**, 24.

⁷⁵³Heyn, 2019, **a.g.k.**, 44; Davies, 2019, **a.g.k.**, 24. Fig. 3, 4, 5.

alçakgönüllülük gibi anlamları ifade ettiği gibi, toplum içerisinde sivil faaliyetlere katılanlar için de olumlu bir değere sahip olmayı göstermektedir⁷⁵⁴. Palmyra mezar kabartmalarında da benzer bir kullanımın görülmesi, burada temsil edilen erkeklerin kendilerini seçkin Roma vatandaşı statüsünde göstermeyi amaçladıklarını düşündürmektedir⁷⁵⁵. Heyn'e göre ise bu kıyafet düzenlenişi Palmyra'daki kolektif kimliğin bir simgesi haline gelmiştir⁷⁵⁶.

Himation altında kalan khiton ise genellikle düz ve sade bir görünüm sunmaktadır. Khiton, bazı örneklerde oval veya yuvarlak (E3, E7, E10, E12, E16, E17, E18, E20) bazılarında ise "V" biçiminde (E4, E5, E6, E9, E11, E14, E15, E18, E19) bir yakaya sahiptir.

E10, sadece khiton giyimli olması bakımından çalışma kapsamındaki erkek büstler arasında ayırt edici bir konuma sahiptir. Söz konusu eserde gözlemlenen uzun kollu khiton, kolları bilek hizasına dek örtmektedir. Gerdan hizasında yuvarlak, geniş ve üst üste düzenlenmiş iki kattan oluşan ince bir yaka detayı mevcuttur. Yaka hattında işlenen iki katlı belirgin motif, sağ ve sol kolun yan kısımlarında ve orta aksta devam etmektedir. Eserin, oldukça sade bir görünüm sunan kıyafet tipi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda benzer örneklerine rastlanılmamıştır (Görsel 4.3.2.2).

Görsel 4.3.2.2. E10 (Alanya Müzesi)

E12, sol omuz üzerine atılan himationun sağ el tarafından daha yukarıda tutulması bakımından çalışma kapsamında değerlendirilen E13, E14 ve E17 ile benzerlik içerisindedir. Ancak E12'de, söz konusu örneklerden farklı olarak himationun başı

⁷⁵⁴Davies, 2019, a.g.k., 24; Augustus Dönemi'nde, toga biçimindeki kıyafet üst sınıf Romalı erkekler için standart bir kıyafet olarak tanıtıldığında, yukarıdaki gibi kolları örten ve hareketi kısıtlayan kıyafet biçimleri kadınlarla ilişkilendirilmiştir. Böylece Romalı toga giyimli erkekler kadınlardan ve yabancılarından (özellikle Yunanlılardan) sadece kıyafetleriyle değil, aynı zamanda daha açık duruş pozisyonları ve baskın vücut dilleriyle de ayırt edilmiştir (Davies, 2017, a.g.k., 22).

⁷⁵⁵Davies, 2017, a.g.k., 25.

⁷⁵⁶Heyn, 2019, a.g.k., 45.

örtecek biçimde omuzlar üzerinden aşağıya sarkıtılmış olması, büstün aslında bir kadına ait olabileceği düşüncesini akla getirir (Görsel 4.3.2.3). Ancak bir kadın figürüne atfedilebilecek herhangi bir detayın bulunmaması, bu düşüncüyü soru işaretli kılmaktadır.

Görsel 4.3.2.3. E12 (Alanya Müzesi)

E1 heykeli ise sahip olduğu kıyafet düzenlemesi bakımından bu örneklerden tamamen ayrılmaktadır. Himation, sırtı kapatacak biçimde omuzlar üzerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Sağ himation kenarı sağ kolu kapatacak biçimde sarkıtıldıktan sonra, bel hizasında kalınca bir rulo yapılmak suretiyle sol kol üzerine atılmıştır. Sol himation kenarı ise sol kolu bilek hizasına dek kapatacak biçimde aşağıya sarkıtılmıştır. Himation altında kalan khiton, yuvarlak bir yakaya sahiptir. Yaka hizasının hemen altında ve göğüs üzerinde aşağıya doğru uzanan “V” biçimindeki elbise kıvrımları belirgindir (Görsel 4.3.2.4). Bazı farklılıklar dışında eserin sahip olduğu kıyafet düzenlemesinin benzerine Aphrodisias’tan ele geçen rahip heykellerinde⁷⁵⁷ rastlanılmıştır. Bu noktada Aphrodisias rahip heykelleri ile olan bu benzerlik, E1 için önerilen rahip kimliği ile de uyusmaktadır⁷⁵⁸.

⁷⁵⁷İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 177-178, Kat. Nr. 239, Taf. 132; R. R. R. Smith ve C. Ratté (1998). Cultural Choice and Political Identity in Honorific Portrait Statues in The Second Century AD. *JRS*, (88), s. 65-66, 84, Pl. V, 3-4, Pl. XIII, 1-2; R. R. R. Smith (2006). *Roman Portrait Statuary from Aphrodisias. Aphrodisias II*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 164-66, Kat. Nr. 45, Pl. 35-37; 179-180, Kat. Nr. 51, Pl. 46-47.

⁷⁵⁸Bu husus ayrıca, 4.3.4. Kimliklendirme Önerileri başlığı altında ele alınmıştır.

Görsel 4.3.2.4. *E1 (Adana Müzesi)*

4.3.3. Takı ikonografisi

Erkekler başlığı altında ele alınan sadece bir örnekte takı kullanımı mevcuttur. Hatay Müzesi'nde bulunan **E8** numaralı eserin boyun hizasında, boynu tamamen çevreleyen tork benzeri kalınca bir boyunluk/kolye yer alır. Boyunluğun ucunda ise damla formlu bir kolye ucu dikkati çekmektedir (Görsel 4.3.3.1). Çalışma kapsamında söz konusu takının benzerleri, detayda farklılıklar sunmasına karşın Oslo'daki Filistin kökenli bir erkek büstü⁷⁵⁹ ile Palmyra mezar steli⁷⁶⁰ üzerindeki erkek figüründe tespit edilmiştir. Bu noktada, Hatay Müzesi'nde bulunan ve Misis kökenli olduğu bilinen eserin takı ikonografisinden hareketle Filistin ve Suriye etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Görsel 4.3.3.1. *E8 (Hatay Müzesi)*

⁷⁵⁹Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, Cat. No. 1, 3, 150

⁷⁶⁰Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 34, 313. No. 282.

4.3.4. Kimliklendirme önerileri

Erkekler başlığı altında değerlendirilen bazı eserlere, sahip oldukları kıyafet veya ellerinde bulunan objelerden hareketle çeşitli araştırmacılar tarafından “rahip” kimliği önerisi sunulmuştur. Bu noktada ilk olarak Pompelipolis’ten ele geçen ve Adana Müzesi’nde korunagelen **E1** numaralı heykelden söz edilmelidir.

E1’in başının üzerinde bulunan polos biçimindeki yüksek taç, ikonografik olarak oldukça ayırt edici özellikler sunar. Şöyle ki; tacın başa oturtulduğu bombeli hat üzerinde, biri merkezde diğerleri ise iki yanda olmak üzere konumlandırılan giyimli ve sakallı beş adet erkek büstü yer almaktadır. Bu sıranın hemen üzerinde ise, merkezde A harfi ve bu harfin iki yanında merkeze doğru yönlendirilmiş, bir elinde palmiye dalı diğer elinde ise küre/globus taşıyan giyimli Nike (Victoria) figürleri dikkati çeker. Merkezde A harfine doğru yönlendirilen bu figürler, harfi taçlandırma pozisyonundadır. Başlığın iki yanında sağdan sola doğru olmak üzere ΓM-A-KB yazıtı okunmaktadır (Görsel 4.3.4.1).

İnan ve Rosenbaum⁷⁶¹ ile L. Frey⁷⁶²’in değerlendirmelerinden hareketle, **E1**’in orta yaşlı bir imparator kült rahibini veya Kilikia’lı bir eyalet rahibini temsil ettiği düşünülmektedir⁷⁶³. Zira, eserdekine benzer büst ile süslenmiş taçların imparatorluk kült rahip veya rahibeleri tarafından giyildiği bilinmektedir⁷⁶⁴. Araştırmacıların heykele yönelik kimliklendirme görüşü, Ephesos, Aphrodisias ve bir örnekle Perge⁷⁶⁵ gibi kentlerden ele geçen birçok rahip heykeli ile desteklenmektedir⁷⁶⁶. Nitekim söz konusu eserler hem kıyafet tipleri hem de başlarında bulunan ve rahiplik makamına ait olan büstlü taç bakımından **E1** ile benzerlik içerisindedir. Ancak, **E1**’in sahip olduğu tacın hem yüksek biçimde hem de yazıt harfleri ile işlenmiş olması, onu bu eserlerden ayırmaktadır. Bu noktada eser, büstlü taçların yüksek bir polos biçiminde gösterilmesi bakımından ünik bir örnektir⁷⁶⁷.

⁷⁶¹İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 204-205, No. 282. Pl. 157, 1-2; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 42, 43-44, Taf. 273, 3; Taf. 275, 5.

⁷⁶²Frey, 1982, **a.g.k.**, 31.

⁷⁶³Çalık, 1997, **a.g.k.**, No.123.

⁷⁶⁴İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 205; Frey, 1982, **a.g.k.**, 31.

⁷⁶⁵İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 252-253, Kat. Nr. 230, Taf. 164, 1-3; Rumscheid, 2000, **a.g.k.**, 131. Kat. No. 33. Taf. 20. 4.

⁷⁶⁶Smith ve Ratté, 1998, **a.g.k.**, 84-85, Pl. XIII, 1-3.

⁷⁶⁷Frey, 1982, **a.g.k.**, 31.

Araştırmacılar tarafından, Kilikia'daki Tarsos ve Anazarbos gibi kent sikkeleri⁷⁶⁸ üzerinde tespit edilen ve MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ΓMAKB harfleri ile beş büstten oluşan taç betimleri, heykeldeki taç ile ilişki kurulmasını sağlamıştır⁷⁶⁹. İnan ve Alföldi-Rosenbaum'a göre başın üzerine yerleştirilen beş erkek büstünden her biri ΓMAKB harflerine karşılık gelmektedir⁷⁷⁰. L. Frey'e göre, hem E1'in tacı üzerinde hem de kent sikkeleri üzerinde görülen bu harfler, imparator Septimius Severus Dönemi'nden itibaren Tarsos ve Anazarbos kent ünvanlarının kısaltmaları olarak kullanılmışlardır⁷⁷¹. Bir diğer görüşe göre bu harfler, söz konusu kentlerin onursal ünvanlarına atıfta bulunan sayısal göstergelerdir⁷⁷². Borgia'ya göre ise heykeldeki taç detaylarının, yukarıda bahsi geçen sikke betimleri ile doğrudan benzerlik sunmasından hareketle E1, *kilikarchia*⁷⁷³ tacı taşıyan giyimli bir *kilikarches*⁷⁷⁴'i temsil etmektedir⁷⁷⁵.

Görsel 4.3.4.1. E1 (Adana Müzesi)

⁷⁶⁸Tarsos ve Anazarbos'tan ele geçen gelen çok sayıda sikkenin arka yüzünde çeşitli şekillerde kısaltılmış KIIAIKAPXIA lejandı, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 gibi değişken sayıda imparator başlı taç ve bazen Nike ile süslenmiş kilikarchia tacı bulunmaktadır. Bkz. G. F. Hill (1897). *BMC: Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. London: Gilbert and Rivington, s. 34, 195, Nr. 182; H. Von Aulock (1966). *SNG: Deutschland. Sammlung v. Aulock: Heft 13. Kilikien*. Berlin: Gebr. Mann, Nr. 6023. 6024. 6044; Frey, 1982, **a.g.k.**, 31-32. Abb. 7-10; E. Borgia (2018). The kilikarchia in the Roman province of Cilicia. F. Camia, L. D. Monaco ve M. Nocita (Eds.) *Munus Laetitia: Studi miscellanei offerti a Maria Letizia Lazzarini, Volume I*, içinde, s. 319, Fig. 3.

⁷⁶⁹M. L. Robert (1961). *Voyage en Grèce et en Cilicie*. CRAI, s. 178; İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 205; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 40, 42; Frey, 1982, **a.g.k.**, 31.

⁷⁷⁰İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 40, İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 42.

⁷⁷¹Frey, 1982, **a.g.k.**, 31.

⁷⁷²Frey, 1982, **a.g.k.**, 31; Borgia, 2018, **a.g.k.**, 299.

⁷⁷³Kilikia Bölgesi'ndeki çok sınırlı sayıda yazıtlı tasdik edilmiş olan *Kilikarchia*, Küçük Asya'nın ve Roma'nın diğer doğu eyaletlerinde bilinen bir eyalet ve “ἀρχή” kökenine dayanan eşdeğer ofislerle ilişkilendirilmektedir (Borgia, 2018, **a.g.k.**, 295).

⁷⁷⁴Borgia'nın ifadesine göre Kilikarkhes, özellikle imparatorluk festivallerinin veya yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu *koinon*'un *praeses*'idir. Kilikia koinonuyla bağlantılı festivallerin, epigrafik kaynaklardan hareketle MS 2. yüzyılın ortalarından başlayarak MS 3. yüzyılın ortalarına dek Tarsos'ta düzenlendiği bilinmektedir (Borgia, 2018, **a.g.k.**, 303).

⁷⁷⁵Borgia, 2018, **a.g.k.**, 298.

Taç üzerinde bulunan sakallı erkek büstlerinin nasıl bir anlama sahip olduğu ise bir diğer önemli hususu oluşturur. Frey ve Borgia'ya göre bu büstler tanrısal imparatorluk ailesinin üyelerini veya rahipleri temsil etmektedir⁷⁷⁶. Bu noktada, imparatorluk ailesinin üyelerini veya rahipleri temsil eden büst tacı, imparatorluk kültürüne dahil olan bir rahibin açık göstergesi olmalıdır. Harfler ise *kilikarchia* bağlantısını vurgulamaktadır⁷⁷⁷.

Bununla birlikte, söz konusu rahibin (*kilikarches*) görev ve sorumluluklarından bahsedilmesi gerekir. *Kilikarkhes*, öncelikli olarak *koinon*'a yani eyalet meclisine başkanlık etme görevine sahiptir⁷⁷⁸. Bu noktada eyalet halkını, Senato ve Roma İmparatoru'na karşı temsil etmektedir. Yani eyaletteki imparatorluk kültüründen sorumlu imparator kültürü rahipliği görevini üstlenir. Sorumlulukları arasında ise imparatorluk kültürünü geliştirmek ve eyalet parlamentosunun oturumlarıyla bağlantılı olan eyalet festivallerini düzenlemek yer alır⁷⁷⁹. Bu noktada figürün giydiği büst tacı, onu muhtemelen yerel bir dini festivale başkanlık eden, belki de yerel oyunları düzenleyen biri olarak da tanımlamaktadır. Nitekim son araştırmalar ışığında, bu tür taçları takan kişilerin sadece rahip olarak değil, tanrılaştırılmış imparatorlar da dahil olmak üzere çeşitli tanrılar onuruna agonistik festivaller düzenleyen ve finanse eden varlıklı hayırseverler veya memurlar (*agonothetes*) olarak da tanımlanması gerektiği savunulmaktadır⁷⁸⁰.

Günümüze dek ulaşan heykellerin sayısal yoğunluğuna bakıldığında, büstlü taçların özellikle Küçük Asya'ya özgü olduğunu söylemek mümkündür⁷⁸¹. Ancak Küçük Asya örneklerine ek olarak; tacın üzerinde betimlenen erkek büstlerinin, Palmyra mezar kabartmalarında özellikle rahip olarak betimlenen erkek figürlerinde de sıklıkla işlendiği tespit edilmiştir⁷⁸². Palmyra örneklerinde, merkezi bir süs olarak genellikle bir madalyon içine alınmış bir büst ile etrafı defne çelengi ile çevrili yüksek bir *modus/modius* kullanımı görülmektedir⁷⁸³. Ancak Palmyra'daki rahip tasvirlerinin Palmyra toplumundaki rolü ve

⁷⁷⁶Frey, 1982, **a.g.k.**, 31; Borgia, 2018, **a.g.k.**, 299.

⁷⁷⁷Borgia, 2018, **a.g.k.**, 299.

⁷⁷⁸Frey, 1982, **a.g.k.**, 36; Borgia, 2018, **a.g.k.**, 307.

⁷⁷⁹Frey, 1982, **a.g.k.**, 36; Borgia, 2018, **a.g.k.**, 307.

⁷⁸⁰Smith, 2006, **a.g.k.**, 166; Rumscheid, 2000, **a.g.k.**, 24-31; L. A. Riccardi (2007). The Bust-Crown, The Panhellenion, and Eleusis: A New Portrait from the Athenian Agora. *Hesperia*, 76 (2), s. 381-382.

⁷⁸¹İnan ve Alflödi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 43-44,

⁷⁸²K. Parlasca (1980). Zur syrischen Plastik der römischen Kaiserzeit. *The J. Paul Getty Museum Journal*, (8), s. 144, Abb 5-6; Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 13, Taf. 15, 2; Ploug, 1995, **a.g.k.**, Kat. No. 75, 76, 97, 103, 104; Blömer, 2014, **a.g.k.**, Taf 54,1; Kropp ve Raja, 2014, **a.g.k.**, 400-401, Fig. 3.

⁷⁸³Palmyra rahipleri; hem mezar hem de mezar dışındaki portrelerinde, *modus/modius* adı verilen şapkalarının yanısıra, sakalsız ve temiz tıraşlı yüzleri ile karakterize edilirler. Modius, Helenistik etkilerin izlerini gösteren, tepesi düz, silindirik bir şapkadır. Başlığın etrafı genellikle bir çelenkle çevrilmiştir (T.

mezar bağlamında ne ifade ettikleri araştırmacıların uzun yıllardır tartıştığı bir konudur. Şüphesiz, Küçük Asya'daki örneklerden farklı olarak imparator kült rahiplerini temsil etmezler ve bu özellik bakımından Küçük Asya rahip heykellerinden ayrılmaktadırlar. Palmyra kabartmalarında kişilerin rahip olarak tasvir edilmeleri başlı başına büyük bir anlam taşıyan statü sembolüdür ve belirli bir aile soyağacının da altını çizmektedir⁷⁸⁴. Buna ek olarak, söz konusu rahiplerin başta Bel⁷⁸⁵ olmak üzere Aglibol ve Malakbel gibi Doğu tanrılarına rahiplik ettiği bilinmektedir⁷⁸⁶. Bu noktada, olasılıkla Palmyralı rahiplerin modusları üzerinde görülen büstlerin, bu tanrılar ile ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Bu bilgilerden hareketle, Palmyra rahiplerinin hizmet ettikleri tanrıları simgelediği düşünülen büstlü taçların, muhtemelen Küçük Asya'nın baş rahiplerine (*archiereus*) ait imgeleri/sembolleri veya motifleri etkileyen bir Doğu geleneğini temsil ettiği anlaşılmaktadır⁷⁸⁷. Palmyra rahip taçlarının tipik bir temsili olan modusun ise belki de Pompeiopolis örneği de dahil olmak üzere tüm Küçük Asya rahip taçları için öncül bir modeli olabileceği önerilebilir. Bu noktada, E1'de gözlemlenen büstlü tacın kökeni düşünüldüğünde, doğulu modellerin örnek alındığı düşünülmektedir.

E30'da alın ortasına yerleştirilen kalın bant ise ikonografik olarak ayırt edici özellikler sunar (Görsel 4.3.4.2). Başı tamamıyla çevreleyen bandın alt ve üst kısımları ince bordürlerle sınırlandırılmıştır. Orta merkezinde ise, sekiz kollu bir motife sahip olan yuvarlak bir madalyon yer alır. Bandın iki yanını dalgalı biçimde işlenmiş bir motif (olasılıkla merkezde buluşan iki adet yılan) tamamlamaktadır. Söz konusu bant, birkaç hususta farklılık göstermesine karşın New York Brooklyn Museum'da⁷⁸⁸ (Env. No. 71.36) bulunan Kuzey Suriye (Hierapolis?) kökenli bir erkek başı ile benzerlik

Kaizer (2002). *The Religious Life of Palmyra: A study of the Social Patterns of Worship in the Roman Period*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s. 235-236; R. Raja (2016). Representations of Priests in Palmyra: Methodological Considerations on the Meaning of the Representation of Priesthood in the Funerary Sculpture from Roman Period Palmyra. R. Feldmeier, K. L. King ve R. Raja vd. (Eds.) *Religion in the Roman Empire* içinde, Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co., s. 128, Fig. 1-2; R. Raja (2017a). Networking beyond death: Priests and their family networks in Palmyra through the funerary sculpture. *Sinews of Empire: Networks in the Roman Near east and Beyond* içinde, Oxford: Oxbow Books, s.126-127).

⁷⁸⁴Krag, 2016, **a.g.k.**, 128-130.

⁷⁸⁵Bazı araştırmacılar tarafından Palmyra'daki modus'un sadece Bel rahipleri tarafından giyildiği ileri sürülmüştür. Ancak güncel araştırmalardan hareketle tanrı Bel'in rahipliğine ek olarak; Aglibol, Malakbel, BaalShamin, Belastor, Herta, Baaltak ve ayrıca Shadrafâ'nın rahipleri de tasdik edilmiştir (Kaizer, 2002, **a.g.k.**, 237.).

⁷⁸⁶Kaizer, 2002, **a.g.k.**, 237.

⁷⁸⁷İnan ve Alflödi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 43-44.

⁷⁸⁸Blömer, 2014, **a.g.k.**, 235-236. Kat. Nr. A II 54, Taf. 54,1; Parlasca, 1982a, **a.g.k.**, 13. Taf. 15, 2.

sunmaktadır. New York Brooklyn eserinde, alın üzerine ortasında yuvarlak bir madalyon bulunan ve başı çevreleyen çelenkli bir taç yerleştirilmiştir. Yuvarlak madalyonun içerisinde ise bir erkek büstü yer almaktadır. Bu bakımdan **E30**, New York Brooklyn başından farklı bir görünüm sunar. Her ne kadar iki eser arasında ikonografik açıdan bir benzerlik kurulamasa da aralarında kurulan ilişki daha çok başlarda bulunan bant veya taçların kullanım şekli ve amaçlarına yöneliktir.

New York Brooklyn örneğinde görülen etrafı defne çelengi ile çevrili büstlü taşlar, özellikle Palmyra'daki rahip ikonografisine ait moduslarda sıklıkla kullanım görmektedir⁷⁸⁹. Tam da bu nedenden hareketle Blömer, New York başının bir rahibe ait olduğunu ifade etmiştir⁷⁹⁰. Bununla birlikte Palmyra rahiplerinin, sakalsız ve temiz tıraşlı olarak karakterize edildiği bilinir⁷⁹¹. Bu noktada, **E30**' un yüzünün sakalsız biçimde işlenmiş olması ve başındaki bandın Palmyra büstlü çelenklerini andıran görünümü onun bir rahip olabileceğine işaret etmektedir.

Görsel 4.3.4.2. E30 (Hatay Müzesi)

4.3.5. Jestler, objeler ve meslekler arasındaki ilişkiler

Bilindiği üzere heykel sanatında, figürlerin sahip olduğu atribütler veya daha özelde objeler, temsil edilen kişinin karakterine veya önemine vurgu yapan özelliklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu atribütler veya objeler ile muhtemelen ölen kişi hakkında topluma bilgi verilmesi amaçlanmıştır⁷⁹². Bu noktada, erkekler başlığı altında

⁷⁸⁹Kaizer, 2002, **a.g.k.**, 235-236; Raja, 2016, **a.g.k.**, 128, Fig. 1-2.

⁷⁹⁰Blömer, 2014, **a.g.k.**, 236.

⁷⁹¹Krag, 2016, **a.g.k.**, 128.

⁷⁹²M. Heyn ve R. Raja (2018). *Attributes in Palmyrene Art and Sculpture*, 19 June 2018. Kitap Özeti, Aarhus: Aarhus University Press, s. 2.

değerlendirilen **E1**, **E3**, **E4** ve **E5** numaralı eserlerin sağ veya sol ellerinde birer kitap rulosu/parşömen dikkati çeker.

Söz konusu kitap rulosunun benzerlerine Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek portrelerinde sıklıkla karşılaşılmıştır. Heyn'e göre, özellikle Palmyra mezar ikonografisinde belirli duruş pozisyonlarının, kıyafetlerin ve ellerde tutulan çeşitli objelerin mesleklere dikkat çektiği bilinmektedir⁷⁹³. Bunlardan en ayırt edici detay ise, genellikle sol veya sağ ellerinde bir program/çizelge (*Schedule*) veya kitap rulosu tutuyor olmalarıdır. Bunlar, temsil edilen kişinin meslek, statü veya aile kökleri açısından toplumdaki konumlarını gösteren özelliklerine atıfta bulunur. Mesleğinin bir göstergesi olmakla birlikte iş adamı veya yazar (kâtip) olduğuna da işaret etmektedir. Ancak Heyn'e göre bu detayın önemi oldukça tartışılmalıdır. Araştırmacıya göre söz konusu detay, her ne kadar bir iş adamının veya yazarın özelliği olsa da özellikle Palmyra erkek portrelerinde sıklıkla kullanım görmesi, mesleklere dikkat çekme konusundaki etkinliğini ortadan kaldırmaktadır⁷⁹⁴.

Bir önceki bölümde detaylı olarak ele alındığı üzere, **E1**'in, *kilikarchia* tacı taşıyan giyimli bir *kilikarches*'i temsil ettiği anlaşılmıştır. Eyaletteki imparatorluk kültüründen sorumlu bu imparator kültü rahibinin; *koinon*'a yani eyalet meclisine başkanlık etmek, imparatorluğa bağlı eyalet festivallerini düzenlemek ve bu festivallere başkanlık etmek gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde **E1**, yüksek rütbeli bir *magistrat* olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, **E1**'in sol elinde bulunan kitap rulosu ile, rahibin siyasi ve idari görevlerinin yanı sıra, yüksek yurttaşlık niteliklerine sahip rütbeli memuriyetine de dikkat çekilmektedir (Görsel 4.3.5.1).

Görsel 4.3.5.1. *E1* (Adana Müzesi)

⁷⁹³Heyn, 2010, **a.g.k.**, 641-642.

⁷⁹⁴Heyn, 2010, **a.g.k.**, 642.

Çalık'a göre **E4**'ün sağ elinde tuttuğu kitap rulosu, muhtemelen temsil edilen kişinin mesleğinin bir göstergesidir yani bir memur ya da şair olarak temsil edilmektedir. Ancak bu, onun sadece okur-yazar olduğunu da gösterebilir⁷⁹⁵.

Tez çalışması kapsamında, **E4**'ün sol omzu üzerinde tarafımca üç satırlık yazıt tespit edilmiştir⁷⁹⁶ (Görsel 4.3.5.2). Yazıt, büstte temsil edilen kişinin *L(ucius) Antonius Niger* isimli bir *veteran* olduğunun anlaşılmasına imkân tanımıştır. Romalılar, hizmetlerinin bitiminden sonra onurlu bir şekilde terhis edilen tüm askerler için veteran (*veteranus*) terimini kullanmışlardır⁷⁹⁷. Veteranlar, toplumun saygın üyeleri olmakla birlikte, ekonomik açıdan iyi bir konuma sahiptir. Askerlik hizmetleri sırasında Roma İmparatorluğu'nun yönetimine dair bir fikir edinmiş, beceriler kazanmış ve sivil hayatlarında faydalı olacak bağlantılar kurmuşlardır. Bu noktada eserdeki kitap rulosu, emekli asker mertebesine erişmiş *L(ucius) Antonius Niger*'in toplumdaki saygınlığını, statüsünü ve okur yazarlığını göstermektedir. Bir diğer düşünce ise emekli askerin yaşamının sonraki bir döneminde memur olarak görev almış olabileceğidir. Buna ek olarak, Erdkamp'a göre veteranlar emekli olduklarında ellinci yaş günlerini değilse bile kırkinci yaş günlerini geride bırakmış olurlar⁷⁹⁸. Bu bilgiden hareketle, **E4**'te temsil edilen *L(ucius) Antonius Niger* isimli veteranın ortalama 40'lı yaşlarda olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim, eserin yüzündeki fizyonomik özellikler de orta yaşlı bir kişinin temsil edildiğini destekler niteliktedir.

Görsel 4.3.5.2. *E4* (Alanya Müzesi)

⁷⁹⁵Çalık, 1997, **a.g.k.**, 290.

⁷⁹⁶Yazıtın çevirisi Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından yapılmıştır. Kendisine yardımlarından dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım.

⁷⁹⁷P. Erdkamp (2007). *A. Companion to the Roman Army*. London: Blackwell Publishing, s. 439.

⁷⁹⁸Erdkamp, 2007, **a.g.k.**, 436.

Palmyra mezar kabartmalarında kullanım gören belirli jestlerin (*örneğin elin yüze kaldırılması veya parmakların uzatılması gibi*) cinsiyet, aile ilişkileri ve meslek gibi farklı alanlar ile ilişkilendirildiği bilinmektedir⁷⁹⁹. Bu jestler, vefat eden kişinin toplum içerisindeki kimliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu noktada, E5'deki sol ele ait işaret parmağı ve orta parmağın yatay biçimde uzatılarak, sol elin orta parmak tırnakları ile birleştirilmesi, ayırt edici bir jest olarak ön plana çıkmaktadır (Görsel 4.3.5.3). Bahsi geçen bu jسته dair örnekler, detaylarda farklılıklar sunmasına karşın Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek figürlerinde farklı varyasyonlarda karşımıza çıkmaktadır⁸⁰⁰. E5'de gözlemlenen sağ parmakların jestine en yakın örnek, Palmyra Müzesi'nde bulunan bir erkek kabartmasında⁸⁰¹ tespit edilmiştir. Ancak bu eserde, E5' de gözlemlendiği üzere sağ el parmakları, sol el parmakları ile birleştirilmemiş olup sadece sol ele doğru uzatılmıştır. Eserimize özellikle sol el duruş pozisyonu ve avuç içerisinde tutulan kitap rulosu bakımından benzerlik sunan bir diğer eser ise Berlin Antik Yakın Doğu Müzesi'ndeki Palmyra mezar kabartmasıdır⁸⁰². Bu örnekler dışında E5'in sağ ve sol el duruş pozisyonuna birebir benzer bir örnek tespit edilememiştir. Bu farklılık, Palmyra kabartmalarına öykünen yerel bir işçiliğe işaret etmekle birlikte, heykeltıraşın yorumu olarak da düşünülebilir. Aynı eserin yumruk biçiminde sıkılarak kapatılan sol elinde, dikey olarak tutulan bir kitap rulosu yer almaktadır. Bu noktada, hem el/parmak jesti hem de kitap rulosu ile, büstte temsil edilen kişinin toplum içerisindeki statüsüne ve okur-yazarlığına atıfta bulunmaktadır.

Görsel 4.3.5.3. E5 (Alanya Müzesi)

⁷⁹⁹Heyn, 2010, **a.g.k.**, 631.

⁸⁰⁰Ingholt, 1928, **a.g.k.**, 39-40. PS19. Pl. 6, 2; Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 37, 310, 318. No. 279, 287; Heyn, 2010, **a.g.k.**, 642-643, Fig. 9.

⁸⁰¹Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 35, 319. No. 288.

⁸⁰²R. B. Wartke (1991). Palmyrenische Plastik im Vorderasiatischen Museum. *FuB*, (31), s. 81, Kat. Nr. 10, Abb. 11.

E5'te bulunan bu el/parmak jestinin benzer örneklerinden hareketle, burada temsil edilen kişinin bir rahip olabileceği düşünülmektedir. Ancak, Heyn'e göre Palmyra kabartmalarındaki rahipler genellikle başlarında bir modus, sakalsız ve temiz tıraşlı yüz ile temsil edilerek standart bir ikonografi ile karakterize edilir⁸⁰³. **E5** büstünün sakallı ve saçlı bir biçimde gösterilmesi, bu ikonografi ile uyumsuz. Bu noktada, büstün bir rahibe ait olabileceği düşüncesi şimdilik soru işaretlidir.

E18'in, detayda farklılık sunmasına karşın sol eli tarafından tutulan obje ve aynı elin parmaklarının duruş pozisyonu, Palmyra Müzesi'nde⁸⁰⁴ bulunan erkek kabartması ile neredeyse birebir benzerlik içerisindedir. Palmyra örneğinde sol el tarafından tutulan obje, zeytin dalı olarak tanımlanmıştır. Ancak, şekil itibarıyla **E18**'deki objeden farklı bir görünüm sunar. **E18**'deki objenin de bir dal ile yapraklarını andıran görünümü, onun stilize işlenmiş bir zeytin dalı olabileceğini düşündürür (Görsel 4.3.5.4). Nitekim Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek figürlerinin genellikle sol ellerinde, yapraklı bir dal parçasının veya zeytin dalının tutulduğu bilinmektedir⁸⁰⁵. Bobou'ya göre Palmyra kabartmalarındaki yaprak motifleri genellikle yetişkin erkekler tarafından tutulmaktadır⁸⁰⁶.

Görsel 4.3.5.4. E18 (Side Müzesi)

Son olarak; **E10**'un erkekler başlığı altında değerlendirilen eserlerdeki kıyafetlerden daha sade bir kıyafet görünümüne sahip olması onun bir kadın olabileceğini düşündürmüştür. Ancak göğüs detayının işlenmemiş olması bu düşünceye tezat oluşturur. Bu noktada sağ

⁸⁰³Raja, 2017a, **a.g.k.**, 126-127.

⁸⁰⁴Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 36, 329. No. 298.

⁸⁰⁵Heyn ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 44.

⁸⁰⁶O. Bobou (2018). Plants in Palmyrene funerary iconography of adults. M. Heyn ve R. Raja (Eds.). *Attributes in Palmyrene Art and Sculpture*, 19 June 2018 içinde, Aarhus: Aarhus University Press, s. 7.

ve sol elde tutulan ayırt edici objeler cinsiyet teşhisi konusunda fikir yürütülebilmesine yardımcı olmuştur.

Şöyle ki; **E10**'un, boyut bakımından farklılık sunmasına karşın sağ elinde tutmuş olduğu kuş figürünün bir benzerine; Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek'teki⁸⁰⁷ ayakta duran iki çocuğu tasvir eden *loculus* stellerinde ve Palmyra Müzesi'ndeki⁸⁰⁸ bir erkek çocuğunu temsil eden kabartma üzerinde rastlanılmıştır. Damascus Müzesi⁸⁰⁹, Palmyra Müzesi⁸¹⁰ ve Gaziantep Müzesi'nde⁸¹¹ (Env. No. 1214) bulunan kabartmalar üzerinde de kuş figürünün, genç erkek çocukları tarafından tutulduğu tespit edilmiştir. Gaziantep Müzesi'ndeki eserin (Env. No. 1214) değerlendirmesini yapan Yaman'ın ifadesine göre; figür sağ elinde büyükçe bir kuş (su tavuğu?) tutmaktadır. Araştırmacı; bir elinde kuş diğer elinde ise üzüm salkımı tutar şekilde tasvir edilen bu çocuk figürünün bir ev hayvanına sahip olduğunu ve aynı zamanda bu çocuğun küçük yaşta kaybedilmiş olduğuna vurgu yapılmış olabileceğine dikkat çekmiştir⁸¹². Söz konusu örneklerden hareketle, **E10**'un da bir çocuğa veya genç bir erkeğe ait olması gerektiği düşünülmektedir (Görsel 4.3.5.5).

Görsel 4.3.5.5. E10 (Alanya Müzesi)

Bu örneklerle ek olarak, sayıca az olmasına rağmen bazı örneklerde kız çocuklarının veya kadınların ellerinde de kuş figürü tutulduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, Colket

⁸⁰⁷H. Ingholt (1928). *Studier over Palmyrensk Skulptur*. København: C. A. Reitzel, s. 20-22. PS2. Pl. I, 2; R. Raja (2018). Compilation and digitisation of the Palmyrene corpus of funerary portraits. *Antiquity*, 92 (365), s. 3, Fig. 4. (Ingholt Archive IN 2776).

⁸⁰⁸Ploug, 1995, **a.g.k.**, 164-165. Cat. No. 64.

⁸⁰⁹Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 33, 294. No. 263.

⁸¹⁰Tanabe, 1986, **a.g.k.**, 33, 295. No. 264.

⁸¹¹H. Mussche (1959). Relief Funéraire de Gaziantep. *BCH*, 2 (83), s. 543-548; Yaman, 2013, **a.g.k.**, 93-94, Kat. No. 121, Res. 122; Yaman, 2020, **a.g.k.**, 349. Res. 23.

⁸¹²Yaman, 2013, **a.g.k.**, 315.

Koleksiyonu'ndaki⁸¹³ genç bir kızın betimlendiği stel üzerinde ve Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek'teki⁸¹⁴ kadın kabartması üzerinde bu detay görülmektedir. Ancak söz konusu eserlerde, kadınların kıyafet detayları ayırt edici bir hususu oluşturur. Colket koleksiyonundaki kız figürü uzunca bir khiton giyimli iken, Carlsberg örneğindeki kadın figürü ise khiton üzerine himation giyimlidir. Söz konusu elbise benzerlikleri **E10**'da bulunmamaktadır.

E10'un sol elinde tutmuş olduğu objenin hafif ovalimsi yuvarlak formu akla ilk olarak iç ve öreke detaylarını⁸¹⁵ getirmiş olsa da bu motiften farklı bir görünüm sunar. Bununla birlikte söz konusu detaya benzerlik sunan herhangi örnek tespit edilememiştir. Bu noktada, eserin sol elinde tutmuş olduğu yuvarlak obje soru işaretli olmakla birlikte tarafıma nar olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, nar betiminin yerel bir betim olarak büste eklenmiş olabileceği düşünülmektedir.

⁸¹³F. C. Albertson (2000). Three Palmyrene reliefs in the Colket Collection, University of Wyoming. *Syria*, (77), s. 160-162. Fig. 1.

⁸¹⁴Ploug, 1995, **a.g.k.**, 48-53. Cat. No. 6.

⁸¹⁵Cussini, 2005, **a.g.k.**, 26, 37-39.

4.3. Buluntu Yerleri

Çalışma kapsamında değerlendirilen toplam 86 adet eserin müze envanter kayıtlarından elde edilen bilgilere göre; 44 adedi (**K2, K3, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K19, K20, K21, K25, K26, K29, K31, K32, K33, K34, K38, K39, K40, K41, K42, K47, K51, K54, K55, K56, E7, E9, E12, E13, E15, E17, E18, E20, E21, E22, E24, E25, E26**) satın alma yoluyla müzelere kazandırılmıştır. Söz konusu eserlerden; **K2** (Kibyra Minor), **K6** (Manavgat, Hocalı Köyü), **K12** (Çevreli/Demre), **K25** (Gazipaşa), **K26** (Kelenderis?), **K38** (Misis), **K41** (Misis), **K47** (Samandağ), **K51** (İzmir ve Çevresi), **K54** (Besni), **K55** (Gaziantep), **K56** (Side, 335 Parsel), **E7** (İzmir ve Çevresi), **E15** (Manavgat/Seydiler), **E26** (Gazipaşa) olmak üzere toplamda 13 adet eserin buluntu yeri bilinirken, geriye kalan 31 adet eserin buluntu yeri bilinmemektedir. Bu durum, ne yazık ki eserlerin buluntu yeri ve konteksts bazında değerlendirilmelerinde engel teşkil etmektedir.

Satın alma yolu dışında eserlerin 9'u müsadere (**K1, K5, K9, E4, E5, E6, E23, E29 ve E30**), 4'ü zor alım ve mahkeme (**K18, K28, K30, E2**), 2'si bağış (**K4, E26**), 1 adedi ise devir (**K27**) yolu ile müzelere kazandırılmıştır. 1 eserin (**K13**) müzeye hangi yolla kazandırıldığı bilinmemekle birlikte Alanya Kalesi'nden (Orta Kale) ele geçtiği belirtilmiştir. **K14**'ün ise yüzey buluntusu olarak Antalya Gündoğmuş'tan getirildiği bilinmektedir. **K35** numaralı eser, müze kayıtlarında "depo fazlası" olarak not edilmişken, buluntu yeri belirtilmemiştir. **K50**'nin ise ilgili müzeye ne şekilde kazandırıldığı veya nereden ele geçtiği bilgisi mevcut değildir. Ancak Blömer tarafından soru işaretli olmakla birlikte Zeugma olarak belirtilmiştir⁸¹⁶. **K36** ve **K37** numaralı eserlerin ise Misis'ten getirildiği not edilmiştir.

13 adet eserin (**K43, K44, K45, K46, K47, K48, K49, K52, E8, E10, E11, E14, E16, E19**) ilgili müzelere Emniyet, Milli Eğitim ve İlköğretim Müdürlükleri'nden teslim edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Eserlere dair envanter fişleri incelendiğinde **K43, K44, K45, K46** kodlu eserlerin Misis'den ele geçtiği bilgisi yer almaktadır. **K52**'nin ise Kilis, Tahtalı Mahallesi, Polatlı Mevkii'nde ele geçtiği not edilmiştir.

⁸¹⁶Blömer, 2014, a.g.k., 217.

Geriye kalan 7 adet eserin ise (**K22, K23, K24, K53, E1 ve E28**) kazı çalışmalarından ele geçtiği bilinmektedir. Söz konusu eserlerin buluntu yerlerine dair çeşitli görüşler mevcuttur.

K22, K23 ve K24 Perge’de çeşitli yıllarda yapılan kazı çalışmalarından ele geçmiştir. Bu noktada **K22**’nin, 1968 yılında F2 Çeşme Yapısı’ndan ele geçtiği bilinmektedir⁸¹⁷. **K24** ise aynı yapıda ancak farklı yıllarda (1968/1969) gerçekleştirilen kazı çalışmalarında iki parça halinde bulunmuştur⁸¹⁸. Eserin baş kısmı çeşme yapısına ait havuzun içinden⁸¹⁹, gövdesi ise Helenistik kule (C) ile Güney Hamam’ın Propylonu (H) arasından ele geçmiştir⁸²⁰.

Perge F2 Çeşme Yapısı, Helenistik Avlu ve Geç Dönem Kapısı arasında, Septimius Severus meydanı olarak da adlandırılan meydanın batısında yer almaktadır⁸²¹. Söz konusu yapı, Güney Hamam’ın apodyteriumuna ait doğu duvarının önüne inşa edilmiştir⁸²². Önünde havuzu bulunan aedikulalı cephe tasarımına sahip yapı, iki katlıdır. Alt kat duvarında, kemerli beş niş yer almakla birlikte, ikinci kat için de benzer niş sayısının varlığı kabul edilmektedir⁸²³. Cephe boyunca uzanan nişlere imparatorluk ailesinin bağımsız heykelleri yerleştirilmiştir⁸²⁴.

Yapının güneyinde, çeşme yapısından daha erken bir döneme tarihlendirilen üzeri tonozla örtülü bir mekân yer almaktadır⁸²⁵. Söz konusu mekânın, kutsal bir kaynak mağarası olması gerektiği düşünülmektedir⁸²⁶. Bu mekân daha sonrasında yapı inşasına dahil edilerek, üzerine iki katlı bir aedícula yerleştirilmiştir⁸²⁷. Bu aediculanın üzerinde ise sağdan sola doğru; Kharitler, tüm figürlerden büyük biçimde ışınlı tacı ve omuzlarında hilal ile ayakta betimlenmiş Artemis Pergaia, başı himation ile örtülü rahibe, yarı giyimli

⁸¹⁷Mansel, 1969, **a.g.k.**, 94; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 256; Akçay-Güven’in ifadesine göre **K21**, çeşme yapısının hemen kuzeyindeki anıtın (P) basamaklarından ele geçmiştir. Ancak bu hususa kanıt oluşturacak herhangi bir bilgi ile karşılaşılmamıştır (Bkz. Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 207, 249).

⁸¹⁸Mansel, 1970, **a.g.k.**, 131.

⁸¹⁹Mansel, 1969, **a.g.k.**, 94.

⁸²⁰Mansel, 1970, **a.g.k.**, 131; İnan, 1974, **a.g.k.**, 652; Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 75, Abb. 37b; Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 439, dn. 1.

⁸²¹C. Dorl-Klingenschmid (2001). *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Staedten: Funktion im Kontext*. München: Verlag Dr. Friedrich Pfeil, s. 228, Kat. Nr. 86.

⁸²²Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 71.

⁸²³Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 65.

⁸²⁴Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362.

⁸²⁵Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 65.

⁸²⁶Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 67; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 230.

⁸²⁷Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 67.

Pudica tipindeki Aphrodite ve Aphrodite'yi taçlandıran kanatlı Eros'un bulunduğu yüksek kabartma olarak işlenmiş kesik bir alınlık yer almaktadır⁸²⁸.

F2 Çeşmesi; mimari bezeme özelliklerinden ve kemerli girişin üzerindeki duvarda yer alan yapı yazıtından⁸²⁹ hareketle Severuslar Dönemi'ne (MS 195-204) tarihlendirilmiştir⁸³⁰. Bahsi geçen yazıtta göre yapı, Artemis Pergaia'ya, İmparator Septimius Severus'a, iki oğlu Geta⁸³¹ ve Caracalla ile karısı Iulia Domna'ya yani tüm imparator ailesine ve son olarak Perge'ye adanmıştır⁸³². Kent yakınlarından ele geçen ve aynı yapıya ait olduğu düşünülen bir diğer yazıtta⁸³³ ise, *Hydreion* olarak ifade edilen yapının Artemis rahibesi Aurelia Paulina ve ailesi tarafından finanse ve inşa edildiği belirtilmiştir.

Söz konusu yapıdan ele geçen ve bu çalışma kapsamında ele alınan **K22** ve **K24**, Akçay-Güven tarafından heykeltıraşlık programı dahilinde değerlendirilmiş olup, yerleştirme önerileri sunulmuştur. Yapı ile ilişkili yazıtlar ile ele geçen heykellerin buluntu durumlarından hareketle, yapının heykel programı hakkında fikir yürütülebilmektedir. Bu noktada, yapının heykeltıraşlık programında, imparator Septimius Severus ve ailesinin heykelleri ile imparatorluk ailesi üyelerine ait özel portre heykeller bir arada sergilenmiştir. Ancak daha sonra, bu programda çeşitli nedenlerden dolayı bazı değişikliklere gidilmiş olduğu anlaşıldığından iki farklı program önerisi getirilmiştir⁸³⁴.

Yapının son programındaki konumlarına göre; tonozlu girişin kuzeyinde ve güneyinde bulunan aediculalarda sırasıyla zırlı imparator Septimius Severus⁸³⁵ ve eşi Iulia

⁸²⁸Yapının mimarisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 65-71; Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368-369; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 230. Kat. Nr. 86; Gliwitzky, 2010, **a.g.k.**, 35-55; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 7-8.

⁸²⁹Yazıt, F2 Çeşmesi'nin güney kanadındaki kemerli nişin önünde iki parça halinde ele geçmiştir. Mansel'e göre bu yazıt bulunduğu konum itibarıyla olasılıkla kemerli nişin üzerinde yer almaktaydı (Mansel, 1975, **a.g.k.**, 70. Abb. 28; Merkelbach ve Şahin, 1988, **a.g.k.**, 112, no.14; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230. No. 196.

⁸³⁰Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 367-369. Taf. 67, 1-2; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230-236; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 7-8, dn. 14.

⁸³¹Geta'nın ismi yazıt üzerinden silinmiştir.

⁸³²Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368-369; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230-236, no. 196; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 242; Akçay-Güven, 2022, **a.g.k.**, 196.

⁸³³Şahin, 1999, **a.g.k.**, 229-230, no. 195; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 242-243; Akçay-Güven, 2022, **a.g.k.**, 196.

⁸³⁴Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 245.

⁸³⁵İnan, 1974, **a.g.k.**, 655-657. No. 8; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 114-116, No. 64; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 245. Bkz. **PE12**.

Domna'nın⁸³⁶ heykelleri yer almaktadır⁸³⁷. Cephenin birinci kat nişlerinde güneyden kuzeye doğru sırasıyla; imparatorluk ailesi üyelerinden olduğu düşünülen himationlu bir kadın heykeli⁸³⁸, Elagabalus (?)'a ait olduğu düşünülen bir erkek başı⁸³⁹ ve Küçük Herculaneum tipinde bir kadın heykeli⁸⁴⁰ sergilenmiş olmalıdır. Tonozlu girişin üzerindeki nişte ise avcı Artemis heykelinin yer aldığı önerilir⁸⁴¹. **K24**'ün ise, sahip olduğu üslup özelliklerinden hareketle, Septimius Severus, Iulia Domna ve himationlu kadın heykelleri ile birlikte yapının inşa edildiği MS 195-204 tarih aralığındaki ilk heykel programı dahilinde özel portre heykeller arasındaki yerini aldığı anlaşılmıştır⁸⁴². Son olarak aynı yapıdan ele geçen **K22**, üslubu ve işlenişi bakımından yapıdan ele geçen diğer eserlerden farklılık sunmasından kaynaklı, muhtemelen çeşme yapısının son heykel programına dahil edilmiştir⁸⁴³.

Kara ve Demirel tarafından, **K23**'ün Perge'deki 2015 yılı kazı çalışmalarında Batı Kent Kapısı'nın güney cephesine ait doğu girişinde iki parça halinde ele geçtiği belirtilmiştir⁸⁴⁴. Perge Batı Kapısı (C2), kentin ikinci önemli arteri konumundaki doğu-batı doğrultulu sütunlu caddenin (Batı Caddesi)⁸⁴⁵ batı girişinde yer almaktadır⁸⁴⁶. 2015 yılında Antalya Müze Müdürlüğü denetimince yapılan kazı çalışmaları dahilinde açığa çıkarılan kent kapısının, kemer ve tonozlarla taşınan üç girişe sahip olduğu tespit edilmiştir⁸⁴⁷. Kuzey ve güney yüzleri payeler üzerinde yükselen bir cephe düzenlemesine sahiptir.

⁸³⁶İnan, 1974, **a.g.k.**, 657-658. No. 9; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 116-118, No. 65; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 245. Bkz. **PK9**.

⁸³⁷Mansel, 1975, **a.g.k.**, 70-71; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 230; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 362; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 245-246.

⁸³⁸İnan, 1974, **a.g.k.**, 659-660. No. 11; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 119, No. 66; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 246. Bkz. **PK10**.

⁸³⁹İnan, 1972, **a.g.k.**, 660. No. 12; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 124-125, No 72; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 246. Bkz. **PE15**.

⁸⁴⁰Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 249. Ayrıca bkz. **PE15**.

⁸⁴¹Mansel, 1970, **a.g.k.** 94.

⁸⁴²Araştırmacının eser ile ilgili sunduğu yerleştirme önerileri ile ilgili görüşleri için bkz. Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 247-249.

⁸⁴³Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 249.

⁸⁴⁴Kara ve Demirel, 2016b, **a.g.k.**, 353. Res. 4.

⁸⁴⁵Perge aşağı kentinin kuzeyinde bulunan doğu-batı doğrultulu sütunlu cadde, kuzey-güney doğrultulu sütunlu cadde ile birlikte kentin ana arterlerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu cadde, Batı Kapı (C2) ve Doğu Kapının (C3) arasında, kenti doğu-batı doğrultusunda keserek uzanmaktadır (Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 167. Lev. 67, Plan 17).

⁸⁴⁶M. Türkmen (2001). *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine İlişkin Gözlemler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 80-81, 95; Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 167; O. Kara ve M. Demirel (2016a). Perge 2015 Yılı Kazıları. *ANMED*, (14), s. 344-346.

⁸⁴⁷Kara ve Demirel, 2016a, **a.g.k.**, 345.

Özdizbay, günümüze kalıntıları ulaşmış söz konusu kapının⁸⁴⁸ MS 3. yüzyılda inşa edilmiş olması gerektiğini önerir⁸⁴⁹. Zira MS 3. yüzyılda doğu-batı doğrultulu caddenin batı kısmının güneyine Kuzey Hamam inşa edilmiş olup, sonrasında Batı Kapı da anıtsal bir mimari ile yeniden planlanmıştır⁸⁵⁰. Bu bilgiden hareketle, bu yapıdan ele geçen **K23**'ün çalışma kapsamında Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiş olması önem arz eder. Söz konusu tarihlendirme önerisinden hareketle ve araştırmacının görüşüne de paralel olarak bu kapının MS Geç 2. yüzyıl – Erken 3. yüzyılda yeniden planlanmış olduğu önerilebilir. Dolayısıyla, **K23** heykeli bu yeni planlama çerçevesinde yapının heykeltıraşlık programına dahil edilmiş olmalıdır.

Ancak bu görüş öne sürülürken **K23** dışında yapıdan ele geçen diğer heykeltıraşlık eserler de değerlendirilmelidir. Nitekim, yapıdan ele geçen eserler arasında; zırhlı imparator heykeli, togalı erkek heykeli ile çeşitli portreler yer almaktadır⁸⁵¹. Ancak söz konusu eserler bu çalışma kapsamına dahil değildir. İlerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalar ile bu konunun daha detaylı bir şekilde ele alınacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak, yapıya dair herhangi bir restitüsyon çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu heykelin yapıda ne şekilde sergilendiğine yönelik bilgiler sınırlıdır. Ancak, **K23**'ün arkasının kabaca işlenmiş olması onun bir niş içerisinde sergilenmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Peschlow-Bindokat ile Frey'in ifadesine göre **E1**'in başı, 1958 yılında bir çiftçi tarafından Soloi Pompeipolis'deki antik limanla bağlantılı olan sütunlu caddenin yakınında ya da içinde bulunmuştur⁸⁵². Ele geçen baş, daha öncesinde Adana Müzesi'nde bulunan gövde ile kırık kırığa birleştirilmiştir. Frey, **E1**'in buluntu yeri bilgisine bağlı olarak orijinal konumu hakkında bazı görüşler sunmuştur.

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanan Soloi Pompeipolis sütunlu caddesi, liman ile olan bağlantısı dolayısıyla Liman Caddesi olarak isimlendirilmiştir⁸⁵³. Caddedeki

⁸⁴⁸Özdizbay'ın ifadesine göre günümüze kalıntıları ulaşmış Batı Kapı, daha öncesinde inşa edilmiş olan ancak günümüze dek ulaşmamış orijinal Batı Kapı'dan sonra yapılmıştır. Nitekim burada, sur hattının batıya doğru genişletildiği ve Kuzey Hamam'ı da içine alacak şekilde büyütüldüğü tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise MS 3. yüzyılda kuzey-batıya yönlendirilmiş anıtsal bir kapı kompleksi eklenmiştir (Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 244. Dn. 68.).

⁸⁴⁹Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 167-168.

⁸⁵⁰Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 170.

⁸⁵¹Kara ve Demirel, 2016a, **a.g.k.**, 346.

⁸⁵²A. Peschlow-Bindokat (1975). Zur Säulenstraße von Pompejopolis in Kilikien. *IstMitt*, (25), s. 373; Frey, 1982, **a.g.k.**, 36.

⁸⁵³Hild ve Hellenkemper, 1991, **a.g.k.**, 382.

sütunların üzerinde ise konsollar dikkat çekmektedir. Soloi Pompeipolis'in konsollarla süslenmiş sütunlu caddesine paralel örnekler; Kilikia Bölgesi'nde Diocaesaria, Kastabala ve Anazarbos; Suriye'de ise Apameia ve Palmyra gibi kentlerde görülmektedir⁸⁵⁴. Soloi Pompeipolis'teki konsolların üzerinde ise, kendilerine ithaf edilen yazıtlardan⁸⁵⁵ hareketle Roma imparatorlarına, imparatorluk ailesi üyelerine, kentin önemli memurları ile tanrı veya tanrıçalara ait olduğu bilinen heykellerin sergilendiği bilinmektedir⁸⁵⁶. Bununla birlikte, konsolun hemen üzerindeki sütun tamburunda bulunan dübel delikleri, bu heykellerin konsollar üzerine sabitlendiğine işaret etmektedir.

Bu noktada Frey, **E1**'in bahsi geçen konsollardan birisinde sergilenmiş olabileceğini önerir. Ancak heykelin arkasında, konsollarda sergilenmiş olabileceğine dair herhangi bir bağlantı izi görülmediğini, bu nedenle böylesi bir sergilemenin mümkün olmadığını ifade eder⁸⁵⁷. Bununla birlikte, mevcut olan konsol yazıtlarından hiçbirisinde kentin *kiliarches*'i olan **E1**'e atıfta bulunulmamıştır. Bir diğer önemli husus ise bu denli büyük ölçülere sahip bir heykelin sütun konsolları üzerinde taşınıp taşınamayacağı konusudur. Bu nedenle, şu anki veriler dahilinde söz konusu eserin orijinal konumu belirsizdir.

Son olarak **E28**'in, 1936 yılında İngiliz Arkeoloji Müzesi tarafından günümüz Samandağ'da (Süveydiye El-Mina) gerçekleştirilen kazı çalışmalarından ele geçtiği not edilmiştir. **K53** ise 1987 yılında Zeugma (Belkıs) kazılarında ele geçmiştir. Ancak söz konusu eserlere dair herhangi bir rapor veya belge ile karşılaşılmamıştır.

Kazı çalışmalarından ele geçen eserler dışında, yukarıda da bahsi geçtiği üzere ilgili müzelere çeşitli yollarla kazandırılan ancak ne yazık ki buluntu yeri bilinmeyen eserlerin buluntu yerlerine işaret eden önemli bilgiler ve de görüşler mevcuttur. Bu eserler ağırlıklı olarak Alanya Müzesi, Adana Müzesi ve Hatay Müzesi'nde korunagelen büstlerden oluşmaktadır. Araştırmacılara göre söz konusu eserler, Kilikia Bölgesi'nin Tracheia (Dağlık) ve Pedias (Ovalık) olmak üzere iki farklı alanından ele geçmiştir⁸⁵⁸. Ancak ne yazık ki hiçbiri düzenli bir kazıdan ele geçmediğinden buluntu kontekstlerine dair bir veri

⁸⁵⁴Peschlow-Bindokat, 1975, **a.g.k.**, 377. Dn. 16-20; Ş. Yıldırım (2017). Yeni Araştırmalar Işığında Soloi-Pompeipolis Liman Caddesi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, 4, (1), s. 81.

⁸⁵⁵Peschlow-Bindokat, 1975, **a.g.k.**, 378; R. Yağcı (2010). Soli/Pompeipolis 2009 Kazıları Excavations at Soli/Pompeipolis in 2009. *ANMED*, (8), s. 104; R. Yağcı ve F. Kaya (2013). Soli/Pompeipolis 2012 Kazıları Excavations at Soli/Pompeipolis in 2012. *ANMED*, (11), s. 138.

⁸⁵⁶Peschlow-Bindokat, 1975, **a.g.k.**, 377; E. T. Tülünay (2004). Soloi-Pompeipolis Heykelleri. *AST*, 2 (22), s. 25.

⁸⁵⁷Frey, 1982, **a.g.k.**, 36.

⁸⁵⁸Çalık, 1999, **a.g.k.**, 102-105; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 63.

bulunmamaktadır. Yine de araştırmacıların görüşlerinden hareketle, en azından buluntu yerlerine dair yorum yapmaya çalışılmıştır.

Hamaxia

Çalışma kapsamında ele alınan ve özellikle Alanya Müzesi'nde korunagelen bazı büstlerin Alanya'nın kuzeybatısındaki Hamaxia (Sinekkalesi)'dan ele geçmiş olduğu düşünülmektedir. Bean ve Mitford, söz konusu büstlerin buluntu yerlerinin, Hamaxia'daki nekropol alanı olabileceğini önermişlerdir⁸⁵⁹. Çalık da araştırmacıların aktardığı bu bilgiden hareketle, Alanya Müzesi'ndeki büstlerin buluntu yerleri için Hamaxia'yı işaret etmiştir⁸⁶⁰.

Şöyle ki; Bean ve Mitford'un 1960'lı ve 70'li yıllarda Hamaxia'da gerçekleştirdiği tespit ve gözlemlerine göre; kentin kuzeyinde ve surun dışında konumlanan, içerisinde çok sayıda lahitin bulunduğu ana nekropol bulunmaktadır⁸⁶¹. Nitekim, 1961 yılında araştırmacılar tarafından söz konusu alanda bir adet figürlü mezar steli tespit edilmiştir⁸⁶². Bununla birlikte, nekropol alanında bulunan lahit, heykel veya büst gibi eserlerin bir kısmının yakın dönemlerde tahrip edildiği, bir kısmının ise Alanya'ya götürüldüğü ifade edilir⁸⁶³. Araştırmacılar, Alanya Belediye Binası'ndaki bir odanın Alanya ve çevresinden ele geçen bu eserler için depo olarak kullanıldığını not etmiştir⁸⁶⁴. Hamaxia'dan ele geçen bir küçük lahit, tek bir mezardan ele geçen 7 adet büst grubu, bir mezar steli ve yazıtlı lahitler bu depoda muhafaza edilmiştir⁸⁶⁵. Söz konusu eserler günümüzde Alanya Müzesi'nde korunagelmektedir⁸⁶⁶.

Tek bir mezardan ele geçtiği ifade edilen 7 adet büst grubunun içerisinde yüksek olasılıkla bu çalışma kapsamında ele alınan eserler de yer almaktadır. Söz konusu bilgi, araştırmacılar tarafından 1962 yılında paylaşılmıştır. Yıl bilgisinin paylaşılması eserler ile bazı bağlantıların kurulması adına önemli olmuştur. Şöyle ki, Alanya Müzesi'ndeki büstlerin envanter bilgileri incelendiğinde önemli bir detay dikkati çeker. Buna göre, 5 adet (**E10, E11, E14, E16, E19**) büstün 27.07.1966 tarihinde Alanya İlköğretim

⁸⁵⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 83.

⁸⁶⁰G. E. Bean ve T. B. Mitford (1962). Sites Old and New in Rough Cilicia. *AnSt*, (12), s. 186. dn. 3.

⁸⁶¹Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186. Ayrıca bkz. Çalık, 1997, **a.g.k.**, 84; Hellenkemper ve Hild, 2004, **a.g.k.**, 557; T. Uzun (2024). Hamaksia: Yeni Yazıtlar ve Yerleşimin Statüsü. *OLBA*, (XXXII), s. 241.

⁸⁶²Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 191. Pl. XXXIV, No. 7, b-c-d; Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 79. Dn. 146.

⁸⁶³Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 84.

⁸⁶⁴Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186. dn.3; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 84.

⁸⁶⁵Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186. dn.3.

⁸⁶⁶Bkz. Nollé, Şahin ve Vorster, 1985, **a.g.k.**, 146; E. Laflı (2017). Funerary and votive monuments in Graeco-Roman Cilicia. *AnSt*, (67), s. 150.

Müdürlüğü'nden Alanya Müzesi'ne aktarıldığı belirtilmiştir. Bu durumda, araştırmacıların sözünü ettiği Alanya Belediye Binası'nda toplanan eserlerin önce Alanya İlköğretim Müdürlüğü'ne aktarıldığı buradan da Alanya Müzesi'ne teslim edildikleri anlaşılmaktadır. Zira, Alanya Belediye Binası'ndan müzeye teslim edildiği belirtilen herhangi bir eser kaydı bulunmamaktadır. Bu nedenle Hamaxia'dan ele geçtiği ifade edilen 7 adet büst grubunun içerisinde yukarıda ifade edilen 5 büstün de var olabileceği düşünülmektedir.

Bununla birlikte; 6 adet büstün de (K1, K5, K9, E4, E5, E6) yine aynı tarihte (27.07.1966) ve aynı kişi üzerinden müsadere yoluyla müzeye kazandırıldığı not edilmiştir. Bu bilgiden hareketle, bahsi geçen eserlerin de Hamaxia'daki tahribat sonucunda Alanya Müzesi'ne getirilen veya teslim edilen eserler olduğu önerilebilir. Bu noktada; Çalık'ın da ifade ettiği üzere⁸⁶⁷ Alanya Müzesi'nde bulunan büstlerin çoğunun Hamaxia'dan ele geçmiş olması oldukça yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu eserlerin en azından bir kısmının birbirleri ile olan üslup birliktelikleri de bu görüşü destekler niteliktedir.

Bahsi geçen büstlerin bir kısmının Hamaxia'dan ele geçmiş olduğu bilgisi değerlendirildiğinde ise kentin daha detaylı bir biçimde ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kilikia Tracheia (Dağlık Kilikia)⁸⁶⁸ sınırları içerisinde yer alan Hamaxia Antik Kenti; günümüzde Alanya'nın 7,5 km batısında, Sinekkalesi olarak bilinen bir tepenin üzerinde yer almaktadır⁸⁶⁹. Kent, 19. yüzyılın başlarından itibaren Beaufort, Bean ve Mitford, Heberdey ve Wilhelm ile Huber gibi çeşitli gezgin ve araştırmacılar tarafından araştırılmıştır⁸⁷⁰. 2017 yılında Dr. T. Uzun tarafından yapılan yüzey araştırması ise kent ile ilgili en güncel çalışmadır. Bu noktada, kentten ele geçen epigrafik belgeler ışığında yerleşimin statüsü hakkında yeni görüşler ortaya konulmuştur⁸⁷¹.

Buluntu yerleri dikkate alındığında Hamaxia'nın mezar büstleri için oldukça önemli bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu büstlerin nekropoldeki mezarlardan ele geçtiği olası görüşü değerlendirildiğinde ise kentin kuzeyinde bulunan nekropol alanının daha

⁸⁶⁷Çalık, 1997, **a.g.k.**, 84.

⁸⁶⁸Dağlık Kilikia, doğuda Lamus nehri (modern ismi ile Lamas ya da Limonlu Çayı), batıda Korakesion (Alanya) ile sınırlanmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Sedre Çayı, Dağlık Kilikia'nın batı sınırını oluşturmaktadır, zira Sedre Çayı'nın ağzının hemen batısında yer alan Syedra, bir Pamphyliya kentidir (Er-Scarborough, 2017, **a.g.k.**,1).

⁸⁶⁹Hellenkemper ve Hild, 2004, **a.g.k.**, 556; Uzun, 2024, **a.g.k.**, 240.

⁸⁷⁰Uzun, 2024, **a.g.k.**, 240.

⁸⁷¹Hamaxia kenti; söz konusu araştırmacı tarafından “Doğu Antalya Epigrafi ve Yerleşim Tarihi Araştırmaları” başlıklı yüzey araştırması kapsamında incelenmiştir (Uzun, 2024, **a.g.k.**, 246-249).

detaylı biçimde ele alınması gerekir. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki, kentin neredeyse tamamının yoğun ve sert bir bitki örtüsü altında kalması birçok araştırmacının zorlu şartlar altında çalışmasına neden olmuştur. Bu noktada kent ile ilgili birçok veri elde edilmesine karşın, yoğun bitki örtüsü bazı noktalarda günümüzde dahi çalışmalara engel teşkil etmektedir. T. Uzun tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında da zorlu çalışma şartlarının nekropol alanına girişi engellediği belirtilmiştir⁸⁷². Bu nedenle, kentin nekropol alanı ile bilgiler, oldukça yetersizdir. Bu durum, söz konusu büstlerin ele geçtiği ifade edilen mezarlardaki olası konumlarını belirlemeye veya teyit etmeye ne yazık ki engel teşkil eder. İlerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmaların, bu konunun daha detaylı biçimde ele alınmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Misis (Mopsuestia)

Çalışma kapsamında 11 adet eserin (**K35 (?)**⁸⁷³, **K36, K37, K38, K41, K43, K44, K45, K46, K48, E8**) buluntu yeri olması bakımından Kilikia Pedias'taki (Ovalık Kilikia) Misis (Mopsuestia) ön plana çıkmaktadır. Söz konusu eserler, ağırlıklı olarak Adana ve Hatay Müzesi'nde korunagelmektedir.

Misis (Mopsuestia) yerleşimi, günümüzde Adana'nın 37 km doğusunda, Yüreğir İlçesi'ne bağlı Yakapınar Beldesi'nde ve Ceyhan Nehri'nin kuzey kesiminde yer almaktadır⁸⁷⁴. Kentteki ilk kazı çalışmaları 1956-1959 yılları arasında H. Th. Bossert tarafından yapılmıştır⁸⁷⁵. Daha sonraki yıllarda ise kent, M. V. Seton-Williams⁸⁷⁶, M. H. Sayar⁸⁷⁷, O. A. Taşyürek⁸⁷⁸, G. Salmeri ve A. L. D'Agata⁸⁷⁹ gibi araştırmacılar tarafından farklı yıllar aralığında yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları kapsamında incelenmiştir. Antik dönemde Misis, Pyramos yani Ceyhan Nehri üzerindeki konumu itibarıyla doğu ile

⁸⁷²Hamaxia antik kenti ile verdiği şifai bilgiler ve değerli görüşleri için Dr. Tolga Uzun'a teşekkürlerimi sunarım.

⁸⁷³Esere dair envanter fişi incelendiğinde buluntu yerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Çalık, söz konusu eserin soru işaretli olmakla birlikte Misis'den ele geçtiğini belirtmiştir (Çalık, 1997, **a.g.k.**, 267.).

⁸⁷⁴A. Ünal ve K. S. Girginer (2007). *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikia'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi, s. 19, 49; A. Kaplan (2015). *Hellenistik ve Roma Döneminde Kilikia Pedias (Çukurova) Yerleşimleri*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 199.

⁸⁷⁵H. Th. Bossert (1957). 1956 Yaz Mevsiminde Misis'de Yapılan Kazı Hakkında Rapor. *TAD*, 1 (VII), s. 40-41; H.Th. Bossert (1959). 1958 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor. *TAD*, (XII), s. 11.

⁸⁷⁶M. V. Seton-Williams (1954). Cilicia Survey. *AnSt*, (4), s. 165-166.

⁸⁷⁷M. H. Sayar (1992). Doğu Kiliya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990. *AST*, (IX), s. 203-221; M. H. Sayar (2003). Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2001. *AST*, 2 (20), 59-70.

⁸⁷⁸O. A. Taşyürek (1975). 1973 Yılı Kilikya Araştırma. *TAD*, 22 (1), 118.

⁸⁷⁹G. Salmeri ve A. L. D'Agata (2001). Cilicia Survey 2001. *AST*, 1 (20), s. 207-210; G. Salmeri ve A. L. D'Agata (2007). Cilicia Survey 2006. *AST*, 2 (25), s. 1-6.

batı arasındaki ticaret ağında hem kara hem de yolları için stratejik bir merkez konumunda olmuştur⁸⁸⁰. Misis Kilikia'yı, Kızılgeçit ve Beylan Geçidi üzerinden Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya bağlayan ticari ve askeri yolların önemli bir noktasında yer almaktadır⁸⁸¹. Kentin deniz ile ulaşımı ise büyük oranda Pyramos (Ceyhan) Nehri üzerinden yapılmakta olup, büyük yük gemilerinin Misis'e kadar ulaşabildiği bilinmektedir⁸⁸². Bu noktada kentin, bölgelerarası ticaret rotasında önemli bir noktada yer aldığı anlaşılmaktadır.

M. Hamdi Sayar tarafından 1990 yılında Misis'de gerçekleştirilen yüzey araştırması, bu çalışma kapsamında Misis'den ele geçtiği belirtilen ancak kesin bir bilgiye sahip olmadığımız bir grup büst hakkında ip uçları sunar. Araştırmacının ifadesine göre; antik kentin kuzeyinde, yeni su deposu ile Adana-Hatay karayolu arasında yapılan bir kaçak kazıda, üzerlerindeki harç kalıntılarından hareketle yapı malzemesi (devşirme) olarak kullanıldığı anlaşılan taş eserler tespit edilmiştir⁸⁸³. Söz konusu eserlerden bazıları halen buluntu yeri civarındaki evlerin bahçelerinde veya su deposunun yakınında bulunurken, bazıları ise Hatay Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Müzeye teslim edilen bu eserlerin kadın ve erkeklerden oluşan mezar büstleri olduğu ifade edilir. Araştırmacı, özellikle bu eserlerin arasında bir kadın büstünün alt yarısında bulunan yazıtı dikkati çeker. Söz konusu yazıt, Güneş tanrısına bir yakarıyla başlamaktadır. Yazıtın devamında ise bu mezar büstünün, büstü temsil eden kadına çocukları tarafından yaptırıldığı ve mezara zarar verecek her kim olursa onlara beddua eden bir lanetleme ile son bulduğu belirtilmiştir⁸⁸⁴. Bu bilgiden hareketle, burada bahsi geçen yazıtlı kadın büstünün, çalışma kapsamında ele alınan ve envanter kayıtlarından öğrenildiği üzere Hatay Müzesi'ne 1991 yılında Misis'den getirildiği bilinen **K48** eseri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim **K48**'de yer alan yazıt da tıpkı Sayar'ın ifadesinde belirtildiği gibi güneş tanrısı Helios'a bir yakarış ile başlar ve bir lanetleme ifadesi ile son bulur. Yazıtta; “*Efendi Helios, dinle/duy. Eğer birisi anne Phourkla'ya (?) zarar verirse (?), o zaman Tanrıçanın kendisi de aynı acıyı ona versin ve bu adam yok olup gitsin ve bir mezardan mahrum kalsın.*” ifadesi yer almaktadır⁸⁸⁵.

⁸⁸⁰Ünal ve Girginer, 2007, **a.g.k.**, 492-493.

⁸⁸¹Sayar, 1992, **a.g.k.**, 208-209; Ünal ve Girginer, 2007, **a.g.k.**, 35, 492-493; Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 15, 26.

⁸⁸²Ünal ve Girginer, 2007, **a.g.k.**, 492.

⁸⁸³Sayar, 1992, **a.g.k.**, 209.

⁸⁸⁴Sayar, 1992, **a.g.k.**, 209-210.

⁸⁸⁵Çalık, 1997, **a.g.k.**, 262., Aynı yazıt Prof. Dr. N. Eda Akyürek-Şahin tarafından da incelenmiştir. Araştırmacıya göre yazıtta, Çalık'ın da benzer bir biçimde ifade ettiği gibi “*Efendi Helios, duy: Eğer biri*

Bu durumda söz konusu bilgi, **K48**'in kesin olarak Misis kentinden ele geçtiği bilgisini doğrular niteliktedir. Bu eserle birlikte, araştırmacının müzeye teslim edildiğini ifade ettiği diğer mezar büstlerinin tespiti de mümkün olmuştur. Bu noktada, müze envanter kayıtlarından **K48** ile birlikte 1991 yılında Misis'den getirilen eserler arasında **K43, K44, K45** ve **K47**'in de yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu tespite dair farklı ancak önemli bir görüş, Çalık tarafından sunulmuştur. Araştırmacıya göre Misis'den ele geçtiği belirtilen **K48** numaralı büstün, **K44** ve **K45** numaralı eserler ile aynı gruba ait oldukları ve aynı buluntu yerinden ele geçtikleri ifade edilir. Bu noktada söz konusu büstlerin aynı mezar veya mezar kompleksinde bir arada bulunmuş olmaları gerektiği düşünülmektedir⁸⁸⁶. Bu örneklerle ek olarak, aynı araştırmacı **K35, K36, K38, K41, K43, K46** ve **E8** numaralı büstlerin de buluntu yerlerinin Misis olmasından kaynaklı Misis üretimi olduklarına dikkati çekmektedir. Bu tespit ile Misis'in özellikle büst üretiminde oldukça önemli bir alan olduğu anlaşılmaktadır⁸⁸⁷.

Büstlerin sayıca fazlalığı, kentin nekropol alanının araştırılmasını gerekli kılar. Nitekim 1973 yılında Adana Müze Müdürlüğü denetimince, kentin 1 km kadar kuzeyindeki Misis nekropolünde kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği bilinmektedir⁸⁸⁸. Bu çalışmalarda Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 34 adet kayaya oyulmuş dromoslu oda mezar açığa çıkarılmıştır. Taşyürek'in ifadesine göre söz konusu oda mezarlar ne yazık ki önceki dönemlerde soyulmuştur⁸⁸⁹. Bu durumda, Misis'ten ele geçtiği bilinen bu büstlerin neredeyse tamamının bu oda mezarlardan soyuldukları, ele geçenlerin ise farklı dönemlerde ve farklı yollarla müze müdürlüklerine kazandırıldıkları anlaşılmaktadır.

2023-2024 yılında Adana Müzesi Müdürlüğü başkanlığınca ve müze uzmanları denetimince Misis'de gerçekleştirilen kurtarma kazılarında nekropol alanındaki kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Müze uzmanlarınca verilen bilgiye göre, "Mezar 63" olarak isimlendirilen mezarlardan birisinde in situ halinde bir kadın büstü tespit edilmiştir (Görsel 4.3.1). Kadın büstünün sahip olduğu kıyafet tipolojisi ve de üslup özellikleri çalışma kapsamında ele alınan ve Misis'ten ele geçtiği ifade edilen diğer büstler ile

annenin Phourkla'sına ? zarar ? verirse, Tanrıça'nın kendisi de ona aynı acıyı versin ve bu adam yok olup gitsin ve bir mezardan mahrum kalsın!" ifadesi yer almaktadır.

⁸⁸⁶Çalık, 1997, **a.g.k.**, 262.

⁸⁸⁷Çalık, 1999, **a.g.k.**, 103.

⁸⁸⁸Taşyürek, 1975, **a.g.k.**, 118; Ayrıca bkz. Ünal ve Girginer, 2007, **a.g.k.**, 493, Ayrıca bkz. F. Hild ve H. Hellenkemper (1990): *Tabula Imperii Byzantini 5: Kilikien und Isaurien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 357.

⁸⁸⁹Taşyürek, 1975, **a.g.k.**, 118.

neredeyse birebir uyum içerisinde⁸⁹⁰. Bu noktada, 63 numaralı mezardan ele geçen bu büst, çalışma kapsamında ele alınan benzer tipteki diğer büstlerin de Misis nekropolündeki mezarlardan ele geçmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Görsel 4.3.1. 2023-2024 yılında Adana Müze Müdürlüğü başkanlığınca Misis'te yapılan kazı çalışmalarından ele geçen kadın büstü (Adana Arkeoloji Müzesi Arşivi).

4.4. Kullanım Alanları ve Amaçları

Suriye'nin çeşitli bölgelerindeki kentlerde ölen bir kişinin büstünün veya kabartmasının yer aldığı mezar kompleksleri bulunmaktadır⁸⁹¹. Bunlar, çoğunlukla yer altı oda/kaya mezarları (*hypogea*), kule mezarlar ve anıt/tapınak mezarlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁹². Blömer ve Raja'ya göre, bir cenaze portresinin işlevinin ve amacının anlaşılması için mutlaka portrelerin mezar bağlamının yani bulundukları mezar kontekstinin anlaşılması gerekmektedir⁸⁹³. Ancak söz konusu mezarların planı, kronolojik gelişimi ve dekorasyonu yeterince incelenmiş bir konu değildir. Bu nedenle mezarların tasarımı ve söz konusu portrelerle olan bağlantısını anlamak çoğu zaman zordur. Ancak söz konusu kabartmaların mezarların içerisinde bulunan mezar nişlerini (lokulileri) kapatmak için yerleştirildiği bilinmektedir⁸⁹⁴. Lokuliler genellikle dikdörtgen bir açıklığa sahiptir ve buraya yerleştirilen kabartmalar (*Lokulus kabartmaları*) da bu açıklığa göre boyut kazanır. Kabartmaların arkaları lokulilerin iç kısmına denk geldiği için de söz konusu eserler kabartma formunda işlenmiş olup arkaları kabaca düz işlenmiştir.

⁸⁹⁰Adana Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü başta olmak üzere; yapılan çalışmalara dair bilgileri tarafıma aktaran değerli müze uzmanları Sn. Arzu Ovacık ile Sn. Arkın Serinel'e yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

⁸⁹¹Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148.

⁸⁹²Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148; Heyn, 2010, **a.g.k.**, 631; Blömer ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 22.

⁸⁹³Blömer ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 22.

⁸⁹⁴Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148; Krag ve Raja, 2016, **a.g.k.**, 137; Blömer ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 22.

Bununla birlikte, yalnızca kabartmaların değil, kullanımı sınırlı olmakla birlikte mezar büstlerinin ve küçük formatlı heykellerin yer altı/kaya mezarları içerisindeki nişlere yerleştirildiği bilinmektedir⁸⁹⁵. Bu durum nişlerin tabanında bulunan dübel deliklerinden de anlaşılmaktadır⁸⁹⁶. Örneğin Suriye Hama'daki Habbasi Mezarı'nda (T. 66), hypogeum loculuslarının üzerindeki alanı kaplayan sığ nişlerin bazılarında vefat eden kişilerin büstleri ve orta ölçekli heykelleri yer almaktadır⁸⁹⁷. Dekapolis Skythopolis (Beth Shean), Samaria (Sebastye) ve Gadara gibi kentlerin nekropol alanlarından gelen büstler de bu hususa örnek oluşturmaktadır⁸⁹⁸.

Çalışma kapsamında değerlendirilen ve özellikle büst özelliği gösteren eserlerin sahip oldukları teknik özellikler onların nerede konumlandıkları ile ilgili yorum yapılabilmesine yardımcı olmaktadır. Söz konusu eserler, birkaç örnek ile Pamphylia Bölgesi'nde karşımıza çıkarken, çoğunlukla Kilikia'daki Tracheia ve Pedias bölgelerinden ele geçmiştir.

Bu noktada, Hamaxia'dan ele geçtiği düşünülen ve ağırlıklı olarak Alanya Müzesi'nde korunagelen büstlerin alt kısımlarının düz biçimde işlenmiş olması; onların bulundukları konumda düz bir yerde sergilendiklerine işaret etmektedir. Arkalarının ise çoğunlukla kabaca işlenmiş olması, arka kısımlarının görülmeyecek bir yerde, örneğin bir niş içerisinde konumlandırıldıklarını düşündürmektedir.

Bahsi geçen büstlerin bir kısmının, Batı Dağlık Kilikia yerleşimlerinden birisi olan Hamaxia'daki mezarlardan ele geçmiş oldukları Bean ve Mitford tarafından öne sürülmüştür⁸⁹⁹. Aynı araştırmacılara göre kentin kuzeyinde, içerisinde çok sayıda mezarın bulunduğu ana nekropol yer almaktadır⁹⁰⁰. Kent, 2017 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması kapsamında epigrafi ve yerleşim tarihi bakımından tekrar değerlendirilmiştir⁹⁰¹. Ancak eserlerin buluntu yerlerine dair kesin bir bilginin bulunmayışı, özgün konumlarına ilişkin kesin bir yorumda bulunulmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Hamaxia Kenti birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir kent olmasına

⁸⁹⁵Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148; Blömer ve Raja, 2019, **a.g.k.**, 22.

⁸⁹⁶Blömer, 2014, **a.g.k.**, 61.

⁸⁹⁷L. de Jong (2017). *The Archaeology of Death in Roman Syria: Burial, Commemoration, and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 117, Fig. 31.

⁸⁹⁸Parlasca, 1982b, **a.g.k.**, 148.

⁸⁹⁹Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186; Dn. 3.

⁹⁰⁰Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 84.

⁹⁰¹Uzun, 2024, **a.g.k.**, 239-254.

karşın, yoğun bitki örtüsü altında kalması nekropol alanındaki çalışmalara da engel teşkil etmiştir. Bu durum, sözü edilen mezarların hangi tiplerde karşımıza çıktıkları ve söz konusu büstlerin ne şekilde sergilendikleri konusundaki bilgileri de eksik kılmaktadır.

Ancak Dağlık Kilikia Bölgesi'ndeki mezar tipleri veya mezar nişleri ile ilgili edinilen genel bilgilerden hareketle, en azından Hamaxia'daki büstlerin kullanım alanları ve amaçları ile ilgili fikir yürütülebilmektedir. Buna göre bölgedeki mezarların; topografiye bağlı olarak anıt/tapınak mezar, kaya mezar, oygu mezar ve örgü tekne mezar biçiminde yapıldığı bilinmektedir⁹⁰². Mezar anıtlarının içinde veya dışında görülen önemli mekanlardan birisi ise farklı şekillerde veya ölçülerde yapılmış olan nişlerdir⁹⁰³. Mezar dışındaki nişler farklı tiplerde karşımıza çıkmakla birlikte (*Naiskos tipi, büst kabartmalı, mimari cephe düzenlemeli, dikdörtgen tek ve toplu nişler*) genellikle doğal kayanın cephesine oyulmuştur. Niş içerisine ölü kültü ile ilgili figürler genellikle kabartma olarak işlenmiştir. Örneğin; Dağlık Kilikia'nın batısında bulunan Lamotis Bölgesi'ndeki Direvli nekropolisinde yer alan kaya mezarlarının dışında; ölen kişilerin temsil edildiği, bazıları bir madalyon ile çevrelenmiş kadın ve erkek büstleri yer almaktadır⁹⁰⁴. Bu örnekler, Direvli ve Lamos cenaze sanatının karakteristik özelliğini yansıtmaktadır⁹⁰⁵.

B. Söğüt, mezar cephelerinde ve mezar odası girişlerinin her iki yanında bulunan derin ve kabartmasız nişlerden bazılarının mezar sahibinin büstü için yapılmış olabileceğini belirtir⁹⁰⁶. Bu noktada çalışma kapsamında ele alınan büstlerin de benzer bir kullanıma sahip olduğu düşünülmektedir. Araştırmacı, Kilikia Bölgesi'nde nişlere yerleştirilecek biçimdeki büstlerin varlığının bilindiğini ancak nişe bağlı olmayan in situ büstün henüz tespit edilmediğini aktarır. Araştırmacının bu görüşüne paralel olarak, çalışma kapsamında ele alınan ve Kilikia Bölgesi'nden ele geçen birçok büst bilinmesine karşın ne yazık ki hiçbirisi in situ halde ele geçmemiştir. Bu durumda, mezarlardaki nişlere yerleştirildiği düşünülen eserlerin ne şekilde sergilendikleri konusu halen belirsizliğini korumaktadır.

⁹⁰²B. Söğüt (2003). Dağlık Kilikia Bölgesi Mezar Nişleri. *Olba*, (7), s. 240; T. Akçay ve B. Erdem (2016). Doğu Dağlık Cilicia Mezarları, Olba'dan Yeni Mezar Tipleri ve Terminoloji Önerileri. *Seleucia*, (6), s. 265-269.

⁹⁰³Söğüt, 2003, **a.g.k.**, 240.

⁹⁰⁴Çalık, 1999, **a.g.k.**, 105; Er-Scarborough, 2017, **a.g.k.**, 48-52.

⁹⁰⁵Söğüt, 2003, **a.g.k.**, 243-244.

⁹⁰⁶Söğüt, 2003, **a.g.k.**, 243.

Ancak 2024 yılında Misis'deki nekropol alanında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda bir mezardan in situ halinde ele geçen mezar büstü bu konu hakkında fikir yürütülebilmesine yardımcı olmuştur. Bu durum, en azından şu anki veriler dahilinde, bu büstlerin mezar alanlarındaki benzer mekanlardan veya nişlerden ele geçmiş olabileceğini destekler niteliktedir.

4.5. Tarihsel Dağılım ve Bölgelerarası Etkiler

Katalog kapsamında ele alınan 86 adet eserin tarihlendirme dağılımı aşağıdaki gibidir:

Geç Cumhuriyet Dönemi: **K26**

Iulius-Claudiuslar Dönemi: **K28, K42, E2, E21, E22**

Flaviuslar Dönemi: **K33, K34, K41 (?)**

Geç Flaviuslar Dönemi: **K13, K27, K35, E3, E4, E5, E24, E25**

Traianus Dönemi: **K22**

MS Geç 1. yüzyıl: **K17**

MS 1. – 2. yüzyıl: **E8**

MS Erken 2. yüzyıl: **K51, E7, E10, E11**

Erken Hadrianus / Hadrianus Dönemi: **K15, E23**

MS 2. yüzyıl (?): **E18**

MS 2. yüzyılın I. yarısı: **E12, E13**

MS 2. yüzyılın II. çeyreği: **K8**

MS 2. yüzyılın II. yarısı: **K49, K52, E6, E9, E14, E15, E16, E26, E28**

MS 2. yüzyılın son çeyreği: **E17**

Orta Antoninler Dönemi: **K21, K38**

Orta – Geç Antoninler Dönemi: **K9, K25**

Geç Antoninler – Erken Severuslar Dönemi: **K10, K50**

MS 2. – 3. yüzyıl: **K36, K37, K46**

Erken Severuslar Dönemi: **K7, K23, K24, K31, K32, K55**

Orta Severuslar Dönemi: **K19, K43, K47**

Erken – Orta Severuslar Dönemi: **K56**

Orta – Geç Severuslar Dönemi: **K1, K12, E27**

Geç Severuslar Dönemi: **K2, K11, K20, K29, K30**

Severuslar Dönemi: **K48 (?)**

MS 3. yüzyıl: **K6, K18, K44, K45**

MS 3. yüzyılın II. çeyreği: **K3, K4**

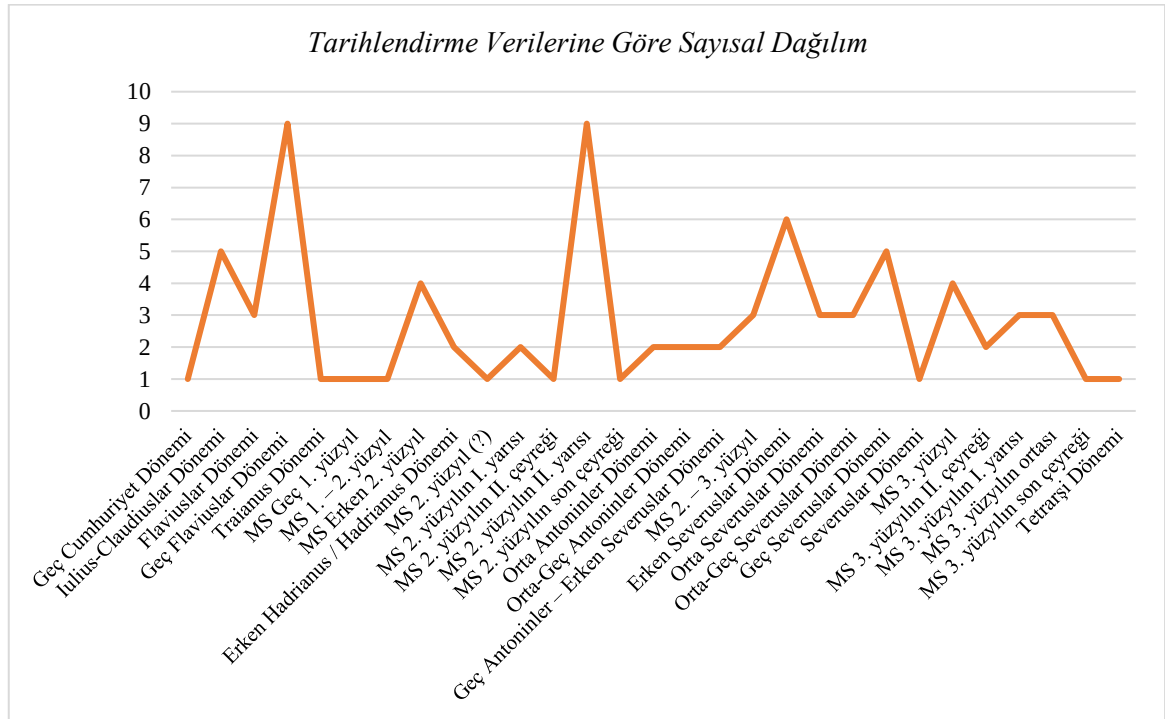
MS 3. yüzyılın I. yarısı: **K5, E19, E20**

MS 3. yüzyılın ortası: **E1, K53, K54**

MS 3. yüzyılın son çeyreği: **E29**

Tetrarşi Dönemi: **E30**

Aşınmadan ve yarım kalmış işçilik özelliği göstermesinden kaynaklı tarihlendirme önerisi getirilemeyenler: **K14, K16, K39, K40**

Şekil 4.5.1. Tarihlendirme Verilerine Göre Sayısal Dağılım (Grafik 1)

Sayısal dağılımdan ve grafikten de (Şekil 4.5.1) anlaşılacağı üzere, eserlerin kronolojik açıdan MS 2. yüzyılın II. yarısı ile MS 3. yüzyılın I. yarısında yoğunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak bu veri değerlendirilirken eserlerin büyük bir kısmının satın alma, zor alım veya müsadere yolu ile müzelere kazandırılmış olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle de tarihlendirmeler stil-kritik yöntemlere dayanılarak yapılmıştır.

Bu noktada da eserlerin tarihlendirmeleri ile ilgili yaşanan bazı zorlukların belirtilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere, çalışma kapsamında ele alınan eserlerin büyük çoğunluğu kireçtaşı malzemeden oluşmaktadır. Buna ek olarak eserlerin büyük bir bölümü yerel işçilik özelliği göstermektedir. Her bölgenin kendine özgü, yerel stilistik özelliklerinin var olduğu göz önünde bulundurulduğunda, eserlerin tarihlendirilmeleri sırasında stil olarak benzer örneklerin bulunması oldukça zorlaşmıştır. Böylesi bir durum, bazı eserlerin tarihlendirme aralıklarının daha geniş tutulmasına neden olmuştur.

Katalog kapsamında değerlendirilen eserlerin ağırlıklı olarak Severuslar Dönemi (MS 2. yüzyıl sonu – 3. yüzyıl başı) ve sonrasına tarihlendirilmiş olması, Pamphylia ve Kilikia Bölgesi heykeltıraşlığı için önemli bir hususu oluşturur. Bununla birlikte, çalışmaya dahil edilen eserlerin büyük bir çoğunluğunun özellikle tipolojik ve ikonografik açıdan yoğun ölçüde Suriye ve Doğu etkilerini barındırması, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri'ndeki Doğu etkilerinin her açıdan detaylı bir biçimde irdelenmesini gerekli kılmıştır. Nitekim bahsi geçen önemli husus, bu doktora tez çalışmasının da ana konusunu oluşturmaktadır.

Küçük Asya'nın diğer bölge ve kentlerinin aksine, Pamphylia Bölgesi kentleri MS 2. yüzyılın sonu ve 3. yüzyılın başında parlak bir dönem yaşamıştır. Bu hususun en önemli nedenlerinden biri ise Pamphylia limanlarının Suriye'ye yapılan askeri ve ticari sevkیاتlarda kullanılmış olmasıdır⁹⁰⁷. Bölgenin en önemli ticaret limanı konumunda olan Side, Severuslar Dönemi'nde (MS 3. yüzyılın başı/veya ilk yarısına tarihlenen yazıtlardan hareketle) Suriye'ye yapılan tahıl sevkیاتlardan dolayı *militaris annona*'nın sevk edildiği önemli bir liman konumundadır⁹⁰⁸. Şüphesiz bu veri, söz konusu iki bölgenin MS 2. yüzyıl sonu ve MS 3. yüzyıldaki karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. İşte tam da bu noktadan hareketle söz konusu tarih aralığının; Pamphylia

⁹⁰⁷Weiss, 1981, **a.g.k.**, 340; Nollé, 1986a, **a.g.k.**, 271; Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 103. Dn. 363.

⁹⁰⁸Weiss, 1981, **a.g.k.**, 340; Drexhage, 1991, **a.g.k.**, 81; Nollé 1993a, **a.g.k.**, 91, 94; Nollé, 1997, **a.g.k.**, 259; Onur, 2009, **a.g.k.**, 303.

Bölgesi ile Suriye'nin heykeltıraşıltadaki karşılıklı etkileşiminin anlaşılması adına, bölge kentleri ve Suriye ile ilişkili doğrudan veya dolaylı yollardan ilişki kurulabilecek verilerle desteklenerek daha detaylı bir biçimde irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcından itibaren bölgedeki konumu itibarıyla her bakımdan gelişim gösteren kentlerinden olan Side ve Perge, MS 1. ve 2. yüzyıl boyunca yaşanan *Pax Romana* (MÖ 27 - MS 180) sürecinden en avantajlı şekilde yararlanan kentlerden olmuştur⁹⁰⁹. Kentler, bu sürecin sağlamış olduğu kültürel canlılık, refah ve mimari gelişime, Helenistik kökenli karakterini koruyarak ayak uydurmuştur⁹¹⁰. Bu kentlerde söz konusu tarih aralığına ait oldukça fazla sayıda kamu binasının oluşturulması nedeniyle şehir planlamasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir⁹¹¹. Side ve Perge'deki varlıklı ve hayırsever vatandaşların büyük kamu binalarının inşa ve onarım masraflarını karşılayarak bu gelişime ön ayak oldukları bilinmektedir⁹¹². Tüm bu gelişmeler sonucunda söz konusu kentlerin özellikle MS 2. yüzyılın sonu ve 3. yüzyılın ortasına dek daha önce hiç olmadığı kadar zenginliğe ve refaha kavuşmuş olduğu⁹¹³, tespit edilen çeşitli sayıda epigrafik ve nümizmatik verilerden de anlaşılmaktadır⁹¹⁴.

Schmidt-Colinet'e göre, Pamphylia Bölgesi ile Suriye arasındaki yakın ilişkiler, siyasi ve ticari etkenlerin yanı sıra, bölgedeki kentlerin Severuslar Hanedanlığı tarafından desteklenmesi ile açıklanabilir⁹¹⁵. İmparatorluğun geri kalanında nadiren rastlanan ve Severuslar ailesinin neredeyse tamamını onurlandıran yazıtlar, Pamphylia Bölgesi ile ve Suriye'deki bazı kentlerden bilinmektedir. Nitekim, mimari bezeme özellikleri ve tonozlu

⁹⁰⁹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 78; Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 226-227.

⁹¹⁰Mansel, 1978, **a.g.k.**, 13; Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 227.

⁹¹¹Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 81.

⁹¹²MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bir demiurge yazıtında, Tanrıça Dea Roma Rahibi ve demiurgos olan T. Flavius Spartiacus isimli saygın bir Sideli vatandaşın tiyatroyu cömert bir biçimde tamir ettiği (?) ifade edilmektedir (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 362. Nr. 73; Bean, 1965, **a.g.k.**, 69. No. 189); Kasai kenti yakınlarında ele geçen ve MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir yazıttan öğrenildiğine göre; Side teritoryumundaki Kasai kentinin zengin bir vatandaşı olan ve hem kendi kentinde hem de Side'de çeşitli memuriyetler üstlenen Marcus Aurelius Obrimianus Konon isimli yerel Euergetes, Nymphaion'un yarım kalan yapım aşamasının devamlılığı/tamamlanması için bağışta bulunmuştur (Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 204-207. TEp 4); Karallia teritoryumunda bulunan Aydolin Kalesi'nden ele geçen ve MS 212-240 yıllarına tarihlendirilen bir başka yazıttan ise tıpkı Kasai'li Marcus Aurelius Obrimianus Konon gibi Side'de çeşitli memuriyetler üstlenen Aurelius Mandrianus Longinus'un, Nymphaion'un inşasının devamlılığı için MS 240 yılında küratör vazifesini de üstlendiği öğrenilmektedir (Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 49-50, No. 19 (AE 1972, 627); Nollé 1983, **a.g.k.**, 128; Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 195-202. TEp 1).

⁹¹³Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 82.

⁹¹⁴Nollé, 1993a, **a.g.k.**, 82.

⁹¹⁵Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 103. Dn. 363.

mekânın üzerindeki duvarda yer alan yazıttan⁹¹⁶ hareketle Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Perge F2 Çeşme Yapısı'nın⁹¹⁷, yine bu yazıt ile Artemis Pergaia başta olmak üzere, İmparator Septimius Severus, Mater Castrorum Iulia Domna, tüm imparator ailesine ve sevgili anavatana adandığı bilinmektedir⁹¹⁸. Söz konusu yazıt ile özellikle Perge ve Suriye arasındaki ilişkilerin, imparator Septimius Severus ile birlikte yoğun biçimde artış gösterdiği anlaşılmaktadır⁹¹⁹.

Araştırmacı bu görüşünü ayrıca Perge F2 Çeşme Yapısı'ndan ele geçen ve tarafınca Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K24** kodlu rahibe heykelinin Suriye etkili ikonografik özellikleri ile de desteklemiştir⁹²⁰. Bu durum şüphesiz, Pergeliler'in Severuslar Dönemi'nde Suriye ile olan sıkı bağlantısını ve heykeltıraşlıktaki etkileşimini de göstermektedir.

İki coğrafyanın heykeltıraşlıktaki karşılıklı etkileşimi H. S. Alanyalı tarafından da ele alınmıştır. Araştırmacı, Perge Tiyatrosu scaenae frons'undaki Kentauromachie ve Gigantomachie frizlerinin⁹²¹ birbirinden farklılık gösteren stilistik özelliklerinden hareketle, Perge'de Suriye-Kilikia etkisi altında kalan yerel heykeltıraşların var olması gerektiğini ifade etmiştir⁹²².

Bununla birlikte Scaenae Frons'un üçüncü katındaki Suriye Alınlığı'nın bir köşesinde yer alan genç nehir tanrısı figürünün başındaki saz yapraklı tacın, Palmyra mezar kabartmalarındaki kadın figürlerinde görülen başörtüsü görünümünde işlenmiş olduğu tespit edilmiştir⁹²³. Bu noktada, saz yapraklı tacın Suriye'ye özgü bir detay olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Perge Tiyatrosu frizlerinde çalışan sanatçıların bir kısmı takip ettikleri stil ile Severuslar Dönemi'nde Pamphylia Bölgesi ve

⁹¹⁶ Mansel, 1975, **a.g.k.**, 70. Abb. 28; Merkelbach ve Şahin, 1988, **a.g.k.**, 112, no.14; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 230. No. 196.

⁹¹⁷ Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 367-369. Taf. 67, 1-2; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 7.

⁹¹⁸ Mansel, 1975b, **a.g.k.**, 368-369; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 242.

⁹¹⁹ Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 439; Şahin, 1999, **a.g.k.**, 236.

⁹²⁰ Schmidt-Colinet, 1991, **a.g.k.**, 441.

⁹²¹ Araştırmacıya göre figürlerde matkapla çalışılan saçlar, derin işlenen göz bebekleri ve irisin yeniden üretilmesi Geç Roma döneminin kabartma çalışmalarına işaret eder. Roma Dönemi lahit kabartmaları ile yapılan stilistik karşılaştırmalardan hareketle Kentauromachie ve Gigantomachie frizleri arasında paralellikler bulunmuştur ve MS 250/265 tarih aralığına yerleştirilmiştir (İnan, Atik, vd. 2000, **a.g.k.**, 339; Alanyalı, 2007, **a.g.k.**, 89; Ayrıca bkz. Alanyalı, 2023, **a.g.k.**, 295-306).

⁹²² Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 160.

⁹²³ N. Atik (2000). Die Bauornamentik der Bühnenfassade des Theaters von Perge. AA, s. 315 dn. 89. Ayrıca karşılaştırma için bkz. Lev.7.2: Tiyatro Sahne Binası birinci katındaki Dionysos frizinde Kestros'un başındaki saz yapraklı tac.; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 74, Bkz. K. Al-Ass'ad ve K. Makowski (1994). *Les Sculptures Funéraires de Palmyre*. Roma: G. Bretschneider.

Suriye arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaktadır⁹²⁴. Şüphesiz Severuslar Dönemi'nde Pamphylia Bölgesi ve Suriye arasındaki etkileşimi ortaya koyan ilişkiler; heykeltıraşlığın yanı sıra mimari plan ve bezeme motiflerinin birbirleri olan benzerliği üzerinden de tespit edilmiştir⁹²⁵.

4.5.1. Mimari

Pamphylia Bölgesi'nde; Suriye Eyaleti başta olmak üzere Doğu Eyaletler'indeki kentlerde bulunan yapıların sahip olduğu plan tipleri, mimari öğeler ve bezeme özellikleri karşılaştırılarak, tespit edilen benzerliklerden hareketle bir ilişki kurulmuştur⁹²⁶. Söz konusu ilişkiler bu başlık altında ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda, Pamphylia Bölgesi'ndeki Roma Dönemi mimarisine ait bazı unsurların Doğu Eyaletler'dekilerle birlikte aynı süreç içerisinde gelişim gösterdiği saptanmıştır. Şöyle ki; Pamphylia Bölgesi'nde plan tipi bakımından doğu etkisi sunan en erken örnek, Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen⁹²⁷ Side Demeter Tapınağı'dır⁹²⁸. Tapınak, plan bakımından Heliopolis/Baalbek'teki Venüs Tapınağı⁹²⁹, Hüsnü Süleyman'daki Küçük

⁹²⁴Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 160.

⁹²⁵Schmidt-Colinet 1991, **a.g.k.**, 439; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 76; M. Türkmen-Peker (2013). A Note On The Architectural Decoration Of The Severan Period In Pamphylia And Cilicia. *The Roman Empire during the Severan Dynasty* içinde. *Case Studies in History, Art, Architecture, Economy and Literature Series*, s. 151-172.

⁹²⁶Söz konusu ilişkiler, M. Türkmen ve A. Diri-Ünver tarafından doktora ve yüksek lisans tez çalışmaları kapsamında irdelenmiştir. Bkz. M. Türkmen (2007). *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; A. Diri Ünver (2021). *Anadolu Roma Mimarisinde Suriye Etkileri: Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁹²⁷Yüksek podyumlu yapı, mimari bezemelerinin sahip olduğu stil özellikleri ve kullanılan motifler bakımından Mansel tarafından MS 2. yüzyılın sonu veya MS 3. yüzyılın başlarına (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 140), Gliwitzky tarafından Geç Antoninler Dönemi'ne -MS 170-180 yılları arasına- (Gliwitzky, 2010, **a.g.k.**, 181-184), Türkmen tarafından ise Septimius Severus-Caracalla Dönemi'ne yerleştirilmiştir (Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 44-45). Son olarak Yurtsever, söz konusu yapıya ait bezemelerin stilistik özelliklerinden hareketle Antoninler Dönemi (Antoninus Pius MS 138-161) içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (A. Yurtsever (2017). Side'de MS 1.-3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi. G. Coşkun (Ed.) *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân: Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 260).

⁹²⁸G. Kaymak tarafından detaylı bir irdelemeye tabii tutulan yapıya ait her bir mimari blok, jeodezik ölçümler ve hassas çizimleri yapılarak belgelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yapının mimarisine dair restitüsyon önerileri getirilmiş ve rölöve çalışmaları yapılmıştır. Araştırmacı, yapıya ait olan iki adet tympanon'dan birinin üzerinde bulunan büstün, daha önceki araştırmacıların ifade ettiği gibi "konik serpuşlu bir erkek büstüne" ait olmadığını, bunun yerine stilize edilmiş başak ve haşhaş kozası ile betimlenmiş dalgalı saçlı bir kadına ait olduğunu saptamıştır. Yüksek kabartma biçiminde işlenmiş bu kadın büstünün yanında bulunan atribütlerinden hareketle, tapınağın tanrıça Demeter'e ait olması gerektiği önerilmiştir (G. Kaymak (2015). Side P Tapınağı'nda Yeni Araştırmalar, Yeni Bulgular ve Yeni Yorumlar, *ADALYA*, (18), s. 218.).

⁹²⁹Mansel, tapınak için plan olarak benzerlik sunduğunu ifade ettiği Baalbek'teki yapıyı "Yuvarlak Tapınak" şeklinde ifade etmiştir (Bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 140). Yapılan plan karşılaştırmaları sonucunda

Tapınak (*Exedra*)⁹³⁰ ve Palmyra'daki Mehin Tapınağı; girişte öne doğru çıkıntı yapan iki uçtaki kanatları bakımından ise Hatra'daki "E Tapınağı" ile benzerlik sunar⁹³¹. Tüm bu veriler, Side Demeter Tapınağı'nın Suriye mimarisi ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Demeter Tapınağı'na göre daha geç bir tarihte inşa edilen⁹³² Side Batı Nekropolü Mausoleiumu'nda⁹³³ aynı doğrultuda ve birbirlerine geçiş sağlayan art arda düzenlenmiş iki avlunun varlığı ile Side'nin Suriye ile olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Mansel'e göre söz konusu yapı, yukarıda bahsi geçen özelliği ve plan tipi bakımından Gerasa'daki Artemis Tapınağı, Palmyra'daki Baal Shamin Tapınağı ve Baalbek'teki İupiter Tapınağı ile benzerlik göstermektedir⁹³⁴. Bununla birlikte tapınağın cella duvarlarının payelerle desteklenmesi gerek Anadolu'da gerekse Suriye'de karşımıza çıkan bir özelliktir⁹³⁵. Tüm bu veriler dahilinde, Mansel'e göre Side Mausoleiumu Anadolu-Suriye geleneğini devam ettirmektedir⁹³⁶. Bu noktada söz konusu yapının, Doğu etkisi ile şekillenen eklektik bir karakterinin olduğunu söylemek mümkündür.

bahsi geçen yuvarlak tapınağın, Baalbek'teki Venüs Tapınağı olduğu anlaşılmıştır (Baalbek Venüs Tapınağı için bkz. A. Segal (2013). *Temples and Sanctuaries in the Roman East*. Oxford: Oxbow Books, s. 136-141). İki yapı arasındaki plan benzerliği G. Kaymak tarafından da ifade edilmiştir (G. Kaymak (2018). *Art and Roman Architecture: God's Face on the Temple Facade: A Case Study in Temple "P" in Side, Pamphylia / Turkey*. *Online Journal of Art and Design*, 6 (3), s. 14-15).

⁹³⁰Mansel, Bosch ve İnan, 1951, **a.g.k.**, 11-12; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 140; Hüsnü Süleyman'daki Küçük Tapınak (*Exedra*) için bkz. Segal, 2013, **a.g.k.**, 86-89.

⁹³¹Kaymak, 2015, **a.g.k.**, 222; Kaymak, 2018, **a.g.k.**, 14.

⁹³²Yapı, mimari bezeme özelliklerinden hareketle Mansel tarafından MS 3. yüzyılın II. yarısına; Kramer tarafından ise MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir (A. M. Mansel (1960). Side'de İki Mezar Anıtı. *Belleten*, XXIV (95), s. 417; J. Kramer (1983). Zu einigen Architekturteilen des Grabtempels westlich von Side. *BjB*, (183), s. 160-161.

⁹³³Side Batı Nekropolisinde bulunan mezar anıtı, yüksek bir podyum üzerinde yükselmektedir. Cephesinde iki sıra halinde dört adet sütun yer alır. Yapının etrafı periystillerle çevrilmiştir. Yapı, plan ve görünüm bakımından bir tapınağa benzerlik sunmasından kaynaklı "tapınak tipli mezar" olarak da isimlendirilmiştir. (Ö. Turak (2024). Pamphylia'da Anıtsal Mezar Mimarisi ve Lahitler. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 288).

⁹³⁴Mansel, 1960, **a.g.k.**, 414; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 317.

⁹³⁵Mansel, 1960, **a.g.k.**, 415-416.

⁹³⁶Mansel, 1960, **a.g.k.**, 417.

Son olarak yarım daire formu ile *Apsidal* veya *Exedra* planlı çeşmeler grubuna dahil edilen ve MS 2. yüzyılda inşa edildiği düşünülen⁹³⁷ Perge F5 çeşmesinin⁹³⁸, plan açısından Suriye'nin Suweda ile Bosra kentlerinde bulunan Nymphaion'lara, Leptis Magna'da bulunan ve MS 198-211 yıllarına tarihlendirilen Nymphaion'a ve son olarak MS 2. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Ürdün Gerasa⁹³⁹ ile Petra'daki Nymphaion'lara benzerlik sunduğu saptanmıştır⁹⁴⁰.

Plan tipleri dışında, MS 2. yüzyılda kavisli lento ile karakterize olmuş kemer ile kesilen ve "Suriye Tipi" alınlık adıyla anılan⁹⁴¹, kökeninin Suriye olduğu düşünülen mimari ögenin Anadolu'da giderek yaygınlaştığı görülmektedir⁹⁴². Suriye tipi alınlığın en erken örneklerinin MS 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirildiği ve Doğu Eyaletler ile Anadolu'da da aynı süreç içerisinde karşımıza çıktığı öne sürülmektedir⁹⁴³. Bu noktada, Side'de Suriye Tipi alınlığa sahip olan yapı grupları arasında; Demeter Tapınağı (P)⁹⁴⁴, Batı Nekropolü Mausoleiumuna ait Propylon⁹⁴⁵, B Caddesi Propylonu⁹⁴⁶, C2 Caddesi Propylonu⁹⁴⁷; Perge'de ise Tiyatro'nun sahne binası üçüncü katındaki alınlık⁹⁴⁸ ile Geç Dönem Kapısı/Severuslar Takı (D)⁹⁴⁹ gibi yapılar sayılabilir.

⁹³⁷Çeşmeye ait havuz içerisinde ele geçen heykeller (Caracalla, Fulvia Plautilla vd.) göz önünde bulundurulduğunda yapının Severuslar Dönemi'nde, MS 2. yüzyıl sonlarında ya da 3. yüzyılın hemen başında inşa edildiği düşünülmektedir (O. Kara ve M. Demirel (2015a). Perge 2014 Yılı Kazıları/Excavations at Perge in 2014. *ANMED*, (13), s. 242). Ancak heykellerin bu yapıya ait olup olmadıkları kesin olarak tespit edilemediğinden bu öneriye soru işaretli yaklaşılması gerekir. Nitekim, Can'a göre söz konusu heykeller yapının mimarisi ile uyumlu değildir. Çeşmenin sahip olduğu plan tipinin MS 2. yüzyıldaki yoğun kullanımı da göz önünde bulundurulduğunda, yapının inşa tarihi için MS 2. yüzyıl önerisinin sunulmuştur (Can, 2019, **a.g.k.**, 61-66). Bu noktada Akçay-Güven'e göre yapıdan ele geçen heykellerin, başka bir yapıdan taşınarak (F4 Çeşmesi) daha sonraki bir dönemde F5 Çeşmesi'nin resim programına dahil edildiği düşünülmektedir. (Bkz. Akçay-Güven, 2022, **a.g.k.**, 201-202).

⁹³⁸Kara ve Demirel, 2015a, **a.g.k.**, 242.

⁹³⁹Dorl-Klingenschmidt, 2001, **a.g.k.**, 48. Abb. 18.

⁹⁴⁰Can, 2019, **a.g.k.**, 51-54; Ünver, 2021, **a.g.k.**, 146.

⁹⁴¹Bu öge her ne kadar "Suriye" ile ilişkilendiriliyor olsa da köken problemi günümüzde halen tartışılan bir konudur. Detaylı bilgi için bkz. P. López de Corselas (2012). En torno al "entablamento arcuado" y al "frontón sirio" en la arquitectura construida y la iconografía arquitectónica romana. *Ocnus. Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia*, (20), s. 181-211.

⁹⁴²Diri-Ünver, 2021, **a.g.k.**, 123.

⁹⁴³López de Corselas, 2012, **a.g.k.**, 205-206.

⁹⁴⁴Mansel, 1978, **a.g.k.**, 138-139; G. Kaymak (2015). Side P Tapınağı'nda Yeni Araştırmalar, Yeni Bulgular ve Yeni Yorumlar, *ADALYA*, (18), s. 218.

⁹⁴⁵Yapıda, Suriye Alınlığına dair parçaların varlığı bilinmesine karşın rekonstrüksiyonu ile ilgili henüz güncel bir çalışma bulunmamaktadır.

⁹⁴⁶V. Öztekin (2024). *Antik Side Şehir Planlamacılığında Yol Ağ Sistemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s. 45-48.

⁹⁴⁷Öztekin, 2024, **a.g.k.**, 60.

⁹⁴⁸A. Öztürk (2009). *Die Architektur Der Scaenae Frons Des Theaters in Perge*. Walter de Gruyter, s. 36, 129, 156, 241-242.

⁹⁴⁹Mansel, 1969, **a.g.k.**, 94; A. M. Mansel (1970). 1969 Perge Kazılarına Dair Önrapor. *TAD*, 18 (2), s. 130; Mansel, 1975a, **a.g.k.**, 63; Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 28; Öztürk, 2009, **a.g.k.**, 242.

İki bölge arasındaki ilişki, mimari bezemeler üzerinde de takip edilebilmektedir. Araştırmacılara göre, mimari bezemeler üzerinden kurulan ilişkiler özellikle Antoninler Dönemi'nden başlayarak, Severuslar Dönemi ve sonrasına dek izlenebilmektedir⁹⁵⁰. Ancak Pamphylia Bölgesi'nde özellikle Severuslar Dönemi'ne ait yapılarda söz konusu etkinin varlığı daha net biçimde tespit edilmiştir. Gliwitzky'e göre, MS 2. yüzyıl sonu ve 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Suriye yapılarının mimari bezemeleri ile Pamphylia Bölgesi'nde özellikle Severuslar Dönemi ve sonrasına tarihlendirilen yapılardaki mimari bezemeler arasında stil ve motif açısından yoğun paralellikler bulunmaktadır⁹⁵¹. Araştırmacıların görüşlerinden hareketle aşağıda söz konusu ilişkiler kronolojik olarak değinilmeye çalışılmıştır.

Şöyle ki; ithaf yazıtından hareketle imparator Marcus Aurelius Dönemine (MS 161-180) tarihlendirilen Aspendos Tiyatrosu'nun alt kat sima kuşağı üzerindeki İon kymationu bezemeleri, Antoninler Dönemi içinde Pamphylia Bölgesi'ndeki Suriye etkisini gösteren önemli bir örnektir⁹⁵².

Araştırmacı Türkmen'e göre; Pamphylia'daki özellikle Severuslar Dönemi yapılarının mimari bezemelerinde bazı Suriye özellikleri görülmektedir⁹⁵³. Buna göre Perge Agorası'ndaki Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Tholos'un konsollarından birinin alt yüzündeki rozet tipi, Palmyra'daki bir pilaster başlığında ve Anıtsal Kemer'in bezemelerinde gözlemlenir⁹⁵⁴. Ayrıca, Perge'de Güney Hamam'ın Anıtsal Giriş'indeki (Severus Propylaea) geniş ve figürlü soffitlerin⁹⁵⁵ yakın benzerlerine, Heliopolis/Baalbek'te bulunan Bacchus Tapınağı'nın cella kapısının lentosunun alt yüzünde ve peristylusun tavan kasetlerinde rastlanılmıştır⁹⁵⁶.

MS 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başına tarihlendirilen Side Batı Nekropolü Mausoleiumu'nda bulunun soffit bezemelerinin⁹⁵⁷ tipolojik ve stilistik açıdan Palmyra'daki Mezar No. 76 ve 86'daki örneklerle benzerlik sunduğu Schmidt-Colinet

⁹⁵⁰Gliwitzky, 2010, **a.g.k.**, 189.

⁹⁵¹Gliwitzky, 2010, **a.g.k.**, 189.

⁹⁵²Türkmen-Peker, 2013, **a.g.k.**, 154; Yurtsever, 2017, **a.g.k.**, 263 Dn. 86; Ayrıca Bkz. B. Can (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri. *Adalya*, VIII (2005), s. 114, Res. 8

⁹⁵³Türkmen-Peker, 2013, **a.g.k.**, 154.

⁹⁵⁴Türkmen, 2007, **a.g.k.**, 76; Türkmen-Peker, 2013, **a.g.k.**, 154. fig. 12-13.

⁹⁵⁵H. Abbasoğlu (1994). *Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 85-91, no. 155-160; Türkmen-Peker, 2013, **a.g.k.**, 154; Severuslar Dönemi soffit bezeme özellikleri için bkz. A. Yurtsever (2021). *Side Gymnasiumu (M Yapısı) Mimari Araştırmalar ve Araştırmaların Sonuçları – Side Antik Kenti Araştırmaları 1*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 240, Dn. 146.

⁹⁵⁶Türkmen-Peker, 2013, **a.g.k.**, 154.

⁹⁵⁷Mansel, 1978, **a.g.k.**, 302. Res. 346.

tarafından ifade edilmiştir⁹⁵⁸. Buna ek olarak Palmyra'daki Mezar No. 36'da bulunan bazı soffit şemalarının⁹⁵⁹ neredeyse birebir benzerleri Pamphylia Bölgesi'nde Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne ait mimari süslemelerde tespit edilmiştir⁹⁶⁰. Buna örnek olarak Perge F1 Çeşmesi kasetlerindeki şema⁹⁶¹ ile Perge Güney Hamam'ın Anıtsal Giriş'indeki (*Severus Propyloae*) şemalar⁹⁶² gösterilmiştir⁹⁶³. Araştırmacıya göre iki bölge arasındaki şemaların birbirlerine benzerlik sunması, Pamphylia'daki Suriye etkisi ile açıklanamaz. Bu durum, Suriye'yi etkileyen Pamphylia formlarıyla/şemalarıyla karşı karşıya olduğumuzu kanıtlamaktadır⁹⁶⁴. Dolayısıyla, Palmyra'daki ustaların Pamphylia'da kullanılan soffit şemalarına erişimi olduğu anlaşılmaktadır⁹⁶⁵. Buna göre, Palmyra'da Pamphylia kökenli şemaların kullanıldığı veya ustaların çıraklığını bu bölgede yapmış olabileceği düşünülmektedir⁹⁶⁶.

Gliwitzky; MS 3. yüzyılın ilk yarısında ve daha sonrasında Pamphylia Bölgesi ile Suriye mimari bezemeleri arasında stil ve motif açısından paralelliklerin bulunduğunu ancak karşılıklı bir bağımlılığın söz konusu olmadığını belirtir⁹⁶⁷. Eğer böylesi bir bağlantı var ise bunların tekil örnekler ile sınırlı olduklarını ifade eder.

Yurtsever ise Schmidt-Colinet'in görüşünü farklı bir örnek üzerinden destekler. Araştırmacı, Side Nymphaeum'unda tespit edilen ve MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına tarihlendirilen 2. tipteki İon kymation bezeme örneklerinin Suriye'de Pamphylia Bölgesi'ne göre daha fazla tercih edilerek kullanıldığını belirtir⁹⁶⁸. Ancak bezeme öğelerinin detaylarında farklılıkların bulunması iki bölge arasındaki mimari etkileşimin hangi yönde olduğunun tespitini zorlaştırır. Buna karşın Pamphylia'lı ustaların bir şekilde bu bezeme stilini görüp öğrenerek taşta uyguladıkları veya Suriyeli ustaların bu bezemeyi Pamphylia'da öğrenip kendi ülkelerine döndüklerinde farklı bir formda kullandıkları düşünülmektedir. Bu noktada Nymphaion'a ait bezemelerden hareketle özellikle MS 3.

⁹⁵⁸Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 78-80. Abb. 43. Nr. 1-3.

⁹⁵⁹Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84; Soffit bezemeleri için bkz. Nr. 167, 168, 170-172. Beil. 11-12; Soffit şemaları için bkz. Abb. 44, Nr. 17-18.

⁹⁶⁰Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84.

⁹⁶¹Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84; Abb. 45. Ayrıca bkz. K. Tancke (1989). *Figuralkasetten griechischer und römischer Steindecken*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang GmbH, s. 312-313, Kat. No. 52; Taf. 84. 3-4.

⁹⁶²Mansel, 1975, **a.g.k.**, 71-72; Abb. 32-33.

⁹⁶³Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84.

⁹⁶⁴Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84; Dn. 226.

⁹⁶⁵Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 80.

⁹⁶⁶Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 84.

⁹⁶⁷Gliwitzky, 2010, **a.g.k.**, 190.

⁹⁶⁸Yurtsever, 2017, **a.g.k.**, 261.

yüzyılın başında Side’de ve genel olarak Pamphylia Bölgesi’nde Suriye etkisinin varlığı hissedilmektedir.

4.5.2. Lahitler ve ostotekler

Pamphylia heykeltıraşlığı, sadece serbest heykelde değil lahit ve ostotek alanında da Kilikia ve Suriye bölgeleriyle temas halinde olmuştur⁹⁶⁹. Bu bölümde kısaca, bölgedeki lahit ve ostoteklerin Suriye ile olan ilişkisi hem doğrudan hem de dolaylı yoldan ele alınmaya çalışılmıştır.

Pamphylia Bölgesi’nde, bölgenin yerel taşlarından (kireç taşı, konglomera, traverten) ve ithal mermer (*Attika*, *Prokennesos* ve *Dokimeion*) malzemeden oluşan çok sayıda ve oldukça çeşitli lahit bulunmaktadır⁹⁷⁰. Bölgedeki lahitler; tekne bezemelerine göre 5 gruba ayrılmıştır⁹⁷¹. Girlandlı (tam işli veya yarı işli), figürlü frizli, Torre Nova, madalyonlu ve sütunlu şeklinde sınıflandırılan lahitler antik dönem heykeltıraşlığı içerisinde özel bir konuma sahiptir⁹⁷².

Bilindiği üzere Phrygia Bölgesi’nde yer alan Dokimeion, Küçük Asya lahitlerinin Ana Grubunu (*Hauptgruppe*) oluşturan önemli bir üretim merkezidir⁹⁷³. Araştırmacılar tarafından Dokimeion’un yanı sıra, girlandlı lahit üreten ikincil atölyelerin var olması gerektiği önerilmektedir⁹⁷⁴. Tam da bu noktada Koch; Perge’de, Dokimeion’a bağlı girlandlı lahit üreten ikincil bir atölyenin var olduğunu ve burada Küçük Asya lahitlerinin üretildiğini ifade eder⁹⁷⁵. Bir başka görüş ise Dokimeion’da belli oranda tamamlanan yani

⁹⁶⁹Alanyalı, 2012, **a.g.k.**, 160; Alanyalı, 2022, **a.g.k.**, 137.

⁹⁷⁰Koch, 2010, **a.g.k.**, 27.

⁹⁷¹Ö. Turak (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, s. 63; Ö. Turak (2024). Pamphylia’da Anıtsal Mezar Mimarisi ve Lahitler. A. Özdizbay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 290.

⁹⁷²G. Koch (2010). *Türkiye’deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri Genel Bir Bakış (Kaynakça Eki İle) / Sakophage Der Römischen Kaiserzeit in der Türkei*. Antalya: Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), s. 1.

⁹⁷³M. Waelkens (1982). *Dokimeion. Die Werkstatt der Representativen Kleinasiatischen Sarkophage: Chronologie und Typologie ihrer Produktion*. Berlin: Gebr Mann Verlag, s.109; Koch, 1982, **a.g.k.**, 498; Koch, 2001, **a.g.k.**, 165; Koch, 2010, **a.g.k.**, 2; T. Korkut (2019). Dokimeion or Pamphylia? Sarkophagus Production in Roman Pamphylia / Dokimeion ya da Pamphylia? Roma Dönemi Pamphylia’nda Lahit Üretimi. E. Özer (Ed.) *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinden Ölüm Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu-Aizonai IV. Özel Sayı*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, s. 637-638.

⁹⁷⁴H. Wiegartz (1965). *Kleinasiatische Säulensarkophage. Untersuchung zum Sarkophatypus und zu den figürlichen Darstellungen*. Berlin: Gebr Mann Verlag, s. 41; 49; Waelkens, 1982, **a.g.k.**, 106-109; Koch, 1982, **a.g.k.**, 498; Koch, 2010, **a.g.k.**, 2.

⁹⁷⁵Koch, 2010, **a.g.k.**, 25; Ayrıca bkz. Turak, 2011, **a.g.k.**, 271-272; 286- 289.

yarı işlenmiş lahitlerin Pamphylia'ya getirilerek son şekillerinin verildiğidir⁹⁷⁶. Bu noktada Pamphylia Bölgesi'nde lahit üretiminde ön plana çıkan, mermer işleyebilen ve bu geleneği de devam ettirebilen bir lahit atölyesinin veya atölyelerinin var olduğunu söylemek mümkündür⁹⁷⁷. Böylece, söz konusu lahitlerin Attaleia veya Perge'den deniz yoluyla; Suriye ve Filistin başta olmak üzere Arabistan, Rodos, Girit ve İtalya gibi farklı bölgelere ihraç edildikleri düşünülmektedir⁹⁷⁸. Bölgede Helenistik Dönem'den itibaren başlayan lahit üretim geleneği, MS 2. ve 3. yüzyıllarda büyük bir öneme sahiptir⁹⁷⁹.

Suriye eyaletinde de tıpkı Pamphylia Bölgesi'nde olduğu gibi lahitlerde oldukça çeşitlilik söz konusudur. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde bölgede bağımsız bir lahit üretimi mevcut değildir⁹⁸⁰. Bu nedenle çoğunlukla Roma ve Atina başta olmak üzere, Küçük Asya (*Dokimeion*) Ana Grubu'na ait lahitler ithal edilmektedir⁹⁸¹. İthalat merkezleri arasında başta Pamphylia olmak üzere Assos ve Mısır gibi çeşitli yerel üretim merkezlerinden örnekler mevcuttur⁹⁸².

Schmidt Colinet'e göre Suriye kıyılarında bulunan lahit atölyelerinde kent Roma, Attika ve Küçük Asya'dan ithal edilen lahitler, kopyalanarak veya yeniden işlenerek Suriye'nin iç bölgelerine ulaştırılmıştır⁹⁸³. Bu nedenle, Pamphylia lahit atölyelerinin Suriye atölyeleri (Tyre ve Sidon) üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir⁹⁸⁴. Bununla birlikte, Suriye kıyı merkezlerinin de Küçük Asya ile Suriye hinterlandı arasında aracı rolü oynadığı bilinmektedir. Özellikle MS 2. yüzyılın sonu ve 3. yüzyılın başında Küçük Asya'nın, Levant kıyılarına yapılan mermer tedarikinde önemli bir tekele sahip olduğu belirtilir. Bu noktada Pamphylia liman kentleri, Küçük Asya ile Suriye arasındaki önemli araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Pamphylia kentleri aracılığıyla Tyre ve Sidon'daki büyük mermer depolarına ulaşan mermer, Palmyra dahil olmak üzere Suriye'nin iç bölgelerine sevk edilmektedir⁹⁸⁵.

⁹⁷⁶Turak, 2011, **a.g.k.**, 272-273.

⁹⁷⁷G. Koch ve H. Sichtermann (1982). *Römische Sarkophage*. München: C. H. Beck, s. 541; Turak, 2011, **a.g.k.**, 255-256; 263; 298-301.

⁹⁷⁸Koch ve Sichtermann 1982, **a.g.k.**, 508-509. Abb. 18; Koch, 2001, **a.g.k.**, 172.

⁹⁷⁹Turak, 2024, **a.g.k.**, 293.

⁹⁸⁰Koch, 2001, **a.g.k.**, 271.

⁹⁸¹G. Koch (1989). Der Import Kaiserzeitlicher Sarkophage in den römischen Provinzen Syria, Palaestina und Arabia. *Bjb*, (189), s. 161; Koch, 2010, **a.g.k.**, 28; Koch, 2001, **a.g.k.**, 271.

⁹⁸²Koch, 1989, **a.g.k.**, 161; G. Koch (1991). Rez. Thomas Weber, Syrisch-römische Sarkophagbeschläge: orientalische Bronzewerkstätten in römischer Zeit. *Bjb*, (191), s. 812; Koch, 2001, **a.g.k.**, 271.

⁹⁸³Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 95 Dn. 288; 97 dn. 317; Koch, 2001, **a.g.k.**, 273; Alanyalı, 2022, **a.g.k.**, 137.

⁹⁸⁴Alanyalı, 2022, **a.g.k.**, 137.

⁹⁸⁵Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 103.

Suriye'deki lahitlerde ithal mermer ile çoğunlukla yerel kireçtaşı kullanımı mevcuttur. Yerel kireçtaşından yapılan örnekler, sıklıkla yerel işçilik özelliği gösterir⁹⁸⁶. Ancak çoğunlukla farklı bölgelerden de etki almalarından kaynaklı yerel ve yabancı unsurları bir arada görmek mümkündür. Öyle ki bazı örneklerde farklı bölgelerden gelen motifleri bölgesel üslup ile harmanlayarak birleştirmişlerdir. Örneğin; Küçük Asya lahitleri üzerinde sıklıkla görülen “Gorgo” motifinin Suriye'ye aktarımı özel bir öneme sahiptir. Schmidt-Colinet tarafından çok yönlü biçimde ele alınan Palmyra 36 Numaralı Mezar'da tespit edilen Gorgo başı, ikonografik açıdan Küçük Asya'daki atölyelerden gelen motiflerle ilişkilendirilmektedir⁹⁸⁷. Gorgo motifi, Dokimeion'daki ortak bir atölyeye atfedilen bir grup lahdin ortak karakteristik özelliğidir. Dokimeion lahitlerinin de Pamphylia limanları üzerinden ihraç edildiği düşünüldüğünde, benzer motiflerin Side ve Perge'de bulunması da şaşırtıcı değildir. Nitekim Perge Batı Nekropolü'nden ele geçen ithal girlandlı lahit, girland boşluklarında bulunan Gorgo başlarından hareketle bu hususa örnek oluşturur⁹⁸⁸. Perge örneğine tip ve üslup olarak neredeyse birebir benzerlik sunan bir başka lahit ise Side Müzesi deposunda korunagelmektedir. Bu durum Pamphylia ve Suriye arasındaki ilişkinin bir başka örneğini oluşturmaktadır.

Lahitlere ek olarak bahsedilmesi gereken bir diğer malzeme grubu ise ostoteklerdir. Araştırmacılara göre Doğu Pamphylia ile Batı Kilikia'da birbirine üslup ve stil bakımından oldukça yakın benzerlikler sunan önemli bir ostotek (*girland süslü ostotek*) grubu mevcuttur⁹⁸⁹. Öyle ki, söz konusu eserlerin birbirleri olan bu benzerlikleri onların ortak bir atölyede üretilmiş olduklarını düşündürmektedir⁹⁹⁰. Bu örnekler çoğunlukla Side ve Korakesion civarındandır⁹⁹¹. Grubun üretim yeri veya yerlerine dair lokalizasyon henüz tespit edilemese de Pamphylia-Kilikia sınır bölgesinde yer aldığı düşünülmektedir⁹⁹². Söz konusu malzeme grubu, T. Korkut tarafından doktora tez çalışması kapsamında *Pamphylia-Kilikia* ostotek tipi altında değerlendirilmiştir⁹⁹³. Çalışmada ele alınan ostotekler, yuvarlak ve dikdörtgen formlu ostotekler olmak üzere

⁹⁸⁶Koch, 1991, **a.g.k.**, 812.

⁹⁸⁷Schmidt-Colinet, 1992, **a.g.k.**, 95.

⁹⁸⁸Turak, 2024, **a.g.k.**, 290. Fig. 8.

⁹⁸⁹Koch, 2001, **a.g.k.**, 220; Korkut, 2006, **a.g.k.**, 80; Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

⁹⁹⁰Koch, 2001, **a.g.k.**, 226; Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

⁹⁹¹Koch ve Sichtermann, 1982, **a.g.k.**, 542-543.

⁹⁹²Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

⁹⁹³Söz konusu ostotek grubu, N. Asgari tarafından da Pamphylia-Kilikia tipi olarak değerlendirilmiştir (Bkz. N. Asgari (1965) *Hellensitik ve Roma Çağlarında Anadolu Ostotekleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 331-332.

iki farklı grup altında değerlendirilmiştir⁹⁹⁴. Araştırmacıya göre eserlerin sahip olduğu ortak stil, motif ve malzeme cinsi gibi özellikler bir atölye önerisinin sunulmasını sağlar. Bu noktada; Hamaxia, Laertes, Perge, Selinus, Side ve Syedra bu üretim alanlarından olmalıdır⁹⁹⁵.

Küçük Asya'daki diğer ostoteklerden belirgin biçimde ayrılan Pamphylia-Kilikia tipindeki ostotekler, sarımsı ve yumuşak kireçtaşı malzemeden yapılmış olup yerel işçilik özelliği gösterir⁹⁹⁶. Genellikle üç yüzünde bir veya iki adet girland askısı; dar yüzlerden birinde ise bir mezar kapısı bulunmaktadır⁹⁹⁷. Girlandlar çoğunlukla boğa başları, akanthus, lotus veya defne yaprakları, nadir olarak ise Eroslar ve Nikeler tarafından taşınmaktadır⁹⁹⁸. Girland askıları içerisinde çoğunlukla bir kadın ve bir erkek figürüne ait portre başlar yer alır⁹⁹⁹. Defnedilen kişileri temsil eden bu başlar, yerel işçilik özelliği göstermesi nedeniyle çoğunlukla kabaca işlenmiştir. Söz konusu grubun üretimi, Helenistik Dönem'den başlayarak MS 3. yüzyıl içlerine dek devam etmiş olmalıdır¹⁰⁰⁰. Bu eserler arasında Tyros (Suriye Eyaleti), Halep, Kıbrıs, Andriake ve Rhodos'a ihraç edilmiş örnekler de bulunmaktadır¹⁰⁰¹.

Bahsi geçen ostotekler, bölgede yoğun olarak üretilmiş ve de kullanım görmüştür¹⁰⁰². Bu durum gömü adetlerindeki yerel gelenekler, kişisel tercihler ve de en önemlisi ekonomik nedenlerle açıklanabilir. Zira ostotekler yerel kireçtaşı malzemeden yapılmasından kaynaklı mermer lahitlere göre maliyet açısından daha uygundur.

Pamphylia-Kilikia ostoteklerinde gözlemlenen bir husus, bu çalışma için oldukça önem arz etmektedir. Şöyle ki, yukarıda da bahsi geçtiği üzere ostoteklerin girland boşluklarının genelinde bir kadın ve erkeğe ait portre başlar bulunmaktadır. Özellikle kadın başları incelendiğinde; başın genellikle himation ile örtüldüğü ve bazı örneklerde ise himationun üst kısmının yüksek ve bombeli biçimde düzenlendiği görülmektedir. Himationun hemen

⁹⁹⁴Korkut, 2006, **a.g.k.**, 80.

⁹⁹⁵Korkut, 2006, **a.g.k.**, 81.

⁹⁹⁶Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

⁹⁹⁷Korkut, 2006, **a.g.k.**, 80; Koch, 2001, **a.g.k.**, 226; Koch, 2010, **a.g.k.**, 32; 130-131. Res. Abb. 83-84.

⁹⁹⁸Korkut, 2006, **a.g.k.**, 80, 83; Koch, 2010, **a.g.k.**, 32; 130. Res. Abb. 82.

⁹⁹⁹Bahsi geçen girland askılarının boşluğunda bulunan figürler için Korkut tarafından tipolojik olarak 5 farklı grup belirlenmiştir. Bunlar kullanım yoğunluklarına göre azdan çoğa doğru sırasıyla; tam boy figürler, sadece bel hizasına dek betimlenen büstler, sadece göğse dek betimlenen portre büstler, sadece baş ve boyunu gösteren ve son olarak sadece baştan oluşan portreler şeklindedir (Korkut, 2006, **a.g.k.**, 23, 80); Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

¹⁰⁰⁰Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

¹⁰⁰¹Koch ve Sichtermann, 1982, **a.g.k.**, 543.

¹⁰⁰²Koch ve Sichtermann, 1982, **a.g.k.**, 542-543.

altında ise saçları sıkı sıkıya örten tek katlı kumaş katmanına sahip başörtüsü dikkati çeker¹⁰⁰³. Benzer başörtüsü kullanımı, bu çalışma kapsamında ele alınan Pamphylia ve Kilikia Bölgesi'ne ait heykel veya mezar büstlerinden oluşan 15 adet eserde de görülmektedir. Bu benzerlikten hareketle, söz konusu iki bölgenin serbest heykelde olduğu gibi ostotek gibi malzeme gruplarında da ortak ikonografileri kullandığı ve bu anlamda birbirlerini etkilediğini gösterir.

4.6. Malzeme Cinsi

Bu bölümde; katalog kapsamında ele alınan eserlerin malzeme cinsleri, var ise bölgedeki mermer veya taş ocakları ile dağılım alanları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.6.1. Mermer

Çalışma kapsamında ele alınan eserlerin sayıca oldukça az bir kısmı mermer malzemeden oluşmaktadır. Bunlar; **K23, K24, E1** numaralı portre heykeller ile **K22, K25, K56, E22** ve **E29** numaralı heykel başlarıdır. Perge'den ele geçen **K22, K23** ve **K24** kodlu eserler orta gözenekli beyaz mermere sahiptir. Soli Pompeipolis'ten ele geçen **K25**, ince-orta gözenekli ve gri damarlı beyaz mermer özelliği gösterir. Side'den ele geçen **K56** başı ise ince gözenekli sarımtırak beyaz mermerden işlenmiştir. Son olarak **K25** (Gazipaşa) orta-iri gözenekli beyaz mermer, **E22** (Hatay?) **E29** (Antakya) ise ince gözenekli mermerden oluşmaktadır.

Pamphylia Bölgesi'nde özellikle Side ve Perge'den ele geçen mermer heykel veya fragman sayısı oldukça fazladır. Bu durum, ilk olarak bölgede bir mermer ocağının var olması gerektiğini düşündürür. Ancak, bölgede günümüze dek tespit edilen herhangi bir mermer ocağı bulunmamaktadır. Bu noktada, Pamphylia Bölgesi'nde mermer ocaklarının bulunmayışı, pahalı bir yapı malzemesi olan mermerin deniz yoluyla temin edilmesini gerekli kılmıştır¹⁰⁰⁴. Nitekim, bir liman kenti olan Side'nin çeşitli kıyı kentlerinden gerekli mermer temininin zor olmadığı düşünülmektedir. Bu noktada J. İnan, Sidelilerin mermeri hammadde halinde mi yoksa sanat yapıtı olarak mı ithal ettikleri sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Side'de son yıllarda gerçekleştirilen kazılardan ele geçen heykeltıraşlık eserler farklı mermer cinslerinden (siyah mermer, gri damarlı sarımtırak

¹⁰⁰³Korkut, 2006, **a.g.k.**, 25.

¹⁰⁰⁴Nollé, 1993a, **a.g.k.**,84.

mermer vb.) oluşmaktadır. Bu noktada Sidelilerin farklı cinsteki mermerleri hammadde halinde kente getirttikleri düşünülmektedir¹⁰⁰⁵.

Akçay-Güven, bölgede mermer ocağının bulunmamasına karşılık çok sayıda mermer heykel bulunmasını, heykellerin ithal mermerden üretildiğine işaret ettiğini belirtir. Bu mermerin ise *Dokimeion* mermeri ile ilişkili olduğuna dikkat çeker¹⁰⁰⁶. Zira, Dokimeion mermeri ile bölge mermerine ait fiziki özelliklerin benzer olduğunu, ayrıca konum bakımından da buraya en yakın mermer ocaklarının Phrygia Bölgesi'nde yer aldığını ifade eder¹⁰⁰⁷. Ancak bu noktada Korkut ve Dirican tarafından, Pamphylia ve Dokimeion mermeri ilişkisinin ele alındığı çalışmada çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Perge'den ele geçen farklı kategorideki lahitlerden alınan çeşitli numuneler ile yapılan izotop ve kimyasal analiz değerlendirmeleri sonucunda, Perge lahitlerinin mermeri ile Dokimeion ya da yakın çevresindeki kaynaklarla doğrudan bir bağlantı kurulamadığı tespit edilmiştir¹⁰⁰⁸. Söz konusu tespit, heykeller için de geçerli olsa gerekir.

Korkut'a göre ayrıca, günümüzde Pamphylia Bölgesi kıyılarındaki dağların güney kıyılarında çok sayıda mermer ocağı işletilmektedir. Antik yerleşim alanlarında kalan bazı ocakların ise antik dönemde de üretim yaptığı düşünülmektedir. Ancak bu ocakların daha çok yerel ihtiyacı karşılamaya yönelik mermer üretimi yapmasından kaynaklı ticaret listelerinde kayıtlarına rastlanılmamıştır¹⁰⁰⁹. Bu durum, bölgedeki mermerin bir zorunluluk olarak ithal edilmesini gerekli kılmış olsa da heykeltıraşlıkta en azından ihtiyacı karşılayacak oranda yerel mermerin de kullanım görmüş olması gerekir. Bu hususun tespiti için, Pamphylia'nın yakın çevresinde günümüzde dahi işletilen mermer ocaklarından numunelerin alınıp, petrografik ve jeokimyasal analiz yöntemleri ile incelenmesi gerektiği önerilmektedir¹⁰¹⁰.

Bununla birlikte; bölgedeki mermer alışverişi veya temini ile ilgili önemli bir husus dikkati çekmektedir. Bu noktada, Perge Tiyatrosu scaenae frons'unun 1. katında yer alması gerektiği düşünülen zırhlı imparator heykeline (Env. No. 132393) ait kaidenin alt yüzeyinde bulunan bir yazıttan bahsedilmesi gerekir. S. Şahin tarafından detaylı bir

¹⁰⁰⁵İnan, 1965, **a.g.k.**, 7.

¹⁰⁰⁶Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 372-373.

¹⁰⁰⁷Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 372.

¹⁰⁰⁸T. Korkut ve M. Dirican (2020). Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları. *TÜBA-AR*, (27), s. 257-270.

¹⁰⁰⁹Korkut, 2019, **a.g.k.**, 638. Dn. 9.

¹⁰¹⁰Korkut ve Dirican, 2020, **a.g.k.**, 268.

biçimde ele alınan yazıtta; Numidia'daki mermer ocağında bulunan bir bloğun naklinden söz etmektedir¹⁰¹¹. Yazıt içeriğinden, heykele ait mermerin Numidia'daki (bugünkü Tunus) Simitthus kentinden ithal edildiği ve *Primus* adındaki bir azatlı köle tarafından gönderildiği tespit edilmiştir¹⁰¹². Şahin'e göre, yazıtta Domitianus'un bahsi geçmesi, Numidia mermerlerinin procurator'u olarak Primus'un faaliyetinin MS 81-96 yılları arasına yerleştirilmesini sağlamıştır. Numidia mermerine Perge'de rastlanması hususu, heykellerin yapımında kullanılması için en geç Flaviuslar Dönemi'nden itibaren Pamphylia'ya Afrika eyaletlerinden mermer ithal edildiğine işaret etmektedir¹⁰¹³. Bu husus şüphesiz, Perge kentinin Erken Roma Dönemi'nde dahi Afrika kentleri ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

4.6.2. Kireçtaşı

Katalog kapsamında incelenen toplam 86 adet eserden, yukarıda bahsi geçen 8 adedi dışında (**K22, K23, K24, K25, K56, E1, E22, E29**) geriye kalan 78 adet eserin malzemesi kireçtaşından oluşmaktadır. 78 adet kireçtaşı eserin ağırlıklı grubunu 25 adet ile (**K1, K2, K3, K4, K5, K6, K9, K10, K11, K17, E4, E5, E6, E10, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E19, E20, E21, E23, E24**) Alanya Müzesi'nde korunagelen eserler oluşturmaktadır. Bu sayıyı; 14 adet eserle (**K31, K32, K33, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, E3, E25, E30**) Adana Müzesi, 10 adet eserle (**K12, K13, K14, K15, K18, K19, K20, K21, E2, E27**) Antalya Müzesi, 8 adet eserle (**K43, K44, K45, K46, K47, K48, E8, E28**) Hatay Müzesi, 8 adet eserle (**K49, K50, K51, K52, K53, K54, K55, E7**) Gaziantep Müzesi, 6 adet eserle (**K6, K8, K16, K56, E9, E15, E18**) Side Müzesi, 4 adet eserle (**K27, K28, K29, K30**) Mersin Müzesi, 2 adet eserle (**K26, E26**) Anamur Müzesi ve son olarak 1 adet eserle Tarsus Müzesi'nde (**K42**) korunagelen eserler takip etmektedir.

Söz konusu eserlerin büyük bir çoğunluğu satın alma, müsadere ve bağış gibi farklı yollarla müzelere kazandırılmıştır. Örneğin, Alanya Müzesi'nde korunagelen eserlerin müze envanter kayıtlarında, buluntu yerlerine dair hiçbir bilgi olmamasına karşın araştırmacılar tarafından Hamaxia'dan (?) ele geçmiş oldukları önerilmiştir¹⁰¹⁴. Alanya Müzesi dışında diğer müzelerde bulunan eserler de tıpkı Alanya eserleri gibi olasılıkla

¹⁰¹¹S. Şahin (2012). Marmor Numidicum in Perge unter Domitian. *Gephyra* 9, s. 41-50; S. Şahin (2016). Domitianus'un Yönetimi Sırasında Perge'de Numidia Mermeri, *Eskiçağ Yazıları 9 / Akron 12*, s. 1-4.

¹⁰¹²Şahin, 2016, **a.g.k.**, 1-4.

¹⁰¹³Şahin, 2016, **a.g.k.**, 4.

¹⁰¹⁴Detaylı bilgi için bkz. Bölüm 4.3. *Buluntu Yerleri*.

yakın çevreden ele geçerek satın alma veya müsadere gibi yollarla müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Ancak eserlere dair buluntu yerlerinin bilinmiyor olması, malzeme cinslerine bağlı olarak ilişkilendirilebilecek taş ocaklarının lokal veya bölgesel olarak incelenmesini zorlaştırmaktadır. Yine de Pamphylia ve Kilikia Bölgesi özelinde bulunan yerel taş ocakları değerlendirilerek, eserlerin malzeme cinsleri ve cinslerine bağlı olarak ilişkili olabilecekleri taş ocakları irdelenmeye çalışılmıştır.

Pamphylia Bölgesi'nde çeşitli taş ocaklarının var olduğu bilinmektedir. Bunların bir kısmı Perge teritoryumunda bulunan Hotuşlar Mevkii yakınında tespit edilmiştir¹⁰¹⁵. Bunun yanı sıra Perge'nin 9 km güneyinde bulunan Karaçalı Tepesi, S. Çokay-Kepçe tarafından detaylı olarak araştırılmış bir taş ocağıdır¹⁰¹⁶. Araştırmacının ifadesine göre bu ocağın çıkarılmış traverten, kentin çeşitli yapılarında kullanılmıştır.

Kilikia Bölgesi'nin coğrafik ve dağlık topografik durumuna bağlı olarak kireçtaşı kullanımı oldukça fazladır. Dolayısıyla, heykeltıraşlık eserler başta olmak üzere çeşitli yapılarda ve mezar mimarisinde de bu eserin kullanımının görülmesi oldukça olağandır. Coğrafi özelliklerinin sunduğu farklılık bakımından Dağlık (Tracheia) ve Ovalık (Pedias) olarak ikiye ayrılan bölge, sahip oldukları kireçtaşı özellikleri bakımından da farklılıklar sunmaktadır. Öyle ki, bölgede CBS destekli yapılan çalışmalarda, kayaç yapılarına¹⁰¹⁷ ait analizler de bu durumu destekler niteliktedir. Bu noktada bölgenin kayaç yapısına bakıldığında Dağlık Kilikia'nın çoğunlukla "kireçtaşı" kayaç yapısından oluştuğu, Ovalık Kilikia'nın ise "kırıntılılar-karbonatlar" içerikli kayaç yapısına hâkim olduğu ifade edilir¹⁰¹⁸. Dolayısıyla, bölgede farklı kayaç yapılarından oluşan kireçtaşı malzemelerin var olduğu anlaşılmaktadır. Zira bahsi geçen farklılık, çalışma kapsamında ele alınan ve bölgenin Dağlık ile Ovalık bölümlerinden ele geçen kireçtaşı eserlerde de gözlemlenmiştir.

Kilikia Tracheia'dan ele geçen yani Alanya Müzesi'ndeki büst özelliği gösteren eserlerin **(K1, K2, K3, K4, K5, K6, K9, K10, K11, K17, E4, E5, E6, E10, E11, E12, E13, E14,**

¹⁰¹⁵B. Takmer ve N. Tüner Önen (2007). *Via Sebaste: Anadolu'nun En İyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergâhı*. Antalya: Varsak Belediyesi Kültür Yayınları, s. 18-19.

¹⁰¹⁶S. Çokay-Kepçe, (2006). *Antalya Karaçalı Nekropolü: The Karaçalı Necropolis Near Antalya*. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s. 7-8.

¹⁰¹⁷Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü'ne ait web sitesinden alınan bilgiye göre, kayaçlar mineral topluluklarıdır ve oluşum şartları ile kökenlerine göre magmatik, metamorfik (başkalaşım) ve sedimanter (tortul) olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kireçtaşı ise sedimenter yani tortul kayaç grubu altında değerlendirilir. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/muze/kayaclar> (Erişim tarihi: 01.12.2024).

¹⁰¹⁸İ. Kaya ve A. Demir-Yetiş (2020). Bazı Tarihi Yerleşimlere Ait Çevresel Faktörlerin CBS Destekli Analizi; Kilikya Bölgesi Örneği. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9 (3), s. 1346.

E16, E17, E19, E20, E21, E23, E24) tamamının, işlenmesi kolay yumuşak kireçtaşıdan yapılmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada eserlerin buluntu yeri olarak işaret edilen Hamaxia ve çevresinde yerel bir taş ocağının varlığı beklenir. Nitekim, kent nekropolünün kuzeyinde bulunan alanın jeomorfolojisi ve fiziki görünümünden hareketle günümüzde dahi burada taş ocaklarının varlığı anlaşılmaktadır¹⁰¹⁹. Bu alan, antik dönemde de yerel taş ocağı olarak kullanılmış olabilir. Söz konusu ocak, bölgede yoğun miktarda yerel taş veya kireçtaşı kullanımının yaygınlığını kısmen açıklar niteliktedir.

Çalışma kapsamında Adana ve Hatay Müzesi'nde korunagelen ve sahip oldukları tipolojik ve de stilistik özelliklerinden hareketle Misis'deki (Mopsuestia) yerel bir atölyede üretilmiş olduğu düşünülen bir grup büst (**K33, K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44, K45, K46, K47, K48, E8**), malzeme cinsi bakımından Hamaxia veya çevresine atfedilen eserlerden ayrılmaktadır. Çıplak gözle de analiz edildiği üzere, bu büstlerin malzemesi yerel kristalize kireçtaşıdır. Bu taş, bej ve beyaz ağırlıklı yer yer grimsi bir renk tonuna sahip olmakla birlikte, neredeyse mermere benzer bir ağırlığa sahiptir. Bu noktada Misis ve civarında, yukarıda bahsi geçen büstler için malzeme sağlayan yerel bir kristalize taş ocağının var olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çalık'a göre, bu malzemenin Misis yakınlarındaki dağlardan (Misis Dağları) çıkarıldığı düşünülmektedir. Buna kanıt olarak ise, F. S. Ozaner tarafından hazırlanan¹⁰²⁰, Mopsuestia ve Issos arasındaki kristalize kireçtaşı tepelerini ve bölgenin jeomorfolojisini gösteren haritayı sunmuştur. Zira, bu haritaya göre bahsi geçen kristalize kireçtaşı malzemenin tamamı Misis Dağı'nın kentin doğusuna bakan kısmında yer almaktadır¹⁰²¹.

Buna ek olarak; 1973 yılında Adana Müzesi uzmanları denetimince Misis'in batısındaki Çaldağ Tepe'de yapılan küçük ölçekli kazılarda, Roma Dönemi'ne ait bir taş ocağı tespit edilmiştir¹⁰²². Söz konusu kazılarda ayrıca tamamı Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 34 adet kayaya oyulmuş dromoslu oda mezarları ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mezarlar ne yazık ki soyulmuştur. Taşyürek tarafından Çaldağ Tepe'de tespit edilen antik yerel taş ocağı ile dromoslu oda mezarlarının ilişkisi önemlidir. Bu noktada, Misis'ten ele geçen kristalize taştan oluşan bu büstlerin üretimi için Çaldağ Tepe ve bunun gibi birkaç farklı

¹⁰¹⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 101.

¹⁰²⁰F. S. Ozaner (1993). İskenderun Körfezi Çevresindeki Antik Yerleşim Alanlarının Jeomorfolojik Yönden Yorumu. *ArkST*, (VIII), s. 337-345, Şekil 13.

¹⁰²¹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 83.

¹⁰²²Taşyürek, 1974, **a.g.k.**, 118.

noktadan malzeme temin edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla temin edilen malzeme ile Misis'te üretilen bu büstlerin, araştırmacının tespit etmiş olduğu mezar yapılarında sergilenmiş olması gerektiği düşünülmektedir. Bir diğer bilgiye göre ise, Ceyhan'ın 13 km batısında bulunan Adatepe'nin doğusunda antik bir taş ocağı tespit edilmiştir. Taşların üzerinde bulunan keski izleri, buradan alınan bloklara işaret etmektedir¹⁰²³.

2010 yılında, S. Yurdakul tarafından tamamlanan yüksek lisans tez çalışması ise, Misis yakınlarındaki kireçtaşı ocaklarına yönelik önemli bilgiler sunmaktadır¹⁰²⁴. Bu noktada, Adana'nın 35 km doğusunda ve Ceyhan İlçesi'nin kuzeybatısında yer alan Yılankale-Misis (Kokar Tepe) olarak bilinen kireçtaşı ocağı, antik dönemde de buradan yerel taş temin edildiğini düşündürmektedir. Nitekim Yurdakul'a göre bu bölgedeki kireçtaşları, tıpkı Misis eserlerinde görüleceği üzere ince kristalli olup, fay kırıkları ile çevrili olması nedeni ile bol çatlaklı, bej renk ağırlıklı, yer yer beyaz ve bazı kısımlarda koyu renkli özellikler göstermektedir. Söz konusu bölgede tespit edilen kireçtaşının antik dönemde de kullanıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ancak, bu malzemenin sahip olduğu fiziksel özellikleri ve Misis (Mopsuestia)'e konum bakımından yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda, antik dönemde de kullanılmış olması ihtimali oldukça yüksektir.

Bu başlık altında; çalışma kapsamında değerlendirilen eserlerin buluntu yerleri veya üretim yerlerine işaret eden antik yerleşimlerin civarlarındaki kireçtaşı ocaklarına odaklanılarak, bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ocakların varlığı, Hamaxia veya Misis üretimi (?) büstlerde kullanılan malzeme için sadece öneriler getirilmesini sağlamaktadır. Bu konuda kesin veriler elde edebilmek adına en azından söz konusu antik kentler veya çevresinde malzeme analizlerinin yapılması gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla ilerleyen dönemlerde konu ile ilgili yapılacak olan çalışmaların, daha kesin yorumlar yapılabilmesini sağlayacağına inanılmaktadır.

4.7. Teknik Özellikler

Çalışmaya dahil edilen eserler üzerine yapılan karşılaştırmalar, eserlerin özellikle sahip oldukları duruş pozisyonları, kıyafet tipleri ve takı ikonografisi bakımından büyük oranda Doğu etkilerini barındırdığı ve özellikle Suriye'deki Palmyra kabartmalarına neredeyse birebir benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak buna karşılık, özellikle büst grubunda

¹⁰²³Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 233.

¹⁰²⁴S. Yurdakul (2010). *Yılankale-Misis (Ceyhan-Adana) Yöresi Kireçtaşlarının Hammadde Özelliklerinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Adana Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

değerlendirilen eserlerin teknik açıdan Palmyra eserlerinden farklılık gösteren önemli bir hususa sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu farklılık, çalışma kapsamında değerlendirilen eserlerin Palmyra'dakiler gibi kabartma değil, bağımsız bir büst şeklinde işlenmiş olmalarıdır. Bu durum şüphesiz karşılıklı etkileşim içerisindeki yerel veya bölgesel bir ayrıma işaret ettiği gibi, mezar konteksti ile ilişkili bu eserlerin kullanıldığı mezar tiplerindeki çeşitliğe de bağlıdır.

Çalışma kapsamında ele alınan eserlerin 47 adedi (**K1, K2, K3, K4, K5 (?), K7, K8, K12, K13, K14, K27, K28, K32 (?), K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K44, K45, K46, K48, K50, K51, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18, E19, E20**) büst şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada söz konusu eserlerde birbirine benzerlik veya farklılık sunan bazı teknik özelliklerin varlığı saptanmıştır.

Ortaklık sunan teknik özelliklere geçmeden önce bir hususun belirtilmesi gerekir. Antalya Müzesi'nde korunagelen **K12, K13 ve K14** müze teşhir salonunda duvara bitişik bir konumda sergilenmektedir. Böylesi bir durum, ne yazık ki bu eserlerin arka yüzlerinin ve altlarının incelenmesine engel teşkil etmiştir. Benzer bir durum, Alanya Müzesi'ndeki **K1, K2, K3, E4, E5, E6 ve E10**; Adana Müzesi'ndeki **E3** ve Gaziantep Müzesi'ndeki **E7** kodlu eserler için de geçerlidir. Yine de çıplak gözle yapılan incelemeler, alt kısımlarının düz biçimde kesilerek işlenmiş olduğunu anlamaya imkân tanımıştır.

Buluntu yerleri belirsiz olan ancak Batı Dağlık Kilikia'daki Hamaxia'dan ele geçmiş olduğu düşünülen Alanya Müzesi'ndeki bir grup büst, bazı teknik detaylar bakımından birbirleri ile benzerlikler sunduklarından gruplandırma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda 1. grup içerisinde bahsedilecek olan **K4, K7, E11, E19 ve E20** eserlerinin gövde kısımlarının altı düz biçimde işlenmiştir. Eserlerin alt taraflarındaki murç izleri aynı şekilde arka kısımlarında da belirgindir (Görsel 4.7.1).

Görsel 4.7.1. K4, K7, E11 (Alanya Müzesi)

E14, E16, E17'den oluşan 2. grup eserler ise esasında birinci grup ile benzerlik sunar, ancak alt ve arka kısmı birinci gruba göre daha düz biçimde işlenmiş olup çok az murç izlerinin olduğu gözlemlenir (Görsel 4.7.2).

Görsel 4.7.2. E12, E16, E17 (Alanya Müzesi)

Yukarıda bahsi geçen eserlerden farklı olarak; üç eserden daha bahsedilmesi gerekir. **K5**, gövde hizasının hemen üst kısmından itibaren diyagonal olarak kırık olmasından kaynaklı, eserin bir büst olup olmadığı net biçimde anlaşılamamaktadır. Ayrıca eserin arka kısmı detaylı olarak incelendiğinde, sağ kısmının belli bir bölüme kadar tıraşlanarak düzleştirildiği görülmektedir (Görsel 4.7.3). Geriye kalan kısımlarda ise diğer eserlerde olduğu gibi murç izleri dikkati çeker. Bu durum, eserin sergilendiği yerde en azından sağ kısmının görülebileceği biçimde konumlandırılmış olabileceği ya da yarım kalmış bir eser olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada söz konusu eserin orta ölçekli bir heykele ait olma olasılığı da mevcuttur. Ancak bu çalışma kapsamında soru işaretli olmakla birlikte büst olarak ele alınmıştır.

Görsel 4.7.3. K5 (Alanya Müzesi)

K6 eseri ise, ilk bakışta bir kabartma izlenimi sunmaktadır. Ancak eserin alt kısmının kırık ve eksik olması, kabartma olarak işlenip işlenmediğini anlamaya imkân tanımaz.

Arka kısmının da işlenmiş olması hususu ise, eserin iki farklı yüzden de görülebilir bir konumda sergilenmiş olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan eser yan profilden incelendiğinde, gövdenin yatay bir düzleme yerleştirildiği görülmektedir. Öyle ki, yan profillerde gövdenin son bulduğu düzlemde, adeta bir taht kolçağına benzer biçimde işlenmiş profil detaylar dikkati çeker. Bu durumda söz konusu detayların bir tahta ait olabileceği düşünülmüştür. Bu düşünceye göre, eserin arkasında yer alan yuvarlak içerisine alınmış bitkisel motifli rozetler de anlam kazanır. Böylelikle ilk bakışta kabartma izlenimi veren bu kısmın, aslında tahtın arkasına ait olduğu ve dış yüzeyinin de bilinçli bir biçimde motiflerle işlenmiş olduğu önerilebilir. Nitekim, bahsi geçen bu kısmın üst bölümünde gözlemlenen iki adet oval çıkıntı, tahtın üst kısmını vurgulamak adına tıraşlanarak şekillendirilmiş olmalıdır (Görsel 4.7.4).

Bununla birlikte, eserin arkasında özellikle alt kısımda birbirini takip eden rozetler, yarım kalmış işçilik özelliği gösterir. Bu durum belki de söz konusu eserin yarım kalmış işçiliğe sahip monoblok bir parçanın ikinci kullanımı ile bu esere dönüştürüldüğü düşündürmektedir.

Görsel 4.7.4. K6 (Side Müzesi)

Son olarak, K27 numaralı eser detaylı incelendiğinde teknik olarak iki farklı kullanım evresi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, eserin arkasının neredeyse düz biçimde işlenmiş olması ve yanları ile üst kısmının tıraşlanması; onun ilk kullanımında bir kabartma olarak işlenmiş olduğuna ikinci kullanımda ise bir büste dönüştürüldüğüne işaret eder. Eserin alt kısmında yer alan delikler modern dübel deliklerine benzerlik sunar. Ancak arkasında bulunan ve boyut olarak birbirinden farklılık sunan iki delik, antik dübel deliklerine işaret etmektedir (Görsel 4.7.5). Bu deliklerden hareketle söz konusu eserin bir nişin içerisinde sergilenmiş olduğu önerilebilir.

Görsel 4.7.5. K27 (Mersin Müzesi, Adana Müzesi'nden devir)

Adana ve Hatay Müzesi'nde bulunan bir grup büst ise (K34, K35, K36, K37, K38, K39, K40, K41, K43, K46 ve E8) gövde hizasının altında kabaca işlenmiş farklı yüksekliklerde kaideye sahiplerdir. Bu anlamda diğer eserlerden ayrılmaktadırlar. Eserlerin kaideli biçimde işlenmiş olmaları, bu kısma bir yazıtın yazılmak istenmesi ile ilişkili olmalıdır. Nitekim, Blömer tarafından değerlendirilen Kuzey Suriye'deki bir kadın büstünün kaidesinde yazıt yer almaktadır¹⁰²⁵. Ancak kaidelerin genellikle kabaca işlenerek bırakılmış olması ve hiçbir eserde yazıta dair herhangi bir verinin bulunmaması bu düşüncenin öneri olarak kalmasına neden olmaktadır.

4.8. Üslup Analizi ve Atölyeye Dair Düşünceler

Bilindiği üzere üslup birlikteliği olan eserler ortak bir atölyeye işaret edebilmektedir. Bu husustan hareketle, konuya dâhil edilen eserler üzerinde üslup analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Ancak bunun sonuçlarına geçmeden önce açıklık getirilmesi gereken bir husus söz konusudur. Şöyle ki; çalışma kapsamında değerlendirilen toplam 86 adet eserden 44'ü satın alma yoluyla müzelere kazandırılmıştır. Bunların ne yazık ki sadece bir kısmının buluntu yerleri bilinmektedir. 35 adet eser; Emniyet veya Milli Eğitim Müdürlükleri'nden nakil, müsadere, bağış, zor alım, mahkeme ve devir gibi çeşitli yollarla müzelere kazandırılmışken geriye kalan 7 adet eser ise kazı çalışmalarından ele geçmiştir.

¹⁰²⁵Blömer, 2014, **a.g.k.**, 216-217. Kat. Nr. A II 27, Taf. 43, 3; Skupinska-Løvset, 1983, **a.g.k.**, 239, Taf. 100, 2.

Eserlerin buluntu kontekslerine dair verilerin eksik olması, teknik ve üslup açıdan ortaklıklar yakalanan eserlere dair ancak öneriler sunulmasına neden olmuştur. Ancak müzelerde korunan bu eserlerin birbirleri ile karşılaştırılmış olması ve eserler arasında tespit edilen ortak öğelerin (teknik ve üslup açısından) sunulması, ileride bu konu ile ilgili bölgede yapılacak diğer çalışmalara da bir altlık oluşturacağı görüşündeyiz.

Bu başlık altında üslup açısından değerlendirilmesi gereken öncelikli eserler, Alanya Müzesi'nde korunagelen ve tarafımda aynı döneme (Geç Flaviuslar Dönemi) tarihlendirilen **E4** ve **E5** numaralı eserlerdir (Görsel 4.8.1). **E4**, kıyafet tipi ve özellikle sağ kol duruş pozisyonu bakımından **E5** ile benzerlik içerisindedir. Ancak iki eser, **E4**'ün sağ elinde tutulan kitap rulosu ve **E5**'in el-parmak pozisyonu/jesti bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca iki eser sol kol duruş pozisyonu bakımından da farklılık göstermektedir. Bahsi geçen farklılıklara karşın, eserlerin birbirleri ile olan üslup benzerlikleri oldukça dikkat çekicidir. Bu noktada iki eser, özellikle sahip oldukları yüz detayları bakımından ortak bir üslup sunar. Şöyle ki, iki eserde de yuvarlak formlu ve geniş yanaklı yüz, basık ve öne çıkık bir çene ile sonlanmaktadır. Elmacık kemikleri belirgindir. Yay formundaki ince kaşlar, burun kökünde keskin bir sırta sahiptir. Badem biçimindeki gözler büyük, göz kapakları kalındır. Göz bebekleri işlenmemiştir. Burun ince ve uzundur. Ağız geniş, dudaklar dolgundur. Alt ve üst dudak birbirinden ince bir matkap kanalı ile ayrılmıştır. Kulaklar büyüktür.

Görsel 4.8.1. *E4 ve E5 detay fotoğrafları (Alanya Müzesi)*

Söz konusu iki eser, saç düzenlenişleri bakımından birbirlerinden farklılık sunmasına karşın, saç tellerinin kazıma çizgiler ile işlenmiş olması bakımından benzer stilde karşımıza çıkar. İki eser de stil olarak benzerlik gösteren bir diğer önemli detay ise sakalın

işleniştir. Bu noktada, virgül biçimindeki küçük kazıma çizgiler ile şematize biçimde işlenmiş sakal, yüzden oldukça belirgin ve şekilsel bir kazıma çizgi ile ayrılmıştır. Bu çizgi, naso-labial kıvrım hattını takip ederek aşağıya iner ve dolgun yanakları dışarıda bırakacak biçimde favoriler ile birleşir. Son olarak, burgu şeklinde yapılmış uzun favoriler ile oldukça büyük işlenmiş kulakların kıkırdak bölümündeki kazıma çizgiler stil olarak neredeyse birebir benzerlik sunmaktadır. Bu noktada söz konusu iki eserin aynı heykeltıraş tarafından üretildiği kesinlikle söylenebilir.

Bahsi geçen iki eser arasındaki benzerlikler üslup özellikleri ile de sınırlı kalmaz. Öyle ki, **E4** ve **E5** büstleri hem ölçüleri hem de başın üst kısmı ile arka kısımlarındaki kabaca işçilik bakımından da birebir benzerlik sunar. Bu husus söz konusu iki eserin aynı mezarda sergilenmiş olması ihtimalini de oldukça güçlendirmektedir. Böylelikle birbirlerine hem stil hem de teknik anlamda benzerlik sunan bu eserlerin, aynı aileye mensup kişiler olabileceği önerilebilir. Nitekim, Alanya Müzesi'nde sergilenen bu türdeki büstlerin buluntu yeri olarak önerilen Hamaxia'daki nekropol alanında, tek bir mezardan ele geçtiği ifade edilen bir büst grubunun var olduğu bilinmektedir¹⁰²⁶. Bu durumda söz konusu eserlerin bahsi geçen mezardan veya bu alandaki diğer mezarlardan ele geçmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim Nollé, Şahin ve Vorster tarafından değerlendirilen ve Hamaxia'dan ele geçen bir yazıtlı mezar stelinden, Hamaxia'lı *Trebemis* ailesi için bir mezar adandığı öğrenilmektedir¹⁰²⁷. Bu noktada bahsi geçen iki büstün de aynı mezarda sergilenen ve böylesi saygın bir aileye mensup aile üyeleri olduğu düşünülmektedir. **E23**'ün sahip olduğu fizyonomik özellikler, saç tellerinin kazıma çizgiler ile işlenmesi, özellikle daha az belirgin olmasına karşın naso-labial kıvrım hattını takip eden sakal detayı ve sakalların virgül biçimindeki kazıma çizgiler ile işlenmesi bakımından **E4** ve **E5** ile olan üslup benzerliği dikkati çekmektedir.

Üç eser arasındaki stilistik benzerlik Çalık tarafından da ifade edilmiştir. Ancak araştırmacıya göre **E23**, bahsi geçen diğer eserlere kıyasla özellikle salyangoz biçiminde işlenen saç perçemleri ve sakal tüylerinin daha düzensiz ve de yumuşak kazıma çizgiler ile belirginleştirilmesi bakımından farklılık sunar ve bu durum daha geç bir tarihte yapıldığına işaret eder¹⁰²⁸. Nitekim söz konusu eser benzer görüşten hareketle yazar tarafından Erken Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Görsel 4.8.2).

¹⁰²⁶Bean ve Mitford, 1962, **a.g.k.**, 186. dn.3.

¹⁰²⁷Nollé, Şahin ve Vorster, 1985, **a.g.k.**, 132, 137. Nr. 9. Taf. 19-20.

¹⁰²⁸Çalık, 1997, **a.g.k.**, 94-95; Çalık, 1999, **a.g.k.**, 106-107.

Görsel 4.8.2. E23 (Alanya Müzesi)

MS 2. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen **E6** ise, naso-labial hattını takip ederek düzenlenen sakal ile sakalın virgül biçimindeki küçük kazıma çizgiler ile işlenişi bakımından **E4**, **E5** ve **E23** ile benzer özellikler göstermesine karşın sakal hattının daha düz ve keskin işlenmesi bakımından onlardan üslup olarak ayrılmaktadır (Görsel 4.8.3). Nitekim, **E6**'da yüz detaylarının daha şematik işlendiği görülmektedir. Öyle ki bu özellikleri ile yarım kalmış bir görünüm sunar.

Görsel 4.8.3. E6 (Alanya Müzesi)

Tüm bu veriler sonucunda, bu dört eserin de aynı üslup geleneğini takip eden ortak bir yerel atölyede üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan eserler arasında yukarıda da detaylı bir biçimde ele alındığı üzere en belirgin ortak üslup özellikleri **E4** ve **E5**'de tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle, eserlerin üretildiği ortak bir atölye önerisi sunulmuştur. Tarafımda önerilen atölye düşüncesi, A. Çalık tarafından da ele alınmıştır. Araştırmacı, daha önce doktora tez çalışması kapsamında ele aldığı bu eserlerin arasındaki üslup benzerliklerinden hareketle, ortak bir kökene yani aynı atölyeye ait olması gerektiğini

ifade etmiştir¹⁰²⁹. Öyle ki araştırmacı bu düşüncesini, bir mezar altarı üzerinde tespit edilen yazıtta belirtilen iki heykeltıraş ismi ile güçlendirmektedir. Söz konusu yazıtta, “*Kendis oğlu Kibadas, mezar anıtını oğullarıyla birlikte karısı Iate için, technites 4. Diomedes (4. Kuşaktan Diomedes) ve oğlu Titus’a yaptırttı*” ifadesi yer almaktadır¹⁰³⁰. Nollé, Şahin ve Vorster’e göre yazıtta ismi geçen Diomedes isimli Technites’in (τεχνίτης) yerel bir taş ustası olduğu anlaşılmaktadır¹⁰³¹. Technites’lerin aynı zamanda özellikle mezarların inşası ve hazırlanması gibi konularda da yetkin oldukları ifade edilir. Yazıtın, Alanya’nın doğusundaki Hamaxia yakınlarında bulunan Dimöte Köy’den ele geçtiği bilinmektedir. Bu noktada yazıt, Hamaxia ve çevresindeki heykeltıraşlık faaliyetlerinin bildirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, Alanya’nın doğusunda bulunan Direvli Bölgesi’nden¹⁰³² ele geçen bir yazıtta *Billios* adındaki bir taş ustasından bahsedilmektedir¹⁰³³. Batı Dağlık Kilikia’da yer alan Direvli ve Lamos mezarlarında bulunan yazıtlar ise, Selge’li taş ustalarının veya heykeltıraşların bu bölgede gezici olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır¹⁰³⁴. Bu durum, Batı Dağlık Kilikia’nın Pamphylia Bölgesi ile olan ilişkisini de göstermektedir. Ayrıca araştırmacılara göre, Hamaxia da dahil olmak üzere Syedra, Laertes ve Selinus gibi kentlerde Pamphylia-Kilikia tipi olarak sınıflandırılan yerel ostoteklerin üretildiği bir atölyenin veya atölyelerin var olması gerektiği düşünülmektedir¹⁰³⁵. Tüm bu bilgiler dahilinde, Hamaxia ve çevresinde bir heykeltıraşlık atölyesinin var olduğu ve gezici heykeltıraşların da bölgede faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda kent ve çevresinde yapılacak çalışmalar bu görüşün daha da netlik kazanmasını sağlayacaktır.

Adana ve Hatay Müzesi’nde korunagelen bir grup büst ve baş, sahip oldukları stil özellikleri bakımından dikkat çekmektedir. Bu noktada, Adana Müzesi’nde korunagelen **K33** başı ile **K34** büstü tarafımcı Flaviuslar Dönemi’ne tarihlendirilen iki eserdir. Eserler; saç perçemlerinin yüzük biçimindeki işlenişi, keskin sırtlı ince kaşları, badem biçimindeki iri gözleri, hafif kazıma çizgiler ile işlenmiş belirgin irisleri ve tek matkap

¹⁰²⁹Çalık, 1997, **a.g.k.**, 85-86.

¹⁰³⁰Nollé, Şahin ve Vorster, 1985, **a.g.k.**, 132-135, 146; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 85.

¹⁰³¹Nollé, Şahin ve Vorster, 1985, **a.g.k.**, 134-135.

¹⁰³²Direvli, Alanya Gazipaşa’nın 22 km güneydoğusunda bulunan Direvli köyü’nün 1,5 km güneybatısında bir kayalık üzerine kuruludur Söz konusu alanın nekropolünde bulunan anıt mezarlar, Dağlık Kilikia’nın en önemli mezarlarından (Ünal-Girginer, 2007, **a.g.k.**, 444).

¹⁰³³Bean ve Mitford, 1970, **a.g.k.**, 177. No. 105.

¹⁰³⁴Er-Scarborough, 2017, **a.g.k.**, 272.

¹⁰³⁵İ. Karamut ve S. Türkmen (1995). Alanya Müzesi Ostotekleri. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (67), s. 14; Çalık, 1997, **a.g.k.**, 85; Koch, 2001, **a.g.k.**, 226; Koch, 2010, **a.g.k.**, 32.

deliği ile belirginleştirilen göz bebeklerinin işlenişi bakımından stil olarak birbirlerine benzerlik sunar. Söz konusu eserler, farklı yıllarda satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olup buluntu yerleri ne yazık ki bilinmemektedir. Sahip oldukları saç motiflerinden hareketle farklı dönemlere tarihlendirilen **K34** (Flaviuslar Dönemi) ve **K38** (Orta Antoninler Dönemi) eserlerinde gözlemlenen yay biçimindeki belirgin keskin sırtlı kaşlar, badem formu iri gözler ile irisin kazıma çizgileri ile belirginleştirilmiş olması, iki eser arasında dikkat çeken stilistik benzerlikler arasındadır (Görsel 4.8.4). Bu durumda her ne kadar farklı dönemlere tarihlendirilen eserler olmasına karşın, söz konusu benzerlikler ortak bir atölyede üretildiklerini ve aynı üslup geleneğinin farklı dönemlerde dahi sürdürüldüğüne işaret etmektedir. **K38**'in Misis'ten (Mopsuestia) ele geçtiği bilinmektedir. Bu durumda yukarıda bahsi geçen eserlerin de üretim yerinin Misis olduğu rahatlıkla önerilebilir. Nitekim, **K34** ve **K38** büstlerinin sahip olduğu benzer duruş pozisyonları ve kıyafet tipolojisi de ortak bir üretime işaret etmektedir.

Görsel 4.8.4. K34 ve K38 (Adana Müzesi)

Bununla birlikte, MS 2. – 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen **K36**, **K37** ve **K46** numaralı eserlerde keski ile şekillendirilmiş dalgalı saçlar ile elbise kıvrımlarının işlenişi ortak stil özelliği göstermektedir (Görsel 4.8.5). Söz konusu eserlerin üçünün de Misis'ten getirilmiş olduğu veya buradan ele geçtiği bilinmektedir.

Görsel 4.8.5. K36, K37 ve K46 (Adana Müzesi)

K39, **K40** ve **K41** numaralı yarım kalmış işçilik özelliği gösteren büstler incelendiğinde, ortak üslup özellikleri tespit edilemese de sahip oldukları kıyafet tipolojisinin, yukarıda bahsi geçen örneklerle neredeyse birebir benzerlik sunduğu gözlemlenir (Görsel 4.8.6). **K39** ve **K40** eserleri satın alma yolu ile müzeye kazandırılmıştır ancak buluntu yerleri bilinmemektedir. Söz konusu iki eserin de yarım kalmış olması herhangi bir tarih önerisinin sunulmasına imkân tanımamıştır. Yazar tarafından soru işaretli olmakla birlikte Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen **K41** büstünün ise Misis'ten ele geçtiği not edilmiştir. Bilindiği üzere ortak bir atölyenin önerilmesi için ortak üslup özelliklerin tespiti belirleyici bir unsurdur. Bununla birlikte yarım kalmış veya bilinçli şekilde yarım bırakılmış eserler de üretim yapan bir atölyeye işaret eder. Söz konusu eserlerden ikisinin buluntu yeri bilinmezken, **K41**'in Misis'ten ele geçtiği aktarılmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen üç eserin de Misis'teki ortak bir üretim alanında işlenmiş olduğu düşünülmektedir.

Görsel 4.8.6. K39, K40 ve K41 (Adana Müzesi)

Son olarak Misis'ten ele geçtiği ifade edilen ve tarafımda MS. 3. yüzyıla tarihlendirilen Hatay Müzesi'ndeki **K44** ve **K45** büstlerinin benzer kol duruş pozisyonları ile kıyafet düzenlenişleri, yukarıda bahsi geçen diğer eserlere benzer biçimde Misis'te üretildiklerini düşündürür.

Tüm bu örneklerden hareketle, Misis (Mopsuestia) kökenli eserlerin sahip olduğu ortak üslup özellikleri, onların aynı yerel atölyenin üretimi olduğuna işaret etmektedir. Buluntu kontekstlerine dair veriler yeterli olmamasına karşın eserlerin birbirleri ile olan üslup birlikteliklerinin yanı sıra vücut duruş pozisyonları, kıyafet tipleri ile düzenlenişleri ve büyük bir çoğunluğunun kabaca işlenmiş bir kaideye sahip olması gibi özellikler ortak bir üretim alanında yani yerel bir atölyede üretilmiş olduklarını göstermektedir. Misis eserleri arasında erken örnekler de bulunmasına karşın, ağırlıklı olarak MS 2. – 3. yüzyıl

aralığına yerleştirilmiş olmaları, belki de söz konusu üretim alanının bu dönem aralığında daha aktif biçimde kullanıldığına işaret etmektedir.

Kentte günümüze dek yapılan çalışmalarda, herhangi bir yerel atölyeye veya üretim alanına ne yazık ki rastlanılmamıştır. Ancak buluntulardan da anlaşılacağı üzere Misis, Çalık'ın da ifade ettiği üzere Kilikia Pedias'ın mezar büstlerinin kaynağı olduğu kesin olarak tespit edilen tek antik yerleşimidir¹⁰³⁶. Umuyoruz ki, bundan sonra yapılacak çalışmalar bu konunun daha detaylı olarak ele alınmasını sağlayacaktır.

Bilindiği üzere Pamphylia Bölgesi'nde günümüze dek herhangi bir heykeltıraşlık atölyesi tespit edilememiştir. Ancak bölgeden ele geçen heykeltıraşlık eserlerin sayıca fazla olması, özellikle bölgenin en önemli iki kenti Side ve Perge'de kesinlikle bir üretim alanının (*atölye, yerel bir atölye veya okul?*) var olması gerektiğini düşündürür¹⁰³⁷.

Çalışma kapsamında, Side ve Perge'den ele geçtiği bilinen eser sayısı oldukça azdır. Söz konusu örnekler arasında **K22**, **K23**, **K24** ve **K56** yer almaktadır. Bazılarının ise (**K6** - Manavgat, Hocalı Köyü, **K14** – Gündoğmuş) Antalya veya Side çevresinden ele geçtiği bilinir ancak buluntu kontektleri eksiktir. Bunlar arasında ortak üslup özelliklerinin olup olmadığı gözlemlendiğinde şöylesi sonuçlara ulaşılır:

Perge'den ele geçen **K23**, ayırt edici özellikteki boğazlı bir görünüm sunan himation ve üzerine giyilen palla düzenlenişi bakımından, detayda bazı farklılıklar sunmasına karşın tipolojik olarak Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde¹⁰³⁸ (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst ile yakın benzerlik içerisindedir (Görsel 4.8.7). **K23**'ün sahip olduğu elbise tipi ayırt edici özellikler sunmasının yanı sıra yine elbise tipolojisi bakımından Atina büstü dışında benzer bir örneğine rastlanılmamış olması, köken bakımından iki eseri birbirine yaklaştırmaktadır. Yazar tarafından tespit edilen bu husus bazı araştırmacılar tarafından da ele alınmıştır.

Şöyle ki; ilk olarak R. Känel tarafından değerlendirilen Atina büstü, karşılaştırmalı örnekler doğrultusunda MS Erken 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁰³⁹. Araştırmacıya göre;

¹⁰³⁶Çalık, 1999, **a.g.k.**, 108.

¹⁰³⁷Konunun detaylı değerlendirmesi için. Bkz. 1. Bölüm.

¹⁰³⁸Söz konusu eser, İnan ve Alföldi-Rosenbaum tarafından kökeninin belirsiz olması görüşünden hareketle 1979 yılında basılan portre yayınına dahil edilmemiştir (İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, VIII, Anm. 2 Nr. 3); Eser daha sonra R. Känel ve S. Şahin tarafından detaylı biçimde ele alınmıştır. Bkz. Känel, 1989, **a.g.k.**, 123-124, Taf. 14; Şahin, 1989, **a.g.k.**, 125-126; R. Känel'e göre Atina'da bulunan portre büst, 19. yüzyılda İzmir'den satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır (Känel, 1979, **a.g.k.**, 123-124).

¹⁰³⁹Araştırmacı, yüzün sahip olduğu fizyonomik özelliklerin geç antik dönem portrelerinin karakteristik özelliklerini yansıttığını ifade eder (Känel, 1979, **a.g.k.**, 123-124).

eserin sahip olduğu ileri düzeydeki işçilik, üretim yeri olarak sadece Side ve Perge'ye işaret etmektedir¹⁰⁴⁰. Zira, Pamphylia Bölgesi ve çevre kentler arasında yalnızca bu iki merkezde yüksek kalitede heykeller üretebilen heykeltıraşlık atölyeleri yer almaktadır. Känel ve Şahin'e göre, söz konusu büst Perge veya Side atölyelerinde sipariş yoluyla yapılarak güney Pisidia'ya gönderilmiş olmalıdır¹⁰⁴¹.

Görsel 4.8.7. a) K23 (Antalya Müzesi), b) Atina Bizans ve Hristiyan Müzesi'nde (Env. No. 1669) bulunan bir rahibeye ait (?) portre büst.

Araştırmacıların Atina büstü için önermiş olduğu köken önerisi çalışma kapsamında irdelenmesi gereken önemli bir konuyu gündeme getirmiştir. Zira, Perge kentinden ele geçen **K23**'ün sahip olduğu elbise tipi ayırt edici özellikler sunmasının yanı sıra yine elbise tipolojisi bakımından Atina büstü dışında benzer bir örneği tespit edilememiştir. Bu durum, köken bakımından iki eseri birbirine yaklaştırmaktadır. **K23**, bu çalışma kapsamında stil özellikleri bakımından Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiş bir eserdir. Bu noktada, söz konusu iki eser, farklı dönemlere tarihlendirilmiş olsalar da yüzlerde gözlemlenen yumuşak geçişlere sahip benzer üslup özellikleri, farklı dönemlerde ancak aynı atölye geleneğinde üretilmiş olabileceklerini düşündürmektedir.

¹⁰⁴⁰Känel, 1979, **a.g.k.**, 124.

¹⁰⁴¹Känel, 1979, **a.g.k.**, 124, Şahin, 1989, **a.g.k.**, 126.

Bu noktada, **K23** eserinden hareketle Atina büstünün de Perge kökenli olabileceği düşünülmektedir.

K56, 1986 yılında Side'deki 335 numaralı parselden ele geçerek satın alma yoluyla müzeye kazandırılan bir baştır (Görsel 4.8.8). Başın sahip olduğu stil özellikleri incelendiğinde, İnan'ın da ifade ettiği üzere Side'ye özgü yumuşak geçişlerin olduğu doğal üslup dikkati çekmektedir. Söz konusu eser sahip olduğu küpe detayı bakımından da oldukça ünik bir özellik sunar. Bu küpenin neredeyse birebir benzerine Cenevre George Ortiz Koleksiyonu'nda (No. 251)¹⁰⁴² bulunan kadın portresinde rastlanılmıştır. Cenevre başının kökeninin ise genel bir ifadeyle Pamphylia Bölgesi olarak belirtilmesi oldukça önemlidir. Bu bilgiden hareketle tekrar incelenen Cenevre başı her ne kadar araştırmacılar tarafından MS 5. yüzyıla tarihlendirilen bir baş olsa da **K56** ile olan doğal üslup benzerlikleri dikkati çeker. Bu noktada her iki eserin de Side'deki aynı geleneğe bağlı ortak bir atölyede üretilmiş oldukları önerilebilir.

Görsel 4.8.8. K56 (Side Müzesi)

Yukarıda bahsi geçen örneklerle ek olarak, Antalya Müzesi'ne satın alma yolu ile kazandırılan **K15**'ten bahsedilmesi gerekir (Görsel 4.8.9). Eserin sahip olduğu hafif idealize edilmiş yumuşak ve dolgun yüz, hafif üçgen alın, yay biçimli kaşlar, kalın üst göz kapakları, göz bebeklerinin hafifçe tek matkap deliği ile işlenmiş olması, göz pınarlarında bulunan derin matkap delikleri, dolgun dudaklı küçük ağız ile yuvarlak ve belirgin çene gibi özellikleri stil olarak Perge'den ele geçen ve Antalya Müzesi'nde

¹⁰⁴²<https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/251-head-of-the-virgin/> (Erişim tarihi: 15.12.2021); Lenaghan, LSA-449; <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=449&submit=Go> (Erişim tarihi: 15.12.2022); Ortiz, 1996, **a.g.k.**, No. 251; Meischner, 2001, **a.g.k.**, 127. 130f; Schade, 2003, **a.g.k.**, 226-227, no. I 66, pl. 66, 67.1.

sergilenen Sabina'nın portre heykeli¹⁰⁴³ ile (Env. No. 3086 (gövde) / 3066 (baş) Plancia Magna heykeline¹⁰⁴⁴ (Env. No. 3459) benzerlik sunar. Söz konusu eserler, **K15** için de Hadrianus Dönemi (MS 120-138) tarihlendirmesini önermemizi sağlamıştır. **K15**, bahsi geçen Perge eserleri ile olan ortak üslup özellikleri bakımından dikkati çeker. Bununla birlikte, himation altındaki tek kumaş katmanından oluşan ince başörtüsü, bu çalışma kapsamında değerlendirilen ve yazar tarafından Pamphylia-Kilikia Bölgesi'ne özgü olması gerektiği önerilen başörtüsüne sahiptir. Eserin başörtüsü kumaş katmanı bakımından bu çalışma altında *Tip 1a* grubu altında değerlendirilmiş olup, en yakın örneği ise Perge **K24** rahibe heykelidir.

Görsel 4.8.9. K15 (Antalya Müzesi)

K15 satın alma yoluyla Antalya Müzesi'ne kazandırılmıştır. Buluntu yeri ise bilinmemektedir. Ancak yukarıda da ele alındığı üzere eserin sahip olduğu stil özellikleri ile başörtü ikonografisi Perge eserlerine oldukça yakındır. Bu noktada **K15** başının da Perge'ye ait olması gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, çalışma kapsamında ele alınan **K5** ve **K9** ile köken olarak Kuzey Suriye'ye atfedilen bazı eserlerin stil özelliklerine ve köken problemlerine değinilecektir. Şöyle ki; buluntu yeri bilinmeyen Alanya Müzesi'ndeki **K5**'in sahip olduğu kol duruş pozisyonunun, kıyafet düzenlemesinin ve de takı ikonografisinin Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'nde bulunan (Env. No. 39017)¹⁰⁴⁵ kadın heykeline/büstüne (?) neredeyse

¹⁰⁴³İnan, 1965, **a.g.k.**, 18, No.7; İnan ve Rosenbaum, 1966, **a.g.k.**, 72-73. Nr. 36 Pl. XIX, 3 XXII; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 363, res. 367. Fig. 309; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 150-152. **PK4**, Res. 206-209.

¹⁰⁴⁴İnan, 1974, **a.g.k.**, 648-649, Nr.1, Taf. 195-197; İnan ve Alföldi-Rosenbaum, 1979, **a.g.k.**, 248. Nr. 225, Taf. 158, 1-3; Fejfer, 2008, **a.g.k.**, 363. Res. 308; Akçay-Güven, 2015, **a.g.k.**, 137-139. **PK1**, Res. 190-193.

¹⁰⁴⁵Künzl, 2001, **a.g.k.**, 508-511. Taf. 42-43; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 212-213, Kat. Nr.: A II 21, Taf. 39, 5.

birebir benzerlik sunduğu çalışma kapsamında sıklıkla dikkat çekilen bir konu olmuştur. Öyle ki iki eser adeta aynı ustanın elinden çıkmışçasına birbirine benzerlikler sunar. Blömer'e göre Antiocheia, Mainz eserinin buluntu yeri olarak kaydedilmiştir. Ancak araştırmacıya göre ikonografi ve uygulama bu buluntu yeri bilgisi ile çelişmektedir. Figür çok yumuşak ve vurgulu bir şekilde işlenmiş olsa da bunlar aynı zamanda Kuzey Suriye'nin iç kesimlerindeki kent heykeltıraşlığının yüksek kaliteli ürünlerinin özellikleridir. Dolayısıyla söz konusu eser, köken bakımından Kuzey Suriye'nin iç kesimlerindeki Zeugma'ya atfedilmektedir¹⁰⁴⁶.

K5, eserinin baş kısmının korunagelmemiş olması iki eserin yüz özelliklerinin karşılaştırılmasına engeldir. **K5**, bu çalışma kapsamında MS 3. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilmiştir. Mainz eseri ise Blömer tarafından MS 2. yüzyılın son çeyreğine, Künzl tarafından ise MS 100-150 tarih aralığına yerleştirilmiştir. Bu noktada, söz konusu iki eser her ne kadar duruş ve ikonografi açısından benzerlik sunmasına karşın stil özellikleri bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır.

Bununla birlikte, buluntu yeri bilinmeyen Alanya Müzesi'ndeki bir diğer eser olan **K9**'un sahip olduğu stil özellikleri, Mainz eserine olan benzerliği ile oldukça dikkat çekicidir (Görsel 4.8.10). İki eser, özellikle dolgun yanaklı oval yüz formu, dolgun çene, yay biçimindeki belirgin sırtlı kaşlar, yukarıya doğru yönlendirilmiş gözler, tek matkap deliği ile belirginleştirilmiş göz bebekleri, kalın ve yağlı göz kapakları, üst göz kapağının ince bir matkap kanalı ile belirginleştirilmesi, küçük ağız-dolgun dudaklar, aşağıya doğru çekilen dudak kenarları ve iki dudak arasındaki hafif belirgin matkap kanalı bakımından stil olarak benzerlik sunmaktadır. Son olarak, himationun üst kısmının benzer yükseklikteki bombeli işlenişi ve himationun altında kalan başörtüsünün ince ancak hafif bombeli görünümü de oldukça benzerdir. Çalışma kapsamında stil özelliklerinden hareketle Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen **K9**, yazar tarafından Mainz eseri için de benzer bir tarihlendirme önerisinin sunulmasını sağlar. Bu öneri, Blömer tarafından sunulan MS 2. yüzyılın son çeyreğine dair tarihlendirme önerisi ile de uyumaktadır.

¹⁰⁴⁶Blömer, 2014, a.g.k., 49, 213.

Görsel 4.8.10. a) K9 (Alanya Müzesi), b) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki kadın heykeli/büstü (?)

K9 ve Mainz eserleri arasındaki stilistik uyum, Blömer tarafından Mainz eseri için önerilen Kuzey Suriye kökenine soru işaretli yaklaşılmasına neden olmuştur. Zira iki eser arasında kurulan benzerlik sadece stilistik değil, malzeme cinsleri bakımından da ortaktır. Söz konusu iki eser de yumuşak kireçtaştan işlenmiştir. Bu noktada, Blömer tarafından ikonografi ve uygulama bakımından Kuzey Suriye'nin iç kesimlerindeki Zeugma'ya atfedilen Mainz eserinin, köken bakımından Kilikia'ya ait olması gerektiği düşünülmektedir. Zira, yerel heykeltıraşlıkta bu denli özenli ve kaliteli işçilik ancak Kilikia Tracheia eserlerinde bulunmaktadır. Bu noktada söz konusu eserlerin, Kilikia'daki ortak bir atölyede üretilmiş oldukları düşünülmektedir. İkinci durumda ise; Mainz eseri buluntu yeri olarak önerilen Antiocheia'dan ele geçmiş olsa dahi (ki bu konuda bir kesinlik bulunmaz), Kilikia'da üretilerek buraya gönderildiği veya Kilikia sanatını çok iyi bilen bir usta tarafından sipariş üzerine yapılmış olabileceği önerilebilir.

Bununla birlikte, iki eserde oldukça benzerlik sunan himation altındaki tek kumaş katmanlı başörtüsünün, bazı istisnai örnekler dışında, kullanım yoğunluğu bakımından değerlendirildiğinde Pamphylia ve Dağlık Kilikia Bölgesi heykeltıraşlığına özgü bir motif olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda eserler için önerilen ortak köken düşüncesi her anlamda oldukça güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Bu görüşten hareketle, yukarıda bahsi geçen ve stil olarak farklı dönemlere tarihlendirilen K5 ile Mainz eserinin arasındaki ilişki de kendiliğinden çözülmüştür. Söz konusu eserler farklı dönemlere ait olsalar dahi, sahip oldukları birebir tipolojik ve ikonografik özellikler onların aynı geleneği takip eden Kilikia'daki ortak bir atölyede üretilmiş olduğunu göstermektedir.

Görsel 4.8.11. K5 ve K9 (Alanya Müzesi)

Görsel 4.8.12. a) Missouri-Columbia Üniversitesi Sanat Arkeolojisi Müzesi'ndeki orta ölçekli kadın heykeli b) Mainz Roma-Germen Merkez Müzesi'ndeki kadın heykeli/büstü (?)

Yukarıda bahsi geçen **K5**, **K9** ve Mainz eserleri, özellikle kol duruş pozisyonları, himationun düzenlenişi, hilal biçimindeki amulet kolye, bileklerdeki bilezikler, sol yüzük parmağındaki yüzük detayı (**K5** ile) bakımından Missouri-Columbia’da bulunan (Env. No. 76.164)¹⁰⁴⁷ orta ölçekli kadın heykeli ile birebir benzerlik sunmaktadır (Görsel 4.8.11, Görsel 4.8.12). Söz konusu eserler arasındaki benzerlik ilişkisi, himationun yüksek biçimdeki düzenlenişi ve tek katmanlı başörtüsü ile de kurulmaktadır. Korunageldiği kısımlardan anlaşılacağı üzere, söz konusu eserler ile Missouri-Columbia eseri arasında bulunan tek fark, himation altında kalan khitonun göğüs altında orta kalınlıkta bir kuşağa sahip olmasıdır.

Eserin buluntu yeri bilinmemektedir ancak kökeni Blömer tarafından soru işaretli olmakla birlikte tıpkı Mainz eseri gibi Kuzey Suriye’deki Zeugma’ya atfedilmiştir¹⁰⁴⁸. Eser, sahip olduğu stil özellikleri bakımından, çalışma kapsamında Erken Severuslar Dönemi’ne tarihlendirilen **K24** heykeli ile karşılaştırılmıştır. Öyle ki eser, Perge heykelinden hareketle Erken Severuslar Dönemi’ne (MS Geç 2. yüzyıl) yerleştirilmiştir. Araştırmacıya göre iki eser arasındaki benzerlik, himationun altında kalan ince bant görünümündeki tek kumaş katmanlı başörtüsünde de görülmektedir¹⁰⁴⁹.

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, yukarıda da açık biçimde ifade edilen **K5**, **K9** ve Mainz eserleri arasında tespit edilen bu benzerlikler köken bakımından değerlendirildiğinde Missouri-Columbia eseri için de ortak olmalıdır.

¹⁰⁴⁷Columbia Museum, 1977, **a.g.k.**, 15; Biers, 1982, **a.g.k.**, 40; Callaway, 2009, **a.g.k.**, 38-39, Fig. 6; Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211-212, Kat. Nr. A II 20, Taf. 39, 4.

¹⁰⁴⁸Blömer, 2014, **a.g.k.**, 211.

¹⁰⁴⁹Blömer, 2014, **a.g.k.**, 49-50.

SONUÇ

Pamphylia Bölgesi, Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu ve sahip olduğu önemli liman kentleri nedeniyle erken dönemlerden itibaren Kıta Yunanistan ve Ege Adaları'nın yanı sıra özellikle, Mısır, Kıbrıs ve Suriye ile yoğun ticari ilişkiler içerisine girmiştir. Bölgeler ve kentler arasındaki söz konusu ticari ilişkiler, aynı zamanda ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi, dini, askeri, turizm, eğitim ve sanat gibi farklı alanlardaki etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Kentler arasındaki bu etkileşim, sanat dallarından birisi olan plastik sanatları da etkilemiştir. Ancak bugüne dek Pamphylia Bölgesi özelinde yapılan heykeltıraşlık çalışmalarında, bölgesel ilişkiler veya etkiler konusu detaylı ve bütüncül bir biçimde irdelenmemiştir. Tam da bu noktadan hareketle, “*Pamphylia Heykeltıraşlığı ve Suriye ile Karşılıklı Etkileşimi*” başlıklı doktora tez konusu belirlenmiş ve Pamphylia Bölgesi'nin Suriye ile arasındaki heykeltıraşlık ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamında; başta Pamphylia Bölgesi olmak üzere, Kilikia Bölgesi ve sayıca az da olsa Kuzey Suriye'den ele geçen heykeltıraşlık eserler ele alınmıştır. Bu doğrultuda Antalya Müzesi, Side Müzesi, Alanya Müzesi, Anamur Müzesi, Mersin Müzesi, Tarsus Müzesi, Adana Müzesi, Hatay Müzesi ve son olarak Gaziantep Müzesi'nde gerçekleştirilen malzeme çalışmaları sonucunda toplamda 86 adet eser tespit edilerek, çalışmaya konu edilmiştir. Söz konusu eserler, Pamphylia Bölgesi ve doğusundaki Kilikia Bölgesi ile Kuzey Suriye'deki heykeltıraşlık eserlere dair zengin bir yelpaze sunmaktadır. Bu eserlerin, karşılaştırmalı örnekler dahilinde değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelerden hareketle bölgelerarası ilişkilerin veya etkilerin tespit edilmesi, çalışmanın genel konusunu oluşturmuştur.

Tez çalışmasının 1. Bölümünü, Pamphylia Bölgesi'nin heykeltıraşlık araştırmaları oluşturmaktadır. Bilindiği üzere bölge heykeltıraşlığı, ele geçen buluntulardan hareketle 1960'lı yıllardan itibaren başta J. İnan ve E. Alföldi-Rosenbaum olmak üzere çok kıymetli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. O yıllardan günümüze dek ele geçen buluntular aracılığıyla, farklı araştırmacılar tarafından yeni görüşler ve değerlendirmeler sunulmaya devam etmektedir. Günümüzde bölgedeki heykeltıraşlık eserlerin sayısı, bölge genelindeki farklı kentlerde gerçekleştirilen aktif ve yoğun kazı çalışmaları sayesinde gün geçtikçe artış göstermektedir. Ancak, heykeltıraşlık eserlerin Side ve Perge kentlerinde diğer kentlere oranla daha fazla olması, bu kentlerde bir atölyenin veya atölyelerin bulunması gerektiğine işaret etmektedir. Bölgedeki atölye veya atölyelerin

varlığı her ne kadar mimari veriler ile desteklenemese de söz konusu kentler özelinde eserlerin üstün nitelik ve üslup özellikleri bu düşüncüyü desteklemektedir.

Çalışmanın 2. Bölümünde; Pamphylia Bölgesi'nin, erken dönemlerden itibaren ticari ilişkiler içerisinde olduğu başta Kilikia Bölgesi olmak üzere, Mısır, Kıbrıs ve Suriye ile olan ilişkileri ekonomik, sosyo-kültürel ve dini gibi başlıklar altında, çeşitli arkeolojik buluntular (seramik, pişmiş toprak figürinler), nümizmatik ve de epigrafik veriler ışığında ele alınmıştır. Bu bölümün ele alınmasındaki amaç ise, heykeltıraşlık üzerinden bölgelerarası bir ilişki kurulacak ise ki çalışmanın ana amacı da budur, bu ilişkilerin çok yönlü ve bağlayıcı etkenlerinin sunulmasını sağlamaktır.

Çalışma dahilinde ele alınan 86 adet eser; 56'sı kadın, 30'u ise erkek figürlerine ait olmakla birlikte, heykel, büst, heykele veya büste ait baş parçaları ve birkaç örnekle kabartmadan oluşmaktadır. 3. Bölümü oluşturan katalog kapsamında, kadınlar (**K**) ve erkekler (**E**) başlığı altında ayrıca ele alınan bu eserlere dair teknik bilgiler verilmiş, detaylı tanımlamaları yapılmış ve stil özelliklerinden hareketle tarihlendirme önerileri sunulmuştur.

4. Bölümde ise söz konusu eserler; kadınlar ve erkekler başlığı altında ayrı ayrı olmak üzere; kol duruş pozisyonları/jestler, kıyafet tipleri, başörtü kullanımları, takı ikonografileri, kimlik önerileri, buluntu yerleri, kullanım amaçları ve alanları, tarihsel dağılımları, malzeme cinsleri, teknik ve üslup özellikleri bakımından alt başlıklar altında ele alınarak karşılaştırmalı örnekler dahilinde değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Ancak bu değerlendirmeler ile ilgili sonuçlara geçmeden önce, çalışma kapsamında ele alınan eserlerin, 47 adet eser ile büyük bir çoğunluğunu oluşturan büstlerden bahsedilmesi gerekir. Literatürde çeşitli araştırmacılar tarafından büst veya yarım figür şeklinde ele alınan, kabaca vücudun belden yukarısının betimlendiği bu eserler, Kilikia Bölgesi'nde (Tracheia ve Pedias) oldukça fazla sayıda eser ile temsil edilmektedir. Bölgesel farklılıklara rağmen, büst üretimi ve kullanımlarının ağırlıklı olarak Kuzey Suriye ve Filistin çevresi ile Kilikia Bölgesi'nde yoğunluk gösterdiği anlaşılmıştır. Sayıca az da olsa Pamphylia Bölgesi'nden de örnekler bilinmektedir. Bu noktada Filistin'den Kuzey Suriye'ye, buradan da Kilikia ve Pamphylia'nın kıyı kentlerine dek bu büstlerin görülmesi, bölgesel bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu husus, eserler üzerinden tespit edilen duruşlar, elbise tipleri ve çeşitli ikonografik özellikler üzerinden de takip

edilebilmektedir. Bu ilişki sadece büstler ile de sınırlı olmayıp, serbest heykeltıraşlıkta da açık biçimde görülmektedir.

Kadınlar başlığı altında ele alınan örneklerde, eserlerin bir kısmının (**K1, K5, K7, K8, K12, K27, K31, K32, K50, K51**) sahip olduğu kol duruş pozisyonları ve jestlerin tıpkı Palmyra kabartmalarındaki kadın figürlerinde gözlemlenen, Yunan ve Roma modellerinin örnek alınarak uygulandığı Pudicitia Tipi veya bu tipin varyasyonlarına benzerlik sunduğu tespit edilmiştir. Farklı kol duruş pozisyonu ve jestlerin gözlemlendiği eserlerde ise detaylarda Palmyra örneklerine benzerlik sunmasına karşın, bölgesel ve yerel öğelerin de hâkim olduğu görülmektedir.

Kadınların neredeyse tamamı, birkaç örnek dışında khiton üzerine himation giyimlidir. Başın üzerine çekilen himation, bazı örneklerde ön kısımda saçları açık bırakacak, bazılarında ise başı tamamıyla örtecek biçimde gösterilmiştir. Bununla birlikte; Alanya Müzesi'nde bulunan ve Batı Dağlık Kilikia'daki Hamaxia (?) dan ele geçtiği düşünülen büstlerin büyük bir çoğunluğu, elbise tipleri ve düzenlemeleri açısından Palmyra örnekleri ile benzerlik sunarken, ağırlıklı olarak Adana ve Hatay Müzesi'nde korunagelen Kilikia Pedias'taki Misis'e atfedilen büstler ise kıyafet tipi bakımından Filistin örneklerine daha yakındır.

20 adet eserde (**K1, K9, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K20, K21, K22, K23, K24, K27, K28, K29, K32, K50, K51 ve K54**), himation altında kalan başörtüsü detayları belirgin biçimde dikkati çekmektedir. Bahsi geçen başörtüsü; 15 adet eserde tek kumaş katmanı, 1 adet eserde iki katlı kumaş katmanı, 3 adet eserde ise üst üste düzenlenmiş kumaş katmanları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada eserler sahip oldukları kumaş katlarına göre 3 farklı tip altında değerlendirmiş; özellikle tek kumaş katmanı özelliğine sahip olan 15 adet eser için özel bir konum atfedilmiştir. Nitekim söz konusu eserler Pamphylia'da Perge ve Side (Antalya ve Side Müzesi), Kilikia Tracheia'da Hamaxia (?) (Alanya Müzesi) ve soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye'den (Gaziantep Müzesi) ele geçen eserler ile temsil edilmektedir. Bu örnekler, Kuzey Suriye'nin farklı kentlerindeki ve özellikle Palmyra'daki örneklerden ayrılarak, şekilsel olarak daha sade bir görünüm sunmaktadır. Daha öncesinde araştırmacılar tarafından sadece Kuzey Suriye'ye atfedilen himation altındaki bu başörtüsünün, özellikle Kilikia Tracheia ve Pamphylia Bölgesi'nden ele geçen eserlerden hareketle ve sayısal yoğunlukları da dikkate alınarak, aslında Pamphylia ve Dağlık Kilikia Bölgesi'ne ait olması gerektiği tespit

edilmiştir. Zira bu başörtüsünün, literatürde üretim yerlerinden hareketle *Pamphylia-Kilikia* tipi ostotekler olarak isimlendirilen özel bir grup ostotek üzerinde de büyük oranda kullanım görmesi, büstler ve heykeller üzerinden tespit edilen bu savı desteklemiştir. Bu tespitten hareketle, çalışma kapsamında tek katmanlı kumaş özelliği sunan bu örtülerin, bundan sonraki heykeltıraşlık çalışmalarında “*Pamphylia-Kilikia*” tipi olarak isimlendirilmesi ve literatürde de bu şekilde kullanım görmesi önerilmektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki sayıca az olmakla birlikte, söz konusu başörtüsü kullanımının, Mainz ve Columbia’da bulunan ve kökeni soru işaretli olmakla birlikte Kuzey Suriye olarak belirtilen temsilleri de bilinmektedir. Ancak özellikle Alanya Müzesi’nde bulunan ve Hamaxia’dan ele geçmiş olduğu düşünülen bazı eserlerin (**K5** ve **K9**) yukarıda bahsi geçen eserler ile başta stil olmak üzere kıyafet tipolojisi, takı ikonografisi ve malzeme (yumuşak kireçtaşı) bakımından da benzerlikler sunması, onların da köken olarak Kilikia’daki Hamaxia veya çevresinde üretilmiş olduklarını düşündürmektedir. Öyle ki, tarafıma 15 adet eser aracılığıyla Pamphylia-Kilikia’ya ait olduğu tespit edilen başörtüsünün, söz konusu eserlerde de ortak bir özellik olarak görülmesi, bu düşüncüyü daha da kuvvetlendirmiştir. Bu durumda, bahsi geçen Mainz ve Columbia eserlerinin köken olarak Kuzey Suriye’den ziyade Kilikia’ya ait olması gerektiği anlaşılmıştır.

Pamphylia Bölgesi, Kilikia Tracheia ve Palmyra eserleri arasındaki takı ikonografisi oldukça dikkat çekicidir. Bu noktada ilk olarak Perge’den ele geçen **K24** heykelinden bahsedilmesi gerekir ki, eserin göğsü üzerinde bulunan üst üste düzenlenmiş zengin ikonografik kolyelerin birebir benzerleri Palmyra kadın figürlerinin tipik kolyelerini yansıtmaktadır. Bu noktada söz konusu eser ile, temsil edilen kişinin sosyal statüsüne, zenginliğine ve Suriyeli etnik kimliğine atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, **K2** ve **K5** eserlerinde bulunan hilal biçimindeki kolyenin/muskanın (*lunula*) Palmyra kabartmalarındaki kadın figürlerinde sıklıkla kullanım gördüğü tespit edilmiştir. Buna karşın; Pamphylia (**K6**, **K24**, F2 ve F4 Çeşme figürleri), Kilikia (**K5**) ve 1 örnekle Kuzey Suriye (**K52**) eserlerinde ortak olarak gözlemlenen istiridye kabuğu betimi ise Palmyra örneklerinden tamamen farklılık sunan bir ikonografidir. Söz konusu motif, günümüze dek farklı araştırmacılar tarafından başta Artemis Pergaia olmak üzere Aphrodite ve Atargatis ile ilişkilendirilmiştir. Arkeolojik verilerin yetersiz olması, şimdilik bu kabuğun hangi kültü ait olduğunu belirlemeye engel teşkil eder. Ancak, yine bu veriler dahilinde, söz konusu kabuğun Pamphylia Bölgesi için özel bir motif olduğunu

ve bölgenin Suriye ile olan ilişkisini sembolize eden birleştirici bir motif olduğu düşünülmektedir.

Side'den ele geçen **K56** başı ise sahip olduğu küpe detayı bakımından ayırt edici özellikler sunar. Eserdeki küpenin birebir benzerinin, Cenevre George Ortiz Koleksiyonu'nda bulunan ve kökeni Pamphylia Bölgesi olarak ifade edilen kadın portresinde tespit edilmesi, **K15**'in kulağındaki daha az biçimde korunagelmış küpe için de benzer tipin sunulmasını sağlamıştır. George Ortiz başı da dahil olmak üzere **K56** ve **K15** eserlerinde gözlemlenen söz konusu küpe tipinin, en azından şu anki veriler dahilinde Pamphylia Bölgesi'ne özgü olabileceği düşünülmektedir.

Kadınların sahip olduğu elbise tipleri, başlarının himation ile tamamen örtülü bir biçimde gösterilmesi ve özellikle sahip oldukları takı ikonografileri, birçok araştırmacı tarafından onların rahibe kimliklerine atıfta bulunulan özellikler olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Perge'den ele geçen **K24** heykelinin, hem yapı yakınlarından ele geçen bir yazıt hem de özellikle sahip olduğu istiridye kabuğu betiminin Artemis Pergaia ile ilişkili olmasından hareketle, Artemis Pergaia kült rahibesi olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada takı ikonografisi bakımından ayırt edici özellikler sunan **K5** ve **K6**'nın da birer rahibeye ait olup olmadığı ele alınmıştır. Bahsi geçen üç eserde de istiridye kabuğunun ortak olarak görülmesi, her ne kadar **K5** ve **K6**'nın da bir kült rahibesi olabileceği konusuna kesin bir kanıt oluşturmasa da en azından onları anlam bakımından özel bir konuma taşır. Bu noktada serbest heykel veya mezar büstü olarak kullanılmaları dahi bu anlamın önüne geçemez. Dolayısıyla, söz konusu eserler ile tabii olunan bir kült veya kült rahibesi olarak faaliyet gösterildiğine dair bir mesaj verilmiş olmalıdır. Bu ilişki, kesinlikle istiridye kabuğu ile kurulmaktadır.

Erkekler başlığı altında ele alınan eserlerin 20 adedi büst, 10 adedi ise baş/baş parçası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Büstlerin çoğunluğunu Alanya Müzesi'ndeki örnekler oluştururken, Antalya, Adana ve Gaziantep Müzesi'nden de örnekler mevcuttur. Figürlerin neredeyse tamamının sahip olduğu kol duruş pozisyonu, sağ kolun dirsek hizasından bükülerek himation tarafından askıya alındığı ortak bir duruş sunar. Söz konusu pozisyonun, özellikle Palmyra mezar kabartmalarındaki erkek figürlerinde sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bazı eserlerde (**E1**, **E3**, **E4**, **E5** ve **E18**) bulunan el-parmak jestleri ile, ellerde tutulan kitap rulosu veya zeytin dalı gibi objeler ise sıklıkla Palmyra erkek figürlerindeki örneklere benzerlik sunmaktadır. Bu

jestler veya objeler ile ölen kişinin toplumdaki statüsüne veya sahip olduğu mesleğe (memur/yazar veya iş adamı) yönelik mesajlar verilmiştir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen 86 adet eserin, müze envanter kayıtlarından edinilen bilgilere göre 44'ü satın alma yolu ile müzelere kazandırılmıştır. Bunlardan 13 adedinin buluntu yerleri bilinirken, 31 adedinin bilinmemektedir. Buluntu yeri bilinen eserler ise kontekst bakımından yetersiz veriler sunar. Satın alma yolu dışında 37 adet eser; müsadere, zor alım/mahkeme, bağış veya çeşitli müdürlükler aracılığıyla teslim alınan eser grubunu oluştururken, geriye kalan 7 adet eser kazı yoluyla ele geçmiştir. Kazılardan ele geçen grup dışındaki eserlerin buluntu yerlerine dair veriler yetersiz olsa da müze envanter fişlerinde bulunan bilgiler ile daha öncesinde bazı araştırmacılar tarafından yapılan yüzey araştırmaları kapsamında, onların buluntu yerlerine dair bazı fikirler yürütülebilmektedir. Bu durumda özellikle Alanya Müzesi'nde bulunan bir grup büstün Batı Dağlık Kilikia'daki Hamaxia'dan; Adana ve Hatay Müzesi'nde bulunan bir diğer büst grubunun ise Ovalık Kilikia'daki Misis'den ele geçtiği düşünülmektedir. Öyle ki, Hamaxia ve Misis'e atfedilen büst gruplarının kendi içerisinde sahip oldukları duruş, kıyafet ve en önemlisi üslup özelliklerinin benzerlik sunması, üretim yerlerinin de bu kentler olması gerektiğine işaret etmektedir.

Özellikle büst özelliği gösteren eserlerin sahip oldukları teknik özellikler, onların kullanım alanları ve amaçlarını belirlemek adına yorum yapılabilmesine yardımcı olmuştur. Bu noktada, Batı Dağlık Kilikia'daki Hamaxia'ya atfedilen eserlerin alt kısımlarının düz biçimde işlenmiş olması, onların bulundukları konumda düz bir yerde sergilendiklerini gösterir. Arkalarının kabaca işlenmiş olması ise bir niş içerisinde sergilenmiş olabileceklerine işaret eder. Ovalık Kilikia'daki Misis'ten ele geçen büstler için de benzer bir durum geçerlidir. Misis büstlerini teknik olarak Hamaxia eserlerinden ayıran en önemli husus ise alt kısımlarının düz değil, kabaca işlenmiş bir kaide ile son bulmasıdır. Günümüze dek çeşitli araştırmacılar tarafından kapsamlı yüzey araştırmalarından edinilen bilgilerden hareketle, bu tipteki büstlerin Hamaxia'daki nekropol alanında bulunan mezarlardan ele geçmiş olduğu önerilmiştir. Ancak kentteki nekropol alanının yoğun bitki örtüsü altında kalmış olması, bahsi geçen nekropol alanının ve içinde bulunan mezarların incelenmesine engel teşkil etmektedir. Bu noktada eserlerin mezarlarda ne şekilde sergilendikleri tespit edilememiştir. Benzer bir durum Misis büstleri için de geçerlidir. Ancak son yıllarda Adana Müze Müdürlüğü denetimince Misis Nekropolü'nde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, Misis büst grubuna tip ve stil

bakımından benzerlik sunan in situ bir büstün ele geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgi, en azından Misis büstlerinin ne şekilde sergilenmiş olduklarına dair bir fikir sunmuştur.

Eserlerin büyük bir bölümünün satın alma, müsadere, zor alım vb. yollarla ile müzelere kazandırılmış olmaları ve birçoğunun buluntu yerlerine dair bilgilerin eksik olması; stil ve kritik yöntemlere dayanılarak tarihlendirilmelerine neden olmuştur. Bu tarihlendirmeler sonucunda söz konusu eserler, ağırlıklı olarak MS 2. yüzyılın II. yarısı ile MS 3. yüzyılın ilk yarısı aralığında yoğunluk göstermektedir. Bu durum Pamphylia Bölgesi için gayet anlaşılabilir bir durumdur. Zira bölgenin en önemli ticaret liman kenti olan Side'nin, Suriye'ye yapılan tahıl sevkiyatlardan dolayı *militaris annona*'nın sevk edildiği önemli bir liman konumunda olduğu bilinmektedir. Bu durum, siyasi ve ekonomik etkenler sonucunda bölgenin de en parlak dönemlerini yaşamasına vesile olmakla birlikte, şüphesiz Suriye ile olan ilişkilerin de gelişmesine yol açmıştır. Pamphylia Bölgesi ile Suriye arasındaki yakın ilişkiler siyasi ve ticari etkenlerin yanı sıra, bölgedeki kentlerin Severuslar Hanedanlığı tarafından desteklemesi ile de açıklanabilir. Nitekim Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Perge F2 Çeşmesi'ne ait olan tüm imparator ailesinin onurlandırıldığı yazıt söz konusu desteği açıklar niteliktedir. Özellikle Severuslar Dönemi'nde, imparatorluğun Pamphylia Bölgesi'ne olan özel ilgisi ve desteği de bu sonuca yol açmış olmalıdır. Bu noktada özellikle aynı yapıdan ele geçmiş **K24** heykeli aracılığıyla Suriye Palmyra heykel sanatı ile doğrudan bir ilişki kurulduğu anlaşılmıştır. Eserler üzerine yapılan tarihlendirmeler sonucunda elde edilen söz konusu tarih aralığı, Severuslar Dönemi'nde Pamphylia Bölgesi ile artan ilişkilerin heykeltıraşlık alanında da etkili olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır.

Söz konusu tarih aralığının; Pamphylia Bölgesi ile Suriye'nin heykeltıraşlıktaki karşılıklı etkileşiminin daha iyi anlaşılması adına, bölge kentleri ve Suriye ile ilişkili doğrudan veya dolaylı yollardan kurulabilecek verilerle desteklenerek detaylı bir biçimde irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim bu ilişkiler, Pamphylia Bölgesi ile Suriye'deki bazı yapıların sahip oldukları mimari plan ve bezeme motiflerinin birbirleri ile olan benzerliği üzerinden de tespit edilmiştir. Özellikle Pamphylia Bölgesi'ndeki Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yapılarda kullanılan bazı mimari bezeme veya soffit şemalarının, Palmyra'da bulunan yapılarda da kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum, bu yapılarda çalışan ustaların Pamphylia kökenli şemalara erişebildiğini veya Suriyeli ustaların çıraklığını bu bölgede yaparak tecrübe kazandıktan sonra Palmyra'da da uyguladığını göstermektedir. Bu durum şüphesiz heykeltıraşlık eserler için de geçerli olmalıdır.

Kilikia Bölgesi'nde, çalışmada da önerildiği gibi özellikle büstlere ait üretim merkezlerinin var olması gerekir. Nitekim hem Tracheia (Hamaxia) hem de Pedias'tan (Misis) ele geçen büstlerin sayıca fazlalığı ve kendilerine özgü bölgesel üslup özellikleri, bu düşüncüyü desteklemektedir. Pamphylia Bölgesi ile Kuzey Suriye'ye bakıldığında ise büst yoğunluğunun Kilikia'dan daha az olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Kilikia Bölgesi'nin sahip olduğu topografik özellikler tarih boyunca kayalara işlenen mezarların gelişim ve yayılım göstermesi için oldukça elverişli olmuştur. Bu durum bölgedeki mezarların çeşitliliğinden ve de büstlerin sayıca olan fazlalığından da anlaşılmaktadır. Pamphylia Bölgesi'nde bu sayının daha az olması ise ovalık bir alana yayılmış olmasına bağlı olarak gelişen mezar tiplerindeki farklılıktır.

Sonuç olarak bu çalışma ile, Pamphylia Bölgesi, Kilikia Bölgesi ve Kuzey Suriye'deki karmaşık bölgesel temaslar ve bağlantılar irdelenmiştir. Bu noktada; Filistin'den Kuzey Suriye'ye, Kilikia ve Pamphylia'nın kıyı kentlerine kadar çeşitli yerlerde karşılaşılan büstler ve serbest heykeller ile bir karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bahsi geçen hat üzerinde farklı yoğunluklarda karşımıza çıkan büstler, şimdiye kadar fark edilmemiş bölgeler ötesi ağların takip edilmesini sağlamıştır. Bölgesel ilişkiler, eserlerdeki ortak tipolojik ve ikonografik özellikler üzerinden takip edilebilmektedir. Eserler üzerinden tespit edilen bu benzerlikler hiç şüphesiz, Suriye sanatını iyi bilen ve uygulayan bir grup gezici ustanın varlığı ile açıklanabilir. Pamphylia ve Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Palmyra etkilerinin görülmesi ise iki coğrafyanın yerel heykeltıraşlık açısından ne kadar yakın olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, M. ve Onur, F. (2010). Side’de Epigrafik Çalışmalar. Ü. İzmirli, G. Tanyeli ve Z. Ahunbay (Eds.), *Side ’ye Emek Verenler Sempozyumu: 20-22 Nisan 2007 Side* içinde (s. 52-55). İstanbul: SİVA Side Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı.
- Akçay, B. (2007). *Perge Güney Hamamı Heykeltıraşlık Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçay, T. ve Erdem, B. (2016). Doğu Dağlık Cilicia Mezarları, Olba’dan Yeni Mezar Tipleri ve Terminoloji Önerileri. *Seleucia*, (VI), 261-286.
- Akçay-Güven, B. (2015). *Pamphylia Bölgesi Roma Dönemi Portreciliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçay-Güven, B. (2022). Perge F2-F4 Çeşme Yapıları Heykel Programları ve Yeni Öneriler. M. Demirel, M. Arslan, S. Atalay ve U. Orhan (Eds.). *Antalya’nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında* içinde (s. 192-209). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Özel Ofset.
- Akçay-Güven, B. (2024). Pamphylia’da Heykel Sanatı. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde (s. 264-277). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgün Kaya, E. (2016). Roma İmparatorluk Dönemi’nde Doğu Kökenli Sofistler: Marcus Antonius Polemon ve L. Vibullius Hipparkhos Tiberius Claudius Attikos Herodes. *Eskiçağ Yazıları*, (9), 231-265.
- Alanyalı, H. S. (2007). Gebannte Kentauren und Giganten: Die Friese am Theater von Perge in Kleinasien zeugen vom Nachleben der griechischen Mythologie in Römischer Zeit. *AW*, 38 (1), s. 85-90.
- Alanyalı, H. S. (2011). Side’nin Roma Dönemi Pantheonu. *Anadolu/Anatolia*, (37), 75-92.
- Alanyalı, H. S. (2012). *Der Kentauiromachie und Gigantomachie-fries im Theater von Perge*. Wien: Phoibos Verlag.
- Alanyalı, H. S. ve Erkoç, S. (2018). Side 2017 Çalışmaları. *KST*, 40 (2), 428-429.
- Alanyalı, H. S. ve Yurtsever, A. (2020). M. E. Altınsapan ve B. Y. Olcay Uçkan (Eds.). *Canan Parla Armağanı: Sanat Tarihi, Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları* içinde (s. 37-63). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Alanyalı, H. S. (2022). Jale İnan ve Pamphylia Heykeltıraşlığı. M. Demirel, M. Arslan,

- S. Atalay ve U. Orhan (Eds.). *Antalya'nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında* içinde (s. 118-146). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Özel Ofset.
- Alanyalı, H. S. (2023). Zum Bildprogramm des Theaters von Perge. U. Lohner-Urban, W. Spickermann ve E. Trinkl (Eds.) *Itineraria: Entlang der Donau und Runds ums Mittelmeer (Band I-II) Festschrifts für Peter Scherrer zum 65. Geburtstag* içinde (s. 295-306). Graz: Unipress Verlag.
- Albertson, F. C. (2000). Three Palmyrene reliefs in the Colket collection, University of Wyoming. *Syria*, (77), 159-168.
- Alexandridis, A. (2004). *Die Frauen des römischen Kaiserhauses. Eine Untersuchung ihrer bildlichen Darstellung von Livia bis Iulia Domna*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Andreae, B. (1965). rez. Zu H. Jucker, Das Bildnis im Blätterkelch. Geschichte und Bedeutung einer römischen Bildform. *Gnomon*, (37), 507-513.
- Amelung, W. (1908). *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums II*. Berlin: G. Reimer.
- Arca, E., Gökalp, N. ve Ören, N. (2011). Pamphyhia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile olan ilişkileri. *Olba*, (XIX), 287-312.
- Arlı, Y. (2020). *Flaviuslar ve Traian Dönemleri Anadolu Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybek, S. (2009). *Metropolis İonia I- Heykel: Metropolis'de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltraşlığı*. İstanbul: Homer Yayınevi.
- Bald-Romano, I. (2006). *Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture Collection, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Press.
- Bass, G. F. (1967). Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck. *TransactAmPhilosSoc*, 57 (8), 1-177.
- Bass, G. F. (1986). The Bronze Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign. *AJA*, 90 (3), 85-110.
- Baz, F. (2024). Pamphyhia'da İmparator Kültüne İlişkin Bazı Gözlemler. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphyhia* içinde (s. 326-339). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bean, G. E. (1960). Notes and Inscriptions from Pisidia II. *AS*, (10), 43-82.
- Bean, G. E. (1965). *Side Kitabeleri / The Inscriptions of Side*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Basımevi.

Bean, G. E. (1999). *Eskiçağ'da Güney Kıyılar*. (Çev: İ. Delemen – S. Çokay). İstanbul: Arion Yayınevi.

Bean, G. E. ve Harrison, R. M. (1967). Choma in Lycia. *JRS*, (57), 40-44.

Bean, G. E. ve Mitford, T. B. (1962). Sites Old and New in Rough Cilicia. *Anatolian Studies*, (12), 185-217.

Bean, G. E. ve Mitford, T. B. (1970). *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Wien: Hermann Bohlaus Nachf.

Bergmann, M. (1977). *Studien zum römischen Portrait des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

Bergmann, M. ve Zanker, P. (1981). Damnatio memoriae. Umgearbeitete Nero- und Domitiansporträts. Zur Ikonographie der flavischen Kaiser und des Nerva. *JdI*, (96), 317-412.

Bieber, M. (1977). *Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*. New York: New York University Press.

Biers, J. C. vd. (1982). *Illustrated Museum Handbook. A Guide to the Collections in the Museum of Art and Archaeology University of Missouri–Columbia*. Columbia-Missouri: University of Missouri Press.

Blinkenberg, C. (1931). *Lindos. Fouilles de l'Acropole 1902-1914, Inscriptions, Vol. II*. Berlin: Walter de Gruyter.

Blömer, M. (2014). *Steindenkmäler römischen Zeit aus Nordsyrien: Identität und kulturelle Tradition in Kyrrhestike und Kommagene*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

Blömer, M. ve Raja, R. (2019). Funerary Portraits in Roman Greater Syria – Time for a Reappreciation. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde (s. 1-26). Turnhout, Belgium: Brepols.

Budin, L. (2014). Before Kypris was Aphrodite. D. T. Sugimoto (Ed.), *Transformation of a Goddess Ishtar - Astarte – Aphrodite (Orbis Biblicus et Orientalis, 263)* içinde (s. 195-215). Fribourg / Göttingen: Academic Press / Vandenhoeck Ruprecht.

Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Leiden: Brill.

Bobou, O. (2018). Plants in Palmyrene funerary iconography of adults. M. Heyn ve R. Raja (Eds.). *Attributes in Palmyrene Art and Sculpture, 19 June 2018* içinde, Aarhus: Aarhus University Press.

- Borgia, E. (2018). The kilikarchia in the Roman province of Cilicia. F. Camia, L. D. Monaco ve M. Nocita (Eds.) *Munus Laetitia: Studi miscellanei offerti a Maria Letizia Lazzarini, Volume I* içinde (s. 295-320.). Roma: Sapienza University Press.
- Bosch, E. C. (1957). *Pamphylia Tarihine dair Tetkikler*. (Çev: S. Atlan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bossert, H. Th. (1950). Schrift und Sprache der Sideten. *Belleten*, 14 (53), 1-14.
- Bossert, H. Th. (1957). 1956 Yaz Mevsiminde Misis’de Yapılan Kazı Hakkında Rapor. *TAD*, 1 (VII), 40-41.
- Bossert, H.Th. (1959). 1958 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor. *TAD*, (XII), 11.
- Brandt, H. (1990). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Brandt, H. ve Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia: eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Philipp Von Zabern Yayınevi.
- Brilliant, R. (1963). *Gesture and Rank in Roman Art: The Use of Gestures to Denote Status in Roman Sculpture in Coinage*. New Haven: Memoirs of the Connecticut Academy of Arts & Sciences.
- Butcher, K. (2003). *Roman Syria and the Near East*. Londra: The British Museum Press.
- Bük, B. B. (2023). *Hellenistik Dönem Amphoraları Işığında Doğu Akdeniz Deniz Ticareti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Callaway, C. (2009). A Matter of Life and Death. “Reading” a Funerary Relief. *MUSE*, (43), 31-45.
- Can, E. (2019). *Perge F-5 Çeşmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cussini, E. (2005). Beyond The Spindle. Investigating The Role Of Palmyrene Women. E. Cussini (Ed.) *A Journey to Palmyra. Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers* içinde (s. 26-43). Leiden–Boston: Brill.
- Cussini, E. (2019). Daughters and wives: Defining women in Palmyrene inscriptions. S. Krag – R. Raja (Eds.) *Women, children and the family in Palmyra* içinde (s. 67-81). Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Çalık, A. (1997). *Roman Imperial Sculpture from Cilicia*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. London: King’s College.
- Çalık, A. (1999). Local Funerary Busts from Cilicia. *AMS*, (34), 101-110.

- Christie's (1973). *Christie's Fine Arts, Auction Catalogue*, Christie's London, 11.07.1973.
- Çokay-Kepçe, S. (2006). *Antalya Karaçalı Nekropolü: The Karaçalı Necropolis Near Antalya*. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Colledge, M. A. R. (1967). *The Parthians*. New York Washington: Frederick A. Praeger Publishers.
- Colledge, M. A. R. (1976). *The Art of Palmyra*. London: Thames and Hudson.
- Dağlı-Dinçer, İ. (2020). *Cults and Religious Life of Pamphylia from the Archaic to the Late Antique Period*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daltrop, G. Hausmann, U. ve Wegner M. (1966). *Die Flavier. Das römische Herrschbild II-1. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Julia Titi, Domitilla, Domitia*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Davies, G. (2008) Portrait Statues as Models for Gender Roles in Roman Society. S. Bell ve I. L. Hansen (Eds.). *Role Models in the Roman World: Identity and Assimilation* içinde (s. 207-220). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Davies, G. (2017). The Body Language of Palmyra and Roma. T. Long ve A. H. Sørensen (Eds.) *Positions and Professions in Palmyra* içinde (s. 20-35). Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Delemen, İ. (2009). Two New Portraits Heads with Priestly Crowns from Perge. *Adalya*, (12), 173-184.
- Delemen, İ. (2010). A Bust of Antinous from Perge. *Adalya*, (13), 183-194.
- Delemen, İ. (2011). The Colossal Statue of Lucius Verus Recently Discovered in Perge. *Adalya*, (14), 297-314.
- Delemen, İ. ve Koçak, E. (2014). The Dancing Attis: a Bronze Statue from the Macellum / Agora of Perge. *Adalya*, (17), 123-144.
- de Jong, L. (2017). *The Archaeology of Death in Roman Syria: Burial, Commemoration and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dinç, M. (2015). Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik – Roma Dönemi Heykelleri. S. Durugönül (Ed.), *Manisa Müzesi Heykeltraşlık Eserleri* içinde (s. 26-89). İstanbul: Oksijen Basım ve Matbaacılık.
- Diri-Ünver, A. (2021). *Anadolu Roma Mimarisinde Suriye Etkileri: Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dillon, S. (2010). *The Female Portrait Statue in the Greek World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dillon, S. (2012). Female Portraiture in the Hellenistic Period. S. L. James ve S. Dillon (Eds.). *A Companion to Women in the Ancient World* içinde (s. 265-277). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Drexhage, H. J. (1991). Die Kontakte zwischen Side, Alexandria und Ägypten in der römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh. n. Chr.). *AMS*, (3), 75-90.
- Durak, K. (2022). The Story of Storax in Byzantine World: A Fragrant Resin of International Fame from Southern Anatolia. *Adalya*, 25, 179-207.
- Durnagözü, N. (2023). Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka. *Arkhaia Anatolika*, (6), 36-64.
- Durugönül, S. ve Tepebaş, U. (2013). Arkaik - Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi. S. Durugönül (Ed.). *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler* içinde (s. 35-152). İstanbul: Bilnet Matbaacılık.
- Dinç, M. (2016). Tarsus Müzesi'ndeki Hellenistik - Roma Dönemi Tanrıça ve Kadın Heykelleri. S. Durugönül (Ed.). *Tarsus Müzesi Taş Eserleri Heykeltıraşlık ve Mimari Eserler* içinde (s. 81-106). İstanbul: Oksijen Basım ve Matbaacılık.
- Dorl-Klingenschmidt, C. (2001). *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten: Funktion im Kontext*. München: Dr. Freidrich Pfeil.
- Er-Scarborough, Y. (2017). *The Funerary Monuments of Rough Cilicia and Isaura*. Oxford: BAR Publishing.
- Erdkamp, P. (2007). *A Companion to the Roman Army*. London: Blackwell Publishing.
- Erkoç, S. (2012). *Anadolu'da Iulius-Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fantham, E. (2009). Covering the Head at Roma: Ritual and Gender. J. Edmondson ve A. Keith (Eds.). *Roman Dress and the Farbrics of Roman Culture* içinde (s. 158-171). Toronto: University of Toronto Press.
- Fejfer, J. (2008). *Roman Portraits in Context*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Finlayson, C. (1998). *Veil, Turban, and Headpiece-Female Status and Funerary Portraiture at Palmyra, Syria*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Iowa: The University of Iowa.

- Finlayson, C. (2004). Textile Exchange and Cultural and Gendered Cross Dressing at Palmyra, Syria (100 BC—AD 272). Textile Society of America Symposium Proceedings, Çevrimiçi basım, Nebraska-Lincoln: University of Nebraska-Lincoln.
- Fittschen, K. (1982). *Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Fittschen, K. ve Zanker, P. (1983) *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band III: Kaiserinnen- und Prinzessinnenbildnisse Frauenporträts*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- K. Fittschen (1984). [Rez.zu]: Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Neue Funde. Text. Tafeln, *Göttingische gelehrte Anzeigen*, (236), 188-210.
- Fittschen, K. ve Zanker, P. (1985). *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band I*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Fittschen, K. (1999). *Prinzenbildnisse Antoninischer Zeit*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Fittschen, K. ve Zanker, P. (2014). *Katalog der Römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom Band IV*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Fleischer, R. (1973). *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*. Leiden: E. J. Brill.
- Frey, L. (1982). Das Bildnis eines Kaiserpriesters aus Pompejopolis in Kilikien. *AW*, (13), 27-39.
- Gawlikowski, M. (1987). Die Skulptur von Palmyra, Dargestellt Anhand Ausgestellter Objekte. E. M. Ruprechtsberger (Ed.). *Palmyra. Geschichte, Kunst und Kultur der syrischen Oasenstadt. Einführende Beiträge und Katalog zur Ausstellung* içinde (s. 283-339). Linz: Gutenberg.
- Gliwitzky, C. (2010). *Späte Blüte in Side und Perge: Die pamphyliische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bern: Peter Lang.
- Grace, V. (1973). Imports from Pamphylia. *BCH*, (1), 183-208.
- Gray, E. W. (1972). Reviewed Work(s): Journeys in Rough Cilicia 1964-1968 by George Ewart Bean and Terence Bruce Mitford. *CIR*, 22 (3), 398-401.

- Greenhalgh, M. (2016). J. D. Killa ve J. A. Zeidler (Eds.). *Syria's Monuments: Their Survival and Destruction. Heritage and Identity Issues in Cultural Heritage Protection* (Vol. 5). Leiden: Brill.
- Goldmann B. (1994). Graeco-roman Dress in Syro-Mesopotamia. J. L. Sebesta ve L. Bonfante (Eds.), *The World of Roman Costume* içinde (s. 163-181). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Hayes, J. W. (1967). North Syrian Mortaria. *Hesperia*, 36 (4), 337-347.
- Hellenkemper, H., Hild, F. (2004). *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Paphlagonien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Heyn M. K. (2008). Sacerdotal Activities and Parthian Dress in Roman Palmyra. C. S. Colburn ve M. K. Heyn (Eds.) *Reading a Dynamic Canvas: Adornment in the Ancient Mediterranean World* içinde (s. 170-193). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Heyn, M. K. (2010). Gesture and Identity in the Funerary Art of Palmyra. *AJA*, 114 (4), 631-661.
- Heyn, M. K. (2012). Female Portraiture in Palmyra. S. L. James ve S. Dillon (Eds.) *A Companion to Women in the Ancient World* içinde, (s. 439-441). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Heyn, M. K. (2016). Status and Stasis: Looking at Women in the Palmyrene Tomb. A. Kropp ve R. Raja (Eds.). *The World of Palmyra* içinde (s. 194-205). Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab.
- Heyn, M. K. (2019). The Significance of the Orans Pose in Palmyrene Art. R. Raja (Ed.). *Revisiting the Religious Life in Palmyra* içinde (s. 153-160). Turnhout, Belgium: Brepols Publishers.
- Heyn, M. K. ve Raja, R. (2019). Male Dress Habits in Roman Period Palmyra. M. Cifarelli (Ed.). *Fashioned Selves; Dress and Identity in Antiquity* içinde (s. 41-53). Oxford: Oxbow Books.
- Hild, F. ve Hellenkemper, H. (1990): *Tabula Imperii Byzantini 5: Kilikien und Isaurien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hill, G. F. (1897). *BMC: Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. London: Gilbert and Rivington.
- Huskinson, J. (2012). Reading identity on Roman strigilated sarcophagi. *RES*, (61-62), 80-97.
- Hübner, E. (1862). *Die antiken Bildwerke in Madrid*. Berlin: Georg Reimer.

- Hopkins, C. (1934). The Temple of Azzanathkona. M. I. Rostovtzeff (Ed.). *The Excavation at Dura-Europos: Preliminary Report of Fifth Season of Work october 1931 - March 1932* içinde (s. 131-200). New Heaven: Yale University Press.
- M. H6rig (1979). *Dea Syria: Studien zur religi6sen Tradition der Fruchtbarkeitsg6ttin in Vorderasien*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Ingholt, H. (1928). *Studier over Palmyrensk Skulptur*. K6benhavn: C. A. Reitzel.
- Ingholt, H. (1940). *Rapport pr6liminaire sur sept campagnes de fouilles 6 Hama en Syrie (1932-1938)*. Kopenhagen: Ejnar Munksgaard.
- İnan, J. (1960). Side ve Perge Kazılarında Bulunan Portreler. *V. T6rk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956*, Ankara: T6rk Tarih Kurumu Basımevi, 36-38.
- İnan, J. (1965). *Antalya B6lgesi Roma Devri Portreleri*. Ankara: T6rk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, J. (1974). Neue Portr6tstatuen aus Perge. *Mansel'e Armağan: Melanges Mansel II* içinde (s. 643-661). Ankara: T6rk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, J. (1975). *Side'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı*. Ankara: T6rk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, J. (1976). Perge Kazısı 1975 Çalışmaları. *Belleten*, 40 (2), 702-705.
- İnan, J. (1977). Perge Kazısı 1976 Çalışmaları. *Belleten*, 41 (1), 616-618.
- İnan, J. (1983). Neue Portr6tstatuen aus Perge. *AntK*, 26 (2), 119-120.
- İnan, J. (1997). Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmalarının 6n Raporu. *KST*, (18), 65-83.
- İnan, J. (1998). *Toroslar'da Bir Antik Kent: Lyrbe? – Seleukeia?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İnan, J. (2000). *Perge'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı - 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İnan, J. (2003). *Perge'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı - 1I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İnan, J. ve Rosenbaum, E. (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- İnan, J. ve Alf6ldi-Rosenbaum, E. (1979). *R6mische und Fr6hbyzantinische Portr6tplastik aus der T6rkei: Neue Funde*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- İnan, J., Atik, N., 6zt6rk, A., Alanyalı, H. S. A., Ateş, G. (2000). Vorbericht 6ber die Untersuchungen der Fassade des Theaters von Perge. *AA*, (2), 285-340.
- James, S. (2019). *The Roman Military Base at Dura-Europos Syria an Archeaological Visualization*. Oxford: Oxford University Press.

- Jucker, H. (1959). Verkannte Köpfe. *MusHelv*, (16), 275-291.
- Jucker, I. (1967). Artemis Kidnyas. *Gestalt und Geschichte. Festschrift Karl Schefold zu Seinem Sechzigsten Geburtstag am 26. Januar 1965* içinde (s. 133-145). Bern: Francke Verlag.
- Känel, R. (1989). Eine beschriftete römische Porträtbüste aus Pamphylien. *EA*, (13), 123-124.
- Kaplan, A. (2015). *Hellenistik ve Roma Döneminde Kilikia Pedias (Çukurova) Yerleşimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, O. ve Demirel, M. (2015a). Perge 2014 Yılı Kazıları/ Excavations at Perge in 2014. *ANMED*, 2015-13, 239-250.
- Kara, O. ve Demirel, M. (2015b). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları. *Arkeoloji ve Sanat*, (149), 7-14.
- Kara, O. ve Demirel, M. (2016a). Perge 2015 Yılı Kazıları. *ANMED*, (14), 338-348.
- Kara, O. ve Demirel, M. (2016b). Perge 2015 Yılı Kazılarında Bir Grup Plastik ve Madeni Eser. *ANMED*, (14), 349-356.
- Karabulut, S. (2022). *Perge Batı Kapısı'ndan Bir Rahibe Heykeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karamut, İ. ve Türkmen S. (1995). Alanya Müzesi Ostotekleri. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (67), 9-15.
- Kaya, İ. ve Demir-Yetiş, A. (2020). Bazı Tarihi Yerleşimlere Ait Çevresel Faktörlerin CBSDestekli Analizi; Kilikya Bölgesi Örneği. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9 (3), 1337-1350.
- Kays, M. (2024). Monuments of Aurelia Paulina and her portrayal of social change in Roman Asia Minor. G. Kremer, E. Pollhammer, J. Kopf ve F. Beutler (Eds.) *ZEIT(EN) DES UMBRUCHS Akten des 17. Internationalen Kolloquiums zum provinzialrömischen Kunstschaffen Wien – Carnuntum, 16.–21. Mai 2022* içinde (s. 469-482). Wien: Verlag Holzhausen GmbH.
- Kaymak, G. (2015). Side P Tapınağı'nda Yeni Araştırmalar, Yeni Bulgular ve Yeni Yorumlar. *ADALYA*, (18) 203-240.
- Kaymak, G. (2018). Art and Roman Architecture: God's Face on the Temple Facade: A Case Study in Temple "P" in Side, Pamphylia / Turkey. *Online Journal of Art and Design*, 6 (3), 1-23.

- S. Çokay-Kepçe (2013). Pamphylia Bölgesi'nden "Kuzey Suriye" Mortariumları. O. Tekin, M. H. Sayar ve E. Konyar (Eds.). *Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler içinde* (s. 165-173). İstanbul: Ege Yayınları.
- Kılınç, O. (2012). *Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki Roma Dönemi Heykelleri Kataloğu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klaver, S. (2019). *Women in Roman Syria: The cases of Dura-Europos, Palmyra, and Seleucia on the Euphrates*. Çevrimiçi Yayınlanmış Doktora Tezi. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Amsterdam School of Historical Studies.
- Kleiner, D. E. E. (1977). *Roman Group Portraiture: The Funerary Reliefs of the Late Republic and Early Empire*. New York: Garland Publishing.
- Krag, S. (2016), Females in group portraits in Palmyra. İçinde: Kropp, A and Raja, R. (Eds.), *The World of Palmyra, Palmyrene Studies 1*, Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Krag, S. (2017). Changing Identities, Changing Positions: Jewellery in Palmyrene Female Portraits. Long, T. and A.H. Sørensen (Eds.), *Positions and Professions in Palmyra. Palmyrenske Studier 2* içinde (s. 36-51). Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Krag, S. – Raja, R. (2016). Representations of Women and Children in Palmyrene Funerary Loculus Reliefs, Loculus Stelae and Wall Paintings. *Zeitschrift für Orient-Archäologie*, (9), 134-178.
- Krag, S. (2019). Palmyrene Funerary Female Portraits: Portraits Tradition and Change. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde (s. 111-132). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Kruse, H. J. (1975). *Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr.* Göttingen: Cambridge University Press.
- Kropp, A. J. M., Raja, R. (2014). The Palmyra Portrait Project. *Syria*, (91), 393-408.
- Korkut, T. (2006). *Girlanden-Ostotheken aus Klakstein in Pamphylien und Kilikien Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Korkut, T. ve Dirican, M. (2020). Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları. *TÜBA-AR*, (27), 257-270.

- Köse, V., Bilgin, M., Şehit, E., ve Kopçuk, İ. (2024). Aspendosluların Şanlı Kenti. A. Özdzibay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde (s. 402-423). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Künzl, E. (2001) Römerzeitliche Skulpturen aus Kleinasien und Syrien im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. *JbRGZM*, 48 (2), 499-528.
- Laflı, E. (2017). Funerary and votive monuments in Graeco-Roman Cilicia. *AnSt*, (67), 145-180.
- Lanckoroński, K. G. (2005). *Pamphyllia ve Pisidia Kentleri I. Cilt Pamphylia*. (Çev. S. Bulgurlu Gün). İstanbul: AKMED / Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Merkezi.
- Lawrence, A.W. (1972). *Greek and Roman Sculpture*. London: Harpers & Row Publishers.
- Lichtenberger, A. ve Raja, R. (2019). Portrait Habit and the Funerary Portraiture of the Decapolis. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria*, içinde (s. 133-150). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Lippold, G. (1950). *Griechische Plastik, Handbuch der Archäologie III, 1*. München: C. H. Beck.
- Lorsch Wildfang, R. (2006). *Rome's Vestal Virgins: A study of Rome's Vestal priestesses in the late Republic and early Empire*. London: Routledge.
- López de Corselas, M. P. (2012). En torno al “entablamento arcuado” y al “frontón sirio” en la arquitectura construida y la iconografía arquitectónica romana. *Ocnus. Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia*, (20), s. 181-211.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor: to the end of the third century after Christ*. Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Mackay, D. (1949). The Jewellery of Palmyra and Its Significance. *Iraq*, 11 (2), 160-187.
- Mansel, A. M. (1948a). 1947 Side (Eski Antalya) Kazıları. *Belleten*, 12 (45-46), 256-260.
- Mansel, A. M. (1948b). Antalya'da Side (Eski Antalya) Kazısı. *Belleten*, 12 (45-46), 495-497.
- Mansel, A. M. (1950). Haberler – Side kazısı. *Belleten*, 14 (54), 313-314.
- Mansel, A. M. (1958a). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Belleten*, 22 (86), 211-240.

- Mansel, A. M. (1958b). 1957 Senesi Side ve Perge Kazıları, *TAD*, 8 (1), 14-16.
- Mansel, A. M. (1958c). Ein Basaltkessel aus Side. *Anatolia*, (3), 1-13.
- Mansel, A. M. (1969). 1968 Perge Kazısına Dair Önraper. *TAD*, 17 (1), 93-104.
- Mansel, A. M. (1970). 1969 Perge Kazılarına Dair Önraper. *TAD*, 18 (2), 129-135.
- Mansel, A. M. (1960). Side Kazıları. *Belleten*, (24), 711-712.
- Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Mansel, A. M. (1965). Side. *RE Suppl.*, (X), 879-918.
- Mansel, A. M. (1967). Side Klavuzu. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mansel, A. M. (1975a). Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in Den Jahren 1957-1972. *AA*, (1), 49-96.
- Mansel, A. M. (1975b). Die Nymphäen von Perge. *IstMitt*, (25), 367-372.
- Mansel, A. M. (1978). *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mansel, A. M., Bosch, E., ve İnan, J. (1951). *1947 Senesi Side Kazılarına dair Önraper*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mansel, A. M., Bean, G. E. ve İnan, J. (1956). *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Meischner, J. (1964). *Das Frauenporträt der Severerzeit*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien. Berlin: Universität Berlin.
- Meischner, J. (2001). *Bildnisse der Spätantike 193-500 Problemfelder Die Privatporträts*. Berlin: edition bnb.
- Meischner, J. (2003). Die Skulpturen des Hatay Musuems von Antakya. *JdI*, (118), 285-384.
- Meischner, J. ve Cussini, E. (2003). Vier palmyrenische Grabreliefs im Museum von Antakya. *AA*, (2), 97-105.
- Merkelbach, R. Şahin, S. (1988). Die publizierten Inschriften von Perge. *EpigrAnat*, (11), 97-107.
- Meyer, M. (2017). “Julia Domna –Braut des besten Mannes, Mutter des besten Kindes,

- assyrische Göttin der Liebe, nie untergehender Mond“. A. Pangerl (Ed.) *Portraits: 500 Jahre Römische Münzbildnisse = 500 Years Of Roman Coin Portraits* içinde (s. 365-373). München: München Staatliche Münzsammlung.
- Mitchell, S. (1995). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor, Vol 1*. Oxford: Clarendon Yayinevi.
- Mussche, H. (1959). Relief Funéraire de Gaziantep. *BCH*, 2 (83), 543-548.
- Müller, V. (1927). Zwei Syrische Bildnisse Römischer Zeit. *BWPr*, (86), 1-33.
- Motz, T. A. (1993). *The Roman freestanding portrait bust: Origins, context, and early history*. (Volumes I and II). Çevrimiçi Yayınlanmış Doktora Tezi. Michigan: The University of Michigan.
- Nollé, J. (1983a). Zum Landbau von Side. *EA*, (1), 119-129.
- Nollé, J. (1983b). Die “Charaktere” im 3. Epidemienbuch des Hippokrates und Mnemon von Side. *EA*, (2), s. 85-89.
- Nollé, J. (1984). Eros mit dem Blitz. *EpigrAnat*, (4), 17-26.
- Nollé, J. (1986a). Die Blütezeit der Stadt Side in der 2. Hälfte des 3. Jhdts. n. Chr., *AST*, (4), 269-272.
- Nollé, J. (1986b). Pamphyrische Studien. *Chiron*, (16), 199-212.
- Nollé, J. (1987). Pamphyrische Studien 6-10. *Chiron*, (17), 235-276.
- Nollé, J. (1988). Inschriften, Münzen und Papyri Dokumente aus dem antiken Side. P. R. Franke, W. Leschhorn, B. Müller ve J. Nollé (Eds.) *Side Münzprägung, Inschriften und Geschichte Einer Antiken Stadt in Der Türkei* içinde (s. 45-67). Saarbrücken: Krüger Druck GmbH.
- Nollé, J. (1990). Side. Zur Geschichte einer kleinasiatischen Stadt in der römischen Kaiserzeit im Spiegel ihrer Münzen. *AW*, (21), 244-265.
- Nollé, J. (1992). Zur Geschichte der Stadt Etenna in Pisidien. Mit einem Exkurs zur Interpretation von Götterdarstellungen auf den kaiserzeitlichen Stadtmünzen Kleinasien. E. Schwertheim (Ed.), *Forschungen in Pisidien (Asia Minor Studien 6)* içinde (s. 61-141). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH Yayinevi.
- Nollé, J. (1993a). *Side im Altertum I. Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*. Bonn: Rudolf Habelt Yayinevi.
- Nollé, J. (1993b). *SNG Deutschland Pfälzer Privatsammlungen Vol.4. Pamphylien Nr. 1-960. Münih: Hirmer Yayinevi*.

- Nollé, J. (2001). *Side im Altertum II. Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*. Bonn: Rudolf Habelt Yayınevi.
- Nollé, J., Şahin, S. ve Vorster, C. (1985). Katalog der Inschriften im Museum von Alanya. *EpigrAnat*, (5), 125-146.
- Onur, F. (2009). The Roman Army in Pamphylia: From the Third to Sixth Centuries A.D. *Adalya*, (XII), 299-318.
- Onurkan, S. (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Aremis Pergaia. *Belleten*, 33 (131), 303-323.
- Oransay, B. S. A. (2016). Side Kazılarında Bulunan Roma Dönemi İthal Seramikleri: Doğu Akdeniz Roma Seramik Ticaretinde Side'nin Durumuna Genel Bir Bakış. *Colloquium Anatolicum*, (15), 198-211.
- Oransay B. S. A. ve Şen, D. (2024). A. Özdizbay ve İ. Dağlı (Eds.). Pamphylia'nın Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Seramik Repertuarı ve Doğu Akdeniz Ticareti İçindeki Yeri. *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde (s. 192-207). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Okan E. (2016). Tykhe ya da Fortuna. *Tykhe: Sanat veTasarım Dergisi*, 1 (1), 1-14.
- Oppenheim, M. (1925). A Bust of Julia Maesa. *Antiquarian Quarterly*, (3), 91-92.
- Orhan, S. (2017). *Perge Batı Cadde 2013 Yılı Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Heykeltıraşlık Eseri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortiz, G. (1996). *In Pursuit Of The Absolute Art Of The Ancient World: The George Ortiz Collection*. Bern: Benteli Publishers.
- Ozaner, F. S. (1993). İskenderun Körfezi Çevresindeki Antik Yerleşim Alanlarının Jeomorfolojik Yönden Yorumu. *ArkmST*, (VIII), 337-355.
- Özdemir-Sarılar, M. (2020). Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerindeki Seleukos Kolonileri. T. Kahya, A. Özdizbay, N. Tüner Önen ve M. Wilson (Eds.). *AKMED Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, Antalya Sempozyum Bildirileri* içinde. İstanbul: AKMED, 663-684.
- Özdizbay, A. (2010). Perge'den bir İmparator Kültü Rahibi Portresini Kimliklendirme Önerisi. *Adalya*, (XIII), 195-203.
- Özdizbay, A. (2012). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi. Die Stadtentwicklung Von Perge Im 1.-2. JH. N. CHR.* K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz Seyhan, T. Ertekin (Eds.). Antalya: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayınevi.

- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı II*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Özgan, R. (2015). *Roma Portre Sanatı III*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Özgür, M. E. (2008). *Skulpturen des Museums von Antalya*. Ankara: Dönmez Offset.
- Özhanlı, M. (2007). Side’de Bulunan Bir Yeni Hitit Eserinin Düşündürdükleri. *ADALYA*, (10), 17-30.
- Öztekin, V. (2024). *Antik Side Şehir Planlamacılığında Yol Ağ Sistemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Öztunç, H. Y. (2018). *Side Müzesi’nde Bulunan Mermer Tanrı ve Tanrıça Heykelcikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, H. S. (2006). *MÖ II. – MS IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, A. (2009). *Architektur Scaenae Frons des Theaters Von Perge*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Padgett, M. (2002). *Roman Sculpture in the Art Museum, Princeton University*. Princeton: Princeton University Press.
- Parlasca, K. (1967). Zur syrischen Kunst der frühen Kaiserzeit. *AA*, (4), 547-568.
- Parlasca, K. (1978). Römische Grabreliefs aus der Südosttürkei. E. Akurgal (Ed.) *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology İzmir 23-30 Eylül 1973* içinde (s. 305-309). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Parlasca, K. (1980). Zur syrischen Plastik der römischen Kaiserzeit. *The J. Paul Getty Museum Journal*, (8), 141-146.
- Parlasca, K. (1982a). *Syrische Grabreliefs hellenistischer und römischer Zeit: Fundgruppen und Probleme*. Mainz am Rhein: Philipp Von Zabern Yayınevi.
- Parlasca, K. (1982b). Eine frühkaiserliche Grabbüste aus Gadara. *Praestant Interna. Festschrift für Ulrich Hausmann* içinde (s. 148-153). Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Parlasca, K. (2006). Die Skulpturen aus dem Habbaşı-Grab in Hama. *DaM*, (15), 219-225.
- Parlasca, K. (1987). Ein antoninischer Frauenkopf aus Palmyra. Frel, J. et. al. (Eds.) *Ancient portraits in the J. Paul Getty Museum Volume 1* içinde (s. 107-114.). Malibu: The J. Paul Getty Museum.

- Parlasca, K. (1990). Palmyrenische Skulpturen in Museen an der amerikanischen Westküste. *Roman Funerary Monuments in the J. Paul Getty Museum Volume 1* içinde (s. 133-144). Malibu, California: The J. Paul Getty Museum.
- Peschlow-Bindokat, A. (1975). Zur Säulenstraße von Pompejopolis in Kilikien. *IstMitt*, (25), 373-991.
- Plattner, G. E. (2010). Palmyrenische Reliefs im Kunsthistorischen Museum Wien. B. Bastl, V. Gassner ve U. Muss (Eds.). *Zeitreisen Syrien – Palmyra – Rom Festschrift für Andreas Schmidt-Colinet zum 65. Geburtstag* içinde (s. 159-184). Viyana: Phoibos Verlag.
- Ploug, G. (1995). *Catalogue of Palmyrene Sculptures Ny Carlsberg Glyptotek*, Copenhagen: Ny Carlsberg Glyptotek.
- Poblome, J. ve Waelkens M. (2003). Sagalassos and Alexandria. Exchange in the Eastern Mediterranean. *Varia Anatolica*, (15), 179-191.
- Poulsen F. (1951). *Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*. Copenhagen: Ny Carlsberg Foundation.
- Raja, R. (2017a). Networking beyond death: Priests and their family networks in Palmyra through the funerary sculpture. H. F. Teigen ve E. H. Seland (Eds.). *Sinews of Empire: Networks in the Roman Near east and Beyond* içinde (s. 121-186). Oxford: Oxbow Books.
- Raja, R. (2017b). To be or not to be depicted as a priest in Palmyra: A matter of representational spheres and societal values. T. Long ve H. Sørensen (Eds.). *In Positions and Professions in Palmyra* içinde (s. 115-130). Denmark: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Raja, R. (2018). Compilation and digitisation of the Palmyrene corpus of funerary portraits. *Antiquity*, 92 (365), 1-7.
- Raja, R. (2019). Funerary Portraiture in Palmyra: Portrait Habit at a Crossroads or a Signifier of Local Identity?. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde (s. 95-110). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Ratmayr, E. (2011). Die Skulpturenausstattung des C. Laecanius Bassus Nymphaeum in Ephesos. *JRA Supplement*, (80), s. 130-149.
- Riccardi, L. A. (2007). The Bust-Crown, The Panhellenion, and Eleusis: A New Portrait from the Athenian Agora. *Hesperia*, 76 (2), 365-390.
- Rumscheid, J. (2000). *Kranz und Krone: Zu Insignien Siegespreisen und Ehrenzeichen der römischen Kaiserzeit*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.

- Rumscheid, J. (2019). Different from the others: Female Dress in Northern Syria based on Examples from Zeugma and Hierapolis. M. Blömer ve R. Raja (Eds.) *Funerary Portraiture in Greater Roman Syria* içinde (s. 65-82). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Rosenbaum, E. (1960). *Catalogue of Cyrenaican Portrait Sculpture*. London: The Oxford University Press.
- Rostovtzeff, M. (1933). Hadad and Atargatis at Palmyra. *AJA*, 37 (1), 58-63.
- Salmeri, G. ve D'Agata, A. L. (2001). Cilicia Survey 2001. *AST*, 1 (20), 207-211.
- Salmeri, G. ve D'Agata, A. L. (2007). Cilicia Survey 2006. *AST*, 2 (25), 1-6.
- Sayar, M. H. (1992). Doğu Kiliya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990. *AST*, (IX), 203-221.
- Sayar, M. H. (2003). Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2001. *AST*, 2 (20), 59-70.
- Segal, A. (2013). *Temples and Sanctuaries in the Roman East*. Oxford: Oxbow Books.
- Seton-Williams, M. V. (1954). Cilicia Survey. *AnSt*, (4), 121-174.
- Schade, K. (2003). *Frauen in der Spätantike--Status und Repräsentation. Eine Untersuchung zur römischen und frühbyzantinischen Bildniskunst*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Schmidt-Colinet, A. (1985). Skulpturen aus dem Nymphäum von Apamea, Syrien. *Alte und neue Funde*. *AA*, 119-133.
- Schmidt-Colinet, A. (1991). Eine severische Priesterin aus Syrien in Perge. *IstMitt*, (41), 439-445.
- Schmidt-Colinet, A. (1992). *Das Tempelgrab Nr. 36 in Palmyra: Studien zur palmyrenischen Grabarchitektur und ihrer Ausstattung*. Mainz: Philipp Von Zabern.
- Skupińska-Løvset, I. (1983). *Funerary Portraiture of roman Palestine. An Analysis of the Production in its Culture-Historical Context*. Gothenburg: Paul Forlag Astroms.
- Skupińska-Løvset, I. (1985). Funerary Portraiture of Seleukeia-on-the-Euphrates. *ActaArch*, (56), 101-129.
- Skupińska-Løvset, I. (1991). New Evidence on roman Period Portraiture. *Funerary Portraits in an American Collection*. *ArcheologiaWarsz*, (42), 49-64.

- Skupińska-Løvset, I. (1992). Social Aspects in the Portraiture of Syria: Introductory Remarks, *ActaHyp*, (4), 221–235.
- Skupińska-Løvset, I. (1999). *Portraiture in Roman Syria. A Study in Social and Regional Differentiation within the Art of Portraiture*. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Skupińska-Løvset, I. (2003). Private portraits of Roman Syria and Palestine. P. Noelke, F. Naumann-Stecner ve B. Schneider (Eds.), *Romanisation und Resistenz: in Plastik, Architecture und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum: Neue Funde und Forschungen içinde* (s. 587-599). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Smith, R. R. R. ve Ratté, C. (1998). Cultural Choice and Political Identity in Honorific Portrait Statues in The Second Century AD. *JRS*, (88), 56-93.
- Smith, R. R. R. (2006). *Roman Portrait Statuary from Aphrodisias. Aphrodisias II*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Sokolowski, L. (2017). Portrait as a Medium? Interpreting Funerary Portrait Reliefs from Palmyra as a Means of Communication. *Theoretical Roman Archaeology Journal*, (2016), 17-35.
- Soykal-Alanyalı, F. (2024). Side'nin Erken Dönemleri. A. Özdizbay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia içinde* (s. 424-441). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Strubbe, J. (1997). *APAI EIIIITYMBIOI: Imprecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs of Asia Minor: a catalogue*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmgh.
- Söğüt, B. (2003). Dağlık Kilikia Bölgesi Mezar Nişleri. *Olba*, (7), 239-260.
- Squarciapino, M. F. (1974). *Sculture Del Foro Severiano di Leptis Magna*. Roma: L'erma di Bretschneider.
- Şahin, S. (1989). Zur Identifikation einer Ortschaft und einer Büste. ICBAPΔIA = Isparta?. *EA*, (13), 125-126.
- Şahin, S. (1999). *Die Inschriften von Perge I: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 54*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Şahin, S. (2012). Marmor Numidicum in Perge unter Domitian. *Gephyra*, 9 (2012), 41-50.
- Şahin, S. (2016). Domitianus'un Yönetimi Sırasında Perge'de Numidia Mermeri. *Eskiçağ Yazıları 9 (Akron 12)*, 1-16.
- Simon, E. (1997). Kybele. V. Lambrinoudakis (Ed.). *LIMC VIII*, 1-2 içinde (s. 744-766).

- Zürich und Düsseldorf: Artemis Verlag.
- Taşyürek, O. A. (1975). 1973 Yılı Kilikya Araştırma. *TAD*, 22 (1), 117-125.
- Temizkan, M. (2019). Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Kraliçe Antiokeia ve Yakın Çevresindeki Antiokeia Kentlerine Genel Bir Bakış. *Oannes – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1,1), 35-52.
- Takmer, B. ve Tüner Önen, N. (2007). *Via Sebaste: Anadolu'nun En İyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergâhı*. Antalya: Varsak Belediyesi Kültür Yayınları.
- Talloe, P. (2001). The Egyptian Connection, The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos, *AncSoc*, (31), 289-328.
- Tanabe, K. (1986). *Sculptures of Palmyra I*. Japan: The Ancient Orient Museum.
- Turak, Ö. (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turak, Ö. (2013). Perge'nin Kuzey-güney Doğrultulu Sütunlu Caddesi'nden İdeal Bir Kadın Başı. *Adalya*, (XVI), 85-92.
- Turak, Ö. (2024). Pamphylia'da Anıtsal Mezar Mimarisi ve Lahitler. A. Özdişbay ve İ. Dağlı (Eds.) *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia* içinde (s. 280-295). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tülünay, E. T. (2004). Soloi-Pompeiopolis Heykelleri (200-2003). *AST*, 2 (22), 23-30.
- Türkmen, M. (2001). *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine İlişkin Gözlemler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Türkmen, M. (2007). *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen-Peker, M. (2013). A Note On The Architectural Decoration Of The Severan Period In Pamphylia And Cilicia. T. C. Brennan ve E. C. De Sena (Eds.) *The Roman Empire during the Severan Dynasty* içinde (s. 151-172). Piscataway: Gorgias Press.
- Uzun, T. (2024). Hamaksia: Yeni Yazıtlar ve Yerleşimin Statüsü. *OLBA*, (XXXII), 239-254.
- Ünal, A. ve Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikia'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Varner, E. R. (1995). Domitia Longina and the Politics of Portraiture. *AJA*, 99 (2), 187-

- Von Aulock, H. (1966). *SNG: Deutschland. Sammlung v. Aulock: Heft 13. Kilikien*. Berlin: Gebr. Mann.
- Wagner, J. (1976). *Seleukeia am Euphrat/Zeugma. TAVO (10)*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.
- Ward-Perkins, J. B. (1980). Nicomedia and the Marble Trade. *Papers of the British School at Rome*, (48), 23-69.
- Wartke, R. B. (1991). Palmyrenische Plastik im Vorderasiatischen Museum. *FuB*, (31), 67-100.
- Weber, T. M. (2002). *Gadara - Umm Q̣ès I. Gadara Decapolitana Untersuchungen zur Topographie, Geschichte, Architektur und der Bildenden Kunst einer "Polis Hellenis" im Ostjordanland*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Weber, T. M. (2006). *Sculptures from Roman Syria in the Syrian National Museum at Damascus: Volume 1: From Cities and Villages in Central and Southern Syria*. Worms: Wernersche Verlagsgesellschaft.
- Weiss, P. (1981). Ein agonisches Bema und die isopythischen Spiele von Side. *Chiron*, (11), 315-346.
- Wenning, R. (1984). (Rew.) Funerary Portraiture of Roman Palestine. An Analysis of the Production in Its Culture-Historical Context by Ilona Skupinska-Løvset. *Gnomon*, 56 (8), 754-757.
- Wegner, M. (1939). *Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Wegner M. (1956). *Das Römische Herrscherbild*. Berlin: Gebr. Mann.
- Wegner, M. (1971). *Macrinus bis Balbinus, Das Römische Herrscherbild, III. Abteilung Band. 1*. Berlin: Verlag Begr. Mann.
- Wrede, H. (1981). *Consecratio in formam deorum. Vergöttliche Privatpersonen in der Römischen Kaiserzeit*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Wood, S. (1981). Studies in Roman Portraiture of the Third Century. *AJA*, 85, (1), 59-68.
- Wood, S. (1986). *Roman Portrait Sculpture 217- 260 A.D.* Leiden: E. J. Brill.
- Yağcı, R. (2010). Soli/Pompeiopolis 2009 Kazıları. *ANMED*, (8), 104-110.
- Yağcı, R. ve Kaya, F. (2013). Soli/Pompeiopolis 2012 Kazıları. *ANMED*, (11), 138-143.
- Yaman, H. (2013). *Zeugma Mezar Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yaman, H. (2020). Ebediyet Evleri: Zeugma’da Nekropoller ve Mezarlar. K. Görkay (Ed.). *Zeugma - İki Dünya Arasında: Yaşamdan Ebediyete Zeugma’da Evler ve Mezarlar* içinde (s. 332-351). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, N. (2017). Asi Nehri’nin Adı üzerine Bir İnceleme. *ArAn*, 11 (2), 77-87.
- Yıldırım, Ş. (2017). Yeni Araştırmalar Işığında Soloi-Pompeipolis Liman Caddesi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, 4, (1), 71-95.
- Yıldırım, N. ve Temizkan, M. (2018). Seleukoslar Döneminde Antiokheia’da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, (4,4), 645-660.
- Yıldızturnan, M. (2003). Side Müzesi Çalışmaları 2002. *ANMED*, (1), 59-60.
- Yılmaz-Kolancı, B. (2020). Antalya Müzesi’nde Bulunan Sillyon Heykeltıraşlık Eserleri. M. Taşkiran (Ed.) *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi. Sillyon Araştırmaları 1* içinde (s. 93-102). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yurtsever, A. (2017). Side’de MS 1.-3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi. G. Coşkun (Ed.) *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân: Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 251-271.
- Yurtsever, A. (2021). *Side Gymnasiumu (M Yapısı) Mimari Araştırmalar ve Araştırmaların Sonuçları – Side Antik Kenti Araştırmaları 1*. İstanbul: Ege Yayınları.
-(1977). Annual of the Museum of Art and Archeology University of Missoruri-Columbia. *MUSE*, (11).

İnternet kaynakları

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir?8211CE893638723E83223A4A0DECBFC>
(Erişim Tarihi: 20.06.2024)

<http://arachne.uni-koeln.de/item/objekt/155987> (Erişim tarihi: 24.05.2022).

<https://arachne.dainst.org/entity/1183941> (Erişim tarihi: 24.05.2023).

<arachne.dainst.org/entity/1074909> (Erişim Tarihi: 16.01.2022).

[Detail: Last Statues of Antiquity LSA-362](#) (Erişim Tarihi: 05.12.2021).

[Detail: Last Statues of Antiquity LSA-84](#) (Erişim Tarihi: 05.12.2021).

<arachne.dainst.org/entity/1226686> (Erişim Tarihi: 15.12.2021).

<https://arachne.dainst.org/entity/1072528> (Erişim tarihi: 07.06.2023).

<arachne.dainst.org/entity/1115953> (Erişim tarihi: 07.06.2023).

<arachne.dainst.org/entity/1183941> (Erişim tarihi: 24.05.2023).

<arachne.dainst.org/entity/1093553> (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

<arachne.dainst.org/entity/1183941> (Erişim tarihi: 24.05.2023).

<https://www.theguardian.com/artanddesign/2010/apr/27/bonhams-stolen-roman-sculptures-auction> (Erişim Tarihi: 04.09.2024).

<http://arachne.uni-koeln.de/item/objekt/155987> (Erişim tarihi: 15.12.2020).

<https://virtual-museum-syria.org/palmyra/bas-relief-of-aqma-daughter-of-atelena-hajeuja/> (Erişim Tarihi: 16.01.2023).

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1889-1012-1
(Erişim tarihi: 01.11.2021).

<https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/251-head-of-the-virgin/>
(Erişim tarihi: 15.12.2021).

http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=449&_submit=Go LSA-449 (Erişim tarihi: 15.12.2022).

<https://www.mta.gov.tr/v3.0/muze/kayaclar> (Erişim tarihi: 01.12.2024).

KATALOG GÖRSELLERİ

Görsel 3.1.

K1

Görsel 3.2.

K2

Görsel 3.3.

K3

Görsel 3.4.

K4

Görsel 3.5.

K5

Görsel 3.6.

K6

Görsel 3.7.

K7

Görsel 3.8.

K8

Görsel 3.9.

K9

Görsel 3.10.

K10

Görsel 3.11.

K11

Görsel 3.12.,3.13.,3.14.

K12

K13

K4

Görsel 3.15.

K15

Görsel 3.16.

K16

Görsel 3.17.

K17

Görsel 3.18.

K18

Görsel 3.19.

K19

Görsel 3.20.

K20

Görsel 3.21.

K21

Görsel 3.22.

K22

Görsel 3.23.

K23

Görsel 3.24.

K24

Görsel 3.24.

K24

Görsel 3.25.

K25

Görsel 3.26.

K26

Görsel 3.27.

K27

Görsel 3.28.

K28

Görsel 3.29.

K29

Görsel 3.30.

K30

Görsel 3.31.

K31

Görsel 3.32.

K32

Görsel 3.33.

K33

Görsel 3.34, 3.35.

K36

K37

K38

K39

Görsel 3.40.

K40

Görsel 3.41.

K41

K42

Görsel 3.43.

K43

Görsel 3.44.

K44

Görsel 3.45.

K45

Görsel 3.46.

K46

Görsel 3.47.

K47

Görsel 3.48.

K48

K49

Görsel 3.50.

K50

Görsel 3.51.

K51

Görsel 3.52.

K52

Görsel 3.53.

K53

Görsel 3.54.

K54

Görsel 3.55.

K55

Görsel 3.56.

K56

Görsel 3.57.

E1

Görsel 3.57.

E1

Görsel 3.58.

E2

Görsel 3.59.

E3

Görsel 3.60.

Görsel 3.60.

E4

E5

Görsel 3.62.

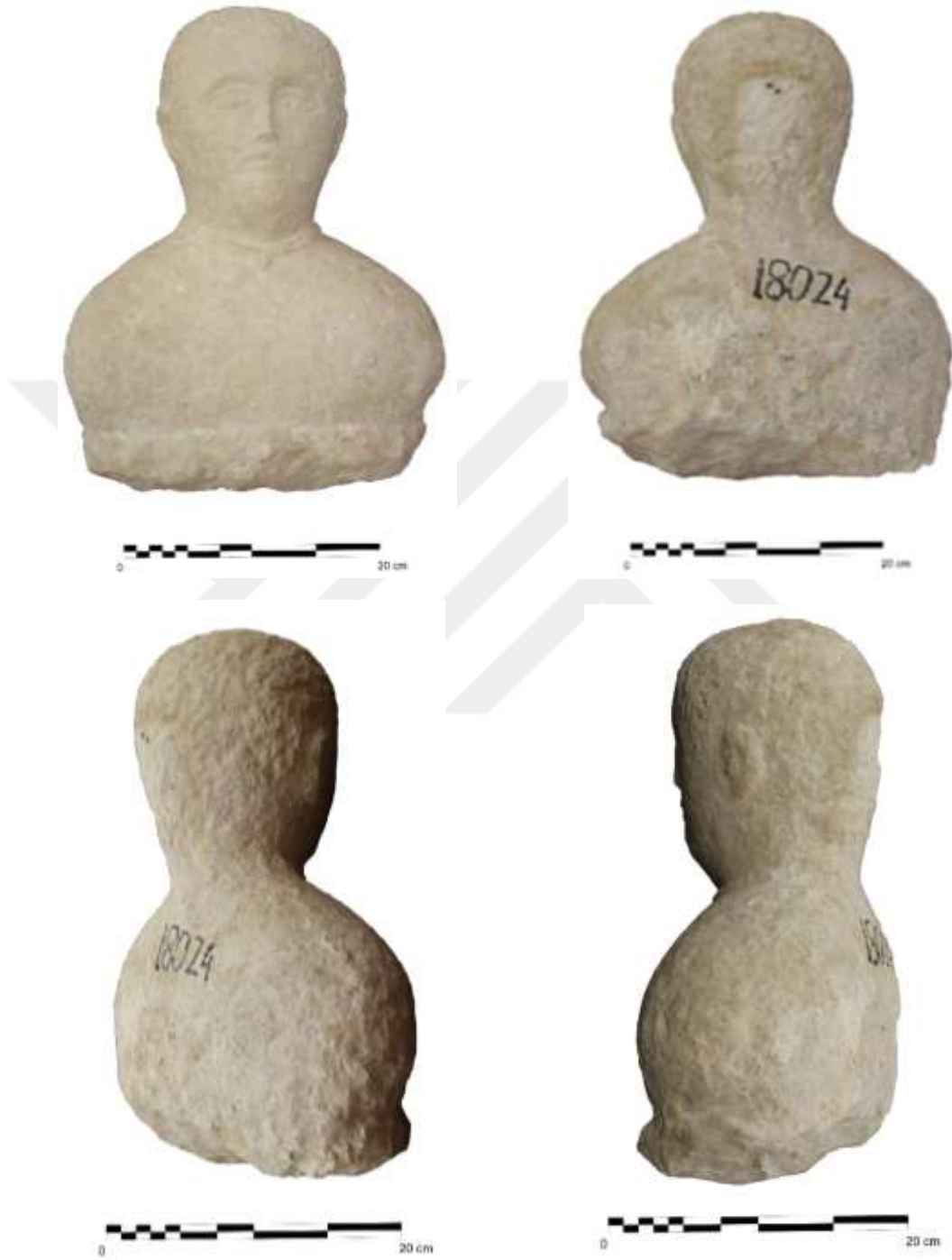
E6

Görsel 3.63.

E7

Görsel 3.64.

E8

Görsel 3.65.

E9

Görsel 3.66.

E10

Görsel 3.67.

E11

Görsel 3.68.

E12

Görsel 3.69.

E13

Görsel 3.70.

E14

Görsel 3.71.

E15

Görsel 3.72.

E16

Görsel 3.73.

E17

Görsel 3.74.

E18

Görsel 3.75.

E19

Görsel 3.76.

E20

Görsel 3.77.

E21

Görsel 3.78.

E22

Görsel 3.79.

E23

Görsel 3.80.

E24

Görsel 3.81.

E25

Görsel 3.82.

E26

Görsel 3.83.

E27

Görsel 3.84.

E28

Görsel 3.85.

E29

Görsel 3.86.

E30